

BERKI ANNA

LENGYEL PÜSPÖKSÉG, LENGYEL ROKONSÁG.

Fejezetek az utolsó Báthoryak és a lengyel katolicizmus kapcsolatából

BERKI ANNA

LENGYEL PÜSPÖKSÉG,
LENGYEL ROKONSÁG

Fejezetek az utolsó Báthoryak
és a lengyel katolicizmus kapcsolatából

BUDAPEST, 2021

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

Kiadói szerkesztő
Zombori István

A kötetet támogatta:

A borítón:
Uczta u Kostków. Ismeretlen festő műve, 18. század eleje.

ISBN 978-615-5826-20-7

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO Nyomda
www.efonyomda.hu

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	7
A szerző előszava	9
LENGYEL PÜSPÖKSÉG	11
Warmia	12
A legkülönlegesebb státuszú lengyel püspökség: Warmia	12
A porosz és lengyel warmiai püspökök	16
Hogyan illeszkedik Báthory András a warmiai püspökök sorába?	18
Út a warmiai püspökségig	23
A világi álmokat szövögető bíboros	31
Báthory András és az egyházi karrier	31
A lengyel sikertörténet: a miechówi apátság	33
Egyházi és világi kudarcok	36
A püspöki munka értékelése	46
Báthory András püspöksége a historiográfiában	46
Báthory András működése az egyházi elvárások fényében	51
Harc a protestantizmus ellen	51
Az oktatás, mint a visszatérítés egyik fő eszköze	56
Reformok az egyházi szabályok betartásáért	59
A szerzetesrendek támogatása	60
Az egyházmegye helyzetének felmérése: a vizitáció	63
Találkozás a püspökség papjaival: provinciális és egyházmegyei zsinatok	64
A rezidencia elve: Mennyi időt töltött Báthory Warmiában?	65
Egyéb egyházi tevékenység	68

A püspök világi tevékenysége.....	73
Politikai vezető egy nyugalmas korszakban	73
A püspökségi ingatlanok és a Báthory-terem	78
Báthory András intézkedései a püspökség egyéb világi ügyeivel kapcsolatban..	79
Milyen püspök volt Báthory András?	88
LENGYEL ROKONSÁG	91
Jan Zamoyski	92
Az esküvő	92
A nevét elhagyta, a vallását nem: Grizeldisz felkészítése	92
Az utódok példaképe: a bukott Zamoyski	94
A „nagy toleráns” vegyesházassága.	96
Zofia Kostka	101
A Kostka család felemelkedése	101
Az istenfélő Kostka lányok	107
Zofia Kostka és Báthory István esküvője	110
Özvegy kisgyermekkel:	
Zofia Kostka küzdelmei a gyermekneveléssel és a protestánsokkal	113
Anna Zakrzewska	123
Kérdések Anna családja körül	123
Anna és András házassága	127
A katolikus özvegy lánya és a kálvinista kérő	130
Jadwiga Lubstowska.	142
A bencés nővér	142
Apácasors a potop idején	146
Miért éppen Staniątki?	148
ÖSSZEGZÉS	151
Irodalomjegyzék	157
Polskie biskupstwo, polskie pokrewieństwo. Rozdziały poświęcone ostatnim Batorym i polskiemu katolicyzmowi.	171
Mellékletek	175

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Elsőként az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskoláját szeretném megemlíteni, ahol életre szóló tapasztalatokat szereztem, és megismertem a szakmai vitakultúrát. Külön köszönöm témavezetőmnek, *dr. hab. Tapolcai Lászlónak* hasznos tanácsait.

Szeretném hálámat kifejezni *dr. hab. Lucyna Harcnak*, a Wrocław-i Egyetem oktatójának, aki az Erasmus+ program során volt a helyi témavezetőm, segítette első lengyel nyelvű előadásaimat és javította első lengyel cikkemet. A lengyelországi kutatási anyag nagy részének összegyűjtésére és különösen az észak-lengyelországi útra a Międzynarodowe Centrum Kultury (Krakkó) által kiírt *Thesaurus Poloniae* pályázatnak köszönhetően volt lehetőségem. Nagy lelkesedéssel volt segítségemre *Jerzy Antoni Kostka*, akinek mind a Zofia Kostkával kapcsolatos információiért, mind a publikálási lehetőségért köszönettel tartozom. Mély megrendüléssel értesültem halálhíréről.

A fordításokban és a szöveggondozásban nagy segítségemre volt *Budai Annamária* (lengyel), *Sebestyén Katalin* (magyar) és *Borbás Benjámín* (latin).

Végül, de nem utolsósorban óriási hálával tartozom férjemnek, *dr. Berki Tamásnak* aki nyugodt légkört biztosított számomra kisfiunk születése után is, illetve anyósomnak, *dr. Kühner Évának*, akinek mind szakmai, mind családi segítségét köszönöm.

A könyv megjelenését a Waław Felczak Alapítvány „Tengerszem” pályázata tette lehetővé. Nagyon hálás vagyok, hogy biztosították disszertációm megjelenésének lehetőségét. Szintén köszönöm Zombori Istvánnak és a HEH Alapítványnak, hogy vállalták a kiadással járó veszélyeket.

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Lengyel témát kutatni azért nagyon jó, mert az ember személyesen tapasztalhatja meg a híres lengyel-magyar barátság intenzitását. Amikor ehhez a kutatáshoz anyagot gyűjtöttem, egy évet tölthettem Lengyelországban, és nagyon szívet melengető volt a különböző levéltárakban és könyvtárakban sorra a magyarok iránti szeretettel találkozni. A lengyelek nagyon szívesen kezdik idézni a „Polak, Węgier...”-t, emlegetik fel nyaralási emlényeiket, vagy próbálnak visszaemlékezni az itt tanult szavakra. Persze, ember legyen a talpán, aki felismeri, az „aszú” szót lengyel kiejtésben, de azt hiszem ez a probléma az egy év alatt fordítva is éppen elégszer előfordult. A legkedvesebb emlékem viszont kicsit komolyabb, és egy nagyon kedves könyvtáros hölgyhöz kapcsolódik. Nagyon megható volt hallgatni, hogy a családja emlékezetében milyen élő módon maradt meg a hála, amiért a második világháború végén Magyarországra kerülő édesanyja sok segítséget kapott itt. Maga a levéltári kutatás is számtalan emlékezetes pillanatot tartogatott. Egészen sajátos élmény volt például egy lengyel város, lengyel levéltárában, lengyelek között, magyarként magyarul olvasni I. Rákóczi György egy levelét. Bár egy igen prózai tartalmú levél volt, én mégis valami magyar titok részesének éreztem magam, hiszen valószínűleg rajtam kívül nem sokan látták és értették meg eddig a szövegét.

Ez a mondhatni kincsvadász szellem vezetett a kutatási téma kiválasztásához is, és ez a kép jól le is írja a helyzetemet, mivel olyan témák érdekeltek, amelyek esetében egyáltalán nem volt biztosított a siker. Rendkívül furdulta azonban az oldalamat, hogy mit lehetne megtudni a Báthoryak lengyel feleségeiről, különösen Anna Zakrzewskáról, ezért vállaltam annak a kockázatát, hogy dolgvégezetlenül térek haza, vagy időközben kell változtatnom a terveimen. Ez részben meg is történt, viszont a látóterembe került egy másik izgalmas Báthory-probléma, a bíboros és warmiai püspök Báthory András megítélése. Miután négy lengyel szakirodalomban négy teljesen különböző véleményt olvastam el az egyházi tevékenységével kapcsolatban, úgy éreztem érdemes lenne utánajárni, hogy tulajdonképpen milyen munkát is végezett a király unokaöccse az egyházmegyéjében. Ezeket a körülményeket figyelembe véve a kutatási eredményeim valóban fejezetek a Báthory-család történetéből, olyan mozaikok, amik kiegészítik a magyar szakirodalomban olvasottakat, de közben teljesen más perspektívából mutatják be a família egyes tagjait.

LENGYEL PÜSPÖKSÉG

A Báthory-család már a középkortól kezdve komoly sikereket ért el. A familiát ország-jelentőségűvé az a Báthory István tette, aki az 1479-es kenyérmezei csatában Kinizsi Pál oldalán tüntette ki magát.¹ A legfényesebb karrier az erdélyi fejedelem, majd lengyel király Báthory István nevéhez fűződik. Természetesen a király igyekezett befolyását lat-ba vetni annak érdekében, hogy családtagjai, saját utódok hiányában² unokaöccsei és unokahúga a lehető legmagasabb tisztségeket érhék el, és a legjobb házasságokat kössék meg, ezzel biztosítva a Báthoryak hatalmának fenntartását. Voltak, akiknek az előrejutását Erdélyben, voltak, akiknek a Rzeczpospolitában képzelte el.³

Báthory István azon rokonai közül, akik a lengyel-litván államba költöztek, Báthory András, bíboros, warmiai püspök futotta be a legsikeresebb pályát. Fiatalon került a Rzeczpospolitába, ahol nagybátyja a pultuski jezsuitáknál taníttatta. Tanulmányaival szépen haladt, két római útja alatt sokan dicsérték latin beszédeit, de lengyelül is kiválóan megtanult. Felmerült a kérdés, hogy egyházi vagy világi pályára szánják-e, de mivel Báthory Istvánnak több rokonával is voltak tervei, ezért az ő életében nem született végleges döntés ezügyben. Első római útjai során a pápa is megkedvelte Andrást. XIII. Gergely éppen egy törökellenes liga megszervezésén fáradozott, így nem utasította vissza Báthory István kérését, hogy az egyébként nagyon fiatal, és fel sem szentelt unokaöcsét bíborossá tegye. Báthory egyházi pályájának folytatásaként utódlási joggal rendelkező koadjutor lett a warmiai püspökségben, Marcin Kromer püspök mellett. A püspöki tisztséget 1589-ben nyerte el Warmiában, ahol olyan püspökök utódként kellett helyt állnia, mint Marcin Kromer, vagy az ő elődje Stanisław Hozjusz. Pályájában komoly kudarcként kellett elkönyvelnie, hogy nem sikerült megszereznie a krakkói püspöki címet. Életét vé-

1 *Báthory István emlékezete*. Szerk.: NAGY László. Bp., 1994. 6.

2 A lengyel szakirodalom több törvényen kívül született gyermekéről is tud, akik a pletykák szerint a niepołomicei vár tulajdonosának, vagy az ottani erdésznek a lányától, illetve egy grodnói városi utcánőtől születtek. SZULC, Tadeusz: *Kochanki i nieprawe dzieci królów polskich w okresie elekcyjnym (w świetle ówczesnych relacji)*. In: *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego X*. Kraków–Lublin–Łódź, 2007. 130. Ezeknek a gyerekeknek a létezésére azonban egyrészt nincs bizonyíték, másrészt a hatalom öröklésének szempontjából nem lett volna jelentőségük.

3 Elsőként egy Boldizsár nevű távolabbi rokonát hívta a Rzeczpospolitába (korábban azt feltételezte a szakirodalom, hogy unokaöcs volt), de ő tragikus módon a Visztulába fulladt, ami rendkívül megviselte a királyt. PETNEHÁZI Gábor: *Az 1577-ben Visztulába fulladt Báthory unokaöcs (?) gyászverse és Báthory Zsigmond levele Jan Zamojskinak 1593-ból: két kiadatlan dokumentum*. *Lymbus* 2018. 141–153. Később Istvánnak, az 1563-ban elhunyt András testvérének a gyermekeire irányult a figyelme (Boldizsár, István, András). *Báthory István emlékezete*, 34–35.

gül 1599-ben fejezte be erdélyi fejedele mként, mivel unokatestvére, Zsigmond ebben az évben az ő javára mondott le tisztségéről. Ilyen körülmények között, Báthory otthagya püspöki székhelyét, és Erdélybe utazott. Az újdonsült fejedelmet Mihály moldvai vajda megtámadta, és végül András menekülés közben vesztette életét.⁴

WARMIA

A legkülönlegesebb státuszú lengyel püspökség: Warmia

Attól függetlenül, hogy a lengyel király csak azért szemelte ki Warmiát unokaöccse számára, mert ott számítottak leghamarabb üresedésre, és jó ugródeszkának tűnt a rangosabb krakkói püspökség felé, Báthory András végül tíz évet töltött az egyházmegye élén. Emiatt érdemes még a püspök tevékenységének bemutatása előtt kicsit jobban megismer- ni ezt a porosz püspökséget, hiszen egyrészt a lengyel egyházi struktúrában több szem- pontból is különleges státuszt élvezett, másrészt éppen a 16. században lett a poroszok és a lengyel király politikai összetűzésének színhelye.

A warmiai egyházmegye a Kelet-Pomerániának, később Nyugat-Poroszországnak nevezett területen található. A hosszú ideig a pogány poroszok által birtokolt terület a Német Lovagrend szervezte állammá. A tengeri kereskedelem gazdasági haszna miatt azonban a lengyelek is szemet vetettek a területre. A híres, a lovagrendet meggyengí- tő grünwaldi csatát követő első toruói békében (1411) területszerzés ugyan még nem történt, de nem kellett sokat várni a következő konfliktusra. 1454-ben a nagyvárosok (Gdańsk, Toruń, Elbląg) a lengyel király védnöksége alá helyezték magukat. Így kez- dődött a tizenhárom évesnek keresztelt háború, ami valójában csak 1466-ig, a második toruói békéig tartott. Ebben a békében osztották hivatalosan is két részre Poroszországot. A nyugati részt ettől kezdve hívták Királyi Poroszországnak, ami autonóm tartomány- ként, saját tanáccsal ugyan, de Lengyelország részévé vált. A keleti terület Hercegi Po- rozország néven Lengyelország vazallusává vált.⁵ Utóbbi két állam kapcsolata Albrecht von Hohenzollern idején vált még szorosabbá. A nagymester éppen abban az időszakban, 1519–1521 között keveredett háborúba Lengyelországgal, amikor a reformáció előretöré- se miatt a német lakosság nagy része a lutheri tanokra tért át, ezzel teljesen meggyengít-

4 Életére összefoglalóan lásd: GLEMM, Tadeusz: *Andrzej Bathory*. In: *Polski Słownik Biograficzny*, I, köt. Kraków, 1935. 351–353.

5 DAVIES, Norman: *Lengyelország története*. Bp., 2006. 110–111. Érdekes Veress Endrének a toruói béké- vel kapcsolatos megjegyzése, miszerint a lengyelekkel való szoros viszonyt, amely ebben az időszakban kialakult a „*vármiaiak áldják... mert annak köszönhetik, hogy sértetlenül megmaradtak a régi hitben.*” Arról is beszámol a kutató, hogy Warmia azóta is katolikus sziget a protestánsok között és az ő idejében is csak az állami hivatalokban és katonák között voltak protestánsok. Szintén izgalmas adalék a tarto- mány történetéhez, hogy Veress idejére is megmaradt az a területi struktúra, miszerint a déli részen éltek lengyel nyelvű németek, akikhez lengyelül prédikáltak a papok. VERESS Endre: *Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI–XVIII. századi történetéhez*. Bp., 1896. 43. Érdekes, hogy ezek szerint a helyi emlékezet egyáltalán nem őrizte meg a később még részletesebben bemutatandó protestáns időszakot.

ve a katolikus nagymester hatalmát.⁶ Így lett 1525-ben Kelet-Poroszország, Królewiec⁷ székhellyel, a lengyel állam szekuláris hűbértoka, Albrecht von Hohenzollern pedig hűséges alattvalója.⁸

A szétválás után nagyon bonyolult kapcsolatrendszer alakult ki a két Poroszország között. Nem csoda, hogy a lengyel kutatók nem tudnak megegyezni abban, milyen hasonlóságok és különbségek voltak a két terület között, illetve, hogy mennyire is volt szoros a kapcsolat közöttük.⁹ Az biztos, hogy nemzetiségi tekintetben voltak eltérések. Pomerániát eredetileg lengyelek népesítették be, de mint a térségben mindenhol, a városi lakosság német volt. A Hercegi Poroszországban azonban a lakosság nagy része a német etnikumhoz tartozott, és csak a déli részén telepedtek le lengyelek a 15–16. században.¹⁰ Ennek fényében meglepő lehet, hogy a főváros, Królewiec lengyelbarát politikát folytatott. Le is kell szögezni azonnal, hogy ez nem annak a kisebbségben lévő lengyel kolóniának köszönhető, akik a városban éltek. A város a 16–17. században a lengyel uralkodóban látta azt az erőt, ami a Hohenzollernnek abszolutisztikus törekvéseit megfékezheti, és ezzel garantálhatja szabadságukat.¹¹ A „*lengyelek iránti szeretet*”, amit annyira hangsúlyoztak, nem nemzeti érzés volt, hanem politikai számítás.¹²

Gazdasági tekintetben Górski szerint a Királyi Poroszország virágzó gazdasága annyira zavarta a szomszédos államot, hogy nem is tette szorosabbá a kapcsolatukat, amiből pedig ők is nagy hasznot remélhettek volna.¹³ Hochleitner viszont felhívja a figyelmet Rudnicki 1610-es, a Szentszéknek szóló levelére, amelyben egyenesen a püspökség gaz-

6 Ennek időrendiségéről nincs konszenzus a történészek között. Norman Davies szerint a nagymesternek végig kellett néznie, hogy „*hadserge szétolvadt*”, majd a helyzetet mentendő kikönyörögte Zsigmondtól, hogy Lengyelország hűbérese lehessen (DAVIES: *Lengyelország története*, 126) Az Albrecht és Luther levelezését vizsgáló Malłek szerint a nagymester már 1523-tól tanácsokat kért Luthertől, aki Melanchtonnal együtt azt javasolta, hogy házasodjon meg, és fejedelemtént uralkodjon tovább. MALLEK, Janusz: *Marcin Luter a reformacja w Prusach Książęcych i Królewskich*. Rocznik Teologiczny. 25. 1983. 2. 91–99.

7 Königsberg (ma Kaliningrád). Itt szeretném megjegyezni, hogy a városok nevének tekintetében két elvet követtem. Ahol teljesen egyértelműen van magyar változata az adott névnek (pl. Varsó, Krakkó), ott a könnyebb olvashatóság kedvéért azt használtam. A porosz városok esetében bonyolultabb a helyzet, hiszen a korabeli források általában a latin vagy a német alakot használják, a lengyel szakirodalomban viszont (lengyel szokás szerint) mindenhol a lengyel verzió található. Tekintve, hogy a kutatásom nagyrészt lengyel szakirodalmi bázison alapul, ilyen esetekben a lengyel neveket használtam, de mindenhol jeleztem a német verziót is.

8 DAVIES: *Lengyelország története*, 126.

9 Salmonowicz szerint társadalmi-politikai tekintetben hasonlítottak, de kulturálisan sok volt a különbség. (SALMONOWICZ, Stanisław: *Od Prus Książęcych do Królestwa Pruskiego. Studia z dziejów pruskopomorskich*. Olsztyn, 1992. 55.). Hochleitner szerint szoros volt a kapcsolat a két terület között. Szerinte a társadalom és a gazdaság hasonlított, de vallási és politikátörténeti tekintetben voltak különbségek. A beszélt nyelv, vagyis a német, és az életstílus megegyezett. HOCHLEITNER, Janusz: *Religijność potrydencka na Warmii (1551–1655)*. Olsztyn, 2000. 115.

10 SALMONOWICZ: *Od Prus...* 55.

11 KĄKOLEWSKI, Igor: *Lojalność stanów pruskich wobec zwierzchności lennej na tle walki o przestrzeganie zasady indygenatu w Prusach Książęcych w XVI wieku*. In: Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku. Szerk.: SKOLIMOWSKA, Anna. Warszawa, 2001. 44.

12 MALLEK, Janusz: *Polityka miasta Królewca wobec Polski w latach 1525–1801*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 1992. 255.

13 GÓRSKI, Karol: *Problematyka dziejowa Warmii*. Komunikaty Mazursko-Warmiński 1977. 2. 174.

daságának romba dőlését vízionálja arra az esetre, ha megakadályozná a két terület közötti kapcsolattartást.¹⁴

Bár a 16. század sok vallási ellentétet hozott, érdekes, hogy a két területen inkább a társadalmi helyzet befolyásolta az emberek egymáshoz való viszonyát. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy az ellenreformációs hullám előtti időkben Albrecht von Hohenzollern kiváló kapcsolatot ápolt a warmiai püspökökkel. Kölcsönösen hasznos információkat tudtak adni egymásnak, Albrecht a német államokról, a püspökök a lengyel udvarról osztották meg értesítéseiket.¹⁵ Másrészt a rendi együttműködést mutatja az is, hogy a városok kölcsönösen segítették egymást.¹⁶ Egy kutatás kimutatta, hogy a 17. században, amikor pedig az ellenreformáció miatt másra is számíthatnánk, a két terület lutheránusai között a vallás sokkal gyengébb összetartó erő volt, mint a rendi érdekek.¹⁷

A Királyi Poroszországról érdemes még megjegyezni, hogy a 16. századtól fontos kulturális központja volt a lengyel-litván államnak. A humanizmus, a barokk majd a korai felvilágosodás idején is jelentős volt a nyomdászat, de maga az írás is, magas színvonalú volt az oktatás és a tudományos munka, valamint a színház, a zene, a képzőművészet és az iparművészet is virágzott.¹⁸

A Királyi Poroszország püspökségeinek helyzetét nagyfokú önállóságuk tette különlegessé. Amikor ez a terület betagoledott az egyházba, vagyis 1255-öt követően, a rigai egyházmegye részévé vált. A helyzetet a reformáció terjedése, majd a porosz területek politikai státuszának változása tette bonyolultabbá.¹⁹ A toruńi béke ugyanis csak politikailag osztotta kétfelé a területet. 1525-ig, amíg nem szekularizálták a keresztesek államát, az egész porosz terület a warmiai egyházmegyéhez tartozott. Ezt követően az eredeti terület egyharmada, a Királyi Poroszország területén található rész maradt a warmiai püspökség.²⁰ Hozjusz kihasználta, hogy Rigával egyre gyengébb lett a kapcsolattartás, és

14 HOCHLEITNER: *Religijność...* 116.

15 Ezen kívül sok kisebb gesztus mutatja a szoros viszonyt. A herceg Ferbertől például halakat kapott ajándékba, hogy a tavait betelepíthesse velük. (BOGDAN, Danuta: *Kontakty Lidzbarka Warmińskiego z Królewcem w XVI-XVII wieku*. In: *Dziedzictwo Warmii*. 4, Lidzbark Warmiński 1308–2008. Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2008. 49–50.) Felesége a későbbi püspökkel, Dantyszekkel állt levelezésben, akit gyóntatójának nevezett. (HOCHLEITNER: *Religijność...* 115.) Giese, ha beteg volt gyakran hívatta a herceg orvosát, Basiliust. Cserébe Albrecht és felesége, Anna Maria Brunswick 1550-es esküvőjére elküldte szakácsát. BOGDAN: *Kontakty...* 50.

16 HOCHLEITNER: *Religijność...* 115.

17 MALLEK, Janusz: *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*. Olsztyn, 1987. 12. Ezt a képet árnyalja egy konkrét református család három generációjával foglalkozó munka, amely szerint a Hercegi Poroszországban élő Dohna családban a 16. század közepén még a család és az Albrecht Hohenzollern iránti lojalitás dominált, de ez később megváltozott. A következő generációban már mind porosz, mind lengyel orientáció megtalálható, a 17. század közepére pedig a vallási lojalitás lett igazán fontos, de nem a szomszédos Királyi Poroszország protestánsaival, hanem a Rzeczpospolita és a Német-római Császárság irányában. BÖMELBURG Hans-Jürgen: *Lojalność w protestancko-kalwińskiej rodzinie stani panów w Prusach Książęcych: trzy pokolenia rodziny Dohnów (1540–1624)*. In: *Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku*. Szerk.: SKOLIMOWSKA, Anna. Warszawa, 2001. 61.

18 SALMONOWICZ: *Od Prus...* 59.

19 ACHREMCZYK, Stanisław: *Historia Warmii i Mazur*. Olsztyn, 1997. 69.

20 SZORC, Alojzy: *Życie codzienne na dworze biskupów warmińskich (Na przykładzie dworów Stanisława Hozjusza i Marcina Kromera)*. In: *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich. Materiały z sesji naukowej Olsztynek, 19 października 1996*. Olsztyn, 1997. 8.

1551-ben elérte, hogy egyházmegyéje közvetlenül a Szentszék alá tartozzon.²¹ A Hozjus által elért önállóságot aztán a későbbi püspökök is igyekeztek megőrizni.²² Nem volt könnyű dolguk, mert a gnieźnoi érsekség a korszakban végig, egészen Lengyelország felosztásáig azért harcolt, hogy az összes püspökség a fennhatósága alá tartozzon.²³ A szintén a rigai érsekséghez tartozó chełmnoi egyházmegyének²⁴ nem volt olyan erős érdekérvényesítő képessége, mint a warmiainak, így ezt a területet a Szentszék a gnieźnoi érsekséghez kapcsolta.²⁵

Ennek az egyházi struktúrán belüli önállóságnak is köszönhető, hogy Warmia státusza különleges volt a Rzeczpospolitán belül. Magáról a terület jogállásáról azonban nehéz biztosat mondani. Karol Górski kutatásai még inkább azt igazolták, hogy egyfajta „országocská” volt az államon belül. Ez azonban nem jelentett tényleges különállást, hanem inkább a nagyvárosok vagy az egyetemek kiváltság helyzetére hasonlított.²⁶ A német kutatók (Schmauch, H., Poschmann, B., Perk H.J.) szerint Warmia püspök-hercegségnek tekinthető, és a legutóbbi lengyel kutatások is inkább a Német-római Császárság egyházi fejedelemségeivel vonnak párhuzamot.²⁷

21 ACHREMCZYK: *Historia...* 69., Veress 1564-et adja meg dátumként. VERESS Endre: *Báthory Endre*. 1892. Kiadatlan kézirat. MTAK Veress Endre Gyűjtemény, 4179. 31.

22 GLEMMMA, Tadeusz: *Piotr Kostka. Lata młodości i działalność polityczna 1532–1795*. Toruń, 1956. 367.

23 Bár a káptalannak és a lengyel püspököknek sok konfliktusa volt, ebben a kérdésben maximálisan támogatták egymást. A warmiai egyházmegye végül csak 1929-ben csatlakozott a wrocławui érsekséghez. SZORC: *Życie codziennie...* 8–9.

24 A chełmnoi egyházmegyében más problémákat is okozott a protestáns előretörést követő zavar a katolikus egyházszerkezeten belül. Amikor Piotr Kostka püspök tervbe vette a ferencesek visszatelepítését Lubawiebe, az első adminisztratív problémát az jelentette, hogy időközben megszűnt a szász provincia, ahová a kolostor korábban tartozott. Kostka ráadásul a lengyel provinciába szeretne volna betagozni az intézményt, de ehhez a generális, Francesco Gonzaga, és a pápa, XIII. Kelemen beleegyezését is könnyen meg tudta szerezni, mivel a visszatelepítés, függetlenül a hovatartozás kérdésétől, az ő érdekeiket is szolgálta. GLEMMMA, Tadeusz: *Odnowienie klasztoru bernardynów w Lubawie przez biskupa chełmińskiego Piotra Kostkę*. Prof. Tadeusz Glemma kéziratát kiadásra előkészítette, bev.: PROKOP, Krzysztof. *Zapiski Historyczne*. 62. 1997. 4. 114–119.

25 GLEMMMA, Tadeusz: *Piotr Kostka*, II. köt. Kiadatlan kézirat. Biblioteka Uniwersyteku Papieskiego Jana Pawła II., Kraków, 337.

26 Górski az összetett struktúra és az önrendelkezés alábbi jellemzői alapján bizonyítja elméletét: saját név, címer és zászló, saját igazgatás, saját sejmik vagy sejmik, saját jogrendszer. GÓRSKI: *Problematyka...* 173–174. Danuta Bogdan ezek mellett említi még az összetett társadalmi struktúrát, illetve, hogy lett volna lehetőség saját pénz használatára, ha a püspökök ezt támogatták volna. Kiemeli még azt a törekvést, hogy a 17. században megpróbálták elválasztani a warmiai indigenátust a porosztól. BOGDAN, Danuta: *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Olsztyn, 1994. 28–29. Malłek az alábbiakban határozza meg a porosz különállás jellemzőit: 1. területi sérthetetlenség, a poroszok nem alattvalók, hanem szövetségesek; 2. a hivatalok, kiváltságok csakis indigenáknak adományozhatóak 3. az adókat, és mértéküket a porosz sejmik szavazza meg, ill. hagyja jóvá; 4. a szabad kereskedelem biztosítása, a porosz-lengyel határ vámmentessége; 5. a pénz és a mértékegységek egységesítése. MALLEK, Janusz: *Prusy Polskie w XV–XVIII w. Dążenia unifikacyjne a partykularyzm pruski*. In: *Studia Iuridica Toruniensia*. X. 2012. 167–183.

27 BOGDAN: *Sejmik...* 5–6. Chełmno ebből a szempontból is rosszabb helyzetben volt, hiszen a Górski által vizsgált feltételek itt nem valósultak meg. Ez a terület inkább provincia vagy püspöki birtok volt. Ezt a helyi lengyel nemesség gyengesége is alátámasztja, szemben a poroszok határozottabb politikai fellépésével. GÓRSKI: *Problematyka...* 173–174.

A porosz és lengyel warmiai püspökök

A potenciális jelöltek körében a warmiai püspökség nagy népszerűségnek örvendett, hiszen ez volt az egyik legjövödelmezőbb egyházmegye az országban. Warmia Julius Ruggieri, pápai nuncius 1560-as években készített listáján is már a 6. helyen állt,²⁸ egy évszázaddal később azonban már a 3. helyen találjuk, majd még egy évszázadra rá a 17. század közepi bevételt is közel megduplázta.²⁹ Mivel ez a jövedelem a mágnások közé juttatta a püspököket, nem csoda, hogy a helyi és később a lengyel nemesség, a városok és maga a király is igyekezett befolyásolni, ki legyen az egyházmegye vezetője.

Összességében a püspökség élén számos jelentős személyiséget találunk, és sok esetben elmondható, hogy kiváló és elhivatott püspökök vezették Warmiát. A királyi családokból két püspöke származott a nagyobb porosz egyházmegyének: Báthory András és III. Zsigmond fia, Jan Olbracht Wasa. Négyen nyerték el a bíborosi kalapot, a korábban említett két királyi rokonon kívül: Stanisław Hozjusz és Michał Radziejowski. A 17–18. században öten is gnieźnoi érsekként és Lengyelország prímásaként folytatták karrierjüket: Waclaw Leszczyński, Jan Stefan Wydźga, Michał Radziejowski, Teodor Potocki és Ignacy Krasicki. Irodalomtörténeti szempontból is jelentőset alkottak: Jan Dantyszek, Stanisław Hozjusz, Marcin Kromer, Andrzej Chryzostom Załuski és Ignacy Krasicki. Kiváló igehirdetőként Jan Stefan Wydźga említhető.³⁰

Témánk szempontjából a 16. századi püspökök sorát mindenképpen érdemes ismertetni:

Lukasz Watzenrode (1489–1512)

Fabian Luzjański (1512–23)

Maurycy Ferber (1523–37)

Jan Dantyszek (1537–48)

Tiedemann Giese (1549–50)

Stanisław Hozjusz (1551–79)

Marcin Kromer (1579–89)

Báthory András (1589–99).³¹

A püspökök kinevezésének kérdése sokáig konfliktust okozott a király és a porosz rendek között. Jagelló Kázmér (1447–92) óta már általánossá vált, hogy a király hozzá tudta juttatni a saját jelöltjét a püspökséghez, bár a porosz nemesség is könyvelhetett el sikereket, hiszen elérték, hogy az 1505-ös *Nihil novi* törvény megerősítette azt az 1430-as törvényt, miszerint csak közülük kerülhet ki a warmiai püspök.³² Ennek következtében a lengyel királyok a 16. század közepéig a saját, de német jelöltjeiket támogatták a püspökség megszerzésében. A püspök személyének, a fent említett pénzügyi okokon kívül,

28 A sorrend a lista alapján: 1. Gnieźno 60 ezer zł., 2. Krakkó 50 e zł., 3. Włocławek 30 e zł., 4. Płock 30 e zł., 5. Poznań 20 e zł., 6. Warmia 12 e zł., 7. Chełmno 6 e zł. *Historia Kościoła w Polsce*. I. köt. II. r. Szerk: KUMOR, Bolesław, OBERTYŃSKI, Zdzisław. Warszawa, 1974. 32.

29 1656-ban körülbelül 137 814 porosz forintra becsülték, száz évvel később kb. 210 000-ra. ACHREMCZYK: *Historia...* 60.

30 *Historia Kościoła*, 32.

31 SZORC, Alojzy: *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ostroju Warmii*. Olsztyn, 1990. 483.

32 *Historia Kościoła*, 32.

azért volt nagy jelentősége, mert egyrészt a terület negyedével ők rendelkeztek (4250 km² tartozott a püspökséghez a 19600 km²-ből), másrészt ezek a területek a Királyi Poroszország közepén voltak, ezért stratégiai jelentőségüknek számítottak. Ennek a fontosságát tovább növelte, hogy 1513-tól a warmiai püspök volt a porosz tanács elnöke is.³³ Ráadásul a két porosz terület között is ők tartották a kapcsolatot.³⁴ Poroszország kiváltságainak része volt, hogy a warmiai püspöknek porosz indigenátussal³⁵ kellett rendelkeznie.³⁶ Ez adott némi lehetőséget a poroszoknak, hogy ellenálljanak, ha a király jelöltjét nem akarták elfogadni.³⁷

A porosz püspökök sorát azonban Stanisław Hozjusz kinevezése megtörte, és ettől kezdve a konfliktus néhány évtizedre kieleződött. Hozjusz annak köszönhette Zsigmond Ágost támogatását, hogy korábban mellé állt a Barbara Radziwiłłównával kötött házassága kapcsán. Ezt a király a warmiai egyházmegyével szándékozta meghálálni.³⁸ Nem tudta azonban azonnal érvényesíteni akaratát, így egyezséget kötött a porosz rendekkel. Hozjusz azzal a feltétellel kapta meg a tisztséget, hogy a király előbb Tiedemann Giesét, a chełmnoi püspököt helyezi át a jövedelmezőbb és nagyobb presztízsű warmiai egyházmegyébe.³⁹ Ezen kívül Zsigmond Ágost ígéretet tett arra, hogy az indigenátussal nem rendelkező és egyébként polgári származású Hozjusz kinevezését követően a poroszok újra érvényesíthetik jogaikat a püspökök kinevezésével kapcsolatban.⁴⁰ A király követe, Marcin Kromer 1549 februárjában tájékoztatta is a káptalant az uralkodó döntéséről.⁴¹ Így Hozjusz ebben az évben már porosz püspök lett, a következő évben pedig warmiai

33 BOGDAN: *Sejmik...* 5.

34 BOGDAN, Danuta: *Próba skategoryzowania pojęcia lojalności w aspekcie miejsca Warmii w Prusach i w Koronie w XVI wieku*. In: Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku. Szerk.: SKOLIMOWSKA, Anna. Warszawa, 2001. 108.

35 Vagyis Poroszország területén kellett születnie. Máshol Lengyelországban nem volt ilyen gyakorlat, hasonlótl leginkább Litvániában lehet találni. Az porosz indigenátus különlegessége az volt, hogy a nemesekre és a polgárookra is vonatkozott. A feltételei nagyon összetettek voltak. A Korona területén és Litvániában földdel rendelkező nemesnek kellett lenni ahhoz, hogy valaki teljes jogú legyen az adott területen, Poroszországban viszont azt kellett bizonyítani, hogy a család legalább két generáció óta állandóan a provinciában lakik. A földtulajdon csak a nemességnél volt feltétel. (NAWORSKI, Zbigniew: *Indygenat w teorii i praktyce życia stanowego Prus Królweskich (1454–1772)*. Czasopismo Prawno-Historyczne. 35. 1983. 1. 54.) Az indigenátus feltételei aztán egyre enyhébbek lettek, később már elég volt a német nyelv ismerete, majd a tíz-tizenöt éves helyben lakás, majd egy éves folyamatos ott tartózkodás is elég volt a megszerzéséhez. (ACHREMCZYK, Stanisław: *Indygena bez indygenatu* In: Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 277. 2012. 475–489.) A témában bővebben ld.: MICHTA, Jerzy: *Nobilitacja i indygenat w szlacheckiej Rzeczypospolitej*. In: Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. XLV. Lublin, 1990. 355–363.

36 Az indigenátus kérdése a Hercegi Poroszország területén is fontos pontja volt a lengyelekkel való egyezkedésnek. Itt is a 16. század hatvanas éveiben zajlott a fő küzdelem az új, lengyel tanácsosok kinevezése ellen. Ebben a folyamatban kristályosodott ki, hogy mik is lesznek a porosz lojalítás keretei, hogyan működnek a királyi bizottságok, a hivatalnokok esküiben mi szerepeljen és mi legyen a menete a gubernátor kinevezésének. KĄKOLEWSKI: *Lojalność...* 44.

37 SZORC, Alojzy: *Artykuły zaprzysiężone Marcina Kromera z 1571 roku*. Echa Przeszości. 3. 2002. 49–59.

38 MARCHWIŃSKI, Roman; OGRODZIŃSKI, Władysław; SZORC, Alojzy: *Warmia pod rządami biskupów polskich*. In: Dzieje Warmii i Mazur w zarysie, I. köt. Od pradžiejów do 1870 roku. Warszawa, 1981. 248.

39 ACHREMCZYK: *Historia...* 78.

40 SZORC: *Artykuły zaprzysiężone Marcina...* 49–59.

41 ACHREMCZYK: *Historia...* 78.

ordináriussá vált.⁴² A chełmnoi egyházmegyében nem sokat ténykedett, mert az elnyerése után Zsigmond Ágost V. Károlyhoz küldte követségbe, nem sokkal később pedig megváltozott a helyzet Warmiában.⁴³ A poroszok és a király egyezsége elvileg a távoli jövőbe tolta Hozjuszt áthelyezését, azonban Giese váratlanul megbetegedett és 1550 októberében meghalt, így a megállapodás a vártnál hamarabb életbe lépett.⁴⁴ Meg kell jegyezni, hogy bár a poroszok nem örültek Hozjuszt kinevezésének, szoltak mellette érvek, többek között az, hogy mindenki ismerte német származását, valamint azt, hogy a lengyel és a latin mellett kitűnően beszélt németül is.⁴⁵ Hozjuszt 1579-es halálát követően, ahogyan az várható volt, a poroszok nem tudták többet elérni az indigenátussal rendelkező püspökök kinevezését. Már Hozjuszt életében el kellett tűniük Marcin Kromer koadjutorrá való kinevezését, majd püspökké válását. Nem csoda, hogy Kromer személye akkora ellenállást váltott ki, hogy még közeli barátai, akik warmiai kanonokként támogathatták volna, sem értettek egyet a magasabb tisztségek megszerzésével.⁴⁶

Hozjuszt kinevezése tehát elindította a lengyel püspökök sorát, egészen a tisztségét a felosztás idejében betöltő Ignacy Krasinskiig.⁴⁷ Ebben a majdnem két és fél évszázadban csak két német származású (de a király érdekeit szolgáló) püspök került az egyházmegye élére, Piotr Tylicki és Adam Stanisław Grabowski.⁴⁸

Hogyan illeszkedik Báthory András a warmiai püspökök sorába?

A 16. század folyamán a reformáció előretörésének következtében megváltoztak a püspökökkel szembeni elvárások. Általában jellemző volt a lengyel püspökökre, hogy nagyon tehetségesek voltak, sokat tettek a nemzeti kultúráért, mecénások voltak, humanista elveket vallottak. A század első felében azonban nem érezték szükségét, hogy magas szintű teológiai tanulmányokat folytassanak, és inkább világi életet éltek, a királyi udvarban tartva a székhelyüket. Sokszor erkölcsi problémák is felmerültek velük kapcsolatban. Egyik püspökségből a másikba mentek, és a kevésbé jól fizető helyekről végül a legjobb egyházmegyékbe kerültek.⁴⁹ Voltak, akik négyszer is egyházmegyét cseréltek éltükben, amire nehéz lenne más motivációt találni, mint a presztízst és a pénzügyi kérdéseket. Ez utóbbi a későbbi századok során sem változott, de magyarázatot adhat a jelenségre a püspökségek rendkívül eltérő anyagi helyzete. A warmiai egyházmegye pozíciója már szóba került, de érdemes röviden megemlékezni a különbségek nagyságáról. Amikor Teofil Długosz sorba rendezte a püspökségeket a 17–18. századi állapotok alapján, a felosztás előtti lengyel-litván állam tizenhét püspöksége közül a két leggazdagabb, a gnieźnoi és a krakkói, ötvenezer zł-nál is több jövedelemmel rendelkeztek. Ezzel szemben a legszegényebb lwowi püspökség csak négyezret hozott, és a szintén a sor végén található szmolenszki és kijevi is alig többet, néha kevesebbet is, vagy szinte semmit, mert ezen a

42 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjuszt (letöltés ideje: 2017.05.26.)

43 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 248.

44 ACHREMCZYK: *Historia...* 78.

45 SZORC: *Artykuły zaprzysiężone Marcina...* 49–59.

46 SZORC: *Dominium...* 105.

47 SZORC: *Artykuły zaprzysiężone Marcina...* 49–59.

48 SZORC: *Dominium...* 105.

49 *Historia Kościoła*, 33.

területen gyakran érte őket támadás.⁵⁰ Mindezeket figyelembe véve, nem csoda, hogy a legtöbben a püspökségekben nem álltak a helyzet magaslatán, amikor a reformáció kihívásaira kellett reagálniuk.⁵¹

A Királyi Poroszországban a lengyel egyházmegyékhez hasonlóan világias életű püspökök kerültek az egyházmegyék élére. A warmiai egyházmegyében Fabian Luzjański püspök testesítette meg a művelt, de egyházmegyéjével nem foglalkozó vezető alakját. Jogi doktorátust szerzett, Kopernikusszal együtt Bolognában tanult, de rendkívül gyenge ember volt, azonkívül kínozta betegsége is, a *francia kór*, vagyis a szifilisz. Tizenegy éves püspöksége alatt (1512–23) egyetlen alkalommal mutatott be misét, a saját felszentelésén.⁵² A korábban már említett Tiedemann Giese kétszer is megpróbálta elnyerni a warmiai püspöki címet, de helyette a király Jan Dantyszeket támogatta, aki diplomataként olyan jó munkát végzett, hogy jutalmul megkapta Warmiát 1537-ben. Dantyszek érdekes keveréke a kor püspökeinek. Harminckét évig volt a Jagellók diplomatája, munkája során bejárta Európát. Ismerte a korszak jelentős alakjait (Erazmust, Morust, Luthert, Melanchtont). Fiatalon nem vetette meg a lakomákat, az erős italokat és a szép nőket. Idős korában azonban felvette a kápláni felszentelést, majd 1530-ban chełmnoi püspök lett. Lubawiében már a nyugalmat kereste. 1537-től töltötte be a warmiai püspöki tisztséget. Ebben az időszakban más ember vált belőle, ritkán utazott el és fő feladatának a protestánsok elleni harcot tartotta.⁵³

Képzettség tekintetében elmondható, hogy a 16. századi lengyel püspökök többsége megfelelt a humanista ideálnak. Báthory András közvetlen elődei, Hozjus és Kromer, mind tanulmányaikat, mind világi állásaikat tekintve nagyon hasonló utat jártak be. Mindketten otthon, házi tanítókkal kezdtek tanulni. Hozjus esetében nagy hangsúlyt fektettek a latin, lengyel és német nyelvre. Krakkóban szereztek meg a bakkalaureátust,⁵⁴ bár Hozjus apja nyomására költözött csak Krakkóba, mert eredetileg dominikánus szerzetes akart lenni.⁵⁵ Kromer valószínűsíthetően magasabb stúdiumokat is végzett, de erre egyelőre nincs teljesen egyértelmű bizonyíték.⁵⁶ Hozjus majdnem tíz évig főúri és nemesi családból származó gyerekeket tanított a krakkói püspökök Jan Konarski, majd Piotr Tomicki udvarában. Utóbbinak köszönhetően az egyházi és világi ügyintézkést is megismerhette. A humanista környezet annyira inspirálóan hatott rá, hogy verseit is meg-

50 Szorc az alábbi művet idézi: T. DŁUGOSZ, *Biskupi polscy XVII-XVIII w., obsada, dyspensy, taksy*. Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL, 1958, 5. 2.; SZORC: *Życie codzienne...* 8.

51 Ezek a problémák nem csak vezetői szinten jelentkeztek, az egész egyházban jellemző volt, hogy olyanok töltötték be a tisztségeket, akik nem mindig voltak buzgók vagy erkölcsösek, sokszor nem voltak elég képzetek és átlagos képességekkel rendelkeztek. Természetesen voltak kivételek is, mint Kopernikus, vagy Stanisław Górski (1497–1572) történész (a krakkói és plocki káptalan kanonokja volt), és akinek a nevéhez fűződik az Acta Tomiciana, rendkívül hasznos kéziratgyűjtemény. *Historia Kościoła*, 35.

52 ZINS, Henryk: *Początki reformacji na Warmii*. In: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 2. 1957. 60.

53 ACHREMZYK: *Historia...* 77. A szomszédos Chełmnóban is hasonlóan alakult a helyzet. A püspökök többsége vagy nem volt elég elkötelezett egy ilyen nehéz munka iránt, mint Stanisław Żeliszawski, vagy csak nem volt elég képzett teológiailag, mint Jan Lubodzieski (1551–62). GLEMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 246.

54 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 247., 252.

55 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjus

56 PIETRZYK, Zdzisław: *Marcin Kromer (1512–1589)*. In: Marcin Kromer. *Polski Liviusz z Biecza*. Szerk.: OBRĘBSKI, Andrzej. Gorlice, 2014. 9–10.

jelentette ebben az időszakban.⁵⁷ Szintén a püspök segítségével jutott el Itáliába. 1530-tól négy évig Bolognában és Padovában tanult, jogi doktorátust szerzett.⁵⁸ Kromer sem közvetlenül a krakkói tanulmányait követően folytatta itáliai tanulmányait.⁵⁹ 1534-től írnokként (scriba) dolgozott a királyi kancellárián, Jan Chojeński, püspök, alkancellár vezetésével.⁶⁰ Egy időben Vilniusban teljesített szolgálatot.⁶¹ Humanista körökben mozgott, alkalmi verseket írt, ókori szerzőket olvasott és fordított. 1537–39 között Itáliában tanult, Padovában és Bolognában, jogi doktorátust szerzett,⁶² majd rövid római tartózkodást követően visszatért a lengyel-litván államba.⁶³

Mindeközben egyházi elhivatottságuk is megmaradt, bár ezekben az években kevésbé radikális elveket vallottak, Hozjuszt az erasmusiánus körbe tartozott.⁶⁴ Kromer az 1540-es évektől kezdve több írásban foglalkozott a reformátorok elleni küzdelemmel.⁶⁵ Ő hazatérése után még pár évet egyházi környezetben mozgott, mivel a krakkói püspök, Piotr Gamrat udvarába került, akinek halála után utóda, Samuel Maciejowski is szárnyai alá vette.⁶⁶ Valószínűleg ennek köszönhető, hogy még ha csak egy évvel is, de hamarabb, 1542-ben szentelték káplánná,⁶⁷ mint Hozjuszt.⁶⁸

Hozjuszt már 1538-tól kezdve Öreg Zsigmond kancelláriáján dolgozott, ahol generációjának olyan kiemelkedő alakjai kezdték karrierjüket, mint Andrzej Frycz Modrzewski vagy Stanisław Karnkowski.⁶⁹ 1543-tól királyi titkárként működött, majd a kancelláriát is vezette. Karrierjét neki is Maciejowski egyengette.⁷⁰

Kromer szintén nélkülözhetetlenné vált a kancellárián, ugyanazokat a lépcsőfokokat járta be, mint Hozjuszt. 1545-től volt királyi titkár, 1548-tól már nem Hozjuszhoz, hanem hozzá tartoztak a porosz ügyek.⁷¹ Nagyon sokféle feladatot látott el: felügyelt a kimenő iratok helyességére, a Királyi Poroszországban a király nevében működött, részt vett a királyi bíróságon, szolgált a lengyel szejmben.⁷² A szolgálataiért cserébe Zsigmond Ágost 1552-ben nemesítette.⁷³ Széleskörű tapasztalatainak köszönhetően gyakran küldték diplomáciai küldetésekre, hosszabb időt töltött például Bécsben (1558–64), ahol gyakran találkozott komoly nehézségekkel, tekintve a lengyel király Habsburgok-

57 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjuszt

58 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 248.

59 A korszak másik jelentős porosz püspöke, a chełmnói egyházmegye feje, Piotr Kostka is folytatott külföldi tanulmányokat, de ő nem csak Padovában, hanem Párizsban is tanult. Hozjuszhoz és Kromerhez hasonlóan ő is jogi doktorátust szerzett. GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 246.

60 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 251–252

61 PIETRZYK: *Marcin...* 9–10.

62 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 251–252

63 PIETRZYK: *Marcin...* 9–10.

64 *Historia Kościoła*, 31.

65 PIETRZYK: *Marcin...* 9–10.

66 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Marcin_Kromer (letöltés ideje: 2017.05.26.)

67 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Marcin_Kromer

68 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 248.

69 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjuszt

70 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 248.

71 HOCHLEITNER: *Religijność...* 139–140.

72 Ekkor rendezte a Wawel levéltárát is. Itt szerzett ismereteit használta fel történetírói munkásságában, amiről később még lesz szó. MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 251–252.

73 HOCHLEITNER: *Religijność...* 139–140.

kal való kényes viszonyát.⁷⁴ Kétségkívül ő volt a legtehetségesebb titkára a két utolsó Jagelló uralkodónak.⁷⁵

Két ilyen kvalitású püspök után szembeszökő, hogy Báthory András sem ilyen magas képzettséggel, sem külföldi tanulmányokkal, sem igazgatási tapasztalatokkal nem rendelkezett. Tény, hogy sokkal fiatalabb is volt, mint elődei, akik a 40-es, 50-es éveikben nyerték el ezt a tisztséget. Báthory 27–28 éves lehetett kinevezése idején.⁷⁶

Iskolai tanulmányait nagyrészt a pułtusi jezsuita kollégiumban végezte.⁷⁷ Körülbelül tizenöt éves lehetett, amikor 1578-ban a király a lengyel-litván államba hozatta. István céljait tekintve András éppen megfelelő korban volt, Erdélyt is emlékezetében tartotta, de a lengyel viszonyokat is alaposan megismerte.⁷⁸ András gyermekkoráról kevés információ van. Tanulmányi szempontból az biztos, hogy tudásában hiányosságok voltak, ezért döntött nagybátyja az iskolai elhelyezés mellett.⁷⁹ Horn megjegyzi, hogy a Báthory András érdeklődésével kapcsolatos megjegyzések, pontos információk hiányában csak utólagos visszavetések lehetnek. Valószínűleg ebbe a kategóriába tartozik Veress Endre megjegyzése is, miszerint Báthory jó tanuló volt a jezsuitáknál, de nem mélyedt el annyira a tanulmányaiban, hogy a király dolgai ne érdekelték volna.⁸⁰ Vélhetően Veress, ahogyan más esetekben is, egyszerűen átveszi a források adatait, így lehetett a tanulmányokra vonatkozó véleményének alapja a tanárok, jezsuiták dicsérete. Fenntartanám azonban a lehetőségét annak, hogy az erdélyi időszakra vonatkozóan Veress olvashatott valamit, és annak alapján jegyezte meg, hogy az ifjú András jobban szeretett olvasni, mint vadászni.⁸¹ Mivel jelenleg valóban nem állnak rendelkezésre dokumentumok éppen annyi esélye van annak, hogy ezek utólagos visszavetések legyenek, mint, hogy valóban szorgalmas és lelkes gyermek és később tanuló legyen az a Báthory András, akiről könyvgyűjteménye alapján elfogadott tény, hogy felnőtt korában is a humanista műveltség híve volt. A gyermekkori szorgalom azonban azt az elméletet erősítené, hogy volt reális alapja az egyházi pálya ötletének. Ezt támasztja alá Báthory Istvánnak azon véleménye, mely szerint, ha egy fiatal választhat a kard és a könyv között, mindig a kardot választja és ha egy fiatal már a kardforgatáshoz szokott, akkor nem lehet később tanulásra fogni.⁸² Ebből kifolyólag az egyértelmű lehetett számára, hogy a fiatal Báthory generációból András az, akiből egyházi előljárót lehet formálni. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy unoka-

74 PIETRZYK: *Marcin...* 13.

75 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 251–252.

76 Báthory András születési éve bizonytalan. Horn Ildikó 1561 és 1563 közé datálja a születését. Nem tartja kizártnak, hogy posztumusz született, de felhívja a figyelmet, hogy azért nincs egyértelmű információ, mert később öregbíteni akarták a fiatal, és nagyon fiatalnak is kinéző Andrást. (HORN Ildikó: *Báthory András*. Bp., 2002. 16.) Veress Endre a VE (Veress Endre Gyűjtemény, MTAK) 419. I/91-es jelzetű levél megjegyzésében közli, hogy itt található az egyedüli biztos adat arról, hogy András 1562-ben született, abban az évben, amikor apja meghalt. Tanulmányában azonban 1560-ra, vagy annál korábbra teszi ezt az eseményt. Elképzelhető, hogy a fenti adat későbbi kutatás eredménye. VERESS: *Báthory Endre*, 6.

77 ORACKI, Tadeusz: *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*. 1–2. köt. Olsztyn, 1984–88. 12.

78 HORN: *Báthory András*. 24.

79 VERESS Endre: *Báthory István király (Terror hostium)*. Bp. 1937. 243.

80 VERESS: *Báthory Endre*, 9.

81 VERESS Endre: *Báthory András b. püspök könyvtára*. Bp., 1905. 3.

82 HORN Ildikó: *A főnemesi iskoláztatás változásai az Erdélyi Fejedelemségben*. In: Barokk. 2010. Különszám. 114.

öcsének véleménye is érdekelte ebben a kérdésben. A pápai nunciusok és király jezsuita papjai mindenesetre felismerték az előnyeit annak, ha András az egyház kötelékébe kerül, és sokat dolgoznak azon, hogy Andrást a papi hivatás felé tereljék.⁸³

A pułtuski kollégium egy fiatal intézmény volt Báthory odakerülése idején, 1565-ben alapította ugyanis Andrzej Noskowski, plocki püspök.⁸⁴ A kezdetektől sok diák járt ide, és számuk folyamatosan nőtt.⁸⁵ Főleg mazóviai lengyelek, polgárok és nemesek íratlak be a fiaikat,⁸⁶ de számos jelentős családból származó diákok is oktattak.⁸⁷ Az alapítástól számítva Lengyelország felosztásáig összesen több mint huszonhat ezer⁸⁸ fiatal járt ide, akik közül egyértelműen Báthory András volt a legrangosabb.⁸⁹ A folyamatos építkezések mellett⁹⁰ az igazi fejlődést 1593-ban érték el, amikor megnyílt a szeminárium.⁹¹

Az iskola megválasztása nem tartott hosszú ideig a királynak, engedett a jezsuita provinciális és Piotr Dunin Wolski püspök ajánlásának. Feltételül szabta azonban a tanári kar javítását,⁹² hiszen az iskola híres tanárai közül Piotr Skarga és Jakub Wujek már nem tevékenykedtek itt.⁹³

A király szándékait ismerve nem meglepő, hogy Báthory András tanulmányaiban kiemelt helye volt a nyelvtanulásnak. A latin tudása elég gyenge volt, így oktatását azzal kezdték. A lengyelt a környezet miatt könnyen elsajátította, de emellett olasz és német gyerekeket is rendeltek az udvarába, hogy ezeket a nyelveket is megtanulja. A környezetében még nagyjából egykorú magyar fiatalokat találunk, akik gyakran protestánsok voltak, de többségében később áttértek, bár nem mind olyan látványos körülmények kö-

83 HORN: *Báthory András*. 26–27.

84 PIECHNIK, Ludwik: *Model średniej szkoły jezuickiej w Polsce i na Litwie przed wydaniem „Ratio Studiorum”*. Nasza Przeszość. 94. 2000. 306.

85 Piechnik adatai szerint: 1573: 361 diák, 1597: 800 körüli diák. PIECHNIK: *Model średniej...* 323. Lolo is ezzel a kezdő adattal számol, de 1592-re 600-ra teszi a diákok számát, és csak 1610-re adja a 800-as adatot. LOLO, Radosław: *Działność szkół jezuickich w Pułtusku od XVI do XVIII wieku. Powstanie kolegium jezuickiego w Pułtusku*. Nasza Przeszość. 117. 2012. 323–324.

86 PIECHNIK: *Model średniej...* 323.

87 LOLO: *Działność...* 323.

88 Egészen pontosan 26.635 tanulója volt az iskolának.

89 Rajta kívül még számos jelentős személy járt ide. Egyházi méltóságok közül a későbbi bíboros, Kazimierz Denhoff, és több plocki püspök: Stanisław Dąbsi, Antoni Dembowski, Tomasz Ostaszewski említendő, világi tisztségviselők közül Antoni Sebastian Dembowski (referendarz, vagyis országnagy), Jerzy Ossoliński (királyi főkancellár). A kollégium költővel is büszkélkedhet, ide járt Stanisław Grochowski és Maciej Kazimierz Sarbiewski, a keresztény Horatius. LOLO: *Działność...* 324.

90 A '70-es évektől püspöki palotát, a templomot és jezsuita kollégiumot is átépítették (HORN: *Báthory András*. 27.), utóbbira 1583-ban pedig új emeletet kellett építeni a diákok nagy száma miatt. (LOLO: *Działność...* 324.) Báthory András ittlétének köszönhető, hogy a királyi pár háromszáz zlt-t adott szentély építésére, amihez egy Szt. László ereklyével is hozzájárultak. LOLO: *Działność...* 321.; ZALEWSKI, Marek, HORN Ildikó: *Między Polską i Węgrami, wiarą i polityką o Andrzeju Batorem kardynale, biskupie warmińskim i księciu Siedmiogrodu, Lengyelország és Magyarország, vallás és politika között. Báthory András bíboros, warmiai püspök, erdélyi fejedelem élete*. H. n., 2019. 12.

91 Az alapítás főleg Wojciech Baranowski püspöknek köszönhető. Ez volt az első szeminárium a plocki egyházmegye területén. Filozófiát, morális és polemizáló teológiát is előadtak. LOLO: *Działność...* 326.

92 HORN: *Báthory András*. 27.

93 Mindenképpen érdemes még megemlíteni az iskola harmadik nagyon jelentős tanárát, a 17. századi szentet, Andrzejt Bobolát. LOLO: *Działność...* 327.

zött, mint az első római úton katolikussá váló Forgách Ferenc, későbbi esztergomi érsek és bíboros.⁹⁴

A tapasztalatszerzés szempontjából nagyon jelentősek voltak Báthory András számára a római utazásai, bár itt nem rendszeres tanulmányokat kell elképzelni, mint Hozjusz vagy Kromer esetében. Az első útra 1583–84-ben került sor, kísérője Stanisław Reszka apát volt.⁹⁵ A jezsuiták munkáját dicséri, hogy tanítványuk már az első hivatalos megjelenésén, december 5-én mindenkit meglepett jól előadott latin beszédével. Ez az út az István király által András számára megszerezni kívánt címek kiváráásával telt. Már az első bemutatkozás előtt megkapta XIII. Gergelytől a protonotariusi kinevezést, de ennél sokkal nagyobb tétokról volt szó. A warmiai koadjutori kinevezésbe 1584 júniusában egyezett bele a pápa. A legnehezebb ügyet természetesen a bíborosi kalap megszerzése jelentette. Ellene szólt Báthory kora, tapasztalatlansága, és a felszentelés hiánya, viszont a kinevezés mellett szólt a már említett érv, hogy a pápa be akarta vonni a lengyel királyt egy törökellenes ligába. István egyértelművé tette, hogy ehhez unokaöccse kinevezésén keresztül vezet az út, így András már bíborosként térhetett vissza nagybátyjához.⁹⁶ Báthory Istvánnak, lengyel királyként nagyon fontos volt ennek az ügynek az elintézése, hiszen hosszú távon unokaöccse, András révén akart a pápai udvarban megfelelő befolyást szerezni.⁹⁷

A második római út a király új tervének jegyében indult, ugyanis állandó követi megbízással akarta unokaöcsét Rómába küldeni. Hosszú távon a tapasztaltabb Reszkanak szánta ezt a posztot, de neki nem voltak ehhez elég magas címei, aminek az orvoslása hosszabb időt vett volna igénybe. Báthory István halálhíre Rómában találta Andrást, aki azonnal visszaindult, így ez a látogatás jóval rövidebb lett az előzőnél.⁹⁸

Út a warmiai püspökségig

Láthattuk tehát, hogy az indigenátus kérdése a 16. században nagyon fontos szerepet töltött be a porosz rendek és a király egyezkedéseinek folyamatában, illetve, hogy ez volt a porosz ellenállás sarokköve.⁹⁹ Már Hozjusz kinevezése is minden szempontból figyelmen kívül hagyta a porosz törvényeket, de Kromer püspökké válását még annál is kevésbé lehetett megmagyarázni. Eleve mindketten polgári származásúak voltak, amit a már korábban említett 1430-as és 1505-ös törvények sem engedtek meg. Kivételes tehet-

94 Itt tanult még például Bekes László, Dóczy Gábor és Kornis Boldizsár is. Az udvar vezetője, a kiváló munkát végző Bartos Zawadski volt. HORN: *Báthory András*. 28–33.

95 HORN: *Báthory András*. 60.

96 HORN: *Báthory András*. 70–77. Bíborosi kalapja a mai napig megtalálható, a fromborki székesegyház boltzatára van felfüggesztve. (ZALEWSKI, HORN, 54.) Báthory István törökellenes elszántságát különbözőképpen látják a kutatók, Barta Gábor például sokkal óvatosabbnak ítélte őt, mint a történészek többsége. *Barta Gábor hozzászólása*. In: *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szerk.: RÁCZ István. Debrecen, 1988. 241., *Erdély története*. Szerk.: MAKKAI László, MÓCSY András. Bp., 1986. 451.

97 SZABÓ Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Bp., 2000. 61.

98 HORN: *Báthory András*. 88–90. A római utak részleteivel kapcsolatban ld.: HORN: *Báthory András*. 58–97.

99 A poroszok, még ha a püspökség esetében nem is, de összességében sikeresen tudták védeni az indigenátus intézményét. Ez főleg annak köszönhető, hogy ebben a kérdésben egyetértés volt a nemesség és a polgárok között. Ezen kívül sok, és nagyon fontos, hogy tehetséges politikust tudtak a szemjre küldeni (szejm walny), akik meg tudták védeni a kiváltságait. NAWORSKI: *Indygenat...* 55.

ségüknek, szorgalmuknak,¹⁰⁰ és persze a király iránti hűségüknek köszönhetőek hivatalukat. Ezt mutatja az is, hogy Kromer után nem volt több polgári származású püspök.¹⁰¹ Természetesen nem szegény polgárcsaládokat kell elképzelnünk. Hozjuszt¹⁰² apja, Ulrich évekig állt a királyok és a litván nagyhercegek szolgálatában. Főleg Vilniusban tevékenykedett, a pénzverő élén állt és építési munkálatokat vezetett (pl. az első hidat a Vilnán az ő felügyeletével építették). Hozjuszt, ha nem is Poroszországban született, legalább német származású volt, felmenői Badenből érkeztek Lengyelországba.¹⁰³ Ez ugyan a warmiai püspökség szempontjából jól hangzott, de tudni kell, hogy Hozjuszt egyrészt lengyelnek érezte magát, másrészt identitásának legfontosabb elemét katolikus mivoltában látta.¹⁰⁴ Kromer ugyan nem büszkélkedhetett német felmenőkkel, viszont ő csak félig volt polgári származású, édesanyja, Agnieszka, nemesi családból származott.¹⁰⁵

Az indigenátus körüli ellentétek Kromer idejében voltak a legélesebbek. Hozjuszt esetében a porosz rendek még bíztak a királlyal kötött egyezségükben, így ő a teljes püspöki jogkört birtokolhatta. Ez azonban nem akadályozta meg a rendeket abban, hogy a távollétében kétszer is megpróbálják eltávolítani a tisztségéből.¹⁰⁶ Kromer, érzékelve az ellenállást, próbált gyakorlati érveket felhozni a kinevezése mellett, de mivel ez politikai-hatalmi kérdés volt, ez természetesen nem sokat számított. Pedig jogos érv volt, hogy csak az indigenátus nem tesz alkalmassá valakit, és ő egy fiatal és tapasztalatlan jelölnél sokkal jobb püspök lenne. Ráadásul valóban széleskörű tapasztalatokkal rendelkezett mind az egyházi, mind a világi igazgatásban, valamint a warmiai ügyekben is, mint prelátus és kanonok, már harminc éve belelátott.¹⁰⁷

A porosz ellenállás Báthory András esetében is megmutatkozott, de már közel nem olyan erővel, mint Kromernél. Pedig Báthoryval jóval több probléma volt. Gondot jelentett fiatal kora, tapasztalatlansága, és a csekély egyházi előkelőség is. Jogi tekintetben azonban csak az indigenátus hiányára lehetett hivatkozni.¹⁰⁸ Ez a taktika viszont csak kezdetben, a kanonosság és koadjutori kinevezés idején volt sikeres,¹⁰⁹ mivel Báthory András 1587-ben¹¹⁰

100 HOCHLEITNER: *Religijność...* 130., PIETRZYK: *Marcin...* 9.

101 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 251.

102 Születésének időpontját csak egy forrás közli, mely szerint 1504. május 5-én látta meg a napvilágot. (AAWO, AB, C 15) Szüleinek, Ulrik és Anna Schlacienek három gyermeke született: Anna, Jan és harmadikként Stanisław. http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjuszt

103 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 247.

104 HOCHLEITNER: *Religijność...* 130.

105 Apja, Gregorz biczi patrícius volt. Az 1512-ben született Marcin volt a legidősebb az öt gyermek közül. PIETRZYK: *Marcin...* 9–10.

106 Először 1561-ben, amikor a bíborosi kinevezését vette át Rómában, másodjára pedig tíz évvel később. HOCHLEITNER: *Religijność...* 134.

107 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 394.

108 SZORC, Alojzy: *Andrzej Batory jako koadiutor Marcina Kromera (1584–1589)*. Forum Teologiczne. 1. 2000. 250.

109 HORN: *Báthory András*. 50.

110 *Prawa, Konstytucje y Przywileje Królestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich Prowincyi należących*. Volumen secundum, ab anno 1550 ad annum 1609. (Volumina legum II.) Petersburg, 1859. 267. Érdekes, hogy a szakirodalom több helyen is tévesen 1588-ra teszi az indigenátus megszerzését: MICHTA, Jerzy: *Nobilitacje cudzoziemców: Gabriela Bekesza i Franciszka Wesselinięo*. Rocznik Polski Towarzystwa Heraldycznego. 8. 2008. 79. Veress Endre szerint a pontos dátum: 1588. jan. 30. VE 419 III/b/113

szabályosan szerezte meg a lengyel honosítást,¹¹¹ így a püspökségre már egy kicsivel kevésbé szabálytalanul pályázott.¹¹²

Zsigmond Ágost, és később Báthory István, a porosz ellenállást a koadjutorság intézményének felhasználásával igyekeztek megkerülni. Igazság szerint ezzel a poroszok is próbálkoztak: a királyt kihagyva közvetlenül a pápánál akarták elérni, hogy indigenátussal rendelkező koadjutort nevezzen ki. A királyokkal szemben az ő próbálkozásai azonban sikertelenek maradtak.

A koadjutor szó segítőt jelent. Eredeti célja a hivatal betöltésének folyamatossága lett volna úgy, hogy az utódlás a püspök elgondolásának megfelelően alakuljon.¹¹³ Mind a kanonoki, mind a püspöki tisztség esetében szükség lehetett erre, de elsősorban lelki értelemben vett segítségre asszociáltak ezzel kapcsolatban. A tisztséggel együtt járt az utódlás joga is, ami mutatja, hogy általában az idősebb egyházi vezetők esetében merült fel a koadjutor kinevezésének kérdése, és olyan személyt igyekeztek választani, aki, ha részben végezni kezdi a tisztséggel járó feladatokat, akkor át is tudja venni a püspökséget vagy kanonokságot elődje halála után. Latinul is hozzá szokták tenni az utódlás tényét, ezért a *coadiutor cum iure successionis* kifejezést használták. Az 1448-as német konkordátum meghatározta, hogy ezekre a körülményekre való tekintettel, a koadjutor személyébe bele kell egyeznie az adott egyházi vezetőnek is.¹¹⁴ Ez okozta a problémát Báthory András esetében, mert koadjutori kinevezésének egyik legnagyobb akadálya maga az aktuális püspök volt. Kromer ugyanis, idős kora ellenére, kitartott amellett, hogy nincs szüksége segítőre, mondván, még képes betölteni a tisztségét. Báthory számára ez komoly gondot jelentett, hiszen a legegyszerűbb út a püspökség megszerzéséhez az utódlási joggal rendelkező koadjutori tisztség lett volna.¹¹⁵

Kromer maga is koadjutorként kezdte, tíz éven keresztül (1569–79) viselte ezt a tisztséget.¹¹⁶ Kinevezését fromborki káptalani tagsága tette lehetővé, azonban származása miatt még a társai sem támogatták a jelölését. Hozjus ezért azzal próbálkozott, hogy a távollétében adminisztrátornak nevezte ki Kromert, amihez káptalani tagság is járt. Ezt a többiek az indigenátus hiányának felelőtlenségével akarták megakadályozni, de ennek semmilyen jogalapja nem volt. Hozjus nem bocsátkozott vitába, hanem elment a küldetésére Itáliába, ahol megszerezte a pápa beleegyezését a kinevezésbe.¹¹⁷

111 Érdekes kérdés, hogy az indigenátus megadása általában a poroszoknak kedvezett. Az volt ugyanis a tapasztalat, hogy míg más Lengyelországhoz csatolt területeken a társadalmi elit átvette a lengyel kulturális modellt, és a mágánok az egész országra ki akarták terjeszteni a befolyásukat, addig Poroszországban épp az ellenkezője történt. Az új családok, a régiekhez hasonlóan, bár a király hívei maradtak, támogatták a porosz különállást és kiváltságokat, és aktívan felléptek, ha az indigenátus intézményét a király meg akarta sérteni. NAWORSKI: *Indygenat...* 56. Nem volt tehát elképzelhetetlen, hogy Báthory András nézetei is ilyen irányban változzanak.

112 Ha András közelebbi rokona lett volna a királynak, akkor alkalmazhatták volna azt az 1512-es törvényt, amely az uralkodó fiútestvérei és fiai esetében nem teszi szükségessé az indigenátus meglétét. Később III. Zsigmond fia például így került az egyházmegye élére. (SZORC: *Dominium...* 105.) Más kérdés, hogy a kilenc éves fiú még kevésbé volt alkalmas a püspöki tisztség betöltésére, mint a Báthory unokaöcs. KOPICZKO, Andrzej: *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*. Olsztyn, 2000. 45–46.

113 SZORC: *Dominium...* 146.

114 SZORC: *Andrzej Batory jako...* 237–238.

115 SZORC: *Andrzej Batory jako...* 248–250.

116 HOCHLEITNER: *Religijność...* 138.

117 SZORC: *Artykuły zaprzysiężone Marcina...* 49–59.

Tekintve, hogy Kromer milyen körülmények között került a püspöki székbe, ahogy a téma kutatója, Szorc is megállapítja, a sors Báthory kinevezésével bosszulta meg magát rajta.¹¹⁸ A körülmények teljesen hasonlóak voltak, bár időközben a poroszok helyzete láthatóan gyengült. Már Hozjus esetében is csak komoly feltételekkel mentek bele a király akaratába, de ott még legalább a német eredet kicsit enyhítette a jogi hiányosságokat. Kromer esetében már a származás sem volt meg, de legalább felszentelt pap volt, akinek az egyházi pálya iránti elkötelezettségét ismerték. Báthory esetében sem a származás, sem az egyházi pályafutás nem indokolta a kinevezést, egyértelmű volt, hogy a király dinasztikus terveinek szolgálatába állította a püspökség megszerzésének kérdését. Anyagi okai is voltak a döntésnek az egyházmegye levéltárában található dokumentum szerint: „Mivel az uralkodóval tudatták, hogy miechowi-i prépostságát a krakkói területen lévő hozzácsatolt prédiuumokkal és a kerületekkel együtt, a háborúskodások és katonai dolgok mindenféle igazságtalanságai elpusztították, az uralkodó számára illő dolognak tűnt, hogy korábbi státusza megőrzése végett onnan Báthory eltávozzék.”¹¹⁹

Valószínűleg, ha Kromer látta volna Báthory esetében az egyházi munkára való elhivatottságot,¹²⁰ a királyi támogatás is kevesebb problémát jelentett volna számára. Ráadásul az uralkodóval nem is volt rossz a viszonya, még a Habsburg-udvarból ismerték egymást,¹²¹ abból az időből, amikor Báthory „tisztes fogságban” volt, Kromer pedig a király megbízatását teljesítette. Hozjus halála már Báthory uralkodásának idejére esett, így Kromer a kinevezéséért neki tartozott hálával.¹²² Így aztán nagyon nehéz helyzetbe került, amikor nem akarta teljesíteni a király kérését. Megpróbálta kihúzni magát a beleegyezés alól azzal, hogy nincs szüksége még segítségre.¹²³ Azonban ez az egyházi érv a világi hatalom számára nem nagy súllyal esett latba. Függetlenül attól, hogy nem maga a király egyezkedett Kromerrel, Jan Zamoyski érdeklődése és nyomásgyakorlása ugyanazt jelentette.¹²⁴ Kromer eleinte legalább halogatni próbálta a válaszadást, a káptalannak is

118 SZORC: *Artykuły zaprzysiężone Marcina...* 57.

119 AAWO, A5, 25v–27.

120 Amikor a kanonokságot már sikerült megszerezni, és Kromer is rugalmasabban kezelte a kinevezés kérdését, ahhoz akkor is ragaszkodott, hogy Báthory legalább a kisebb rendeket vegye fel, ha már felszentelteni nem akarja magát. HORN: *Báthory András*. 50.

121 Veress Endre fáradhatatlan gyűjtőmunkájának köszönhetően Báthory Istvánnak ismerjük is Kromerhez írt levelét: VERESS Endre: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. I–II. köt. Kolozsvár, 1944. 33. Nem véletlen, hogy a jó kapcsolat ellenére a király is rendkívül ironikusan nyilatkozik Kromer ellenállásáról, hiszen jól látja, hogy ő is hasonlóan került a püspöki székbe. WALEWSKI, Cyprian: *Marcin Kromer*. Warszawa, 1874. 206.

122 Báthory István kinevezhetett volna indigenátussal rendelkező személyt is. VERESS: *Báthory István király*. 246. Nem tarthatjuk Kromert hálátlanak egyébként, Báthory István halálakor nagyon szépen írt az elhunyt uralkodóról: „Báthory István templomban több volt, mint pap, – az államban több, mint király, – tanácsadásban több mint tanácsúr, – ítélletozásban több mint jogtudós, – bántalmak elviselésében és jótalanságok megbocsátásában több, mint férfi, – közszabadságok védelmében több mint polgár, – bárság ápolásban több mint barát, – társaságban több mint családias, vadászban és vadak legyőzésében oroszlánál erősebb, – az élet minden egyéb jelenségében több mint bölcs!” VERESS: *Báthory István király*. 310.

123 Horn azon a véleményen van, hogy voltak fennakadások Kromer kora miatt, és a tiltakozásának fő oka az volt, hogy nem ő választhatta ki a koadjutort. (HORN: *Báthory András*. 48–49.) Szorc szerint viszont a püspök ténylegesen el tudta látni a feladatait. SZORC: *Andrzej Batory jako...* 250.

124 Báthory Istvánnak is fennmaradtak levelei ezzel az ügygel kapcsolatban. Egyrészt írt Piotr Tylickinek, hogy keresse fel a káptalant (tehát nem a püspököt!), hogy válasszák meg unokaöcsét (VERESS: *Báthory István erdélyi...* II. köt. 262.), illetve római támogatókat is igyekezett Andrásnak szerezni. Erről tanús-

erről írt 1581 júliusában. Tisztában volt azzal, hogy a kérést elutasítani egyetlen lett volna, de meg sem akarta ígérni, így arra hivatkozott, hogy csak a káptalan beleegyezésével dönthet ebben a kérdésben. A király Zamoyski mellett egyházi embereken keresztül is próbálta a püspököt elhatározása mellé állítani. Bolognetti nuncius felismerve a lehetőséget, figyelmeztette Kromert, hogy ne szalassza el a király jóindulatának megnyerését, és kérte a káptalani gyűlés mihamarabbi összehívását.¹²⁵

Báthory támogatói, mivel a koadjutori kinevezés ekkora ellenállást eredményezett, taktikát váltottak, és előbb a kanonokság megszerzését tűzték ki célul. Sikerült is rávenni az egyik kanonokot, Jacobo Alemannit, hogy mondjon le a király unokaöcsének javára, így Báthory ellen eggyel kevesebb kifogás lehetett.¹²⁶

A koadjutorság ügye azonban tovább húzódott, a porosz rendek októberi levelében azt olvashatjuk, hogy „*megnyugvással értesültek*” a döntés elhalasztásáról.¹²⁷ Pontosan két év múlva még mindig örömlüknek adtak hangot, és megköszönték, hogy a káptalan a koadjutorság ügyében a porosz szabadság szempontját tartotta szem előtt, és a gyűlést Szent Szaniszló napjára halasztották. A levél érdekessége nem is a porosz rendek egyáltalán nem meglepő ellenállása, hanem Veress Endre megjegyzése, mely szerint: „*A fentiek megértésére tudnunk kell, hogy Báthory András Rómába indulása esedékes lévén, István király bíborossá kinevezése mellett tervbe vette azt is, hogy vármiai koadjutor legyen az előregedett és beteges Cromer Márton püspök mellett; amivel a káptalan csak kelleetlenül foglalkozott, jogaik megsértését képzelvén a király – motu proprio – való megingathatatlan fontos elhatározásában!*”¹²⁸ Figyelemreméltó a történész elfogultsága, mellyel a poroszok jogait jelentéktelennek, a király elhatározását pedig előnyösnek állítja be.

Kromernek végül nem maradt más választása, mint belemenni Báthory kinevezésébe,¹²⁹ a püspök 1584 tavaszán arról tájékoztatta a káptalant, hogy „*készséggel hozzájárul*” a kinevezéshez.¹³⁰ Nem volt hajlandó azonban személyesen ellentmondani korábbi állásfoglalásának, így abban a levélben, amiben a Szentszéknél a király unokaöcsének beiktatását kérte, valójában Reszka¹³¹ tájékoztatta a pápát a vármiai helyzetről. Ebben Kromer korára és betegségére hivatkozott, valamint Báthory érdemeit sorolta fel, ami

codic Guastavillani Fülöp bíborosnak Grodnóból 1584. febr. 18.-án írt levele is. VE 419 I/86. Kromer zokon is vette, hogy megpróbálják megkerülni, későbbi 1584. március 7-i, a királyhoz írt levelében azt nehezményezte, hogy a káptalan közvetlenül a királyhoz fordult az ügyben. VERESS: *Báthory István erdélyi...* II. köt. 273.

125 VE 478 I/211 Heilsberg, 1581. júl. 12.

126 Báthory kinevezésének időpontja: 1581. aug. Alemannit egy jól jövedelmező dalmáciai cisztercita kolostorral engesztelték ki. HORN: *Báthory András*. 49.

127 VE 478 I/225 Torun, 1581. okt. 6. A Porosz rendek a vármiai káptalannak a porosz rendek és a káptalan, ahogy arról már esett szó, összefogtak kiváltságaik védelmében. Tíz pontos memorandumot nyújtottak be, ami részletesen taglalta Báthory András alkalmatlanságát. Ebből hat pont volt valóban indokolt: túl fiatal, fél évnyi áldozópapság kell, a káptalanhoz kell tartozni, nincs szentszéki hozzájárulás, nem német születésű. A helyzet abszurditását mutatta, hogy volt négy másik, megfelelő jelölt is. Nem véletlen, hogy később Kromer is a szentszéki hozzájárulás megszerzését javasolta az ügy megoldásaként. HORN: *Báthory András*. 48–50.

128 VE 478 II/387 Graudenz, 1583. okt. 1. A Porosz rendek a Vármaiai káptalannak

129 SZORC: *Andrzej Batory jako...* 248–250.

130 VE 478 II/421 Heilsberg, 1584 márc. 9. Cromer a vármiai káptalannak

131 Tudjuk, hogy Reszka mindig szívesen dicsérte a fiatal Báthoryt, de ebben az időben maga András is igyekezett erősíteni a róla kialakult pozitív képet. Első római útja után például hangsúlyozta az őt támogató Borromeo érseknek, hogy fő törekvése, tökéletesíteni magát az egyházi tudományokban, mindig a szent

miatt életkori felmentést kérnek neki.¹³² A beiktatásra 1585 nyarán került sor, Kromer május végén tájékoztatta a káptalant Báthory közelgő érkezéséről.¹³³ Bár Horn Ildikó szerint ez a találkozás elsimította a kettejük közötti ellentétet, sőt, a püspök „*igencsak megkedvelte*” fiatal koadjutorát,¹³⁴ a korábbi tiltakozás alapján inkább valószínűsíthető, hogy egyszerűen beletörődött a megváltoztathatatlanba, és ha lehetett, akkor a Báthoryval kapcsolatban rendkívül lelkes Reszkára bízta az ezzel kapcsolatos ügyintézését. Báthory sem sokat foglalkozott az egyházmegye ügyeivel, a beiktatástól Kromer haláláig eltelő négy évben összesen egyszer fordult meg Warmiában, ahogyan erről még lesz szó a jelenléttel foglalkozó alfejezetben. A fent említett 1585-ös látogatás is csak azért jött létre, mert a pápai udvar kifogásolta a krakkói kinevezési ügyben, hogy Báthory Warmiában sem csinált addig semmit. Gyorsan elindították ezért egy protokolláris körútra.¹³⁵ Hiába hivatkoztak tehát mindenhol arra, hogy Kromer segítségre szorul, ha ez egyáltalán nem valósult meg. Sőt, a püspök véleményének változatlanlanságát mutatja az a levélrészlet is, amiben arról ír, hogy Báthory bíboros hosszas távolléte miatt egyáltalán nem búsul.¹³⁶

Nem csak ellenállás fogadta azonban Báthoryt Warmiában. A szomszédos chełmnoi egyházmegye püspöke, Piotr Kosta például támogatta a kinevezését. Bár eleinte nem állt Báthory István pártján és unokaöccse jelöltségével sem értett egyet, idővel megváltoztatta véleményét és a család őszinte hívévé vált.¹³⁷ Lelkesedését persze annak a folyamatnak a figyelembevételével kell értékelni, ami során erre a véleményre jutott. Eleinte Andrással kapcsolatban a már említett kifogásai voltak neki is, fiatal korára és a porosz hagyományok semmibevételére hivatkozott. A porosz rendeknek azonban már kitérő választ adott. Amikor pedig a király küldötte, Piotr Tylicki által meggyőzte Kromert és a káptalant, akkor már szívélyesen üdvözölte Báthory Andrást a tisztségében. Azt remélte, hogy a királlyal való kapcsolata a Királyi Poroszország javára válhat, illetve arra is számított, természetesen amellet, hogy hosszú életet kívánt közeli barátjának, Kromernek,

atyák és férfiak cselekedetét tartani szembe előtt. VE 459/5 52 Róma, 1584. febr. 4. Báthory Endre válasza Borromeo Károly érsek levelére

132 Kromer a Szentszéknek, Roma, 1584 ápr. eleje, VE 419 I/90 Lehetséges, hogy Horn Ildikó ezért gondolta úgy, hogy voltak fennakadások az ügymenetben. Véleményem szerint ebben csak a püspök büszkeségét lehet tetten érni. Reszka egyébként mindig szívesen dicsérte az ifjú Andrást. A második római út előtt, amikor a király unokaöccse jövőjén gondolkodott, kikérte Reszka véleményét, aki csupa jót mondott róla. Horn is megállapítja, hogy valószínűleg azt mondta, amit István hallani akart. HORN: *Báthory András*. 88.

133 VE 478 II/517 és 518 között számozatlanul, Heilsberg, 1585. máj. 28. Cromer a káptalannak

134 ZALEWSKI, HORN, 18. Szintén ezen a véleményen van a 19. századi szerző is, Cyprian Walewski, de kijelentését semmilyen forrással nem támasztja alá. WALEWSKI: *Marcin...* 213.

135 HORN: *Báthory András*. 86. Érdekes, hogy ugyanebből az évből maradt ránk Báthory Istvánnak Kromerhez írt levele, amelyben szenátori véleményét kérte a török ügyekkel kapcsolatban. (VERESS: *Báthory István erdélyi...* II. köt. 308.) Elképzelhető ez alapján, hogy a király és a püspök kapcsolata javult, de az is, hogy a király a történetektől függetlenül számított a diplomáciai ügyekben tapasztalt Kromer véleményére.

136 VE 478 III/650 Heilsberg, 1588. márc. 28. Cromer Sokolowski Szaniszló apátnak. Kromert több körülmény is megnyugtathatta. Egyrészt rájött, hogy a király és köre csak ugródeszkának szánja Warmiát, így egyáltalán nem volt biztos, hogy az unokaöcs beiktatására valaha is sor kerül. Másrészt Báthory András költségeit nem neki kellett állnia. Azzal is számolhatott, hogy a fiatal Báthory nem lesz Warmiában sokat, mert a király külföldi tanulmányútra akarta küldeni. HORN: *Báthory András*. 49.

137 KOSTKA, Jerzy Antoni: *Kostkowie herbu Dąbrowa*. Koszalin, 2010. 62–64.

hogy a püspöki beiktatása esetén átveszi tőle az elnökség fűrasztó feladatát, ami aztán be is következett 1593-tól.¹³⁸

Bár a porosz rendek ellenállásának a legfontosabb fegyvere az indigenátus meglé-
tének számonkérése volt, rendelkezésükre állt még a püspöki eskü megszövegezése is,
ha már a püspök személyén nem tudtak változtatni. Az eskü története ugyan régebbre
vezethető vissza, de hasonlóan funkcionált, mint a lengyel királyok koronázási esküje.
Utóbbit, a *Pacta Conventat*, először Valois Henrikkel tetették le a rendek, aztán őt köve-
tően Szaniszló Ágostig mindenkinek meg kellett rá esküdni. Minden új uralkodó ese-
tében még néhány személyre szabott pontot is hozzátett a szejm. A warmiai esetben az
első püspöki esküt Łukasz Watzenrode nevéhez köthetjük, aki 1489-ben került a püspöki
székbe. Ez még egy egyszerűbb eskü volt, az igazán felépített és átgondolt eskü 1512 után
volt jellemző, amikor Fabian Luzjański került ebbe a pozícióba. Az őt követő püspökök
(Maurycy Ferber, Jan Dantyszek, Tiedemann Giese, Stanisław Hozjusz) is nagyjából ezt
az esküt tették le. Ezek általános pontok voltak, például arról, hogy a püspök jól gondját
viseli a káptalannak, és nem „ördögi lélekkel”, hanem szeretettel irányítja őket, stb.

A káptalan az eskütétel bevezetésével és változtatásaival reagált hatalmának csökke-
nésére. Az esküt akkortól kezdték el megkövetelni, amikor a joguk a püspökválasztásra
névlegessé vált. Az eskü pontjainak a meghatározásával valamennyit legalább meg tudtak
tartani a befolyásukból. Az egyik kritikus pont éppen az volt, hogy a püspök csak a káp-
talan beleegyezésével nevezhet ki utódlási joggal rendelkező koadjutort.

Nem véletlen, hogy bár Hozjusz kinevezése komoly politikai győzelem volt, az új
püspök próbálta megkerülni az eskütétel kérdését. Hiába hivatkozott azonban olyan
okokra, hogy az eskü nem felel meg a trentói elveknek, végül mégis engednie kellett
a poroszoknak. Így azonban Kromer kinevezése is komoly problémákba ütközött, amit
végül a már ismertetett módon sikerült megoldani.

A körülményektől függetlenül Kromer is, már koadjutorként letette az esküt 1571-
ben.¹³⁹ A káptalan tanulva a korábbi esetből, nem csak a koadjutor kinevezését kötötte
a saját engedélyéhez, hanem bevette a cikkelyek közé, hogy a püspök távollétében csak
a beleegyezésükkel lehet adminisztrátort választani, akinek Lidzbarkban kell tartózkod-
nia.¹⁴⁰ Szintén a porosz érdekek védelmét szolgálta, hogy a püspök minden tisztségre
csak poroszokat vehetett fel, ez alól kivételt csak a káptalan beleegyezésével lehetett ten-
ni. Kromernek meg kellett ígérnie, hogy semmilyen külön egyezményt nem köt, és nem
tesz olyan ígéretet püspökként, amibe a káptalan nem egyezett bele.¹⁴¹

138 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 412.

139 SZORC: *Artykuły zaprzysiężone Marcina*... 48.

140 Ezzel reagáltak Hozjusz már említett taktikájára, hogy amikor koadjutornak nem tudta kineveztetni
Kromert, akkor adminisztrátorként hagyta az egyházmegyében.

141 A többi pont nem a porosz érdekeket szolgálta, hanem általánosan határozta meg a jó püspök viselkedé-
sét: meg kellett fogadnia, hogy minden törvényt megtart, a püspökség teljes vagyonát épségben megőrzi,
ideértve a püspökségi várak ingó vagyonát is. Úgy kellett bánnia a kanonokokkal, mintha az atyjuk lenne,
és nem büntethetett meg senkit szabályos eljárás nélkül. Bár a porosz rendek Kromer esetében nagyon
tudatosan választották meg az eskü pontjait, összességében rövidebb fogadalmat tetettek le vele, mert
általában 14 és 20 között volt a cikkelyek száma. SZORC: *Artykuły zaprzysiężone Marcina*... 49–59.

Kromerhez hasonlóan Báthory András is koadjutori kinevezése¹⁴² idején tette le az esküt 1584-ben. Ekkor a káptalan már kisebb jelentőséget tulajdonított ennek, tekintve, hogy a korábbi püspökök sem tartották be ígéreteiket.¹⁴³

Már a koadjutori kinevezésnél is komoly akadályt jelentett Báthory esetében a felszentelés hiánya. Ez az utódlás és az alkalmasság szempontjából is fontos kérdés volt. Nem túl meglepő módon a warmiai püspökség esetében kétszer fordult elő, hogy felszentelés nélkül neveztek ki koadjutort, mindkét esetben a király rokonáról volt szó.¹⁴⁴ Jan Olbracht Wasa esetében ezt fiatal kora indokolta, Báthory viszont világi karrierben, az erdélyi trón megszerzésében reménykedett, ezért halogatta ezt a kérdést a lehető legtovább.¹⁴⁵ Hozjusz püspöki felszentelése már Chełmnóban megtörtént, Kromer pedig a warmiai egyházmegye vezetésének elnyerésekor lett felszentelve.¹⁴⁶ Papi felszentelésére viszont már itáliai útja után sor került.¹⁴⁷

Ahogy arra Horn Ildikó is rámutat, a felszentelésbe való beleegyezés pusztán politikai indíttatású taktika volt Báthory András részéről. Az erdélyi ügyekben való nyílt szervezkedése¹⁴⁸ és a királlyal való összetűzése miatt egy időre tanácsosabb volt jó püspökként láttatnia magát. A katolikus lengyel támogatóit protestáns környezete és felszentelés hiánya egyaránt eltántorította, ezek közül pedig az utóbbin lehetett csak segíteni. A bíborost sűrűn gyözködő Malaspina nuncius is meglepődött, amikor Báthory végre beleegyezését adta, ám azzal teljesen tisztában volt, hogy nem a hirtelen fellobbant püspöki kötelességérzet hajtja Báthoryt. A szubdiakónusi felszentelésére 1597. január 4-én került sor.¹⁴⁹ Szorc egy munkájában megjegyzi, hogy az uralkodói házból származó püspökök esetében gyakran megtörtént, hogy csak ilyen felszentelésben részesültek, mert ez alól pápai diszpenzációval könnyű volt felmentést szerezni.¹⁵⁰

Báthory esetében a késői felszentelés több gyakorlati következménnyel is járt. Egyrészt ő sokkal világiasabb életet élt, amit a felszentelés hiánya, és a királlyal való rokon-

142 SZORC, Alojzy: *Artykuły zaprzysiężone biskupa warmińskiego Andrzeja Batorego z 1585 roku*. Echa Przeszłości. 2. 2001. 179. Az eskü pontjai megtalálhatóak Veress Endre anyagában: VE 419/I/18–20. A bulla: VE 419. I/157 Róma, 1584. júl. 28-i keltezéssel.

143 SZORC: *Dominium...* 48.

144 SZORC: *Andrzej Batory jako...* 248–250.

145 SZORC: *Dominium...* 37. Ha a Wasa-korszakot nézzük, akkor csak öt bíborost találunk: Jerzy Radziwiłł, Báthory András, Bernard Maciejowski, Jan Olbracht Wasa, Jan Kazimierz Wasa. Ebből csak kettőjüknek volt kápláni felszentelése, a királyi rokonoknak nem. Mindketten a 16. és 17. század fordulójának legkiemelkedőbb egyházi vezetői voltak. A királyi rokonokat egyáltalán nem érdekelték az egyházi kötelezettségeik. KUŹMINA, Dariusz: *Wazowie a Kościół*. Warszawa, 2013. 126–127.

146 HOCHLEITNER: *Religijność...* 138.

147 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 252.

148 Ebből a szempontból nem sokat jelentett a püspöki feladatok felé fordulás, hiszen István tovább folytathatta a szervezkedést. Malaspina ugyan kicsikart a két testvértől egy nyilatkozatot, hogy nem avatkoznak többé Erdély ügyeibe, de senki nem számított rá, hogy ez hosszú távon valóban így lesz. HORN: *Báthory András*. 195.

149 HORN: *Báthory András*. 194–195. A felszentelés problematikájára, és Báthory azt követő tevékenységére összefoglalóan ld.: BERKI Anna: *Báthory András, warmiai püspök (1589–99) felszentelésének problematikája*. In: *Fiatalkutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Konferenciájának Tanulmánykötete*. Szerk.: Kiss Gábor. Bp., 2020. 106–118.

150 SZORC, Alojzy: *Andrzej Batory*. In: *Poczet biskupów warmińskich*. Szerk.: ACHREMZYK, Stanisław. Olsztyn, 2008.183.

sága miatt engedhetett meg magának.¹⁵¹ Másrészt meg kellett oldani a püspöki feladatok ellátását, amit így a plocki és a chełmnói püspököknek kellett elvégezni helyette.¹⁵²

A VILÁGI ÁLMOKAT SZÖVÖGETŐ BÍBOROS

Báthory András és az egyházi karrier

Ha a másik oldal szempontjait nézzük, akkor megállapítható, hogy Báthory András problémáját valójában nem az jelentette, hogy Warmiában püspök legyen-e, hanem az, hogy maradjon-e az egyházi pályán, vagy ne. Fiatal korában nagybátyjának sem voltak világosak a tervei vele, bár inkább az egyházi pályát preferálta volna, látva András tanulmányi előrehaladását. Az egyházi pálya komoly előrelépési lehetőségeket nyújtott az unokaöcs számára már fiatal korában is. Római útjai, a pápa, V. Sixtus támogatása és a bíborosi kalap megszerzése, mind-mind ebbe az irányba terelték.

Többször élt át azonban lelki válságot, mert igazi elhivatottságot nem érzett. Fiatalon nagyon hatottak rá testvére, a katonáskodó Boldizsár élménybeszámolói és az, amikor látta Bekes Gáspár hadait. Természetesen a protestáns rokonok sem pártolták a katolikus karrier ötletét. Tizennyolc éves korában a cölibátus gondolata sem lelkesítette. Bár egyházi támogatói arra utalgattak, hogy ezt a szabályt nem kell olyan komolyan venni, a fiatal Báthory erkölcstelen papi életre sem vágyott. Végül azt javasolta nagybátyjának, hogy engedje elvonult életet élni, ha már egyházi kötelékbe szánja, de mivel ez semmilyen gyakorlati haszonnal nem járt volna a király számára, elhalasztották a döntést. Ráadásul András 1581 tavaszán nagyon súlyosan megbetegedett, már az életét is féltették, de szerencsésen felépült. Az egyházi pályára ennek az élménynek a hatására azonban még kevesebb affinitást érzett. Ez a krízis mégis azzal ért véget, hogy nagybátyja iránti elköteleződésből, és az őt körülvevő egyházi személyek nyomásának engedve Báthory András beleegyezett az egyházi karrierbe. Érdemes Horn Ildikó találó mondatát idézni, miszerint: „*arra már nem érezte elhivatottnak magát, hogy Isten szolgájaként éljen, de azért harcba akart szállni, hogy az egyház hercege lehessen.*”¹⁵³

A következő nehéz korszakot a koadjutorság megszerzésekor élte át. Amint azt láthattuk, a kinevezés megszerzése hosszas politikai csatározások, győzködések, alkuk következménye volt. Ez a diplomáciában járatlan Andrásnak nem tetszett.¹⁵⁴ Csökkenő lelkesedését mutatta, hogy a tanulmányi eredményei is romlottak, amit persze a jezsuiták igyekeztek elhallgatni.¹⁵⁵ Mivel a kanonokságot már megszerezték számára, András

151 Szívesen hódolt például a vadászat szenvedélyének Reszel környéki birtokain. HOCHLEITNER: *Religijność...* 144.

152 HOCHLEITNER: *Religijność...* 145. Amennyiben ez költségekkel járt, az természetesen a warmiai püspököt terhelte. Konkrétan ismerjük például Piotr Henryk esetét, akinek káptalani felszentelésére Chełmnóba kellett mennie. A 2 zł 20 groszy költséget ebben az esetben is Báthory fizette. SZORC: *Andrzej Batory*. 188.; SZORC: *Andrzej Batory*. 188.

153 HORN: *Báthory András*. 39–43.

154 Bár érdemes figyelembe venni azt is, hogy a nyáron is hűvös Warmia helyett egy dalmáciai kolostor nem biztos, hogy annyira rossz üzlet lehetett Alemanninak.

155 Tordai János egy protestánsból lett jezsuita azonban nem tartotta magát ehhez, és beszélt a Báthory Andrással kapcsolatos renden belüli ellenszenvről. Büntetése elég súlyos volt, kizárták a rendből, és a Rzeczospolitát is el kellett hagynia.

támogatói nem erőltették tovább ezt a kérdést. Ezért is merült fel a római út terve, hátha kedvet csinál a fiatalember számára egy ilyen irányú elköteleződéshez.¹⁵⁶

A római utak viszont kissé kockázatosak is voltak az egyházi pályára terelés szempontjából, hiszen éppen a fényűző élet tántoríthatta el ettől Báthoryt. A második út alatt voltak is aggasztó jelek. Horn idézi V. Sixtus és Reszka beszélgetését, amelyben a pápa burkoltan ugyan, de András erkölcei feletti aggodalmát fejezte ki.¹⁵⁷ Reszka feljegyezte azt is, hogy András női társaságban túlságosan felvidult és megélénkült.¹⁵⁸ A nem túl erkölcsös életet élő Báthory Boldizsár is megérkezett a városba, valószínű, hogy nem volt jó hatással öcsére.¹⁵⁹ András második római útján papi teendőit hanyagolva, már egyértelműen Báthory István külpolitikai ügyeiben fáradozott.¹⁶⁰

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy Báthory András sokáig nyitva tartotta a világi karrier lehetőségét, amit kiválóan mutat felszentelésének halogatása is. Emellett voltak olyan esetek is, amikor nyíltan kimutatta hajlandóságát az egyházi pálya elhagyására. Ilyen volt a krakkói püspökség megszerzésének kudarca utáni időszak, amikor fel is hagyott az egyházi viselet hordásával,¹⁶¹ kardot kötött, és azt hangoztatta, hogy ha nem volt méltó a krakkói püspökségre, akkor a bíborosi cím sem kell neki.¹⁶² Még egy eset volt egyházi pályafutása során, amikor fegyvert akart forgatni. 1593-ban András a törökellenes ligához való csatlakozáson dolgozott, és szeretett volna a csatatéren is helyt állni. A régi magyar törvényekre és hagyományokra hivatkozott,¹⁶³ amiben azért volt is némi igazság.

Azzal viszont nem lehet vádolni Báthoryt, hogy már kinevezése előtt ne lett volna tisztában a warmiai körülményekkel, mivel szoros kapcsolatot ápolt Reszkával, aki mindenről tájékoztatta.¹⁶⁴ Tehát bármilyen hozzáállással kezdte is el működését, az biztos, hogy a korábban vázolt nehézségekkel tisztában volt. Elődeinél azonban kevésbé kellett ezen aggódnia, hiszen nem tervezett hosszas letelepedést ebben az egyházmegyében. Minden reménye megvolt ugyanis arra, hogy 1591-ben átvegye a krakkói püspökséget. Utódlási joggal rendelkező koadjutor volt, és III. Zsigmond már korábban, 1589-ben neki ígérte a püspökséget. Báthory hatalmi helyzete azonban egyre csak romlott ebben az időszakban, így a király az országos felháborodást is vállalva, meggondolta magát és inkább Jerzy Razdiwiłłt nevezte ki.¹⁶⁵

156 HORN: *Báthory András*. 50.

157 A pápa arról beszélt, hogy sok ifjú herceg járt már Rómában, akinek tönkretette a város az erkölceit. Hozzáfűzte, hogy neki is van egy bíboros unokaöccse, akit nagyon szeret, de ha meghallaná, hogy nem megfelelően él, elűzné. Mivel már egy ideje Rómában voltak, Reszka érthette, hogy a pápa mire céloz. HORN: *Báthory András*. 95.

158 VERESS: *Báthory István király*. 257.

159 HORN: *Báthory András*. 95–96.

160 VERESS: *Báthory István király*. 259.

161 Az egyházi viselet hordásával kapcsolatban érdemes röviden arról is szót ejteni, hogy András először Grizeldisz esküvőjén jelent meg benne, és nagy feltűnést keltett a lengyel divat szerint szabott prelátusi öltözékben. VERESS: *Báthory István király*. 216.

162 Ennél is nagyobb meggondolatlanság volt egy Miksával való szövetséget emlegetni. HORN: *Báthory András*. 151.

163 HORN: *Báthory András*. 179–180

164 Horn még azzal is érvel emellett, hogy nagybátyja halála után Báthory részben Lidzbarkban tartotta székhelyét (HORN: *Báthory András*. 143.), valójában azonban csak kétszer fordult meg Warmiában Kromer haláláig.

165 HORN: *Báthory András*. 148–150.

A brandenburgi örgróf, Albert Frigyes III. János halála után Andrásnak tett ajánlata, jól mutatja, hogy a bíboros hozzáállása az egyházi tisztségeihez milyen közismert volt. Az örgróf a lányával akarta összeházasítani a bíborost, és azt szerette volna, ha Báthory Warmiát az ő védnöksége alá helyezi. Ez az ajánlat csak annyiban segítette Báthoryt, hogy jobb tárgyalási pozícióban volt III. Zsigmonddal szemben. A király ugyanis Svédországba akart utazni, így mindenképpen ki kellett békíteni az addig mellőzött Andrást. Bár ez a házassági ajánlat nem volt elég vonzó a warmiai püspök számára, más, jövedelmezőbb egyházi tisztségért valószínűleg elcserélte volna az északi egyházmegyét.¹⁶⁶

Bár a Vatikán idővel beletörődött, hogy Báthory nem lesz elkötelezett bíboros, igyekeztek a látszat fenntartására ösztönözni. Ez a hálátlan feladata Malaspina nunciúsé lett. 1593-ban például nem csak arra kérte, hogy ne levelezzen Miksa főherceggel, hanem azt is próbálta elérni, hogy a bíboros csökkentse udvartartását, pompáját és létszámát is, és katonák helyett papokat tartson a környezetében.¹⁶⁷

Báthory gondolkodásáról még érdemes idézni azt a nagyon beszédes 1598-as levélrészletet, amelyben Báthory Zsigmondot gyözködi, hogy ne adja ki a kezéből Erdélyt. Fő érve a család helyzetének megőrzése, de mégsem ezt helyezi az első helyre, mert így fogalmaz: „*embernek először ő magára, azután az maga familiájára kell gondjának lenni, és mindenek elibe preferálni.*”¹⁶⁸ Érdekes ezt olvasni tőle, aki az egész egyházi pályáját nagybátyja ki sem mondott óhaja miatt kezdte el.¹⁶⁹ Még három évvel korábban is azt láthatjuk, hogy maga elé helyezi a hazát és a családot. 1595-ben ugyanis a pápa azt próbálta elérni, hogy András menjen Rómába követként. Ebben az ügyben Malacrida, a pápa követe képviselte a pápa szándékát, Báthory azonban azt válaszolta neki, tisztában van vele, hogy az egyéni karrierje szempontjából ez jó lenne, de számára a saját egyéni sorsánál fontosabb a hazája jövője, és családja becsülete.¹⁷⁰

A lengyel sikertörténet: a miechówi apátság

Bárhogyan is állt hozzá Báthory András a warmiai püspökséghez, egyházi pályafutásának mégis volt egy igazi sikertörténete, mégpedig a miechówi prépostság. A tisztség megszerzésének ötlete még az első római út előttről származott. Bolognetti, pápai nuncius úgy ítélte meg, hogy a kanonokság nem lesz elég impozáns cím, ha fiatal Báthory célja a bíborosi kalap megszerzése, ezért ezt a megüresedő helyet szemelte ki a fiatal

166 HORN: *Báthory András*. 175–176.

167 HORN: *Báthory András*. 177.

168 VE 419. III/1024 Heilsberg, 1598. febr.20. Érdekes egyébként, hogy mind Veress Endre (VERESS: *Báthory Endre*, 61.), mind Horn Ildikó (HORN: *Báthory András*. 200.) foglalkoznak ezzel a levéllel, de mindketten arra a részre koncentrálnak, hogy Báthory András milyen célzásokkal ajánlja magát Zsigmond helyett a fejedelemségre. A levélnek egyébként három tervezete is készült, a másodikban a tisztségek teljes cseréjét ajánlotta a bíboros, a harmadikban arra kérte Zsigmondot, hogy ha már átadja Erdélyt, akkor inkább a lengyel királynak, mint a Habsburgoknak. Nem tudni, Báthory melyik verziót küldte el végül, de Zsigmond sértőnek találta. HORN: *Báthory András*. 201.

169 Nem csoda, hogy Veress Endre is megállapítja róla, hogy István király támogatását András alkalmazkodni tudó természetének köszönhette. VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, 4.

170 HORN: *Báthory András*. 190.

Báthory számára. A terv hamar valósággá vált, András 1583 tavaszán megválasztották a miechówi apátság prépostjává.¹⁷¹ (Az apátság templomát lásd: 3. melléklet.)

Báthory András kinevezését az egyházi vezetők is támogatták, mert meglátták a lehetőséget a királyi rokon tisztséghez juttatásában. A miechówi testvéreknek így nem sok választásuk volt, 1583 januárjában két magasrangú személytől is egyértelmű leveleket kaptak. Bolognetti nuncius jelezte, hogy a király mindenképpen unokaöcsét szeretné új prépostként látni, és ajánlotta a testvéreknek, hogy ne másat válasszanak. Indoklásában András erényeit és jó tulajdonságait emlegette.¹⁷² Püspökük, Myszkowski, bár levele alapján nem kételkedett a választás eredményében, felhívta a káptalan figyelmét az egyhangú szavazás fontosságára. Az ő indoka racionálisabb volt, nem akarta, hogy a káptalan maga ellen ingerelje a királyt.¹⁷³ Véleményét nyomatékosítva, a választáson is személyesen megjelent. A testvérek valószínűleg belátták, hogy nem dönthetnek másként, csak Báthory mellett. A választó gyűlésről azonban megjegyzi a miechówi kolostor krónikája, hogy hosszas tanácskozás után választották meg az ifjú Báthoryt, tehát valamiféle ellenállás azért mégis mutatkozhatott.¹⁷⁴

András kinevezése után nem sok időt töltött új kolostorában, mert hamarosan indult első római útjára.¹⁷⁵ Onnan visszatérve viszont ismét itt időzött. Ebből az időszakból származó leveleiből kiderül, hogy itt várta ki, amíg a király fogadni tudta, addig is ottani dolgaival foglalkozott.¹⁷⁶

A miechówi prépostság sok szempontból Báthory karrierjének sikertörténete. A királyi rokon pályájának egyengetése során mindig fel lehetett mutatni itteni tevékenységét. Egyrészt folytatta teológiai tanulmányait, másrészt sokat tett a rendi fegyelem betartásáért, amit a megválasztása miatti feszült viszony tett szükségessé.¹⁷⁷ Jelenléte azonban a kolostornak is előnyére vált, a környékbeli nemesek, akinek a Báthory által bevezetett

171 HORN: *Báthory András*. 58. Elődje Szymon Ługowski volt. SZORC: *Andrzej Batory*. 184.

172 VE 478 II/313 Krakkó, 1583. jan. 24. Bolognetti levele a miechówi egyházhoz

173 VE 478 II/319 Krakkó, 1583. jan. 31. Myszkowski Péter krakkói püspök a miechówi káptalannak. A püspök a levélben a választást febr. 8-ra tűzte ki.

174 Veress Endre idézi Nakielski Miechówiáját, 727.o.: „*A gyűlés febr. 8-án, keddi napon a krakkói püspök jelenlétében megtartván, hosszas tanácskozás után megválaszták egyhangúlag Báthori Endrét, a kit a király, az apostoli nuncius és krakkói püspök formán ajánltak és ugyanaznap préposttá deklarálták, dacára ifjuságának, de tekintetbe vették a királyhoz való rokonságát, tanultságát és jó szokásait... (BE) megköszönvén a megtiszteltetést, mely őt oly ifjan érte (mivel még alig érte még el a 22 évet és aztán most pelyhedzett a serdülő ifjúkor jele) kijelenté, hogy nemsokára a monostorba teszi át lakását és buzgón fog tovább tanulni és ájtatoskodni. Nemsokára megjött az újonnan választott prépost a monostori javak birtokbavételére, hol néhány hónapig lakott és azalatt megtartotta az un. nagykáptalani gyűlést. A monostor ügyeit jól elintézvén és rendbehozván, a király óhajtása szerint csakhamar Rómába ment...*” VE 466/30

175 A miechówi krónika megemlékezik arról is, hogy Báthory András „*Rómából visszatérő útjából, útközben gyönyörű sajtákezüleg írt levelet küldött a miechówi testvéreknek.*” Nakielski Miechówiáját (728) idézi VE 466/30

176 VE 419 I/211 Miechów, 1584. nov. 3. Báthory Endre Sirleto Vilmos bíborosnak

177 Bolognetti szigorú fellépést javasolt az ifjú apátnak, különösen arra figyelmeztette, ne engedje a testvéreknek, hogy a tudta nélkül cselekedjenek. (VE 419 I/21. Alberto Bolognetti nuncius Báthory Endre apátnak Krakkó, 1583. júl. 2.) Kérdés, hogy a fegyelem betartatása egyébként is probléma volt-e a kolostorban, vagy a nuncius azért aggódott inkább, hogy a szerzetesek kihasználják Báthory fiatalságát és tapasztalatlanságát, hiszen a levél hónapokkal a kinevezés után kelt. Mindenesetre Bolognetti korábban, amikor még szükség volt a szavazatukra, azt ígérte a szerzeteseknek, hogy mindig az ő érdekeiket és szabadságukat fogja védeni. VE 478 II/322 Krakkó, 1583. febr. 5. Bolognetti a miechówi monostorhoz

látványos ünnepek tetszetek, sokat adakoztak.¹⁷⁸ Különösen imponált nekik a király látogatása, Báthory István ugyanis Varsóból hazatérve 1585. márc. 14-én meglátogatta itt unokaöcsét.¹⁷⁹

Azok, akik Miechówban keresték fel a bíborost, mind nagyon pozitívan nyilatkoztak itteni tevékenységéről.¹⁸⁰ Leszámítva, hogy Báthoryt eleve támogató egyházi személyekről van szó, megállapítható, hogy András szerethette ezt a kolostort, és valóban törődött vele. Reszka, mint mindig, bel- és külföldön egyaránt a király unokaöcsének jóhírét keltezte. Báthory elhúzódo warmiai koadjutori kinevezése idején például Kromernek írta meg, a püspök elégedetlenségét csökkentendő, hogy Andrásnak napról-napra növekszik hivatásérzete és példamutató életet él rendtársai között.¹⁸¹ Reszka nem mulasztotta el azt sem, hogy Rómába is eljuttassa az apát dicséretét. Galli olasz államtitkárnak a rendtársak megfegyelmzését és oktatását emelte ki.¹⁸² Hasonlóan lelkes levelet küldött Gallinak Buoi,¹⁸³ aki alapvetően András második római útjának elhalasztásáról számolt be, emellett viszont nagyon ajánlotta a bíborost a pápa szolgálatába. Kegyességét ugyanis „miechówi prépostságában személyesen is tapasztalta, midőn meglátogatta a bíborost, látva, hogy ott a templomban egy oratoriumot állított, most pedig egy díszes tabernaculumot készített a szentség őrzésére, miután nincs megelégedve avval az itteni szokással, hogy azt sötét, félreeső helyen szokták tartani.”¹⁸⁴ Szinte láthatjuk lelki szemeinkkel Báthoryt egy ismeretlen levélíró Aldobrandininek címzett levele alapján, ahogyan a büszke bíboros személyesen vezeti körbe őt apátsága templomában és az általa felújított monostorban.¹⁸⁵

Ha Báthory konkrét tevékenységeit vesszük sorra, akkor azt láthatjuk, hogy a felújítás mellett tartott egy vizitációt is,¹⁸⁶ valamint sokat foglalkozott a monostor alkotmányával. Ez egy több lépcsős folyamat volt, így ő¹⁸⁷ is és a pápa¹⁸⁸ is többször megerősítették az iratot.¹⁸⁹

Gazdasági szempontból is jó apátja volt Báthory Miechównak. A szerzetesek is elégedettek lehettek vele, hiszen a földeket bérbeadta, és az ebből származó bevételnek elődeinél nagyobb hányadát hagyta meg a testvéreknek.¹⁹⁰

178 HORN: *Báthory András*. 81–86.

179 ZALEWSKI, HORN, 18.

180 HORN: *Báthory András*. 86.

181 VE 478 II/461 Miechów, 1584. nov. 24. Reszka Szaniszló Cromernek

182 VE 419 I/226 Miechów, 1585. jan. 2. Reszka Ptolomeo Galli államtitkárnak

183 Girolamo Vitalis Bovio (Hyeronimus de Buoi) nuncius

184 VE 478 II/518 Warszawa, 1585. okt. 13. Buoi Gallinak, Nakielski Miechówiája (770) így emlékezik meg erről: „B. E. a miechówi egyház berendezését díszítetvén, drága oltárokkal és szép faragású székekkel, festett képekkel, ezt 1592-ben befejezte szépen.” VE 466/30

185 VE 478 III/731 Miechów, 1588. nov. 23. Ismeretlen Aldobrandininek

186 HORN: *Báthory András*. 85.

187 VE 419 III/1091 Heilsberg, 1598. szept. 1. Báthory Endre a miechówi kolostornak

188 VE 419 I/393 Róma, 1586. dec. 14. V. Sixtus pápa a miechówi prépostságnak. Báthory András kérésére megerősíti a prépostság alkotmányát, amellyel a bíboros a konvent ügymenetét újraszervezte.

189 Az apátság krónikájában is ezeket a tevékenységeket találjuk meg: „Báthory Endre... visszatért Lengyelországba... szerencsésen megérkezett a miechówi konventba, hol a testvérek ünnepélyesen és nagy kitüntetéssel fogadták. Itt egész idejét a konvent javai rendezésére, a rendi szabályok reformálására fordította és vizitációt tartván az egyházakban, 1585 okt. Lukács ünnepe táján nagy-káptalani gyűlést tartott, melyen sok rendeletet, törvényt hoztak, amelyeket a Szentszék aztán helybenhagyott.” Nakielski Miechóvia, 739. Idézi: VE 466/30

190 SZORC: *Andrzej Batory*. 184.

Bár warmiai tevékenységéhez képest ezzel a kolostorral többet törődött a bíboros, valójában innen is politikai terveit szövögette. Erre Veress Endre is felhívja a figyelmet. A III. Zsigmond megválasztása utáni időszakról azt írja, hogy fenntartotta összeköttetéseit, mert „*magával ragadták az eddigi politikai fejlemények.*”¹⁹¹ Ilyen típusú tevékenységéhez kimondottan előnyös volt Miechów Krakkóhoz való közelsége.

Összességében több körülmény is azt mutatja, hogy Báthory András kedvelte miechówi prépostságát. A testvérekkel való kezdeti feszültséget feloldotta, hogy az apát-ság épült, szépült Báthory ideje alatt. Fogjuk látni a bíboros tartózkodási helyeit vizsgáló alfejezetben, hogy az apát sok időt töltött a monostorban, és a Rzeczospolitába menekülő édesanyjának is itt adott először szállást. Politikai szempontból hasznos volt Krakkó közelsége, egyházi szempontból pedig az, hogy itteni tevékenységét mindig fel lehetett hozni, ha elhivatottsága miatt elégedetlenség merült fel egyházi körökön belül.

Egyházi és világi kudarcok

A miechówi sikerek mellett két komoly kudarc, egy világi egy egyházi, is érte Báthory Andrást, mindkettő már nagybátyja halála után. Egyrészt, bár felmerült a neve királyjelöltként, nem sikerült megszereznie a lengyel trónt, másrészt néhány évvel később a neki ígért krakkói püspökséget sem kapta meg III. Zsigmondtól.

Báthory István váratlan halálhíre Rómában érte Andrást és testvérét, Boldizsárt, akik azonnal visszaindultak a Rzeczospolitába.¹⁹² A Báthoryak támogatottsága a királyválasztáson nem volt egyértelmű. Zamoyskinak András volt a jelöltje 1587 június végéig, és ebben az időszakban valóban a három legesélyesebb között is volt. Maga a bíboros is számított rá, hogy a fejére kerülhet a korona.¹⁹³ Báthory István lengyel életrajzírója, Jerzy Besala a Báthory-család pszichológiai jellemzői alapján írja, hogy István „*pszichoszomatikusan heves, erőszakos és könyörtelen volt.*” Ezek után nem csodálja, hogy a lengyelek nem akartak egy újabb Báthoryt királynak, még ha András nagyon tehetséges is volt.¹⁹⁴ Máshol azt is hozzáteszi, hogy Andrást azért szerették a lengyelek, mert „*nagyon tréfásnak és éleselműjűnek*” tartották.¹⁹⁵ A két Báthory közül, szerinte András lett volna a kisebbik rossz, mert ő gálásabb/udvariasabb volt, míg Boldizsár nem volt elég pallérozott és a politikusi tehetségét is kétségbe vonták.¹⁹⁶ Az ellentábor érzéseinek kiváló példája az is, ahogyan Veress Endre kivonatolt egy ezzel kapcsolatos levelet: „*de sokan*

191 VERESS: *Báthory Endre*. 28–29.

192 A félbemaradt ügyekkel foglalkozik egy 1587. máj. 9-i Rómából keltezett levél, amiben az író beszámol, hogy András levelét és Hozjusz kiadott életrajzát átadta a pápának, valamilyen adósság behajtása nehezen megy, mert az adós nem akar fizetni, de a levél írója szerint be tudnak vetni cseleket arra, hogy makacsságát megtöriék. Valószínűleg Báthory Andrásé lehet az az arannyal díszített szekér, amelyet a levélíró félelemből elvitetett az ott dülő harcok miatt. (Oss. II/228 8) k. 40–41.) Bár a dokumentumból nem derül ki, elképzelhető, hogy a levél írója Reszka, mivel ő Nápolyban telepedett le (HORN: *Báthory András*. 143.), lehet, hogy már nem is tért vissza a Báthory-fivérekkel a lengyel-litván államba.

193 HORN: *Báthory András*. 96–103.

194 Besala az összes családi botrányt felsorolja, és ezek után jut erre a következtetésre. Erzsébet esetén megjegyzi azért, hogy a sötét legendát lehet, hogy a Habsburgok terjesztették. BESALA, Jerzy: *Stefan Batory*. Poznań, 2010. 346.

195 BESALA: *Stefan...* 382.

196 BESALA: *Stefan...* 361.

nem kívánják, mivel a magyart itt nagyon utálják (sic!) a nemesség nem igen szereti, főleg Zamoyski János kancellár miatt, kinek hatalma még jobban megnőne...” Bár a levél azt is megjegyzi, hogy a lengyelek egy másik része azért szeretné Andrást, mert a kancellár rá kisebb befolyással lenne, mint más Báthoryakra.¹⁹⁷ Ennek ellentmondani látszik, hogy még másfél évvel későbből is van olyan tudósítás, miszerint a bíboros semmiben nem volt hajlandó Zamoyski nélkül dönteni.¹⁹⁸ Pedig a kancellár volt az, aki rávette Andrást, hogy lépjen vissza Báthory Zsigmond javára, hiszen az ő elsődleges érdeke az volt, hogy ne a Habsburgok jelöltje legyen az új uralkodó.¹⁹⁹

Bár a trónt végül nem sikerült megszerezni, III. Zsigmond uralkodásának kezdetén úgy tűnt, hogy a Báthory fivérek sem jártak rosszul. Az interregnum alatti segítségükért²⁰⁰ mindkettőjüket honosították 1587-ben,²⁰¹ András pedig megkapta a krakkói koadjutori címet, valamint Zsigmond ígéretét arra, hogy ő fogja megkapni a püspöki címet is. Ráadásul az első években arra lehetett számítani, hogy a fiatal Wasa uralkodó két legfontosabb embere Zamoyski és Báthory András lesznek.²⁰² Hogy ez mégsem lett tartós felállás, azt kiválóan mutatja a bíboros krakkói kudarca.

A Báthory-család, különösen István lengyel királysága idején merész álmokat dédelgetett. A kortársak is hasonlóan vélekedtek, akár még orosz cárként, magyar királyként, vagy német-római császárként is el tudták képzelni a család tagjait.²⁰³ Úgy tűnt, István halála megtöri ezt a nagyívű elképzelést, de ha a királyi címet nem is sikerült megszerezni, az István halálát követő évtizedben még nem mutatkozott teljesen válságosnak a helyzet. Erdély a családé maradt, és a lengyelországi pozíció is lassan veszett csak el.²⁰⁴ Az 1590-es évek elején még esélye volt a Báthoryaknak a trónra. Abban reménykedtek ugyanis, hogy III. Zsigmond le fog mondani a svéd trón miatt. A tervek szerint Zsigmondot jelölték volna, akit Zamoyski és Báthory András támogattak volna a Rzeczpospolítában. Er-

197 VE 478 III/560 Dvina-vár, 1587. jan. 7. Genga Simon mérnök a toszkánai nagyfejedelemnek

198 Bianchetti titkár számol be Aldobrandini legátusnak Báthory Andrással folytatott tárgyalásairól. Azt írja, késő éjjel érkezett, de a bíboros mégis azonnal fogadta. Ő is a megbékélés pártján volt, de Zamoyski nélkül semmiben nem akart határozni. VE 478 III/723 Miechów, 1588. aug. 4. Bianchetti Lőrinc titkár Aldobrandini Hyppolit b. legátusnak

199 Ráadásul a Habsburgok Andrást lejárató kampánya is sikeresnek bizonyult, a lengyel nemesek egy része az országból való távozásra szólította fel a bíborost. Mindkét párt elkövette azt a hibát, hogy nem tudtak időben és határozottan választani a jelöltek között, ami viszont Wasa Zsigmond táborát erősítette. Utóbbi mellett még számos érv is szólt: lengyelül ő is beszélt, katolikusnak nevelték, Jagelló származású volt, és Anna nagyon hatékonyan támogatta, magas világi ranggal rendelkezett, hiszen ő volt a svéd trónörökös is és Andrással szemben az anyagi helyzete is lényegesen jobb volt. HORN: *Báthory András*. 99–106.

200 Boldizsár hadsereggel is Zsigmond rendelkezésére állt, bár a fennmaradt levelek alapján a külső szemlélőknek nem volt egyértelmű, hogy kinek a támogatására is érkeztek a katonák. Nem véletlen, hogy Zsigmond csak tartalékként tekintett erre a haderőre, ahogyan Boldizsárnak írt leveléből láthatjuk. Zsigmond megköszöni a támogatást, de kéri, hogy Boldizsár Bochniában táboroztassa őket, amíg neki nem sikerül Krakókba bevonulnia. (VE 478 III/602 Wieliczka, 1587. dec. 9. III. Zsigmond választott király Báthory Boldizsárnak) Capua nuncius is úgy látja, hogy Zamoyski nem Zsigmondot, hanem Báthory Boldizsárt (ő tévesen Bálintnak nevezi) támogatja, aki 1200 főnyi sereggel érkezett az országra és további 4000 embert táboroztat az erdélyi határon. (VE 478 III/603 1587. dec. 26. (hely nélkül) Capua Gallinak) Zsigmond mindenesetre hatalmának bebiztosítása után Boldizsárnak birtokot is ígért, és terjedt olyan pletyka, miszerint neki szánja hűgát és a mazóviai kormányzóságot. HORN: *Báthory András*. 119.

201 *Volumina legum II*. 267.

202 HORN: *Báthory András*. 118–119.

203 HORN: *Báthory András*. 6–7.

204 HORN: *Báthory András*. 38.

délyben pedig Boldizsáré lett volna a hatalom, mögötte testvére, István állt volna. Hasonlóan képelték el a helyzetet, mint az István-Kristóf együttműködést.²⁰⁵ III. Zsigmond azonban lengyel király maradt, Báthory Zsigmond pedig megölette Boldizsárt, így ez a terv teljesen dugába dőlt.

Báthory András a másik nagy vereséget a krakkói püspökségért folytatott harcban szenvedte el. Mint arról már volt szó, a végül 1589-ben elnyert warmiai püspökséget már a király is csak köztes állomásnak szánta unokaöccse számára, hiszen a valódi cél a krakkói egyházmegye megszerzése volt. A krakkói püspökség előnyét a nagyobb presztízs, és a nagyobb jövedelem²⁰⁶ jelentette, de Báthory számára nem volt elhanyagolható a határ közelsége sem.²⁰⁷ Veress Endre lelki okokat is említ. Szerinte a bíboros nem tudott megelégedni a már meglévő püspökségével, pedig „*rohamos előhaladása, méltán felkeltette paptársai irigységét*”, és az életét is egyhangúnak találta Warmiában. Ráadásul „*az nagyobb méltóság volt... meg aztán Krakkóban lakott volna, a fővárosi előkelők körében, ünnepeltetve mindenkitől fel a királyig.*”²⁰⁸

A Habsburgok is tisztában voltak azzal, hogy miért lenne előnyös ellenfelüknek ez a pozíció, és tartottak egy kialakuló Erdély – Királyi-Magyarország – Kis-Lengyelország Báthory-Zamoyski érdekszféra kialakulásától. Ennek köszönhetően másik jelöltet kellett találniuk a tisztségre, akit Jerzy Radziwiłł személyében meg is találtak. A litván főnemesi családból származó bíboros mellett szólt, hogy családjának hatalma folyamatosan növekedett a lengyel területeken is, köszönhetően sikeres házassági politikájuknak.²⁰⁹ Myszkowski, a krakkói püspök is inkább a litván jelöltet támogatta, akit a király és Zamoyski szándékának ellenére odavett maga mellé Krakkóba.²¹⁰ Radziwiłł ellen is voltak azonban fontos érvek, leginkább a származása, hiszen a lengyelek nem nézték volna jó szemmel, ha egy litván kerül egy ennyire fontos lengyel egyházi tisztségbe.²¹¹

Ez az érv korábban Báthory esetében is előkerült, Buoi nuncius úgy számolt be erről a Szentszéknek, hogy a krakkói koadjutorság kapcsán a lengyel urak lengyel nemest akarának inkább, de ezen sokan csodálkoznak. Báthory István ekkor még az időre bizta ezt a kérdést.²¹² Buoi azzal érvelt András kinevezése mellett, hogy „*a király különösen szereti véreit s főleg Báthory Endrét s a kinevezés nagy érdeke lenne az egyháznak.*”²¹³

A Buoi követő Annibale di Capua nuncius viszont a Habsburgok közismerten elkötelezett híve volt, aki mindent megtett annak érdekében, hogy ne Báthory nyerje el a püspöki címet. Emellett más tényezők is csökkentették Báthory esélyeit. 1590-ben, születést követően elhunyt Báthory Grizeldisz, Jan Zamoyski felesége, majd két héttel később

205 HORN: *Báthory András*. 159.

206 A már említett Ruggieri-féle listán a krakkói püspökség a második helyen állt.

207 Nagybátyja még külön hangsúlyt fektetett arra, hogy északi területeken adományozzon birtokot a magyaroknak, hogy mindenképpen azt a látszatot keltse, hogy az idetelepülő magyarok is a lengyel érdekekért dolgoznak. Báthory Andrásnak azonban eddigre már meggyűlt a baja a porosz ellenállással, ráadásul Krakkóban közelebb lett volna támogatóinak, például Zamoyskinak a birtokaihoz is.

208 VERESS: *Báthory Endre*, 33–36.

209 HORN: *Báthory András*. 142. Augustyniak szerint Jerzy Radziwiłł bíborosi kinevezését is Báthory István intézte el politikai okokból. AUGUSTYNIÁK, Urszula: *Historia Polski 1572–1795*. Warszawa, 2008. 192.

210 SZORC: *Andrzej Batory*. 187.

211 Ez a kikötésként is szerepelt a lublini unióban (DAVIES: *Lengyelország története*, 134.), így tulajdonképpen a litván jelölt kinevezése is jogtalan volt.

212 VE 478 II/511 Kraków, 1585. aug. 30. Buoi Jeromos Galli Ptolomeo államtitkárnak

213 VE 478 II/513 Kraków, 1585. szept. 5. Buoi Jeromos Galli Ptolomeo államtitkárnak

koraszülött lánya is. Ez nemcsak, hogy megszüntette a családi kapcsolatot a Báthoryak és Zamoyski között, de azzal a kellemetlen következménnyel is járt, hogy a pereskedés miatt, amit Zsigmond indított a hozomány visszaszerzéséért, el is mérgesedett a viszony a kancellár és a fejedelem között.²¹⁴ Így természetesen András is kevesebb segítségre számíthatott. Zamoyski támogatásának értéke viszont azért is csökkent, mert 1589-től kezdve neki is egyre jobban megromlott a viszonya III. Zsigmonddal. Mivel a kancellár hatalma vitathatatlan volt még a király támogatása nélkül is, Zsigmond először Zamoyski pártfogoltjait próbálta ellehetetleníteni. Ebbe a tendenciába illett Tylicki esete,²¹⁵ majd ezt követően Báthory mellőzése. A lengyel világi támogatás csökkenése ellenére még mindig volt – a király ígéretén kívül is²¹⁶ – egy másik erős érv Báthory kinevezése mellett. Mégpedig az, hogy őt a pápa nevezte ki utódlási joggal rendelkező koadjutorrá a krakkói püspökségben.²¹⁷ Olyannyira, hogy Gallo Ptolomeo pápai államtitkár még azt írta 1585 nyarán Buoi nunciussnak, hogy beszéljen a királlyal: mindenképpen vigye keresztül szándékát, mert ez az egyház javára lenne.²¹⁸ Időközben azonban a pápa személye is változott. A Báthoryt támogató V. Sixtus 1590-ben meghalt, és a krakkói ügy idején, 1591-ben a spanyol Habsburgok híve, XIV. Gergely volt a katolikus egyház feje, aki a III. Zsigmondnak küldött júniusi levelében egyértelműen a litván jelöltet támogatta. Veress Endre a levél melletti megjegyzésében nem csak erre a megváltozott viszonyulásra mutat rá, hanem arra is felhívja a figyelmet, hogy Radziwiłł személyesen is elutazott Rómába kineveztetése ügyében.²¹⁹ Az új pápa ráadásul Habsburg-pártiságát leszámítva sem adta

214 Zamoyski pedig próbálta Zsigmondot segíteni, hiszen Báthory István halálos ágyánál erre ígéretet tett. Később azonban javult a viszonyuk, mert a tizenöt éves háború előtt Zsigmond tanácsot kért Zamoyskitól, akinek válaszát nemrégiben mutatta be Petneházi Gábor. Az előrelátó lengyel főúr nem javasolja a Habsburgokkal való szövetséget, ennek köszönhető, hogy a későbbi szövégváltozatok cenzúrázva lettek. PETNEHÁZI Gábor: *Exemplum és prudentia. Jan Zamoyski (cenzúrázott) Kasszandra-levele Báthory Zsigmondnak 1593-ból.* Magyar Könyvszemle 2017. 4. 384.

215 III. Zsigmond, látszólag az állashalmozás elleni fellépés zászlaja alatt, igyekezett megszabadulni a kancellár embereitől. Zamoyski és híve, Baranowski, aki a plocki püspökséget elnyerve le kellett, hogy mondjon alkancellári tisztségéről, Piotr Tylickit szerették volna az említett, megüresedő tisztségbe juttatni. Az események azonban Báthory esetéhez hasonlóan alakultak: III. Zsigmond először megígérte Tylicki kinevezését, aztán mégis a szemben álló párt jelöltjének, Jan Tarnowskinak adta a pozíciót. Ekkor a szemben heves szóváltás zajlott le a király és Zamoyski között, amikor is a kancellár még azt is uralkodója szemébe vágta, hogy királynak és nem zsarnoknak választották meg a lengyelek. Ez azonban semmit sem változtatott III. Zsigmond döntésén, és a kancellárnak is ünnepélyesen bocsánatot kellett kérnie. HORN: *Báthory András.* 148.

216 Gyulafi Lestár is említést tesz III. Zsigmond korábbi ígéretéről: „Báthory András bíboros, akinek a király már a püspök aggodalmat keltő betegsége idején /múlt év őszén/ megígérte volt kinevezését.” (VE 478 III/812 Kraków, 1591. máj. 10. Gyulafi Lestár második követsége Lengyelországban) III. Zsigmond aztán elég szánalmas kifogással próbálta kihúzni magát az ígérete alól. Arra hivatkozott, hogy a Báthory Andrásnál lévő irat nem érvényes, mert csak a nagy pecséttel van lepecsételve, a kicsivel nem. (VE 439/8 242.) Veress az alábbi könyvet idézi: Eugenio Albéri: *Le relazioni degli ambasciatori reneti al Senato. Lezie (?) I.* Volume VI. Firenze 1862. Pietro Duodo velencei követ lengyelországi jelentése 1592-ből, 340. lap

217 Ebben az időszakban történt azonban a jezsuiták kiűzése Erdélyből, ami miatt a pápa egyrészt kiátkozta Báthory Zsigmondot, másrészt András Erdélybe utazott, ami miatt nem tudta az érdekeit a Rzeczpospolitanában megfelelően képviselni. Viszont Kromer meghalt közben, így András arra számított, hogy ebben a helyzetben, már lengyel püspökként csak ki kell várnia, míg megkapja a krakkói kinevezést. HORN: *Báthory András.* 139–140.

218 VE 419 I/261 és 262 között szám nélkül, Róma, 1585. júl. 27., Galli Ptolomeo államtitkár Buoi nunciussnak

219 VE 478 III/823 Róma, 1591. jún. 11. XIV. Gergely pápa III. Zsigmond királynak

volna a beleegyezését Báthory kinevezésébe, mivel – az egyházi törvények iránt elkötelezett katolikusként²²⁰ – nem támogatta volna egy felszentelés nélküli személy püspökké válását. Vele szemben, egyházi szempontból, a buzgó, ellenreformációs sikereket elért Radziwiłł valóban sokkal alkalmasabb jelöltnek számított.²²¹ Radziwiłłról érdemes még elmondani, hogy tisztában volt a kialakuló komoly konfliktus politikai jellegével, és emiatt nem is ragaszkodott minden áron a krakkói püspökséghez. A magyar urakkal is igyekezett jó viszonyban lenni, még ha a támogatásukra nem is számíthatott.²²²

Mindezek után III. Zsigmond hosszasan gondolkodott a püspök személyéről, de végül nem Báthory mellett döntött.²²³ Annak, hogy mennyit nyert volna presztízs szempontjából Báthory, az egyik beszédes példája az az országgyűlési végzés, amit 1593-ban állítottak ki, tudomásul véve, hogy III. Zsigmond Svédországba távozik, hogy átvegye az országot. Ezen tízlapnyi aláírás közül Radziwiłł aláírása az első, és Báthoryé rögtön utána következik.²²⁴

Az ügy azonban nem zárult le a kinevezéssel. Egyrészt Báthory András nem nyugodott bele a döntésbe,²²⁵ másrészt Radziwiłł sem tudta átvenni a püspökséget. A felmerülő ellenállás miatt a lemondását is többször felajánlotta, de a politikai érdekeltségek miatt ezt sem III. Zsigmond, sem a pápa nem fogadta el. A bíborosnak viszont hiába ajánlottak egyre kedvezőbb kompromisszumokat, ő nemhogy nem fogadta el ezeket,²²⁶ de egyre kevésbé viselkedett egyházi vezetőhöz méltóan. Még több katonát hívott a környezetébe, és láthatóan a bíborosi méltóságát sem tartotta nagyra.²²⁷ 1593 májusára sikerült a feleknek megegyezniük. Báthory András megkapta kárpótlásul a Varsó közelében lévő, nagy jövedelmet hozó czerwiński apátságot.²²⁸ (Lásd 2. *melléklet*.) Bár a politikai konfliktus ezzel rendeződött, a Szentszék számára teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Báthory sosem

220 Az új pápa hetente kétszer bőjtölt, minden nap celebrált misét, és napi egy órát olvasta kedvencét, Szent Bernátot. HORN: *Báthory András*. 149.

221 Nem véletlen, hogy Piotr Kostka például jó viszonyban volt Radziwiłł-lel, bár a fizikai távolság az egyházmegyéik között, és a pénzügyi viszonyaik között nem tették lehetővé a szorosabb kapcsolatot, barátsággal gondoltak egymásra, és a családjaik között is baráti volt a viszony. GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 405–406.

222 Erre utal Wesselényi egy levele: „*Az cardinal dolgát cancellarius fogadta, hogy el végezi, Ragyvil marsal nem vette tréfára, békélni akar velem.*” VE 478 III/767 Varsó, 1590. márc. 28. Wesselényi Ferenc a feleségének Sárkány Annának

223 HORN: *Báthory András*. 142–150.

224 VE 419 II/759 Warszawa, 1593. jún. 15.

225 Báthory folyamatos levelezésben volt a pápával és különböző római tisztviselőkkel. A Szentszéknek kellett egy kis idő, amíg rájöttek, hogy ez nem egy belső vita, hanem olyan politikai kérdés, ami meg fogja határozni a lengyel belpolitikát. HORN: *Báthory András*. 172–173.

226 Zamoyskinak nagy szerepe volt abban, hogy Báthory nem csillapodott le, hanem egyre teljesíthetetlenebb kérésekkel állt elő: Livónia kormányzója akart lenni, vagy nagy jövedelmű tisztséget kívánt a krakkói püspökségben. HORN: *Báthory András*. 172.

227 Malaspina jegyzett fel egy érdekes epizódot: Báthory András a király titkárával beszélt, és panaszkodott az igazságtalanság miatt, majd azt is kijelentette, hogy kész akár fegyverrel is Radziwiłł ellen menni. Erre a titkár azt mondta neki, hogy gondoljon a kis sipkára a fején, mire Báthory: „*nem törődöm én azzal a kis sipkával!*” HORN: *Báthory András*. 173.

228 GLEMM: *Andrzej Bathory*. 352. A sors fintora, hogy Jerzy Radziwiłł sem örülhetett sokkal tovább a krakkói püspökségnek, mint Báthory András a tisztségeinek, ugyanis egy évvel Báthory után, 1600-ban ő is meghalt. WISNER, Henryk: *Rzeczypospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*. Warszawa, 2002. 197.

lesz elhivatott püspök, így ettől kezdve nem erőltették tovább a nagyobb egyházi rend felvételét.²²⁹

Báthory András sorsa annyiban szerencsés volt, hogy végül elérte áhított célját, és ő került Erdély élére, bár ennek a címnek egy teljes évig sem örülhetett. Báthory Zsigmond ingatag jellemét ismerve, nem lehet csodálkozni, hogy András és István folyamatosan gondolkodtak és dolgoztak az Erdélyi Fejedelemség átvételén. Ennek a gondolata Erdélyben is felmerült, már 1596-ban, amikor Zsigmond le akart mondani, a nemesi ellenzék többször küldött titkos követséget a bíboroshoz, hogy foglalja el a trónt.²³⁰ Két évvel később Zsigmond ismét elhagyta Erdélyt, akkor helyette felesége, Mária Krisztierna uralkodott. A fejedelem azonban néhány hónap múlva visszatért, valószínűleg azért, mert a lengyel királlyal együtt már ekkor Andrásnak akarták átadni a tisztséget, aki viszont éppen nagyon súlyos betegsége²³¹ esett át. Gyógyulása után elindultak a tárgyalások, de hivatalosan csak a kibékülésükről esett szó,²³² ami miatt a hatalom átadása végül váratlanul érte a közvéleményt.²³³

229 HORN: *Báthory András*. 177.

230 HORN: *Báthory András*. 193.

231 Kowalkowski úgy tudja, hogy bárányhimlője volt. KOWALKOWSKI, Jacek: *Testament Andrzeja Batorego z 1599 roku*. Komunikaty Mazurskie – Warmińskie 2012. 4. 654.

232 A hivatalos kibéküléskor András tiszttázi kellett korábbi bűnei miatt, de meglepő módon nem azért, mert külföldről segítette Boldizsárt. A korban sokkal nagyobb vétségnek számított, hogy Zsigmondot minden külföldi uralkodónál gyalázta. Ezt akkoriban majdnem egyenértékűnek tartották azzal, mintha az életére tört volna. (VERESS: *Báthory Endre*, 87.) Andrásnak pedig meg kellett ígérnie, hogy nem fog bosszút állni Boldizsár megöléséért (HORN: *Báthory András*. 210.), ezt azonban nehéz volt elhinni, amikor Veress Endre drámái megfigyelését idézve András „üres óráiban meg néhai szeretett Boldizsár bátyja kegyeletének adózott azzal, hogy csontjai számára gazdag díszítésű pompás síremléket emeltetett a székesegyházban, melyen maga is nagy odaadással dolgozott. És még csak nem is sejtette, hogy önmagának készíti a fényes koporsót.” VERESS: *Báthory Endre*, 174.

233 Családon belül is volt némi meglepetés. Ecsedi Báthory István is így fogalmaz Báthory Andrásához írt levelében: „A Nagisagod leuelet meg hoza az en zolgam, melyből ertem hogy az ur isten Nagisagod erdely fejedelemme ualaztotta es rendelte. Kynn en magamban chiak elchudalkoztam es rolla az ur istennek halakott attam. Holott ez dologroll Nagisagod itt leteben semmi bizonyost nem ertuen illien hertelensigel az ur isten Nagisagod meg aldotta fejedelemsegel.” A levél további része politikai tekintetben azért érdekes, mert kiderül, hogy az újdonsült fejedelem az országbíró ecsedi Báthory Istvánt akarta Rudolf császárhoz küldeni, aki szintén a két uralkodó békés viszonyát pártolta. Családi szempontból is figyelemre érdemes egy részlet. István, aki már a levél korábbi részében is „meg niomorodot beteges zolga”-nak titulálta önmagát, leírja, hogy András borbélyát visszaküldte. Ezt követően kifejti, hogy milyen rossz az állapota és hogy nem lehet rendes borbélyt találni. Bár ezt István nem veti András szemére, mégis érezhető a sorok között, hogy nem szívesen engedte el a borbélyt. „Az uristentől uarok ualamit ad ő felsege” – írja az országbíró, hiszen láthatóan ebben a kérdésben Andrásra nem számíthat. A levelet közreadja: BALÁZS Mihály: *Ecsedi Báthory István levele Báthory Andrásához*. Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szerk.: GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. 253–256. Meglepő egyébként inkább csak az lehetett, hogy nem István kapta meg a tisztséget, de ennek az volt a magyarázata, hogy András a fejedelemségért cserébe fel tudta ajánlani lengyel püspöki címét és jövedelmét. Az ötlet tulajdonképpen a teljes személycsere lett volna. (HORN: *Báthory András*. 202–208.) A kutatók egyetértenek abban, hogy a Szamosközy krónikájában megjelenő meglepetés András részéről, és az István levelében szereplő hirtelenség is csak arra utal, hogy a testvérpárt meglepte, hogy békés úton, szinte erőlködés nélkül sikerült megszerezni a trónt. HORN: *Báthory András*. 202–208.; VERESS: *Báthory Endre*, 92/II–III

Báthory András 1598. december 31-én indult el Lidzbarkból Erdélybe, hogy átvegye a hatalmat.²³⁴ A két hónapig tartó út közben még elintézte a lengyel vonatkozású folyó ügyeit,²³⁵ ezek közül talán a legfontosabb III. Zsigmond tájékoztatása volt.²³⁶ A kötelező udvariassági formulákon és a király tájékoztatásán túl a levél legizgalmasabb része az, amiben a püspök reményét fejezi ki arra nézve, „*hogy az elöljáróságát annak haszonbérletével az ő Istvánjának juttatják.*”²³⁷ A fejedelemmé avanzsáló, de várhatóan pénzügyi gondokkal küzdő András számára kiemelten fontos lehetett, hogy számíthasson egyházmegyéje bevételeire, azonban joggal aggódhatott azon, hogy távollétében és világi uralkodóként, nem veszíti-e el itteni méltóságát, de legfőképpen a vele járó pénzt. Mivel István a megegyezés szerint amúgy is Warmiában maradt Zsigmond megérkezéséig,²³⁸ így számukra kiváló megoldásnak tűnt, hogy ő vegye át az említett összegeket.

Itt érdemes röviden szót ejteni arról, hogyan alakult Zsigmond lidzbarki tartózkodása. Természetesen a helyiek a személycsere tervéről mit sem tudtak, a warmiai egyházmegye levéltárában található, Báthory András utolsó évét leíró dokumentum is úgy tudja, hogy Zsigmond a török elleni tárgyalások miatt érkezett a Rzeczospolitába augusztusban. Beszámol viszont arról, hogy milyen balszerencsésen alakult az otléte. Zsigmond ittas kocsisainak gondatlanságából ugyanis december 5-én leégett az első istálló, az istállómeister házával együtt. Ebben az istállóban elégett egy újonnan készített szekér, mely arany kincsekkel és drágakövekkel volt díszítve és Zsigmond sok más igen értékes dolga. Ő maga 70000 tallerra becsülte fel a károkat. A tűzvészben pusztul el továbbá kilenc nagyobb lova is a kiválóbbak közül. Ekkor már terjedtek hírek András haláláról is.²³⁹ A helyzetet figyelembe véve kissé visszas érzést kelt Zsigmondnak az a Lidzbarkból írt,

234 KOWALKOWSKI: *Testament...* 658.

235 Február 2-án még a püspökség nyári rezidenciájában, Smolajnyban volt. (KOWALKOWSKI: *Testament...* 658.) Innen intézte Heinrich Hindenberg kinevezését, akinek Báthory távollétében vinnie kellett volna az ügyeket, ám ő még ebben az évben lemondott (Rómába utazott a századforduló ünnepségekre), és a feladatot Jan Kreczmernek adta át. (AAWO, A5, 578–578v) Erdélybe megérkezve válaszolt még Zamoysskinak, aki korábban aggodalmainak adott hangot, illetve írt egy megható üzenetet a miechówi testvéreknek. KOWALKOWSKI: *Testament...* 658.

236 A január 20-án kelt levélben, András megköszöni III. Zsigmondnak az ő és családja iránti jószándékát és fáradozását, különösen azon szerencsétlenség idején, amit az egykor Erdélyben történt szörnyű esemény idézett elő. (Itt nyilván Boldizsár megöletésére gondol.) Erről azonban azt írja, hogy már feledésbe merült, és párthívei is megerősödtek, ami miatt „*ez (vagyis Boldizsár halála) könnyebben elviselhető.*” A bíboros utal még a további jó viszony fenntartására, felidéli III. Zsigmond ígéretét, miszerint továbbra is segíti, ha lehetősége adódik és a maga részéről is hűséget ígér.

237 Czart. 1577. p 430

238 Zsigmond a leköszönés után nem hagyta el azonnal Erdélyt, ami több okból is kellemtelen volt Andrásnak. Többek között azért, mert István csak azután indult el Warmiából, miután Zsigmond megérkezett, így Erdélybe csak július végén érkezett meg. HORN: *Báthory András*. 213. (Oborni szerint István betegség miatt érkezett később Erdélybe. OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Bp., 2018. 282.) A testvérek nem ok nélkül tartottak attól, hogy Zsigmond meggondolja magát, ennek bizonyítéka egy Gyulaffi Lászlónak írt levele. Veress Endre megjegyzése jól összefoglalja a helyzetet: „*Báthory Zsigmond ekkoriban (pár hónapja) Báthory András bíboros heilsbergi püspöki kastélyában üdült. De ráunván a semmittevésre, úgy látszik hirtelen elhatározással újra visszatérni kívánt. Erre szól a jelen megbízás, amelynek azonban szerencsére nem volt eredménye, mert Zsigmond nem tért vissza vagy – ami hihetőbb – Gyulaffiéknek arról őt sikerült lebeszélniök.*” VE 419 III/1293 Gyulafehérvár, 1599. aug. 17. Báthory Endre Gyulaffi László főispánnak

239 Érdekes, hogy a dokumentum írója nem tudja, hogy Warmia után pontosan hova ment Zsigmond, de azt írja, hogy visszatért Erdélybe, hogy visszaszerezze a hatalmat. AAWO, A5, 578–578v

Andrásnak címzett levele, melyben a bíboros haláláról még nem értesülve,²⁴⁰ a tisztét többször elhagyó volt fejedelem tanácsokat ad unokatestvérének, hogy felhívja a figyelmét az uralkodás buktatóira, a világ átláthatatlanságára és a tapasztalatlanságból adódó hibákra.²⁴¹

Báthory András a kortársak nem tartották alkalmas fejedelemnek,²⁴² és a szakirodalom is sokáig ezt a nézetet osztotta.²⁴³ Valójában márciustól tárgyalásokat folytatott a Rzeczospolitával, az erdélyi változások ellen fellépő császárral, valamint a Portával, Moldvával és Havasalfölddel is.²⁴⁴ Ezek a párhuzamos tárgyalások reális politikai megfontolásból történtek, és a Portával, valamint Rudolf császárral kimondottan jól is haladtak.²⁴⁵

A bíborosfejedelem uralkodásának Mihály, havasalföldi vajda támadása vetett véget, melyre október közepén került sor. Báthory nem számított a vajda betörésére,²⁴⁶ és né-

240 András november 2-án halt meg, a levél pedig 18-án kelt.

241 KRUPPA Tamás: *A Báthoryak szentkultusza és a pietas Bathoriana*. Magyar Könyvszemle 126. 2010. 3. 328.

242 Forgách Zsigmond egy levelében például ezt olvashatjuk: „*az cardinal az jól lakásnak adván magát, későn viselt gondot magára és országára*”. Forgách Zsigmond ismeretlenek 1599. november 20., Kolozsvár. In: *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század)*. S.a.r.: HARGITTAY Emil. Bp., 1981. I. köt. p. 307.

243 Veress Endre kimondottan békésnek írja le a fejedelem időtöltéseit, szerinte kereste a szórakozást, restauráltatta a gyulafehérvári fejedelmi palotát, javításokat csináltatott a székesegyházon. Megbízott egy olasz építész, Senga Simont, hogy az Ompoly vizét a városba vezesse. Ő maga halászott, vadászott. (VERESS: *Báthory Endre, 173–174.*) Az árok a magasan fekvő Sárdról vezette volna be a vizet a várakörbe. Részben ki is ásták az árkot, de a fejedelem halálát követően nem folytatták a munkát. (KOVÁCS András: *Fejedelmi építkezések Erdélyben*. In: *Fortuna vagy fatum árnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből*. Szerk.: KOVÁCS KISS Gyöngy. Kolozsvár, 2014. 205–206.) Kovács másutt idézi Szamosközy lesújtó véleményét, aki felrója, hogy a munka több ezer forintba került és jobbágyok sokaságát kötötte le, végül teljesen fölöslegesen. KOVÁCS András: *Gyulafehérvár; az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp. 2005. 238.

244 KOWALKOWSKI: *Testament...* 658. Szokás felhozni Mihály vajda ellen, hogy a júniusban megkötött szövetség ellenére támatta meg szomszédját, de ehhez érdemes hozzátenni, hogy Báthory sem tervezett hosszas jó viszonyt a vajdával. Tervei között szerepelt, hogy Mihályt lecseréli a moldvai vajda testvérére, Simion Movilára. HORN: *Báthory András*. 216.

245 A korszak politikatörténetére ld.: HORN: *Báthory András*. 215–226. A törökökkel való kapcsolat szempontjából az uralkodása kedvezően is alakulhatott volna. A szultán ugyanis egy nagyon kedvező feltételeket tartalmazó ahdnamét küldött számára. Az irat biztosította volna a fiúágon való öröklést, a család kihalása esetén pedig a visszatérést a szabad választásra. Az igazán nagy engedményt azonban az adózási kedvezmények jelentették. Báthory volt az első, akinek a szultán az adófizetés alól ideiglenes felmentést adott. Szintén nagy engedménynek számított Lipppa és Jenő erdélyi kézen való megtartása. Az irat azonban végül nem jutott el a fejedelemségbe. (KÁRMÁN Gábor: *Báthori András ahdnaméja*. FONS Forráskutatás és történeti segéd tudományok 14. 2007. 2. 340–344.) A tényről Oborni Teréz is beszámol, ő a fiágon való öröklés fontosságát hangsúlyozza. OBORNI: *Erdélyi országgyűlések...* 267.

246 A kor gondolkodását jellemzi, hogy az emlékezet több rossz előjelet is fenntartott Báthory Andrással kapcsolatban. Egyrészt már megválasztásakor sem ígért sok jót, hogy olyan óriási vihar volt, ami háztetőket söpört le, és fákat csavart ki. (VERESS: *Báthory Endre, 367.*) A sellemberki csata előttről pedig Veress Endre utal Enyedi Pál énekére: „*Mikor az ütközetre készültek, az cardinal aranyos zászlójának gombja önmagától leesék, melyet gonosz jelnek vélének. Kora babonás hitével az ilyesmi leverőleg hatott a fejedelemre*”, már csak azért is, mert azt is rossz ómennek tartották, hogy „*Az Cardinal mikor az lovára fel akarna ülni, az fejevári palota grádicsán, az egyik sarkantyúja félben tört el; azon zászló (pedig) kit az táborban az fejedelmi sátor előtt feltámasztottak volt, leesett, ledült.*” (VERESS: *Báthory Endre, 324.*) Az eldőló zászlót Magyar Zoltán gyűjteményében is megtaláljuk, mint a vesztes háború előjelét. MAGYAR

hány hét leforgása alatt vereséget szenvedett.²⁴⁷ A döntő csatára október 28-án Szeben és Sellemberk között került sor, és bár eredmény inkább döntetlennek mondható, mivel az erdélyi csapatok otthagyták az ágyúikat, így azt lehet mondani, Mihály vajda járt jobban.²⁴⁸ A bíborosfejedelem a Rzeczpospolita irányába menekült, de a gazdag jutalom reményével feltüzelt székelyek utolérték, és Csíkszentdomokos határában megölték.²⁴⁹

Érdemes néhány szót vesztegetni András halálának körülményeire a warmiai egyházmegyei dokumentumok fényében, mert egy ponton érdekes hasonlóságot mutat Szamosközy krónikájával, illetve egy Forgách Zsigmond levéllel. A hagyomány szerint Székely Balázs volt az, aki megölte a fejedelmet november 2-án, négy nap menekülés után.²⁵⁰ Ezt erősíti meg a lengyel levéltári dokumentum is, egy igen érdekes megjegy-

Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex.* IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok. Bp., 2018. 498.

- 247 Bár a korábbi politikai lépésekről, mint láthatuk pozitívabb a történeti kép, abban majdnem mindenki egyetért, hogy a védekezés során Báthory számtalan hibát vétett. Ahogyan Veress fogalmaz: „könnyhívősege s csaknem gyermek naivsága” háttérbe szorította nyílt, egyenes jellemét, és megakadályozta, hogy a politika bonyolultságát átlássa. Nevetségesnek tartja azt a jóhiszeműséget, hogy Báthory maga fegyverezte fel Mihály vajdát, miközben jöttek hírek arról, hogy Mihály ellene készülődik. „Szegény azt hitte, hogy más is, sőt mindenki oly becsületes, mint ő.” (VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, 12.) Kruppa Tamás szerint András naiv volt, a politikai cselszövésekben járatlan, és észre kellett volna vennie a jeleket, amelyek támadásra utaltak. (KRUPPA Tamás: *A katolikus megújulás ügye Erdélyben a Báthory-korszakban (1580–1605)*. In: *Catholicism reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk.: DIÓSI Dávid, MARTON József. Kolozsvár, Budapest, 2018. 226.) Magyar Zoltán azt is hibaként említi, hogy a fejedelem nem akadályozta meg, hogy Mihály vajda csapatai egyesüljenek aVöröstoronyi-szoroson át érkező Baba Novac hadaival. MAGYAR Zoltán: *A népi hőssé vált fejedelem. A szent és a profán összekapcsolódása egy erdélyi mondakörben*. In: *Fortuna vagy fatum árnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből*. Szerk.: KOVÁCS KISS Gyöngy. Kolozsvár, 2014. 85.
- 248 HORN: *Báthory András*. 231–234. A csatát egyébként már a 19. századi történészek is olyan pontosan leírták, hogy Veress Endre tanulmányában az alábbi széljegyzetes kirohanást találjuk: „Itt megvallom nem bánnám, ha elhagyhatnám... az egész csata leírását (mert Szádeczky már részletesen leírta)... egész sorokat át kell tőle vennem. S talán meg is fog látszani, hogy e fejezetet nem valami nagy kedvvel írom.” VERESS: *Báthory Endre*, 214.
- 249 HORN: *Báthory András*. 234–235. Horn szerint Báthory András halála az egyik fő oka volt annak, hogy a lengyel király, Báthory István nagy terveit, így a család megerősítésének tervét miért nem tudta a fiatalabb generáció valóra váltani. A másik okot az életben maradt családtagok fiatalágában látja. HORN: *Báthory András*. 7. Szabó Péter szerint a hatalmi ambíciók fő akadályza az örökösök széthúzása volt. SZABÓ: *Az erdélyi...* 61.
- 250 HORN: *Báthory András*. 235. Tévesen adja meg az időpontot a Polski Słownik Biograficzny, mert Glemma úgy tudja, hogy október 28-án vagy 31-én vesztette életét a bíboros. (GLEMMA: *Andrzej Bathory*. 353.) Székely Balázst más helyeken Ördög Balázs néven találjuk meg. Bethlen Farkas is így nevezi meg őt, Kruppa Tamás lábjegyzete szerint rút külseje miatt kapta az Ördög melléknevet, valódi neve Székely Balázs. (BETHLEN Farkas: *Erdély története V. Báthory Zsigmond lemondásától Mihály vajda hatalomra kerüléséig (1598–1600)*. IX–X. könyv. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 2010. 203). Ez a változat a lengyeleknél is megjelenik, bár muszáj megemlítenem azt a nyelvészeti érdekességet, hogy a nevet fonetikus leíró lengyeleknek néha milyen nehézségeket jelent a magyar nevek átírása, mert Ördög Balázs neve a következőképpen szerepel a 19. század végi Nagyenciklopédiában: Błażejowi Oczdżogs. (*Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. Báthory: VII.köt. Warszawa, 1892. 99.) Nagy Iván úgy tudta, hogy a bíborost Ördög/Székely Tamás gyilkolta meg, aki lesújtotta a magát vitézül oltalmazó bíborosra. (NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1857. Reprint: Bp., 1987. 222.) Egy másik helyi változatban a Kristály családot vádolják a gyilkossággal. (MAGYAR Zoltán: *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár, 1998. 52.) Veress szerint az ő idejében is kirekesztették emiatt a familiát, így mindig más falvakból kellett házasodniuk. Magyar Zoltán gyűjtései is említik Nagy Kristály Andrást, mint Báthory gyilkosát. (MAGYAR: *A népi hőssé...* 87–88.)

zéssel. Azt írja ugyanis, hogy a bíboros megölése Székely Balázs vezetésével történt, akivel Báthory „*midőn ő egykor Heilsbergben tévelygett/örjöngött*” több jót tett, mint ami az emberszeretet szerint elvárható lett volna. Hogy pontosan mit is tett Székely Balázs, arra több verzió is kínálkozik a fordítás szerint, mert az „*insaniret*” kifejezés felekezeti tévelygést is jelenthet.²⁵¹ Szamosközy is hasonló helyzetet ír le, de erdélyi vonatkozással. Szerinte Székely Balázs a „*középszerűnél is alacsonyabb sorsú*” volt, amiből Báthorynak köszönhetően vergődött ki. Később azt is megemlíti, hogy a mellékneve Ördög volt, és korábban Lázár Farkas szolgájaként működött.²⁵² A történet mindkét verziója kissé toposzzerű. Mindkét forrás Báthoryval szimpatizál. Szamosközy egész leírásában érezhető, hogy mennyire megveti Báthory gyilkosait és milyen nagyra tartja az urak nemeshez illő viselkedését még a halál torkában is. Úgy kell tekinteni ezekben a forrásokban Székely Balázs felemelésére, mint ami erősíti a történetben az ellentétet a jóságos fejedelem és a gonosz gyilkosok között. Csak abban a tekintetben van különbség, hogy melyik szerző milyen bűn hangsúlyozásával akarja ezt elérni. Az események warmiai, nyilván katolikus lejegyzője azt találja kellően felháborítónak, hogy a bíborost olyan ölje meg, akit még a vallási tévelygése ellenére is támogatott, míg Erdélyben a társadalmi felemelkedés miatti hálátlanság kelthet nagy ellenérzéseket a kortárs olvasókban. A korábban már említett Forgách Zsigmond levél is ebbe a sorba illeszthető be, abból a szempontból, hogy szintén a gyilkosok aljasságát hangsúlyozza azzal, hogy szerinte Báthory Andrást álmában verték agyon,²⁵³ bár ez a verzió értelemszerűen a bíboros hősiességét is nagyban csökkenti.

Báthory fejedelemségét igen frappánsan összefoglalja az az idézet, amit Veress tanulmánya mottójául is szánt: „*Egy férfi jelenik meg Erdély trónján, kit neve emelt ide s neve buktatott le.*”²⁵⁴ Veress szerint: „*Válságosabb időben soha Endrénél gyengébb uralkodó nem következett Erdély fejedelemi székébe. Csakhogy a gyengeség nem annyira egyéniségében, mint inkább a viszonyokban, melyek közt trónra jutott, s azokban az államférfiakban rejtett, kik őt körülvették.*” Ebben a kérdésben Veress Szilágyira reflektál, aki szintén úgy látta, hogy „*Példa nincs rá, hogy valakit annyi csaló környezett volna, mint ezt a szegény papot.*”, bár megállapítja, hogy ebben a korban, mindenki rászédett mindenkit. Veress úgy vélekedik, hogy Báthorynak meg kellett volna elégednie a papi pályán elért

Egyes forrásközlők összemossák a két nevet, és úgy gondolják, hogy Nagy Kristály András volt a gyilkos, akinek a család miatt adták az Ördög Balázs nevet, hogy ne hozzon rájuk szégyent a tette. (MAGYAR: *Báthori...* 47.) Magyar arra is felhívja a figyelmet, hogy Nagy Kristály András neve szerepel a korabeli csíkszentdomonkosi egyházi anyakönyvben, így nem veti el az ő személyét, mint gyilkosát, annak ellenére, hogy a történelmi források Ördög Balázst nevezik meg. (MAGYAR: *A népi hőssé...* 53.) Magyar Zoltánnak a kimondottan Báthory András mondakörével kapcsolatos könyve részletesen elemzi a folklórban megőrződött emlékeket. Ezek közül érdemes kiemelni, hogy a szájhagyományban a bíboros szent emberként maradt meg és nem csak tisztsége miatt, hanem azért is, mert úgy tartják, hogy Erdélyben ő volt hivatott a katolikus vallást „felemelni”. (MAGYAR: *A népi hőssé...* 24.) Érdekes még a Kristály Albertet szerepeltető verzió, ami szerint Báthory Andrásnak olyan nagy haja volt, hogy beleakadt egy faágba és így sikerült őt megölni. MAGYAR: *A népi hőssé...* 29.

251 AAWO, A5, 578–578v

252 Szamosközy István: Erdély története (1598–1599, 1603), p. 268, 274.: http://hegykozcsatar.lapunk.hu/tarhely/hegykozcsatar/dokumentumok/201907/2_szamoskozy_istvan_erdely_tortenete.pdf (letöltés ideje: 2020.04.08.)

253 A levél a fejedelem halálának körülményeit más tekintetben Szamosközyhez hasonlóan írja le. *Régi magyar levelestár*; I. köt. 309.

254 VERESS: *Báthory Endre*, 1. (Az idézet hivatkozása: Kővári László, Erdély történelme IV. köt. 85.1.)

sikereivel,²⁵⁵ és biztosnak tartja, hogy ha nem él távol Erdélytől, és jobban ismeri a belső viszonyokat, akkor még a hiúsága ellenére sem fogadta volna el a fejedelmi tisztséget.²⁵⁶ Ennek Horn Ildikó kutatásai ellentmondanak, hiszen láthattuk, hogy a bíboros nemcsak, hogy figyelemmel kísérte szülőhazája belpolitikáját, hanem részt is vett benne. R. Várkonyi Ágnes szerint a bíboros nem tett meg mindent fejedelemként, mert „*elméleti ember volt, diplomata, gyakorlati politikai és katonai ismeretek nélkül.*”²⁵⁷ Veress úgy látta, hogy a bíboros meg nem érdemelten jutott a fejedelmi trónhoz, és nem értett egyet azzal a korábbi vélekedéssel, miszerint tragédiája önhibáján kívül történt volna. Összességében szerinte „*A bíbornokot elvakította a fejedelmi méltóság fénye.*” és „*A helyzete itt bizony meglehetősen visszas, kellemetlen és szánalomraméltó volt.*”²⁵⁸

A PÜSPÖKI MUNKA ÉRTÉKELÉSE

Báthory András püspöksége a historiográfiában

A bíborosfejedelem historiográfiai értékelése azért nagyon izgalmas, mert nemcsak, hogy a magyar és a lengyel szakirodalomban vannak komoly hangsúlykülönbségek a megítélésével kapcsolatban, hanem ezeken belül is teljesen eltérnek az egyházi munkáját érintő vélemények. Érthető, mégis sokatmondó már az a különbség is, hogy melyik nép kutatói az életpálya milyen aspektusaival foglalkoztak.

Összességében a lengyel és a magyar szakirodalom sem értékeli negatívan Báthory András püspökségét, viszont általában csak érintőlegesen tesznek említést róla. Ennek több oka is van. A világi szakirodalomban Báthory András életének többi aspektusa elvonja a figyelmet erről a kérdésről. Magyar részről inkább a politikai vonatkozások kerülnek elő: Báthory István családpolitikája, illetve András erdélyi fejedelemmé válása és halála. Ebben a történetben a lengyel püspökség kérdése csak, mint a karrier egy állomása kerül elő. A lengyel egyházi szakirodalomban viszont azért emlékeznek meg róla röviden, mert olyan nagyformátumú püspököket követett, mint Stanisław Hozjusz vagy Marcin Kromer, és ezért a művekben csak röviden tárgyalják munkásságát.

A magyar szerzőkénél Veress Endréné²⁵⁹ és Horn Ildikónál²⁶⁰ a központi kérdés a bíboros Erdélyre vonatkozó tevékenysége. Náluk abban van eltérés, hogy Báthory Istvánnak, királyként milyen szándékot tulajdonítanak az unokaöcsével kapcsolatban, illetve, hogy András vonakodását hogyan ítélik meg. Veress a püspök ifjúkorát a fennmaradt források alapján mutatja be,²⁶¹ így arra jut, hogy a királynak mindig is „erős kívánsága” volt, hogy András pap legyen, és meglepte annak vonakodása a felszenteléssel kapcso-

255 Veress ismét megállapítja, mi a boldogság kulcsa: Báthory esetében a papi pálya lett volna, különösen, hogy szerinte még ennél is feljebb jutathott volna a ranglétrán. VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, p. 3.

256 VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, 2.

257 R. VÁRKONYI Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790*. I. köt.: A megosztottság évszázada 1526–1606. Bp., 1999. 200.

258 VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, 1–10.

259 VERESS: *Báthory Endre*

260 HORN: *Báthory András*.

261 VERESS: *Báthory István király*. 244.

latban.²⁶² Ezzel szemben Horn Ildikó politikai ügyeskedést lát az egyházi karrier erőltetésében és úgy véli, hogy a király és unokaöccse számára is kényszerpályát jelentett, hogy őt papi pályára adták.²⁶³ Ennek ellenére a Báthory Andrásról szóló könyvében a püspök hozzáállásával kapcsolatban azt írja, hogy nagy kedvvel vetette bele magát az egyházmegye ügyeibe.²⁶⁴ Nem ijedt meg a nagy elődök nyomásától, hanem próbálta azt kihasználni, mondván, hogy Hozjus példáját szeretné követni.²⁶⁵

A lengyel kutatók munkáiban Báthory András mindig, mint püspök jelenik meg, viszont a véleményük teljesen különböző. Általában elmondható, hogy azok látják pozitívnak a bíboros munkáját, akik csak rövidebben foglalkoznak vele nagyobb lélegzetű könyvekben, a korszak és a terület specialistái legalább részben elítélően nyilatkoznak róla. Jerzy Wojciech Heide az első kategóriába tartozik, szerinte az első évben Báthory példás püspökként tevékenykedett.²⁶⁶ Alexander Rogalski Báthory egész működéséről úgy tartja, hogy jó vezetője volt Warmiának.²⁶⁷ Oracki már realisabb képet fest, ő tipikus reneszánsz kori embernek nevezi Andrást, aki világi karrierről álmodott a szülőházában.²⁶⁸ Tadeusz Glemma azt állapítja meg, hogy Báthorynak igazán a krakkói püspökség elnyerése volt a célja, és amíg azzal kapcsolatban nem jutott nyugvópontra az ügy, addig Warmiában sem csinált semmit.²⁶⁹ Szorc azt is megemlíti, hogy Báthoryt az erdélyi ügyei is sokszor elvonták a püspökségi feladatoktól.²⁷⁰ A lengyel szerzők közül ő a legelítélőbb a magyar püspökkel szemben. 2000-ben írt cikkét azzal kezdi, hogy munkájának apropója Báthory halálának négy századik évfordulója, azonban már a második mondatban megjegyzi, hogy a bíborosnak nem volt megfelelő felszentelése.²⁷¹ Ennél is tendenciózusabb, amikor egy másik munkájában összefoglalja Báthory András életét, tíz oldalon belül ötször jelenik meg az a tény, hogy a bíborosnak csak szubdiakónusi felszentelése volt. Már rögtön az első mondatban felhívja rá a figyelmet, hogy Báthory valójában nem is volt igazi püspök. Szorc véleménye szerint az ifjú András egész karrierjét nagybátyjá-

262 VERESS: *Báthory István király*. 257.

263 Horn Ildikó szóbeli közlése. Szorc is hasonló véleményen van, bár ő inkább úgy értékeli a helyzetet, hogy Báthory András a könnyebb utat választotta, még ha a nagybátyjával, a királlyal és később nélküle is, végig várt a világi lehetőségére. Szorc azt is kiemeli, hogy a világi hatalomra való felkészüléshez is megfelelőnek találták a warmiai püspökséget. SZORC: *Andrzej Batory*. 189.

264 Jól mutatja azonban a warmiai eredmények hiányát, hogy Horn Ildikó is főleg a krakkói püspökségre való aspirálásával foglalkozik könyvének Warmiáról szóló fejezetében. HORN: *Báthory András*. 142.

265 HORN: *Báthory András*. 143.

266 HEIDE, Wojciech: *Archiwum dawne i nowe lidzbarskiego kościoła archiepiskopalnego*. Olsztyn, 2006. 98. Heide munkájával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez a kiadás a 18. századi szöveg újranomása volt. Az eredeti szöveg Lidzbarsk történetét tartalmazta, melyben a IV. rész foglalkozott a püspöki székhellyel és a püspökök tevékenységével. (HEIDE, Wojciech: *Archiwum vetus et novum Ecclesiae Archiepiscopalis Heilsbergensis*. In: Monumenta Historiae Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands, 8. Scriptores rerum Warmiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands. Szerk.: WOELKY, Carl Peter. 2. köt. Braunsberg, 1889. 587–758.) Heide véleményének ellentmondani látszik, hogy az első néhány évben a kinevezést sem lehetett elintézni, és források utalnak arra, hogy maga Báthory sem erőltette a kérdést. GLEMM: *Piotr Kostka*, I. köt. 197–198.

267 ROGALSKI, Aleksander: *Kościół katolicki w Warmii i Mazurach*. Warszawa, 1956. 120.

268 ORACKI: *Słownik*... 12.

269 GLEMM: *Piotr Kostka*, I. köt. 204.

270 SZORC: *Andrzej Batory jako*... 278.

271 SZORC: *Andrzej Batory jako*... 237.

nak köszönhette.²⁷² A fő problémát abban látja, és ezért nem is tartja személyes bűnének az egyházi ügyek elhanyagolását, hogy András fiatalon túl sokat kapott, és így elveszítette a motivációt a munkára. Szorc is úgy látja, hogy Báthoryban megvolt az ambíció, hogy méltó utóda legyen nagy elődeinek, de hiányzott ehhez a megfelelő tudás, az elszántság és a buzgóság.²⁷³ A felszentelés hiányát a püspökség történetét feldolgozó összefoglaló művek is megemlítik,²⁷⁴ és Hochleitner azt is kijelenti, hogy Báthory püspökségének nincsenek jelentősebb eredményei.²⁷⁵

Így áttekintve az általános véleményeket, érdemes még egy pár gondolat erejéig visszatérni Veress Endre munkásságára, különös tekintettel a kiadatlan monográfiájára Báthory Andrásról. A kutató figyelmét még a 19. század végén felkeltette a püspök lengyelországi élete és széleskörű külföldi levéltári kutatásokat követően egy közel négyszáz oldalas művet a bíboros életéről. Fia közlése alapján²⁷⁶ tudjuk, hogy a könyvet fiatalon, huszonnégy évesen írta Kolozsvárt, és a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem pályázatára nyújtotta be. Munkájáért felemelt első díjat kapott. Nemcsak gördülékeny nyelvezete miatt, hanem a temérdek, addig ismeretlen forrásközlésért rendkívül dicsérték a művet. Veress Endre tanára Szilágyi Sándor ki is akarta adni a munkát a Magyar Történeti Életrajzok sorozatban. Időközben azonban a történész római kutatásai is annyi új anyagot eredményeztek, hogy a kiegészítés elhúzódott, bár ahogy Veress fogalmaz, Szilágyi „szeretettel sürgette”. Tudománytörténeti szempontból érdekes lehet, hogy a történészek sorsa a századfordulón sem volt egyszerű, mert Veress „*napi filléres gondjai*” is hátráltatták a munkát, bár Szilágyi halála után a következő főszerkesztő Schönherr Gyula is várta a végleges kéziratot. Végül Veress az eredményeit csak beleszötte Báthory István királyról szóló művébe,²⁷⁷ így rengeteg adata és következtetése nem került napvilágra Horn Ildikó feldolgozásáig.²⁷⁸ Veress egyébként műve megírását azzal indokolja, hogy bár Szilágyi és Szádeczky műveiben Báthory András utolsó éveiről rengeteg adat van, teljes önéletrajz nem készült róla, pedig már a korábbi éveit is be lehet mutatni.²⁷⁹ Ez valóban újdonsága a tanulmánynak, de muszáj azért megjegyezni, hogy ennek a munkának is több mint háromnegyed része az 1598–1599-es évekkal foglalkozik. A forrásgyűjtése viszont páratlanul gazdag, kutatót budapesti, krakkói, bécsi és római levéltárakban, így a gyűjteménye önmagában is rendkívül értékes.

Vélhetően Veress azért nem tudta később sem kiadatni önállóan Báthory András életrajzát, mert a két világháború között nehéz volt történelmi tárgyú szakirodalmat kiadni. Báthory István életével foglalkozó, 1937-es munkájának epilógusából ismerhetjük meg nehézségeit, miszerint könyvét saját költségen kellett kiadatnia, és hosszasan sorolja a támogatók felkérésével való bajlódás kellemetlenségeit. Megjegyzi, hogy a történelmi

272 SZORC: *Andrzej Batory*. 183–192. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy amikor végül az egyházmegye beleegyezik Báthory kinevezésébe, külön hangsúlyozzák, hogy azt csak a király érdemeiért teszik. GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 197–198.

273 SZORC: *Andrzej Batory*. 188–189.

274 ROGALSKI: *Kosciól...* 120.; HOCHLEITNER: *Religijność...* 142.

275 HOCHLEITNER: *Religijność...* 145.

276 A tanulmányhoz a Kézirattárban kapcsolódik egy egyoldalas gépelt szöveg, melyben ifj. Veress Endre beszámol a mű sorsáról.

277 VERESS: *Báthory István király*.

278 HORN: *Báthory András*.

279 VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, III.

regényeknek azonban nagy a keletje, illetve a korabeli igényekre hivatkozva, de sajnálatlaltal közli, hogy lábjegyzeteket nem alkalmazott, csak bibliográfiát állított össze.²⁸⁰ Ha már választania kellett, érthető, hogy a lengyel király életrajzát adatta ki, de abban szánt egy külön fejezetet a bíborosnak is. Az előszóban Veress utal is rá, hogy az egyes mellékalakokról közölt történetek nem mindig kötődnek szorosan véve Báthory Istvánhoz, azonban említésüket teljesen jogosan azzal indokolja, hogy „*merőben új és mindvégig lebilincselően érdekes részletekkel*” szolgálnak. Itt említi Báthory András ifjúkorát és római útjait.²⁸¹ A műnek mai szemmel nézve (ám olvasmányos mivoltát tekintve nem) hátránya a regényes stílus. Sok olyan eleme van a könyvnek, amelyekre sem az Akadémián, sem az általam felkeresett, vagy tudomásom szerint más kutatók által meglátogatott levéltárakban található anyagban nincs nyoma. Úgy tűnik, hogy ezeket az adatokat, vélhetően emiatt, nem is találhatjuk meg a magyar szakirodalomban. Fontos azonban megjegyezni, hogy önmagában emiatt nem érdemes figyelmen kívül hagyni ezeket az információkat. Ezzel kapcsolatban számos érvet fel lehet hozni.

Az első érv rögtön az, hogy Veress már az előszóban felhívja a figyelmet arra, hogy mely beszélgetések fiktívek a könyvben. Ezek sem olyan értelemben kitaláltak, hogy valótlanságokat tartalmaznának, hanem a szerző a korszak sajátosságait szeretné ezek segítségével könnyebben bemutatni. Ezen kívül, Veress Endre munkáiban tévedéseket szinte sehol sem lehet találni. Az előfordul, hogy egyes eseményeket a forrásai szemüvegén keresztül mutat be és átveszi azok viszonyulásait, vagy nem kezeli őket kellő kritikával, de pontatlansággal semmiképpen nem lehet őt vádolni. Elolvasva *Lengyelországi adalékok* című munkáját, melyben kutatásai körülményeiről is ír, illetve ismerve gyűjteményét, látható, hogy rengeteg dokumentum ment át a kezén. Ezekből nyilván azt másolta át (gondoljunk csak bele, mennyivel kényelmesebb ma egy fényképezőgép birtokában kutatni!), amit az adott kutatás szempontjából lényegesnek tartott. Ráadásul a levéltárak állapota sem volt a mai szinten, Veress idejében például a Czartoryski Levéltár anyaga sem volt rendezett, és az index is csak azokban az években készült. Szubjektív szempont, de mindenképpen szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Veress Endre munkásságát és szakmai alázatát ismerve, nehéz elképzelni, hogy kitalációkat adott volna közre. Különösen annak tekintetében, hogy óriási anyag állt a rendelkezésére, így semmiképpen sem hajthatta a helykitöltés vágya sem. Ilyen, jelenleg nem alátámasztható adatok számos esetben vannak például Báthory Grizeldisz (Báthory István unokahúga, akit Jan Zamoyski kancellárhoz adott feleségül) esetében. Ezeknek a valóságtartalmát azért sem vonnám kétségbe, mert sok helyen átüt a regényes stíluson a történelmi pontosság. Amikor például Grizeldisz jószágigazgatóját idézi, feltételezhetjük, hogy valamilyen általa olvasott forrásra gondolhat. Tulajdonképpen ez az egész problémakör arra irányítja inkább rá a figyelmet, hogy érdemes a Veress által már meglátogatott levéltárakat ismét végigjárni, hiszen találhatóak ott még Báthoryakra vonatkozó dokumentumok.

Veress Endre munkásságával kapcsolatban érdemes még röviden bemutatni azokat a körülményeket, amelyek között igyekezett a bíboros életére vonatkozó adatokat felkutatni. Ez azért is nagyon fontos, mert az egész téma kutatásával kapcsolatban jellemző,

280 VERESS: *Báthory István király*. 348–350.

281 VERESS: *Báthory István király*. 5.

hogy egyrészt Veress korában, másrészt a későbbi egyházi kutatók esetében²⁸² számos előfeltevésre adott okot csupán az a tény, hogy Báthory András püspök és bíboros volt. Veress Endre is a Báthory András iránti tiszteletnek tudta be, hogy az akkor német birodalmi területen lévő warmiai püspökségben milyen készséggel segítették őt a kutatásban és így minden várakozást felülmúlóan gazdag lett a gyűjtemény.²⁸³ Véleményem szerint a kutatás korai fázisának, illetve a fent említett előfeltevéseknek tudható be az a tévedés, hogy Veress szerint Andrást Báthory István papi szemináriumba adta és utána küldte Rómába.²⁸⁴ Szintén az egyházi vezetőkkel kapcsolatos elvárások olvashatóak ki Veress soraiból, amikor azért kárhoztatja Báthoryt, mert nem ragaszkodott eléggé egyházi méltóságaihoz: „*Láthatjuk tehát, hogy Endre ugyancsak törte magát a fejedelmi cím és hatalom után, melyért még annak jövedelmét is elengedte volna, s bizony a ki pap, sőt éppen bibornok letére, mint Isten felszentelt szolgálja ily könnyen, s minden lelki furdalás nélkül kész lemondani egyházi méltóságairól, annak azt hiszem eléggé kijutott hiúságból és szerepelni vágyásból!*”²⁸⁵ Dicséri viszont amikor racionálisan, és bíboroshoz méltóan gondolkozik. Az 1598-as esetben, amikor Báthory nem foglalta el az erdélyi fejedelemséget, akkor csak az egyik indoknak tartja azt, hogy túl kevés embere volt Báthorynak. Emellett azt is feltételezi, hogy „*magába szállott, a felebaráti szeretet elnyomta benne a bosszúvágy hatalmi erejét... papi lelkületében bűnösnek találta szándékát.*” Ezért inkább visszavonult Warmiába és csendes, egyházi életet élt. Veress keresztény gondolkodása szerint a püspök továbbra is vágyott még a fejedelemségre, de elérését Istentől várta, mert emberi erővel eddig nem tudta elérni.²⁸⁶ Később Veress egészen más szempontot hoz be a püspök értékelésénél. Könyvgyűjteményéről írott rövidebb munkájában arra hivatkozik ugyanis, hogy a warmai káptalan idegennek tartotta, és nem mutatott bizalmat irányába. Báthory András ezért töltötte az idejét a lidzbarki várban, és bár az egyházmegye kormányzását megtartotta, alapvetően három szenvedélyének élt: a politikának, a vadászatnak és a könyveknek.²⁸⁷

Veress kiszólásai a történeti elhivatottság miatt is nagyon szívmengetőek. Izgalmas a pályázathoz írt bevezetőben a fiatal kutató mentegetőzése, amikor nem arra hívja fel a figyelmet, hogy milyen egyedi módon, a korábbi kutatásoktól eltérően láttatja a bíborost, hanem azt kéri, hogy ezeket az eltéréseket ne vegyék „*feltűnési visketegségnek, az ön-*

282 HEIDE: *Archiwum...* 98. A másik ilyen munka: ROGALSKI: *Kosciól...* 120. Mindkét kutató esetében jellemző, hogy átfogó műveikben csak röviden emlékeznek meg Báthory András munkásságáról. Meggyőződésem, bár sajnos ezt bizonyítani elég nehézkes lenne, hogy ennek a pozitív véleménynek a kialakulásában két tényező játszott fő szerepet. Az egyik, hogy a királynak, Báthory Istvánnak összességében jó az emlékezete a lengyelek körében, és ez sugárzik át Andrással megítélésére is. A másik ok pedig az lehet, hogy Báthory egyszerűen csak keveset törődött az egyházmegye ügyeivel és tevékenysége nem volt romboló. Ilyen módon a negatívumok hiányában ítélik ezek a kutatók pozitívnak a munkásságát.

283 Érdekes, hogy ekkor még Veress úgy nyilatkozott, hogy ebben a kutatásban a lengyel király anyagait csak annyiban használta, amennyiben Báthory Andrást érintette és azt mondja, annyira nagy az anyag, hogy inkább a lengyel kollégákra hagyja az ő életének megírását. VERESS: *Lengyelországi...* 6.

284 Ennél a résznél Veress éppen arról ír, hogy a bíboros életének nem erdélyi vonatkozásairól alig tudtak valamit a korszakban. (VERESS: *Lengyelországi...* 5.) Szintén az egyházi ranglétrán való feljebbjutás szokásos menetének ismerete alapján kerülhetett bele a 19. század végén kiadott lengyel Nagy enciklopédiába, hogy a koadjutori kinevezés idején Báthory András felvette a kápláni felszentelést. *Wielka encyklopedia...* 98.

285 VERESS: *Báthory Endre*, 67.

286 VERESS: *Báthory Endre*, 76–77.

287 VERESS: *Báthory András b. püspök...* 9.

*állóságra törekvés erőszakos, keresett tulhajtásának.*²⁸⁸ Személyes kedvencem, hogy Veress, aki a bevezetőben arról áradozik, hogy milyen gyönyörűséggel írta ezt a tanulmányt, a sellemberki csata leírásakor egy széljegyzetben kifakad: „*Itt megvallom nem bánnám, ha elhagyhatnám... az egész csata leírását (mert Szádeczky már részletesen leírta)... egész sorokat át kell tőle vennem. S talán meg is fog látszani, hogy e fejezetet nem valami nagy kedvvel írom.*”²⁸⁹

BÁTHORY ANDRÁS MŰKÖDÉSE AZ EGYHÁZI ELVÁRÁSOK FÉNYÉBEN

A püspökökkel szembeni elvárások éppen a 16. század folyamán változtak sokat. Míg a század elején senkinek nem szúrt szemet, ha a püspök világias életet élt, a reformáció előretörése új kihívások elé állította az egyházi vezetőket. Warmiában, ahol a másként gondolkodók száma ugrásszerűen megnőtt Luther fellépését követően, a katolikus oldal is méltó választ adott a kialakult helyzetre. Hozjus, Kromer és Kostka is megfelelt a trentói zsinat utáni követelményeknek. Ezért annak megvizsgálásához, hogy Báthorynak milyen feladatokat kellett volna ellátnia, segítséget adnak azok a szempontok, amelyeket Tadeusz Glemma sorol fel Piotr Kostka²⁹⁰ értékelésekor, akit ő is ideális püspöknek nevez.²⁹¹

Harc a protestantizmus ellen

Kijelenthető, hogy a porosz püspökök elsődleges feladata ebben az időben a protestánsok visszaszorítása volt. Bár a lengyel szakirodalomban sokáig tartotta magát az a nézet, hogy Warmiában nem volt jelentős a reformáció előretörése,²⁹² az, hogy 1526-ban Királyi Küldöttséget (komisja) kellett odaküldeni a vallási és társadalmi viszonyok rendezésére, mégis az ellenkezőjét mutatja. A reformáció előszelének is tekinthető, hogy korábban Wycliff és Husz tanai is gyorsan elterjedtek ezen a területen, már 1421-ben a nagymester egy császárhoz írott levelében az eretnekekkel vívott harcról beszélt, és az 1440–42 warmiai parasztfelkelés is egyértelműen huszita jelszavakkal bontakozott ki.²⁹³ A reformáció korszakában viszont már nem a Münzer-féle mozgalomhoz hasonló radikális nézetek terjedtek el a térségben.²⁹⁴

288 VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, V.

289 VERESS: *Báthory Endre*, 214.

290 Chełmnoi püspök: 1574–95.

291 GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 452–455. Glemma azért azt elismeri, hogy nem volt kiemelkedő alakja korának. Azt írja még róla, hogy nagyon szelíd ember volt, ami ritkaságnak számított a kivételes individuumok, és a túltengő szenvedélyesség korában. Az ellentéték az ő környezetéből sem hiányoztak, de ő mindig békítőként próbált fellépni. Megtudhatjuk még róla, hogy otthonülő típus volt, azonkívül jámbor, ájtatos, jó rokon és jóakaró barát. (GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 430–438.) Glemma különösen annak fényében emeli ki, hogy Kostka a chełmnoi egyházmegye egyik legszolgálatkészebb püspöke lett, hogy gyakran betegeskedett. (GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 236–237.)

292 A német kutatók mind ezen a véleményen vannak, de a legújabb lengyel kutatás is elismeri már ezt.

293 ZINS: *Początki...* 54–55.

294 ZINS: *Początki...* 60.

A Királyi Poroszország sajátos etnikai viszonyai a vallási helyzetre is nagy befolyással voltak. A nemzetiségi struktúrának megfelelően a protestánsok aránya a városokban volt magas, hiszen itt éltek a poroszok, akikre nagy hatással voltak a különböző új, főleg a lutheri tanok.²⁹⁵ Vidéken kicsit árnyaltabb volt a helyzet. Itt a lakosság inkább lengyel volt, így a reformáció hívei a legsikeresebb időszakban sem kerültek többségbe. A földbirtokosok 30–40%-a tért át az evangélikus, református vagy ariánus vallásra. Ez főleg a középnemességet érintette. A szegényebb nemesek katolikusok maradtak, mégis komoly támaszt jelentettek egyházuknak, mert a legtöbb új alapítás az ő saját földjeiken történt.²⁹⁶ A később Warmiába beáramló lengyelek a katolikusok arányát növelték. Egy tömegben inkább Warmia déli részére érkeztek, de az északi területeken is megtalálhatóak voltak. Ez nagyban segítette a püspökök helyzetét, azonban így a lengyel papok hiányát kellett megoldaniuk, ami a mazóviai utánpótlásnak köszönhetően sikerült is.²⁹⁷

A Luther fellépését követő warmiai püspökök több-kevesebb sikerrel próbálták visszaszorítani a protestánsokat. Ferber volt az első olyan püspök, aki vállalta a nehézségeket a papság állapotának javításáért.²⁹⁸ Utóda, Dantyszek, sokáig toleráns nézeteket vallott, de püspökként szembefordult korábbi hozzáállásával, és el akarta távolítani a protestáns papokat.²⁹⁹ Giese már 1542-ben tiltakozott, amiért a Toruńhoz tartozó falvakban nem tisztelik az egyházi ünnepeket.³⁰⁰ Legnagyobb sikere a cseh testvérek kiutasítása volt Toruńból.³⁰¹ Ennek a nagy ellenreformációs sikernek ellenére is elmondható, hogy sem ő, sem Dantyszek nem voltak olyan radikálisak, mint a későbbi püspökök.³⁰² Teljesen nem akarták megszüntetni a lutheranizmust, de azt sem akarták megengedni, hogy ezeket a tanokat hivatalosan lehessen terjeszteni. A toruńi tanács is (aminek egyre több protestáns tagja volt), megelégedett volna a status quo megtartásával vallási ügyekben. A püspökkel (aki ekkor már a porosz tanács vezetője is volt) a lehető legjobb viszonyt akarták ápolni, de közben sikerrel léptek fel olyan egyházi személyek ellen, mint a dominikánus prior, Jan Seeburg, aki nem akart kompromisszumot kötni a lutheránusokkal.³⁰³

295 Később, az ellenreformáció sikereit követően, a 17. század második felében Toruńban gyorsan nőtt a lengyel lakosság száma, ami szintén azt mutatja, hogy a vallási-etnikai kérdések teljesen összefonódnak. Poroszországban. SALMONOWICZ: *Od Prus...* 59.

296 KLEMP, Aleksander: *Ślad wyznaniowy i społeczny szlachty protestanckiej w Prusach Królewskich (druga połowa XVII – druga połowa XVIII wieku)*. In: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytniej XVI-XX wieku*, Materiały sympozjum w Toruniu 9 IV 1992. Toruń, 1993. 55–56.

297 OBLĄK, Jan: *Zagadnienie duszpasterstwa ludności polskiej na Warmii w drugiej połowie wieku XVI*. *Studia Warmińskie*. 7. 1970. 26.

298 ZINS: *Początki...* 59.

299 ACHREMCZYK: *Historia...* 77.

300 BIRECKI, Piotr: *Sztuka luterńska na ziemi chełmińskiej. Od drugiej połowy XVI do pierwszej ćwierci XVIII wieku*. Warszawa, 2007. 39.

301 A cseh testvéreket eredetileg Habsburg Ferdinánd üzte el szülőföldjükről, ultimátumot adva neki, hogy vagy vallást változtatnak vagy hat héten belül elhagyják a területet. Ők az utóbbit választották, és Toruńban telepedtek le. Népszerűségüket morális tartásuknak, kiváló prédikációiknak és hiteles életmódjuknak köszönhették. Giese idejében azonban innen is menniük kellett, 1548-ban hagyták el Toruńt és a Hercegi Poroszországba emigráltak. BIRECKI: *Sztuka...* 25–26.

302 Róla Glemma például egyenesen azt írja, hogy szimpatizált a protestánsokkal. GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 246.

303 BIRECKI: *Sztuka...* 25.

A katolikus megújulás első igazi harcosa Warmiában Hozjus lett. Nehezítette a dolgát, hogy legnagyobb támogatója, Zsigmond Ágost toleráns nézeteket vallott.³⁰⁴ Ennek ellenére sikeresen megakadályozta 1553-ban, hogy a lutheránusok elismertessék szabad vallásként hitüket a porosz szejmen. Az augsburgi vallásbéke után azonban tovább javult a protestánsok helyzete. Zsigmond Ágost először 1556. november 30-án bizonyos városokban (Toruń, Gdańsk, Elbląg) nem hivatalosan, majd az egész területen immár hivatalosan is 1577. jan. 10-től engedélyezte a lutheránus vallásgyakorlatot. Így ez év március 25-én szimbolikusan is új fejezet kezdődött az itteni evangélikusok életében, amikor Jakub Wenda és Jerzy Strauss az istentisztelet alatt két szín alatt áldoztattak.³⁰⁵

Hozjus módszerei az enyhébb meggyőzéstől az üldözésig terjedtek. A protestánsok elleni harccal kapcsolatban a kedvenc jelmondata: „*bellum haereticum pax est Ecclesiae.*”³⁰⁶

Hozjus szomszédja Piotr Kostka is nehéz küzdelmet vállalt, amikor átvette az egyházmegyét 1574-ben. Elődei közül Hozjus a chełmnoi egyházmegyében csak 1550–51-ben volt, így ott nem tudott nagy hatással lenni a kialakult vallási helyzetre.³⁰⁷ A már említett Stanisław Żelisławski és Jan Lubodzieski pedig nem voltak alkalmasak a lutheránusok elleni harcra.³⁰⁸ Így Kostka idejére nagyon magas lett a protestánsok aránya, és a lutheránus többség miatt elkezdődött a katolikusok diszkriminációja is.³⁰⁹ Különösen Toruńban és Grudziądzban volt nehéz a protestáns városvezetéssel együttműködni.³¹⁰ Előbbiben majdnem a teljes lakosság lutheránus volt, utóbbiban pedig az összes templomot elvették a katolikusoktól. A többi városban is jellemző volt, hogy sok katolikus szimpatizált a protestánsokkal. Birecki szerint (aki egyébként protestáns történész) 1573-ra az egész egyházmegyében négy katolikus nemesi család maradt csak, a Działyński, a Konopacki, a Kostka és a Mortęska.³¹¹ Hozjusához hasonlóan Kostka sem ijedt meg a határozottabb fellépéstől, 1580-ban például választásra kényszerítette chełmnoi lutheránusokat, az áttérés vagy a költözés voltak csak az alternatívák.³¹²

Kromer nevéhez enyhébb módszerek fűződnek. Nagy sikereket ért el például az oktatással kapcsolatos tevékenységével, illetve az egyes vezetők meggyőzésével (pl. Jan Dulski kincstárnok, vagy Ernest Wejher, a pucki vajda)³¹³ Nagy hangsúlyt fektetett az egyházi reformok betartatására is.³¹⁴

Itt érdemes megjegyezni, hogy Kromer és Kostka milyen nagy reményeket fűztek Báthory uralkodásához. Arra számítottak, hogy katolikusként majd az egyház védelmezője lesz. Ebben csalatkozniuk kellett, mert Báthory politikai okokból végig tiszteletben tartotta a varsói konföderációt. Elvi támogatására számíthattak, mint pl. a toruńi templom visszavételének ügyében, azonban Báthory a gyakorlatban semmit nem tett az ügy érde-

304 Ezt mutatja az is, hogy Kálvin neki dedikálta kommentárját a Római levélhez.

305 BIRECKI: *Sztuka...* 27.

306 „*Az eretnekek közti harc béke az Egyháznak.*” MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 249.

307 BIRECKI: *Sztuka...* 27.

308 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 246.

309 BIRECKI: *Sztuka...* 30.; GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 246.

310 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 343.

311 BIRECKI: *Sztuka...* 30.

312 KOSTKA: *Kostkowie...* 64–66.

313 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 344.

314 HOCHLEITNER: *Religijność...* 144.

kében, mivel a város őt támogatta a gdanskiak elleni háborúban. A belső béke fenntartását pedig fontosabbnak tartotta, mert joggal félt attól, hogy egy ilyen eset egész országban felháborítaná a protestánsokat.³¹⁵

Hozjusz, Kromer és Kostka esetében is igaz, hogy nehéz lenne elkülöníteni a protestantizmus elleni harcukat a katolikus egyházi viszonyok javításáért tett intézkedéseiktől, hiszen ez utóbbit az előbbiért is tették. A továbbiakban még ismertető pontokban bemutatott tevékenységük is a protestantizmus elleni küzdelem jegyében zajlott.

Báthory András idejére a katolikusok helyzete sokat javult, neki elég volt fenntartani a fennálló viszonyokat. Egyetlen protestánsok elleni fellépéséről tudunk, Glemma szerint ő adta vissza a katolikusoknak a Szt. Miklós templomot Elblągban.³¹⁶ Püspöksége idején, 1590-ben a braniewói nyomda kiadott néhány lutheránus könyvet, de ennek gazdasági okai voltak.³¹⁷ Ami miatt a történetírás a protestánsokkal való szimpatizálással vádolja Báthoryt, az inkább édesanyjának támogatása. Hochleitner hívja fel a figyelmet, hogy Báthory lutheránus (!) (*sic*) édesanyja Lidzbarkban élt.³¹⁸ Az tény, hogy nem csak Majláth Margit, hanem más protestáns rokonok is a támogatását élvezték 1584 után, és ezt a püspök lengyel támogatói nem is nézték jó szemmel.³¹⁹ Egy erdélyi szokásra hívja fel Veress Endre a figyelmet, ami bizonyítja, hogy András biztosan nem volt vallásilag türelmetlen. Sellembergben, a faluban, ami mellett az ütközet zajlott, ami után a bíborosnak menekülnie kellett, és ami után életét is veszítette, az ötszáz főnyi lutheránus egyházközség Veress idején, vagyis a 19. század végén még minden évben megemlékezett Báthory haláláról. Ahogy Veress is megjegyzi, ennyi ideig a jóakaró bíboros emlékét biztosan nem tartották volna meg, ha fellépett volna a protestánsok ellen.³²⁰

Ez nem jelenti azt, hogy Erdélyben ne dolgozott volna a vallási megosztás változtatásán. Erre bizonyos terveknek megfelelően erdélyi püspökként lett volna lehetősége,

315 GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 346., 348.

316 GLEMMÁ: *Andrzej Bathory*. 352.

317 A braniewói nyomda magánkézben volt a korszakban egészen 1697-ig. Az említett A. Jurgielewicz tollából származó protestáns munkát az első tulajdonos Jan Saxo (1589–92) adta ki. Saxo 1592-ben meghalt, és örökösei bezárták a nyomdát, amit öt év múlva Jerzy Schönfels vásárolt meg, aki Báthorytól kapta meg a működési engedélyt. KOPICZKO, Andrzej: *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1772*. Olsztyn, 1993. 151–152.

318 HOCHLEITNER: *Religijność...* 116. A megjegyzés eredete egyébként Treter munkája, Hochleitner forrásmegjelölés nélkül veszi át tőle ezt a tényt. (TRETER, Matthias: *Fortsetzung der Heilsberger*. In: Monumenta Historiae Warmiensis oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands, 8. Scriptores rerum Warmiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands. Szerk.: WOELKY, Carl Peter. 2. köt. Braunsberg, 1889. 519.) Az érzelmi töltetet jelző felkiáltójel azonban Treter művében nem szerepel. Veress Endre kutatásai alapján Majláth Margit először Miechówban tartózkodott a lengyel-litván államba való megérkezését követően. Egy olasz iratot nevez meg egyetlen forrásnak erre a kérdésre nézve. (VE 419 III/0949) Miechów mellett szól az is, hogy Caetani 1596. októberében itt kereste fel a bíboros anyját. Arról próbálta meggyőzni, hogy fiát az egyházi kötelességeinek teljesítésére ösztönözze, azonban rájött, hogy Majláth Margitot is főleg az erdélyi ügyek foglalkoztatják. (HORN: *Báthory András*. 193.) Ez után, amikor 1596 őszén költözött át Majláth Margit és Iffjú János Lidzbarkba, mert elkészült számukra az új szárny, amit András építtetett a várhoz. (KOWALKOWSKI: *Testament...* 655.) Zalewski és Horn szerint az anya és a testvér nem voltak hajlandók a katolikus fiúval együtt lakni. (ZALEWSKI, HORN, 29.) Ennek azonban ellentmond, hogy Miechówban sem volt problémájuk az apátsági lakhellyel.

319 HORN: *Báthory András*. 195.

320 VERESS: *Báthory Endre*, 384–385.

István király ugyanis sokáig nem döntött véglegesen, hogy melyik országban képzelel el unokaöccse karrierjét. Az erdélyi püspökség megszervezésével kapcsolatban azonban több nehézség is adódott.³²¹ A poszt betöltésének ügye 1579 végén felmerült már, mert az idős Bornemissza Pál, aki betöltötte a tisztséget, ekkor hunyt el.³²² Főleg anyagi természetű nehézségek akadályozták a püspökség helyzetének rendezését, ugyanis amikor az Erdélyi Fejedelemség létrejött, a püspökségi birtokokat elvették és részben kiosztották, így ezeket már nehézkes lett volna visszaszerezni. A lengyel király ugyan támogatta az ötletet, de birtokot nem akart adni a létrehozandó egyházmegye javára. Egy szeminárium létrehozása megoldotta volna a problémát, mivel erre a pápa küldött volna pénzt, de itt is sok gyakorlati kérdés váltott ki vitát.³²³ Nem csak ezek a problémák okozták, hogy Báthory András nem lett végül erdélyi püspök, az itteni munkához tapasztaltabb emberre lett volna szükség, a Rzeczospolitában pedig több helyen is várható volt üresedés.³²⁴ Nem véletlen, hogy a jezsuita Antonio Possevino atya, aki Báthory Istvánnal nagyon jó kapcsolatban volt és fontos szerepet játszott a király diplomáciai tevékenységében, erdélyi püspöknek először Stanisław Reszkát javasolta. A lengyel király azonban nem akart sem külföldit, sem jezsuitát kinevezni.³²⁵ Báthory István halálával tovább csökkent az erdélyi püspökség létrehozásának esélye, a Szentszék végül esperesség szervezésére adott felhatalmazást Báthory Andrásnak.³²⁶

321 A téma részletes elemzésére ld.: KRUPPA Tamás: *Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 14. 2002. 1–4. 39–63.

322 KRUPPA: *A katolikus...* 183.

323 A király két szemináriumot szeretett volna, hogy a nem nemeseket is lehessen oktatni, ez azonban túlságosan megnövelte volna a költségeket. István úgy képzelte, hogy ezzel a protestáns nemességet is áttérítheti, de Horn Ildikó szerint ez utópisztikus elképzelés volt. Egyházi részről a jezsuiták tiltakoztak, mert a szemináriumban világi személy intézte volna a pénzügyeket.

324 HORN: *Báthory András*. 44–46.

325 KRUPPA: *A katolikus...* 183–185.

326 A bíboros részletes instrukciókat adott az esperesnek, Gálffi Pálnak. Az instrukciók többek között ezek voltak: a házas, vagy más botrányba keveredett papokat büntesse meg, tévedéseiket igazítsa helyre, évente kétszer látogassa a plébániákat, az üres helyeket gyorsan töltsse fel. Báthory ebben a munkában számított azokra a katolikus fiatalokra is, akik vele nevelkedtek, majd visszatértek Erdélybe. (HORN: *Báthory András*. 136–137.) Az erdélyi püspökség ügye még bő száz évig rendezetlen maradt. 1597-ben végül kinevezték ugyan Naprághy Demetert, de őt 1601-ben száműzték, és a század folyamán a magyar uralkodók által kinevezett püspököket a Szentszék nem ismerte el. Az utolsó ilyen vezető, Kada István 1695-ben hunyt el Nagyszombatban, ezt követően nyílt csak lehetőség rezideáló püspök kinevezésére, aki Illyés András lett. MIHALIK Béla Vilmos: *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése (1696)*. In: *Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk.: DIÓSI Dávid, MARTON József. Kolozsvár, Budapest, 2018. 283.

Az oktatás, mint a visszatérítés egyik fő eszköze

Hozjuszt és utódai számára több szempontból is fontos volt az oktatás támogatása. Egyrészt ezen az úton tudtak hatással lenni a fiatalokra, akiket visszatérítve valóban nagyot nőtt a buzgó katolikusok aránya a következő nemzedékben. Másrészt a papnevelésre³²⁷ is gondot kellett fordítani, mind minőségi, mind mennyiségi szempontból.

Hozjuszt a jezsuita rendet hívta be Warmiába, hogy megvalósítsák iskolaalapítási szándékát. Ez a rend ugyan eredetileg nem tanító rendnek indult,³²⁸ mégis nagyon sikeresek lettek ebben a munkában. Amikor megalapították Braniewóban az első lengyel humanista középiskolát, már az első pillanattól nyilvánvaló volt, hogy intézményük sikerrel fog versenyezni a protestáns iskolákkal. Eredményeiket három fontos szempontnak köszönheték. Egyrészt náluk nem volt tandíj, míg a máshitű iskolák sokszor azért voltak rövidéletűek, mert a fenntartók kegyelmétől függtek. Másrészt a jezsuita kollégiumok nagyon vonzóak voltak a sokféle program és lehetőség miatt is. A katolikus társaságok, az iskolai és egyházi ünnepek – főleg az iskolai színház – jó reklámot jelentettek nekik. Ezért sokszor a protestánsok is inkább átírták a fiaikat hozzájuk.³²⁹ A harmadik, és szintén nagyon fontos kérdés, hogy míg a protestáns iskolák szenvedtek a megfelelő tanítók hiányától, addig a jezsuiták hamar szemináriumot nyitottak, és ott kiképezték a következő generáció tanítóit.³³⁰ Hozjuszt nevéhez fűződik a második lengyel papi szeminárium,³³¹ amelyet 1565-ben, Braniewóban alapított.³³² Huszonnégyen kezdték el tanulmányaikat, közülük tizenhatot Hozjuszt, nyolcat a káptalan tartott el.³³³ A szeminárium alapokmányát maga a püspök írta, és a konviktus (bentlakásos iskola) is az ő koncepciója alapján szerveződött meg. Mivel Hozjuszt nagy gondot fordított a működésére, nem csoda, hogy a jezsuiták minden problémával hozzá fordultak.³³⁴ Ennek egy egészen furcsa, ambivalens viszony lett az eredménye, mert az atyák egyrésztől tisztelték a warmiai püspököt, és

327 Ezt más püspökök is felismerték, ezért Kostka is akart szemináriumot alapítani, csak az ő egyházmegyéje túl szegény volt ehhez. GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 270.

328 PIECHNIK: *Model średniej...* 299–332., 299.

329 PIECHNIK, Ludwik: *Nowe elementy wniesione przez jezuitów do szkolnictwa polskiego w XVI wieku*. In: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Válogatott cikkek. Vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 27–28. Nagyon sok protestáns járt a jezsuita iskolákba, de számukra inkább az volt fontos szempont, hogy a nemesség fiai járjanak hozzájuk. Campano provinciális konkrétan meg is fogalmazza Aquavivának írt 1585-ös levelében, hogy a nemesek megtérítése által lehet az alattvalókat is megtéríteni. NATOŃSKI, Bronisław: *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrefromacji*. In: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Válogatott cikkek. Vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 53.

330 PIECHNIK: *Nowe elementy...* 27–28.

331 A jezsuiták Loyolai Szt. Ignác Konstitúciója alapján egyetemi szinten csak a teológiát akarták tanítani, valamint azokat a tárgyakat, amik ezekhez szükségesek: humanista tudományok, latin, görög és héber nyelv, logika, fizika, metafizika, morális tudományok, és matematika olyan mértékben, ahogy szükséges. BEDNARSKI, Stanisław: *Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego*. In: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Válogatott cikkek. Bev., vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 21.

332 A képzés csak két évvel később indult el.

333 Első papi szemináriumot 1562-ben Wrocławban alapította Kasper z Łagowa. A működését 1565-ben kezdte el. (*Historia Kościoła*, 112.) Ennek az intézménynek az egyik célja volt a svéd és finn papok képzése is, ahogyan a szintén ebben az időszakban létrejött olmtützi szeminárium a magyarországi és török hódoltsági területeket is el kellett volna, hogy lássa papokkal. KRUPPA: *A katolikus...* 181.

334 PIECHNIK: *Model średniej...* 299–332., 314.

hálások is voltak a segítségért, másrésztől viszont hatalmaskodónak találták a braniewói kollégiummal kapcsolatban, és túlzónak tartották a beavatkozását.³³⁵

A középfokú intézményt, a Collegium Hosianumot³³⁶ is bőkezűen támogatta az alapító, az első nagyobb földadományt Hozjusztól kapták 1569-ben.³³⁷ De a püspök nem csak az iskolák helyzetére gondolt, hanem követte korábbi patrónusai, Tomicki és Krzycki püspökök példáját is a szegény, de tehetséges fiatalok megsegítésében. Egészen nagyszámú fiatal érintett a bőkezűsége, volt, hogy ötven diákot is támogatott egyszerre azzal, hogy a lakhatásukat, a megélhetésüket és az oktatásukat fizette. Nemcsak az egyházmegyéjében vagy Krakkóban gondolt a nehézsorsú, de ígéretes fiatalokra, hanem külföldi tartózkodásai alatt, Trientben vagy Itáliában is végzett hasonló tevékenységet.³³⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy a támogatásra mindig csak jelenléte mellett került sor, amikor például 1569-ben Rómába ment, nem finanszírozta tovább a tanulókat Braniewóban. Hozjusz azonban még így is kivételes volt a püspökök között abban, hogy az oktatás kérdését ennyire a szíven viselte.³³⁹

Kromer Hozjusznál lényegesen kevesebbet foglalkozott az oktatás kérdésével.³⁴⁰ Ő a korlátozások módszerét igyekezett bevetni, 1576-ban megtiltotta a katolikus szülők számára, hogy más vallású iskolában taníttassák a gyermekeiket, és a rendelet megszegése esetén komoly pénzbírságot határozott meg. Hasonló elvet követett azzal, hogy nem engedte a fiatalokat az egyébként népszerű célpontnak számító, de protestáns Lipszében továbbtanulni. Néhány tehetséges warmiai diáknak ő is állta a tanulmányi költségeit, közülük a későbbi porosz történészt, Jan Leot érdemes megemlíteni, akiről még a későbbiekben lesz szó.³⁴¹

Braniewóval kapcsolatban Kromernek is sok gondja akadt, de igyekezett segíteni a kollégium anyagi nehézségein.³⁴² A jezsuitákkal hasonlóan alakult a viszonya, mint elődjének. Erre utal végrendelete is, amelyben egy nagyobb összeget hagyott a jezsuitákra, de csak abban az esetben, ha teljesítik a feltételeit.³⁴³

Érdemes egy pár szót ejteni a braniewói kollégium akadémiaivá való fejlesztésének ötletéről, mivel ez a kérdés még Báthory idejében is napirenden volt, de a fő érvek és

335 HOCHLEITNER: *Religijność...* 137., SZORC, Alojzy: *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*. Olsztyn, 1998. 66.

336 HORN: *Báthory András*. 143.

337 SZORC: *Kolegium...* 79.

338 KALINOWSKA, Jadwiga-Ambrozja: *Stanisław Hozjusz jako humanista (1504–1579)*. Studium dziejów kultury renesansowej. Olsztyn, 2004. 170.

339 SZORC: *Życie codzienne...* 20.

340 SZORC: *Życie codzienne...* 20.

341 Kromer nem engedte a pl. a vegyes házasságokat sem. HOCHLEITNER: *Religijność...* 141–142.

342 Sunyer alprovinciális 1572-ben írt Kromernek arról, hogy milyen nehéz pénzügyi helyzetben van a braniewói kollégium. Kromer nem csak pénzzel segített, a tüzelésre szánt fa mennyiségét is ő emelte meg, illetve egy levélből értesülhetünk arról, hogy mézet is küldött az iskolának. Később a kollégium renoválásra Rudnickitól kapott rendszeres összeget, egy nagyobbat 1612-ben, amikor a templom és a kollégium tetőfelújítását kellett kifizetniük, utána pedig évi rendszerességgel, de kisebb összeget. SZORC: *Kolegium...* 76–80.

343 A feltétel az volt, hogy tartsanak órát a Szentírásról, filozófiáról és egyházzeneről. Az összeg végül követelés formájában maradt, mert Kromer hiába változtatta meg a határidőt, a jezsuiták így sem tettek eleget a kérésnek. Az ok valószínűleg az volt, hogy nem voltak elég jól képzett tanáraik, de az is lehet, hogy a püspök kérését túl merésznek vélték, mivel túlzottan befolyásolta volna a kollégium tanmenetét. SZORC: *Kolegium...* 79–80.

ellenérvek már Kromer püspöksége alatt is nyilvánvalóvá váltak. Az ötletnek nagy támogatója volt Campano lengyel előljáró, akinek 1585-ös, Aquavivához írt leveléből megismerhetjük a fejlesztés fő előnyeit. Egyrészt Campano azt veti fel, hogy a már meglévő intézményeket könnyebb lenne bővíteni,³⁴⁴ másrészt ezzel el lehetne kerülni, hogy a kollégiumból kikerülő fiatalok a közeli protestáns egyetemeken (Rostock, Królewiec) az átérés veszélyének legyenek kitéve. Possevino – aki éppen akkortájt érkezett Braniewóba – és Kromer viszont nem értettek egyet a tervvel. Nem tudjuk, hogy utóbbinak mi volt a problémája, elképzelhető, hogy a warmiai káptalan tiltakozásától tartott, vagy a király tervei tartották vissza. Köztudott volt ugyanis, hogy Báthory támogatta a jezsuitákat,³⁴⁵ akik már előálltak a poznańi egyetem tervével, így Kromer fölöslegesnek tarthatta a braniewói kollégium továbbfejlesztését. Mégsem zárkózott el teljesen az ötlettől,³⁴⁶ de amikor 1588-ban Campanoval újra leültek tárgyalni, akkor a költségvetés (új tanárok, új épület stb.) Kromer addigi gyér lelkesedését is lelohasztotta és udvariasan visszavonult a fejlesztés támogatásától.³⁴⁷

Báthory Andrásnak a magyar és a lengyel diákok támogatása is szívügye volt. Már püspökké válása előtt, 1584-ben támogatta egy római lengyel kollégium alapítását, ami később lengyel kezdeményezés útján meg is valósult,³⁴⁸ de már István király halála után.³⁴⁹

Püspökségének idejéből a Braniewoval kapcsolatos szándékait és tevékenységét érdemes megvizsgálni. A diákokat – főleg magyarokat³⁵⁰ – András is támogatta, kicsivel ugyan szerényebb mértékben, mint Hozjusz. Egyes kutatók szerint őt,³⁵¹ mások szerint tíz diák tanulmányait fizette.³⁵² A kollégium hamar az új püspök tudára adta, hogy elődeihez hasonló támogatást várnak tőle is. Nem lehetett félreérteni a célzást, amikor a kollégium diákjai 1590-ben egy Kromerről és Hozjuszról szóló művel üdvözölték Báthoryt, aki meg

344 Braniewóban már négy intézmény volt jelen, az egyházmegyei szeminárium, a pápai szeminárium, a konviktus és az ún. bursa, ami 22 szegény sorsú diákot tudott fogadni.

345 A király nem csak új országában támogatta az oktatást, Erdélyben is szeretett volna kollégiumot alapítani. VE 478 I/83 Warszawa, 1578. ápr. 5. Lauro Vince nuncius jelentése a Vatikánnak.

346 Kromer felajánlott 1000 márkát, valamint adott még ezer forintot. Campano rendkívül elégedetlen volt ezekkel az összegekkel, ő legalább a hússzorosát várta volna, ahogy az Aquavivának írt leveléből kiderül. A tárgyalásokat aztán különböző körülmények hátráltatták, úgyis, mint az *interregnum* és egy járvány.

347 PIECHNIK: *Starania...* 145–146.

348 VE 419 I/212–213 Báthory András két levele Juvenalis páternek

349 HORN: *Báthory András*. 72.

350 Braniewóban sok külföldi diák tanult, a Báthoryak jelenlétének köszönhetően a magyarok aránya nagyon magas volt. A külföldiek száma így alakult: 23 magyar, 16 svéd, 9 skót, 7 holland, 2 finn. (PIECHNIK: *Model średniej...* 299–332., 322.) A magyar diákok más protestáns porosz iskolában is sokan voltak: 1607–1766 a toruńi Gimnazjum Akademickieben 363 magyar hallgató volt, főleg lutheránusok és kálvinisták. A gdańskiban kevesebb, 1585–1773: 99 hallgató, és néhány tíz Elblągban. (PUCHOWSKI, Kazimierz: *Zwiazki Polski i Węgier w dziedzinie oświaty (XV–XVIII w.)*. Gdańsk, 1988. 105.) A toruńi gimnázium főleg a 16. század első felében (kb. 1615–1660 között) és a század végén volt nagyon népszerű a magyar fiatalok körében. Sokan le is telepedtek a városban és az iskola tanáraként folytatták pályájukat. Volt olyan időszak is, amikor az iskola szinte minden professzora magyar származású volt. Balázs Mihály fel is hívja a figyelmet arra, hogy fontos lenne a krakkói egyetemen kívül is megvizsgálni a lengyel műveltségi centrumok hatását a magyar művelődéstörténetre. Balázs Mihály: Stanisław Salmonowicz: *Toruńskie Gimnazjum Akademickie a Ziemię Korony Węgierskiej w XVI–XVIII wieku*. Irodalomtörténeti Közlemények LXXX. (1976) 2. p. 271–272. (A továbbiakban: Balázs, 1976.)

351 Az őt támogatott fiatalból a leghíresebb Hápontonai Forró Pál, aki később Bethlen Gábor történetírója lett. HORN: *Báthory András*. 144–146.

352 SZORC: *Andrzej Batory*. 190.

is ígerte a kívánt támogatást,³⁵³ illetve nyilvánvalóvá tette, hogy neki is szándékában áll egyetemmel fejleszteni az iskolát. Ennek a konkrét eredménye volt, hogy 1592-ben megnyitották a filozófiai stúdiumot, valamint az erkölcsi és polemizáló teológiai tanszéket.³⁵⁴ Az egyetemmel alakításnak azonban mindig volt valamilyen akadály. A 16. században először a professzorok hiánya jelentett gondot. Valószínűleg a lelkes támogató, Campano sem talált volna megfelelőeket. Később a jezsuiták a poznańi és a lwowi egyetemek megnyitására és a krakkói kollégiumra fordították az energiáikat. A 18. században a hosszantartó háború, majd Krzysztof Andrzej Jan Szembek püspök halála akadályozta a terveket.³⁵⁵

Reformok az egyházi szabályok betartásáért

A Királyi Poroszország helyzete egy dologban nem volt különleges, éppen ugyanazok voltak a problémák a papsággal, mint bárhol máshol Európában. Már a 15. század közepén megmutatta Franciszek Kuhschmaltz 1449-es szinódusi statútuma, hogy mik voltak a morális problémák a papsággal. Alapvetően az, hogy nagyon elvilágiasodtak, felsorolja az irat a vidám életet, az evést-ivást, táncolást, a hazárdjátékokat, illetve azt, hogy nem hordták a papi viseletet, és nem tartották be a cölibátust. Ezek mellett később Tiedemann Giese 1523-as *Antilogikon flosculorum Lutheranorum* c. művében a túlzásokra és babonákra, valamint a nepotizmusra is felhívta a figyelmet. Szerinte nagyon kevés volt az olyan káplán, aki megfelelne az előírásoknak. Ennek köszönhetően a Lutherrel vitatkozó írásában nagyon gyengén tudta csak védeni a katolikus egyházat.³⁵⁶ A szomszédos chełmnoí egyházmegyében is sok plébánossal voltak problémák. Nem tartották be a cölibátust, uzsorakamatra adtak kölcsön, nem hordták az egyházi öltözéket, vagy egyenesen fegyvert hordtak. Ezt az utak veszélyességére fogták, de a hosszú utazásaikra egyébként a püspök engedélye nélkül mentek el, és csak akkor jöttek a szolgálati helyükre, ha nagyon muszáj volt. Így aztán nem mutattak jó példát az embereknek. Sokszor nem beszéltek a helyiek nyelvét, és ennek ellenére nem tartottak németül beszélő káplánt, ahogyan előírták nekik.³⁵⁷ Szintén gondot okozott, hogy még így is paphiány volt, amit a szomszédos egyházmegyékből se volt könnyű megoldani.³⁵⁸ Az álláshalmozást is nehéz volt kiküszöbölni, mert a tisztségekhez járó javadalmak nem mindig voltak elegendőek.³⁵⁹

353 Báthory András a mindennapi dolgokban próbálta is támogatni a jezsuitákat. Tudjuk, hogy négy braniewói jobbágycsaládot ráírta a jezsuitákra, hogy útkarbantartó munkát végezzen náluk. A püspök tragikus halála miatt ezt végül Tylicki idejében teljesítették. SZORC: *Kolegium...* 80.

354 Végül a teljes teológiai képzést 1641–43 között indították el. A jezsuiták kitarítottak az egyetem terve mellett, de nem sikerült megvalósítaniuk annak ellenére, hogy 1738-ig próbálkoztak. PIECHNIK, Ludwik: *Starania biskupów warmińskich i jezuitów polskich o przekształcenie kolegium w Braniewie w uniwersytet*. In: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Válogatott cikkek. Vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 146.

355 Egyes történészek szerint (pl. Załęski) Braniewo de facto egyetem volt, mert a 17. század második felétől az előadások lefedték az egyetemről elvártakat, ezt azonban a többi kutató a kiváltságok hiánya miatt vitatja. PIECHNIK: *Starania...* 149–150.

356 ZINS: *Początki...* 58–59.

357 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 268–269.

358 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 266.

359 Ezt sokszor csak adminisztratív módon tüntették el, plébániák egymáshoz csatolásával. Jobb volt a helyzet, ha sikerült valamelyik szerzetesrend gondjaira bízni. GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 267.

A trentói zsinat előtti warmiai püspökök közül Dantyszeket érdemes megemlíteni, aki az egyház belső megújulásáért dolgozott. Új katekizmust adott ki, fontosnak tartotta a papok megfelelő képzését, valamint nagyobb súlyt helyezett az egyházjog betartására, nagy jelentőséget tulajdonítva a cölibátusnak.³⁶⁰

Hozjuszt pályája kezdetétől az egyházi reformok híve volt. 1551-ben a piotrkówi szinódusra összefoglalta a véleményét a káplánok lelki életének problémáiról. Szerinte a legnagyobb gondot az okozza, hogy nincsenek jó, követendő példák a lelki élettel kapcsolatban.³⁶¹ Hozjuszt azonban nemcsak az ellenőrzésre fektetett nagy hangsúlyt, hanem írásaival iránymutatást is adott gyakorlati kérdésekben a leendő papok számára.³⁶² Később személyesen vett részt a trentói zsinaton (1561–63), ahol ugyan nem játszott jelentős szerepet, de ellenezte a protestánsokkal szembeni engedményeket, és támogatta a Szentszék pozícióinak védelmét. Nem meglepő, hogy még 1561-ben megkapta a bíborosi kalapot, és négy évvel később jelölt volt a pápaságra.³⁶³

Piotr Kostka is az elsők között volt a trentói reformokat elfogadó, és gyakorlatba átültető püspökök közül.³⁶⁴ Nagy hangsúlyt fektetett a lelki reformokra, mert tudta, hogy ez vonzaná a híveket.³⁶⁵

Kromer, akárcsak Hozjuszt a kezdetektől a trentói reformok híve volt.³⁶⁶ 1579 után minden energiáját az egyházmegyéjére fordította, az ellenreformáció szellemében.³⁶⁷

Kromer utódjának, Báthory Andrásnak már nem kellett kialakítania a katolikus reformok betartásának módjait, csak folytatnia kellett a megkezdett munkát.³⁶⁸

A szerzetesrendek támogatása

A reformáció terjedésének időszakában a szerzetesrendek is rossz körülmények közé kerültek, alig működtek Warmiában. Sokan elhagyták a közösséget, különösen az olyan püspökök idején, mint amilyen Fabian Luzjański is volt.³⁶⁹

A szerzetesrendek támogatásában különösen Hozjuszt és Kostka jártak élen a porosz püspökségekben. Hozjuszt nevéhez köthető a jezsuiták betelepítése a lengyel-litván államba. Mivel a braniewói lutheránusokkal sikerült a leginkább elfogadtatnia a katolikus

360 ACHREMCZYK: *Historia...* 77.

361 HOCHLEITNER: *Religijność...* 130.

362 HOCHLEITNER: *Religijność...* 137–138.

363 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 250. Bár nem sikerült megszereznie a legmagasabb egyházi pozíciót, Hozjuszt később a „porosz pápaként” emlegették. BIRECKI: *Sztuka...* 26.

364 DYGDALA, Jerzy: *Biskupi chełmińscy i kujawscy doby potrydenckiej i ich rola w życiu Prus Królewskich (1569–1772)*. Studia Pelplińskie. 29. 1999. 105.

365 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 270. Az általa támogatott Magdalena Mortęska is a chełmnoi bencés apácakolostorban a lelki megújítással kezdte a reformját, mert ezt tartotta a legfontosabb alapnak. GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 289.

366 HOCHLEITNER: *Religijność...* 130.

367 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 253.

368 HOCHLEITNER: *Religijność...* 144.

369 ZINS: *Początki...* 60.

térnyerést, a jezsuiták otthonának is ezt a várost jelölte ki.³⁷⁰ Az első képviselőjük 1564-ben érkezett meg, később számuk növekedésével megkapták a régi ferences rendházat.³⁷¹

Kostka a világi klérus mennyisége, morális hiányosságai és alacsony képzettségi szintje miatt nagy hangsúlyt fektetett a szerzetesrendek támogatására, hogy jó példákat mutassanak elkötelezettségben, és segítsék a lelkipásztorok munkáját. Sajnos ennek ellenére sokszor még rosszabbul viselkedtek, mint a plébánosok. Ettől függetlenül, bízva a helyzet későbbi javulásában, a püspök az elnéptelenedett és elhanyagolt kolostorokat igyekezett felújítani, és új szerzetesekkel feltölteni a szabad helyeket.³⁷² Ez sokszor a protestáns városi vezetés ellenállásába ütközött, mint például a toruńi dominikánusok esetében, ahol a városi konvent még a királyhoz is panaszt nyújtott be.³⁷³

Kostka, aki a jezsuitáknál tanult Párizsban, és ismerte braniewói működésüket is, Chełmnóba hívta meg őket a megüresedett bencés kolostorba, de ők végül Toruńban telepedtek le, ahol a protestantizmus elleni munkájukra nagyobb szükség is volt.³⁷⁴ A chełmnói püspök segítette a már említett Magdalena Mortęskát a chełmnói bencés apácakolostor megreformálásában.³⁷⁵ A szívének talán legkedvesebb alapítása az obszerváns ferencesek Lubawiebe való visszatelepítése volt 1580-ban.³⁷⁶ A ferenceseknek a lubawiein kívül korábban három rendházuk is volt (Toruń, Chełmno, Chełmze), de ezeket a reformáció térnyerésével elvesztették.³⁷⁷ A visszatelepítés sok anyagi problémával járt, de a felújításhoz szükséges összeget a rend helyi támogatói fedezték.³⁷⁸ Mivel az egyházmegye nagy részén protestánsok éltek, felmerült egy másik pénzügyi kérdés is. A koldulórend ugyanis ilyen körülmények között nem tudta fenntartani magát, így Piotr Kostka különböző javadalmakkal segítette a fennmaradásukat, és ezek megtartását az utódaira is kötelességül hagyta végrendeletében. Annak ellenére, hogy rengeteg gondot okozott a püspöknek a kolostor, viszonya a szerzetesekkel egyáltalán nem romlott meg.³⁷⁹ A szer-

370 Hozjuszc néhány éves távolléte miatt visszatért a lutheranizmus Braniewoba. Amikor visszatért Warmiába elkezdte a harcot a protestánsok ellen. A legkitartóbb protestánsokkal személyesen beszélgetett, akit nem sikerült áttéríteni, azt eltávolította Warmiából. Végül elérte, hogy majdnem teljesen eltűnt a lutheranizmus városból. A kollégium és a papi szeminárium megalapítása után Braniewo a katolikus megújulás egyik lengyel központja lett. ACHREMCZYK: *Historia...* 78.

371 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanislaw_Hozjuszc

372 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 271.

373 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 273.

374 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 282.

375 DYGDAŁA: *Biskupi...* 116.

376 Az első megjelenésük a fővárosuknak számító Lubawieben 1502-re tehető, ekkor Mikołaj Krapitz püspök támogatásával három szerzetes érkezett ide Szászországból. A reformáció ideje alatt az egész szász provincia megszűnt, és Lubawieben is meghalt az utolsó szerzetes 1564-ben. Ezt követően ideiglenesen iskola működött az épületben. Piotr Kostka azonban tervbe vette a felújítást és a szerzetesek visszatelepítését. A kolostor egyébként a püspöki vár lábánál állt, így a pusztuló épület gyakran figyelmeztette Kostkát a tervére. (GLEMMMA: *Odnowienie...* 114–119.) A helynek van egy 17. századi magyar vonatkozása is. Berzeviczy Dorotty, Berzeviczy Márton unokája ugyanis 1646-ban nekik adományozott egy olyan könyvet, melyet a nagyapja kapott Báthory Andrástól. A könyv később a pelplini szeminárium, Veress idejében pedig az Erdélyi Országos Múzeum tulajdonában volt. VERESS: *Báthory András b. püspök...* 25–26.

377 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 276.

378 Seweryn Zaleski, porosz zászlós; Fryderyk Samplawski, a warmiai kustoszbátyja és a chełmnói vajda, Ludwik Mortęski is támogatta anyagilag az építkezést.

379 Két nagyobb botrány történt Kostka időszakában. Az egyik 1582 februárjában, a guardián, Maurycy elmenekült a kolostorból a fejedelmi Poroszországba, ahonnan a protestánsok, ideértve a fejedelmet

zetesek is nagy tiszteletben tartották a püspököt, nem csak imáikba foglalták nevét, hanem emlékművet is állítottak neki.³⁸⁰

A női szerzetesrendek, amiknek eleve csak két rendházuk volt az egyházmegyében, Toruńban és Chełmnóban, majdnem kihaltak, mire Kostka a püspöki székbe került. Hozjusz a rövid idő alatt, amíg itt volt püspök, próbálta növelni az apácák számát, de utódai Kostkáig nem sokat tettek ez ügyben. 1564-ben Chełmnóban, a lepusztult kolostorban két apáca élt csak, és mindkettő beteg volt.³⁸¹ Változás 1579-től kezdődött, amikor Magdalena Mortęska lett az apátnő, aki nagybátyja, Piotr Kostka segítségével megreformálta a kolostort, ami az egész országban nagy visszahangra talált.³⁸²

Kromer nevéhez a Szt. Katalin női szerzetesrend újjászervezése kötődik.³⁸³

Báthory András püspöki működésének legfontosabb jellemzőit már önmagában a szerzetesrendekkel kapcsolatos tevékenységével is jól le lehet írni. A warmiai egyházmegyében egyházi szempontból ugyanis a ferencesek támogatása volt az egyik legfontosabb tette.³⁸⁴ Ezt azonban érdemes az erdélyi viszonyok fényében megvizsgálni, hiszen, mint mindenben, otthonának érdekei ebben is irányadóak voltak számára.

Azt már láthattuk, hogy Báthory a Rzeczpospolitában támogatta a jezsuitákat, azonban a rendet Erdélyben a kiűzés fenyegette, így a püspöknek az ottani viszonya máshogy alakult az atyákkal. A kitelepítésükben András nem akart részt venni, és mivel számított erre a végeredményre, inkább nem ment el az ezt tárgyaló gyűlésre sem. Olyan alacsony volt a rend támogatottsága Erdélyben, hogy a bíboros a távoli jövőben tervezte csak a jezsuiták visszahívását, és akkor is főleg magyar szerzetesekkel képzelte el a működésüket. Ilyen körülmények között kezdett nagyobb figyelmet szentelni a ferenceseknek, és ennek a tervnek a része lehetett warmiai támogatásuk is.³⁸⁵ Felkészítésüket a krakkói püspökség jövedelméből akarta fedezni, így a kudarc ilyen szempontból is kellemetlenül érintette Báthoryt.³⁸⁶

György Frigyes is, nem voltak hajlandók kiadni. További sorsát nem ismerjük, de valószínűleg evangélikus prédikátor vált belőle. Ez az affér azonban nem ingatta meg az újjászervezett közösség létét. A másik eset egy verekedés kapcsán híresült el. 1588-ban Henryk és Krzysztof Mundfartowie, egy királyi város polgárának fiai a Frombork és Braniewo közötti úton megverték az Adrián nevű szerzetest, akinek súlyos sérüléseket okoztak. A tettesek megegyezést javasoltak, amit Adrián el is fogadott volna, de az előljárója panasszal fordult Kromerhez, aki végül személyesen hozott döntést az ügyben. Pénzbírságot szabott ki, aminek egy része Adriánt illette, aki egy hónapig állt a felcser kezelése alatt.

380 GLEMM: *Odnowienie...* 114–119.

381 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 287.

382 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 288–289.

383 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 253.

384 A Báthory-család hagyományosan segítette a ferences rendet, Nyírbátorba már a 15. század végén letelepítették őket. C. TÓTH Norbert: *A ferencesek megtelepedése Nyírbátorban*. In: Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Szerk.: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, ÖTVÖS Péter, ÖZE Sándor, 1. köt. Bp., 2013. 153–163.

385 HORN: *Báthory András*. 129–137.

386 Kruppa idézett cikke hosszasan is bemutatja András Erdéllyel kapcsolatos terveit és azt a világi vezetők jobban alárendelt struktúráját, amit hosszú távon kívánt megvalósítani az erdélyi katolicizmus megerősítésére. (KRUPPA Tamás: *Ferencesek vagy jezsuiták? Tervek az erdélyi katolicizmus feltámasztására*. In: Dixit et salvavi animam meam: Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Szerk.: JANCSÁK Csaba, KISS Gábor Ferenc, ZAKAR Péter, DÖBÖR András. Szeged, 2007. 186–189.) Erdélybe már 1593 végén elért a pápai jóváhagyás híre, miszerint a leendő erdélyi püspök ferences lesz. Sajnos nem tudjuk, hogy ez a terv miért nem valósult meg, de Zsigmond végül 1597-ben a már említett Naprághy Demetert nevezte ki. KRUPPA: *Kísérletek...* 72.

Az egyházi emlékezet persze nem ezeket a terveket jegyezte meg, hanem úgy tartja, hogy a püspök azért viselte gondját a ferenceseknek, mert nagyon szigorú életvitelük³⁸⁷ rendkívül megindította őt. Felújította számukra az addigra elhagyatott barczewói rendházat és templomot.³⁸⁸ Bár itt főleg Mazúriából beköltöző lengyelek éltek, az átlagosan nyolc-tizenkét itt élő szerzetes között német igehirdető is volt. Báthory szeretett volna magyar szerzeteseket idehívni, de ez a terve meghiúsult.³⁸⁹

Az egyházmegye helyzetének felmérése: a vizitáció

A vizitáció a püspökök azon feladatai közé tartozott, aminek fontosságát hiába hangsúlyozta annyira a trentói zsinat, és hiába tették kötelezővé,³⁹⁰ a rendszeres végrehajtásának a gyakorlata rendkívül lassan alakult ki. Ez a warmiai egyházmegyében sem volt másként.³⁹¹

Mit vizsgáltak a vizitáción? Lejegyezték a hely nevét, a templom nevét és leírását, a vagyont és az adományok mennyiségét, a plébániához tartozó falvakat, kórházakat, iskolákat, lelki dolgok tekintetében a papság felszentelését, és azt, hogy legálisan kerültek-e a plébániára. Megfigyelték, hogy a pap visel-e tonzúrát, és jó magatartásra tanítja-e a káplánokat.³⁹² A vizitáció lényege az volt, hogy felmérjék az egyházmegye állapotát, feltárják a mulasztásokat (cölibátus, magatartás) és az adminisztrátorok munkáját, akiknek nagy szerepe volt a közösség összetartásában.³⁹³

Hozjus, a trentói reformok elkötelezett híve, el is kezdte korszakunkban az első, az egész egyházmegyére kiterjedő vizitációt 1565-ben. Munkáját azzal indította, hogy személyesen összeállított egy gyakorlati útmutatót a vizitátorok számára, *Ratio visitandi ecclesias dioecensis Varmiensis* címmel.³⁹⁴ A vizitációt ténylegesen Kromer fejezte be hét évvel később.³⁹⁵ Kromer egyébként rendelkezett már tapasztalattal, hiszen krakkói káplánként képet kapott arról, hogyan kell lefolytatni egy ilyen vizsgálatot. Hozjus az 1572-ben befejezett vizitáció eredményével elégedetlen volt, aminek eredményeként sok figyelmet fordított a papok gyakorlati megsegítésére.³⁹⁶

387 A ferencesek szerényen étkeztek, bor nélkül, kemény ágyon aludtak, és a cellákban csak elszórtan volt fűtés, az is inkább az öregebb atyáknál. HOCHLEITNER: *Religijność...* 77.

388 1598-ban lett kész a tető és a tizenkét cella. HOCHLEITNER: *Religijność...* 145. Báthory könyveket és liturgiai eszközöket is adományozott a szerzeteseknek. HOCHLEITNER: *Religijność...* 76.

389 HOCHLEITNER: *Religijność...* 76.

390 Előírták, hogy lehetőség szerint évente meg kell tartani, de két évente mindenképpen, viszont megengedték a helyettes kinevezését is. GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 310.

391 Pozitívumként említhető, hogy Warmiában már a trentói zsinat előtt is volt, aki vizitációt tartott, bár Dantyszek sem személyesen intézte, hanem a chełmnoi Marcin Czemat küldte az egyházmegye helyzetének felmérésére. BIRECKI: *Sztuka...* 25.

392 Ezek voltak ugyan az általános megfigyelési elvek, de az adott körülmények különbözősége miatt a vizitációkról megmaradt anyagok valahol hiányosak, valahol meg túl részletesek, ami megnehezíti a feldolgozásukat. GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 310–312.

393 A vizitációs jegyzőkönyvet a világi jegyző (notariusz) írta meg. HOCHLEITNER: *Religijność...* 15.

394 HOCHLEITNER: *Religijność...* 141.

395 A következőt pedig már teljesen ő felügyelte 1581–82-ben. HOCHLEITNER: *Religijność...* 15.

396 HOCHLEITNER: *Religijność...* 141.

A szomszédos egyházmegyében, Chełmnoban sem hiányzott a szándék a vizitáció megtartására, bár Kostkát sokáig hátráltatta az interregnum és a gdański háború.³⁹⁷ Később azonban gyakran tartott vizitációt,³⁹⁸ amiben nagy segítségére volt Kromer, aki szívesen látta el gyakorlatias tanácsaival.³⁹⁹

Visszatérve Warmiára, Báthory András egy vizitációt vezetett 1597–98-ban. A vizitáció kiváló eredményeket hozott,⁴⁰⁰ ez azonban valószínűleg annak az eredménye, hogy a két előd ilyen állapotban hagyta a bíborosra. Ő pedig rontani nem rontott a helyzeten, még ha nem is javított rajta különösebben. Alojzy Szorc annak tulajdonítja a vizitáció eredményét, hogy Báthory jobb keze Jan Kretzmer közismerten mélyen hívő volt, és jól intézte az egyházmegye ügyeit.⁴⁰¹

Találkozás a püspökség papjaival: provinciális és egyházmegyei zsinatok

A lengyel egyházban, az eretnekekkel való szembeszállás jegyében, már viszonylag korán elkezdték a reformokat bevezetni. 1527-ben a łęczyai zsinaton kötelezővé tették a püspököknek a sűrű vizitációt, megújították az egyházi inkvizíciót.⁴⁰² A vizitációk kérdése összekapcsolódott az egyházmegyei zsinatokkal, hiszen azokat mindig az általános vizitációk után tartották,⁴⁰³ hogy a felmerült problémákra megoldást találjanak.⁴⁰⁴ Ez azonban a nagy távolságok és a rossz utak miatt nehezen volt kivitelezhető. Szintén problémát jelentett az egyházmegyén belül a különböző szinteken jelentkező ellenállás. Az alsópapság nyilván nem szívesen változtatott az életmódján,⁴⁰⁵ de voltak olyan kérdések is

397 GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 311. A késlekedéssel Kostka Laureo nuncius elégedetlenségét is magára vonta, aki az 1570-es évek közepén sürgette a püspököt, de nem romlott meg a kapcsolatuk és a vizitáció is nemsokára elkezdődött. (KOSTKA: *Kostkowie...* 64–66.) Az 1577-re befejeződő vizitáció ugyan a trentói zsinat elveinek nem felelt meg teljesen, de nem azért, mert nem személyesen Kostka vezette, hanem mert nem megfelelő helyettesek által. A zsinat határozatai szerint archidiakónusok lehettek csak helyettesek, de ezek híján a tényleges munkát más chełmnói tisztségviselők végezték el, először Bartłomiej Plemiecki, később Odynet Perrenet. GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 311.

398 1581, 1583, 1585, 1588, 1594. GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 311.

399 GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 240.

400 HORN: *Báthory András*. 196.

401 SZORC: *Andrzej Batory*. 190. Warmiában később sem sikerült a kellő gyakorisággal megtartani a vizitációkat, hiszen a következőt Szymon Rudnicki kezdte el 1606-ban, ráadásul ő csak Fromborkot nézte meg. Három év múlva, 1609–10-ben fejezte csak be rendesen a vizitációt. A következő kihagyás is tizenkét éves volt. 1622-ben Jan Olbracht Waza kérésére rendelték el a vizitációt, egyszer Michał Działyński későbbi segédpüspök, és egyszer pedig Jan Rucki kanonok és Wawrzyniec Koch kanonokok vezetésével. A vizitáció 1623-ban ért véget. HOCHLEITNER: *Religijność...* 16.

402 *Historia Kościoła*, 53. Országos szinten a piotrkówi zsinat megismételte az évi szinódusok előírását. GLEMMÁ: *Piotr Kostka*, II. köt. 329.

403 HOCHLEITNER: *Religijność...* 15.

404 Éppen ezért a trentói zsinat is előírta, hogy évente tartsanak egyházmegyei zsinatot, ahol a püspökök a papság nagyrészével tudnak találkozni.

405 Bolognetti pápai nuncius 1583-as, a lengyel egyházmegyékbe szétküldött, zsinati témákra vonatkozó javaslati az alábbi túlkapásokra hívják fel a figyelmet: a papok viseljenek egyházi öltözetet és tonzurát, ne menjenek plébániáról plébániára, és tartsák be a római rítust. Emellett foglalkozni kellett a szinóduson a fegyverviselés kérdésével is, elvileg csak a messi utakra vihették magukkal, mert ahogy írták „*a fegyver a papnál sírásra fakasztja az embereket*”. A másik fontos dolog a beneficiumok kérdése volt, amit csak a püspöktől lehetett elfogadni. Egyébként kiátkozás terhe alatt egy hónapon belül vissza kellett adni.

amiben a püspökök sem akartak engedni a Szentszék szándékainak. Warmiában ilyen volt a római rítus kérdése. Kromer, a pápa egységesítő törekvése ellenére is kitartott a rómaival szemben a warmiai rítus (mszał) és breviárium mellett, mivel ezeket már több mint kétszáz éve használták.⁴⁰⁶ A zsinatokon, ha szükséges volt, világi témákat is tárgyaltak, 1577-ben például a Kostka által vezetett összefüggésben a gdański háborúval kapcsolatos kérdéseket is megvitatták.⁴⁰⁷

A warmiai püspökök közül Hozjus az egy,⁴⁰⁸ Kromer három⁴⁰⁹ zsinatot tartott. Báthory esetében két helyen találunk erre a tevékenységre utalást, de az egyiknél csak arról esik szó, hogy a vizitáció után szándékában állt összehívni a zsinatot. Zalewski és Horn szerint viszont Boldizsár halálának idején András az egyházmegyei zsinat megszervezésével és lebonyolításával volt elfoglalva.⁴¹⁰ A Báthoryval mindig nagyon kritikus Szorc megjegyzi, hogy országos szintű tevékenységet sem végzett, például az érsekségi zsinatokra egyáltalán nem járt el.⁴¹¹

A rezidencia elve: Mennyi időt töltött Báthory Warmiában?

A trentói zsinat fontos kérdésként kezelte az álláshalmozás mellett a rezidencia elvét is, mert ezekben látták annak a biztosítékát, hogy a papi/püspöki feladatokat valóban ellátják a tisztség viselői. A Rzeczpospolitában ezeket elég komolyan is vették, más kérdés, hogy III. Zsigmond arra használta fel az álláshalmozás elleni fellépést, hogy politikai ellenfeleinek keresztbe tegyen. Báthory elődei esetében azonban nem is ezzel volt probléma. Hozjus, bár a warmiai egyházmegye legismertebb püspöke és a trentói zsinat rendelkezéseinek buzgó végrehajtója volt, huszonnyolc éves püspökségének nagyjából csak a felét töltötte egyházmegyéjében.⁴¹² 1558–64 között tanácsos volt a római kúrián, pápai legátus Bécsben és a pápa követe a trentói zsinaton, majd a következő zsinat vezetője.⁴¹³ Római tartózkodásai alatt részben a lengyel király, részben a pápa megbízásait teljesítette. Amellett, hogy ellenreformációs tevékenysége és közismert elköteleződése a pápa érdekeinek védelme iránt, arra indította a királyt, hogy Lengyelországtól távolabb keressen neki feladatot,⁴¹⁴ személyes okok is délre vonzották. Idősebb korában meggyengült egészsége miatt is jobban érezhette magát a napsütötte Itáliában, mint a nyáron

406 A kérdést árnyalja, hogy a papság sokszor azért is állt ellen ezeknek a törekvéseknek, mert nagyon drága volt kicserélni a könyveket. Kostka viszont ennek ellenére is hozatott a római rítusú liturgikus könyvekből.

407 Emellett persze azzal is foglalkoztak, amiért hivatalosan összegyűltek. Elfogadták az egyházi alkotmány törzsét, de a részletezést a következő alkalomra hagyták. A legfontosabb témák az alábbiak voltak: az uzsora ellen, a breviáriumról, a keresztszülekről, a gyóntató káplánokról, az archipresbiterekről, a templomokról. Többet tudunk Kostka második, 1583-as zsinatáról, mert ez volt az első alkalom, hogy minden státutum megmaradt. Itt a trentói és a piotrkóvi zsinat intézkedéseinek bevezetéséről intézkedtek. GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 329–333.

408 ACHREMCZYK: *Historia...* 78.

409 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 253.

410 ZALEWSKI, HORN, 33.

411 SZORC: *Andrzej Batory*. 191.

412 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 248.

413 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 250.

414 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 251.

is hűvös Warmiában. A pápák közül V. Pius és XIII. Gergely munkáját is segítette. 1569-ben örökre elhagyta Warmiát, Rómába ment és 1579-ben ott halt meg.⁴¹⁵ Távollétei alatt levélben intézte a püspökségi ügyeket, illetve adminisztrátora, majd koadjutora, Kromer segítette a munkáját.⁴¹⁶

Báthory püspökségével kapcsolatban érdekes pontra mutat rá az a beszéd, amelyet Piotr Skarga⁴¹⁷ atya, a király gyóntatója mondott el nyilvánosan, amikor a királyt próbálta meggyőzni Báthory alkalmatlanságáról a krakkói ügyben. Ebben a beszédben előkerültek a már korábban is emlegetett kifogások: András fiatalsága, tapasztalatlansága. Emellett azonban az utolsó érv az volt, hogy a jó pásztornak magának kell gondot viselnie a nyájáról, amit Báthory Warmiában sem tesz meg, hiszen ő az egyetlen lengyel püspök, akinek helynöke van.⁴¹⁸ Leszámítva, hogy a beszéd Báthory ellen irányult, jól látszik belőle, hogy közismert tényként kezeli, hogy Báthory elsősorban nem a püspökség ügyeivel foglalkozott. Szintén Báthory távollétét hangsúlyozza a *PolSKI Słownik Biograficzny*, ami szerint a püspök 1589–94-ig Erdélyben próbálta a katolicizmus ügyét előbbre vinni.⁴¹⁹

Báthory jelenlétének vizsgálatához leveleinek keltezését érdemes megvizsgálni.⁴²⁰ Ehhez tudni kell, hogy melyek azok a helyszínek, amelyek Warmiában vannak. Lidzbark mellett már a középkortól kezdve volt a püspököknek rezidenciája Smolajny és Sątopy falvakban. 1350 után, amikor Lidzbark lett a székhely, Smolajnyt nyári rezidenciaként használták. A püspökök nagyon kedvelték ezt a falut, gyakran pihent itt Dantyszek, Hozjusz és Kormer is. Itt betegeskedett Ferber, akit Kopernikusz gyógyított.⁴²¹ Ezeken kívül a püspököknek volt Fromborkban is palotája és rezidenciája Orneta, Dobre Miasto és Reszel településeken.⁴²² Általában Dobre Miastóban tartózkodtak a legkevesebbet a püspökök.⁴²³

415 ACHREMCZYK: *Historia...* 78.

416 HOCHLEITNER: *Religijność...* 138.

417 Báthory hosszútávú terveinek véghezvitelében nagy szerepe volt Skargának. Báthory a trónralépéstől kezdve számíthatott Skargára, aki jó prédikátor, szervező, katolikus író, a vilniusi jezsuita kollégium, majd a vilniusi akadémia rektorhelyettese volt. Segített a királynak a jezsuita kollégiumok alapításában. Bár 1584-ben a krakkói Szt. Barbara-ház szuperiora lett, nem szakadt el a királyi udvartól. Báthory halála után viszont III. Zsigmondot támogatta, és a királyi udvar igehirdetője lett. (OBIREK Stanisław: *Jezuici na dworach Batorego i Wazów: 1580–1668. Wpływ kapelanów dworskich i wychowawców księząt na postawy panujących i politykę państwa*. Kraków, 1996. 18.) Báthory István királynak és a jezsuitáknak rendkívül kiegyensúlyozott volt a viszonya. A jezsuiták nem irányították a királyt és Báthory nem kényszerítette rájuk a rendeleteit. Megbeszéltek az ügyeket, és kölcsönös megértésre jutottak. Ezért a Rzeczpospolítában élő jezsuitákat mélyen érintette a király halála. Nem csak a királyukat veszítették el, hanem számos helyük bőkezű alapítóját is. (OBIREK: *Jezuici...* 9.) III. Zsigmondnak teljesen ellenkező kapcsolata volt a jezsuitákkal, mint Báthorynak. Mivel ők nevelték Zsigmondot kiskora óta, ismerték az erős és gyenge oldalait. A jezsuiták Báthory mellett az „*egyház katonájának*” érezték magukat, Zsigmondnál pedig kétségtelenül a tágabb család részét képezték. Mindenki, a király, a felesége és Báthory özvegye is, mint a család tagjaira tekintett rájuk. Zsigmond számított rájuk, és ők is a királyra. A jezsuiták hűen szolgálták a királyt, aki csak a nekik megfelelő/releváns missziókra küldte őket. OBIREK: *Jezuici...* 18.

418 HORN: *Báthory András*. 150.

419 GLEMMMA: *Andrzej Bathory*. 352.

420 A levelek keltezését a Veress Endre Gyűjtemény (MTAK) alapján vizsgáltam meg.

421 ACHREMCZYK, Stanisław: *Letnie rezydencje biskupów warmińskich*. In: *Świadectwa przeszłości: praca zbiorowa*. Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2002. 110–111.

422 ACHREMCZYK: *Historia...* 61.

423 Ez a káptalan közelsége miatt lehetett, mivel a lengyel katolikus egyházban jellemző volt, hogy a püspök és a káptalan kölcsönösen egymástól távol szerették tartani a székhelyüket. Warmiában ez úgy valósult

András hollétét illetően a levelei keltezésait 1584 októberétől érdemes vizsgálni, ekkor tért haza Rómából, immár warmiai koadjutorként. 1585 nyaráig két krakkói úttól eltekintve Miechówban töltötte az idejét, majd nyáron egy két hónapos út következett a warmiai egyházmegyébe.⁴²⁴ Ettől kezdve a következő római útig egy-egy rövidebb időszakot leszámítva ismét Miechówból írta leveleit, de visszaérkezése után az 1587-es keltezésekben sincs nyoma, hogy északra utazott volna. 1588 tavaszán, március-áprilisban Warmiában találjuk. Márciusban Lidzbarkból írt ugyan, de levélben szabadkozik a káptalan előtt, amiért nem sikerült meglátogatnia őket, annak ellenére, hogy gyakran készült rá az irántuk érzett szeretet miatt.⁴²⁵ Áprilisi levele tanúsága szerint megfordult Barzewóban. Az év többi részét, egy augusztusi és egy novemberi utazástól eltekintve ismét Miechówban töltötte. Kromer 1589 márciusában halt meg, Báthory májusra érkezett meg Lidzbarkba.⁴²⁶ A hónap végén György Frigyes brandenburgi örgróf levelében sajnálkozott, hogy nem tudott találkozni a bíborossal. Az örgróftól arról tájékoztatták, hogy Báthory Erdélybe készül,⁴²⁷ de a bíboros ekkor még csak azért nem volt Lidzbarkban, mert június 5-ig az egyházmegyét járta. A legünnepélyesebb eskütételre május 15-én került sor Lidzbarkban, de hasonló eskütelekre került sor az alábbi helyeken is: május 19.: Braniewo, máj. 30.: Dobrze Miasto, máj 31.: Jezorany, jún.2.: Barzewo, jún. 3.: Biskupiec, jún. 5.: Reszel. Bár a tervek szerint Bisztynekbe is elutazott volna, erre végül nem került sor, mert ott hatalmas tűzvész pusztított.⁴²⁸

Az erdélyi út az év második felében valósult meg, András csak 1590 májusára tért vissza Warmiába. Nyáron és az ősz elején ismét Miechówból keltezte leveleit, júliusban újra magyarázkodni kényszerült egyházmegyéje elhanyagolásáért, de azt ígérte a káptalannak, hogy küld valakit, aki intézi majd az ügyeket.⁴²⁹ Októberben krakkói ügyeit intézte, ahogyan arról bátyjának, Boldizsárnak is beszámolt.⁴³⁰ Az év végén és a következő év elején többször is megjelent egyházmegyéjében, de november végén például elutazott Varsóba az országgyűlésre. 1591 márciusában ismét Erdély felé indult, áprilisban Krakóból,⁴³¹ júliusban Miechówból keltezte leveleit. Májusban figyelmeztetnie kellett a káptalant, mert nem bántak jól adminisztrátorával. Nem túlságosan burkolt az a fenyegetés, miszerint „*anélkül, hogy most nagyobb hatalmát használná, inti és kéri a káptalani*

meg, hogy a káptalan székhelye 1284 után Frombork lett. (SZORC: *Życie codzienne...* 12.) Bár nem tartozik az egyházmegye területéhez, de a teljesség igénye miatt meg kell még említeni a varsói palotát a Grabowski kastélyban, amit később Stanislaw August Poniatowski vásárolt meg, hogy itt rendezze be a király az állami pénzverdét. ACHREMCZYK: *Historia...* 61.

424 Ekkor volt a már említett beiktatás. A konkrétan ott töltött idő nem lehetett túl sok, Kromer máj. 28-án írt a káptalannak Báthory érkezésével kapcsolatban (VE 478 II/517 és 518 között számozatlanul Heilsberg, 1585. máj. 28. Cromer a káptalannak), viszont a krakkói számadáskönyvekből az derül ki, hogy Báthory máj. 8-án indult el Poroszországba, és júl. 8-án érkezett meg. (VE 478 II/527 Kraków, 1585. dec. 31.)

425 VE 419 II/549 Heilsberg, 1588. márc. 29. Báthory Endre a vármiai káptalannak

426 AAWO A5, 64v–65

427 VE 419 II/555 Königsberg, 1589. máj. 31. György Frigyes brandenburgi örgróf levele Báthory Endrének

428 AAWO, A5, 64v–65.

429 VE 419 II/594 Miechów, 1590. júl. 3. Báthory Endre a vármiai káptalannak

430 A pártfogók keresésének igen gyakorlati oldaláról írt Boldizsárnak a lovakkal kapcsolatban: „... *Podlaskijnak adom az Sekely Moseset; az eoregseget az Chiegeodiet, Mathiowskijnek; ez ket embernel iob barátunk ninczen most, ezek forgattjak dolgunkat, en magamnak az rossa marada...*” VE 419 II/601 1590. X. 25., Krakó Báthory Endre Báthory Boldizsárnak

431 Ekkor próbálta intézni a krakkói püspökség megszerzésének ügyét, ahogyan arról Capua leveléből értesülhetünk. VE 478 III/811 Kraków, 1591. ápr. 18. Hannibal di Capua nuncius Montalto bíborosnak

testvéreket”,⁴³² bár nem lehetett nagy hatása, hiszen köztudomású volt, hogy a püspök hosszabb időt fog Warmiától távol tölteni. Több mint másfél évi erdélyi tartózkodás után indult vissza egyházmegyéjébe,⁴³³ ahogyan testvérének írta, az ottani ügyekben nincsen előrelépés, így „bizonyos szükséges dolgaiért novemberben Prussiába megy.”⁴³⁴ Decem-berben és január elején Malaspina nuncius látogatása miatt levelezett a káptalannal.⁴³⁵

1593 nagy részét Báthory Warmiában töltötte, egy tavaszi utat, a júniusi országgyűlést, és egy rövid szeptemberi czerwiński utat leszámítva Lidzbarkból írt, júliusban a nyári rezidencián Smolajnyban tartózkodott. 1594 tavaszán újra szülőföldjére látogatott, áprilisban Miechówot is érintve tért vissza Warmiába. Ebben az évben májustól szeptemberig használta a smolajnyi nyári palotát, de Miechówban is többször megfordult, egy rövidebb tartózkodás esett augusztusra, egy hosszabb pedig október-novemberre. Rövid warmiai látogatás után ápriliséig főleg Miechówban tartózkodott, májusban Krakóban és Niepolomicében fordult meg. Májustól, az augusztusi krakkói útját leszámítva Lidzbarkból, Smolajnyból vagy Braniewoból keltezte leveleit egészen 1598 májusáig. Utolsó püspöki évének nagy részét is Warmiában töltötte, ápriliséből és júniusból van levél Miechówból, azon kívül Lidzbarkból írt.

Láthatjuk, hogy 1593-tól kezdve ideje nagy részét Warmiában töltötte. Távollétei tehát nem akadályozták volna, hogy többet foglalkozzon az egyházmegye ügyeivel.

Egyéb egyházi tevékenység

A fent felsoroltakon kívül röviden érdemes még megemlékezni a missziós tevékenységről, ami főleg Kromer esetében említhető. Báthory István hadjáratának köszönhetően Livóniában elkezdték újraépíteni a katolikus egyházi struktúrát, ami a warmiai püspök missziós területévé vált.⁴³⁶

A püspökök feladatai közé tartozott a nyilvános imádság is, ha az ország helyzete úgy kívánta, pl. hadjáratok vagy járványok esetén. A moszkvai hadjárat sikeréért Kostka⁴³⁷ és Kromer is imádkoztak. 1580-ban Warmiában imát tartottak, és subsidium charitativumot⁴³⁸ szedtek a Pszkovo közeli Wielkie Łuki elleni hadjárat miatt. Báthory András III. Zsigmond Svédország elleni tengeri hadjárata idején rendelt el ilyen típusú imát.⁴³⁹

432 VE 419 II/632 Urochnik, 1591. május 12. Báthory Endre a káptalannak

433 Erre az időszakra esett Boldizsár esküvője is (1592. febr. 9.), Veress ezt jelöli meg az utazás okának és megjegyzi, hogy Báthory azóta nem volt Erdélyben, mióta nagybátyja kivitte Lengyelországba. VERESS: *Báthory Endre*, 37.

434 VE 419 II/710 1592. nov. 3. (olvashatatlan helymegjelölés) Báthory Endre Báthory Boldizsárnak

435 VE 419 II/715 Heilsberg, 1592. decz. 18. Báthory Endre a káptalannak, majd ugyanebben az ügyben: VE 419 II/720 Heilsberg, 1593. jan. 1.

436 SAWA, Robert: *Diecezja wendeńska w świetle korespondencji miejscowego duchowieństwa z biskupem Marcinem Kromerem (1579–1589)*. Miscellanea Historico-Archivistica. 21. 2014. 62.

437 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 372.

438 Subsidium charitativum: pénzsegély, amit a püspök a megye papságától rendkívüli esetben beszedhet hadi adó helyett. MAĆZAK, Antoni: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*. 2 köt. Warszawa, 1981. 347.

439 ACHREMZYK, Stanisław: *Mieszkańcy Warmii wobec wojen i niepokojów XVII wieku*. In: *mieszkańcy ziem pruskich: praca zbiorowa*. Szerk.: ACHREMZYK, Stanisław. Olsztyn, 2001. 95.

A magyar püspökhöz kapcsolódik egy kiátkozás kihirdetése is 1598-ban. Az ügy a domonkos provinciák területi illetékességével kapcsolatos. VIII. Kelemen pápa ugyanis utólag meggondolatlanak ítélte a felosztást, amit Félix, a lengyel provinciális mester és Antal az orosz területek provinciális mestere tettek meg. A Szentszék az orosz területek domonkos konventjeit és monostorait visszacsatolta a lengyel provinciához, Antalt és az alá rendelt perjeleket felmentette hivatalából. Az ügy lezárása céljából kiátkozás és pénzbüntetés terhe alatt beidéztek Antalt és a perjeleket. Az eseményekkel foglalkozó iratfolyam első részében arról értesülhetünk, hogy Báthory András tájékoztatta az ügyről a lengyel egyházi személyeket. Később Báthory elhalasztotta a per tárgyalását 1598. június 25-re. A beidézett személyek azonban nem jelentek meg, kivéve a betegsége miatt maga helyett képviselőt küldő Félix mestert. Ennek következtében neki megengedték, hogy továbbra is szabadon igazgathassa az egyházmegyéjét, míg a többi beidézett esetében, mint lázadókra, kihirdették a kiátkozást.⁴⁴⁰

A püspöki munkával kapcsolatban jó vizsgálati módszernek tűnhetne a levelezés átolvasása, hiszen ez a korszak kommunikációjának egyik legfontosabb csatornája volt.⁴⁴¹ Báthory András esetében a levelezés tendenciáiról viszont azért nehéz beszélni, mert a 17. század közepi svéd támadás idején – más értékekkel együtt – az iratanyagának egy része is a Balti-tengeren túlra került. A Piotr Kostával folytatott levelezése azonban mégis nyújthat némi segítséget a püspöksége értékelésében. Tekintve egyházi és politikai kötelességeiket és közös ügyeiket, azt várnánk, hogy a warmiai és chełmnoi püspökök sok levelet váltottak egymással. Ez Piotr Kostka és Marcin Kromer esetében így is volt, Piotr Kostkának kb. százharminc levele⁴⁴² maradt fenn, ezek nagy része Kromernek szól. Báthory Andrásnak viszont összesen csak kettőt⁴⁴³ címzett. Természetesen nem tudhatjuk, hogy mennyi veszett el a levelek közül, de feltételezhetjük, hogy a warmiai egyházmegye levéltárában fennmaradt volna a többi levél is, ha már ezt a kettőt megőrizték.

Piotr Kostka és Marcin Kromer között hamar mély barátság⁴⁴⁴ alakult ki, ami részben magyarázza is a levelek nagy számát. Közel hozta őket, hogy nagyon hasonló körülmények között dolgoztak ugyanazokért a célokért. Az ő levelezésükben gyakran jelennek meg politikai témák, hiszen erről Kostkának tájékoztatnia kellett Kromert, de sokat írtak egyházi és személyes témákról is.⁴⁴⁵ Piotr Kostka betegségeiről például ezekből a levelekből vannak információink.⁴⁴⁶ Kostkáról egyébként elmondható, hogy mind a kollégáival, mind a szomszédaival jó viszonyt alakított ki,⁴⁴⁷ így nincs indok azt feltételezni, hogy Báthoryval ne tett volna így, ha több alkalma nyílik rá.

Szintén felmerülhet a szolgálati időik átfedésének kérdése, hiszen nem mindegy, hogy ennyi levél mennyi idő alatt keletkezett. Valóban, Piotr Kostka és Marcin Kromer hosz-

440 AAWO, A5, 501–512v

441 Hozjus esetében ez működhetne is, hiszen mind Rómából, mind Warmiából rendkívül kiterjedt levelezést folytatott, ennek eredményeként Európa különböző levéltáraiban összesen kb. 12.000 levelét őrzik. http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjusz

442 A levelek többségének lelőhelye: Archiwum Archidiecezi Warmińskiej w Olsztynie (D36) és a Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (308), néhány pedig kisebb levéltárakban található (Archiwum Miejskim w Toruniu és Archiwum Diecezjalne w Pelplinie).

443 AAWO, D36, f95–95v, f96

444 A barátságukról bővebben: GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 398–403.

445 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 240.

446 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 236.

447 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 390.

szabb ideig voltak püspöktárasai egymásnak (10 év: 1579–1589), mint Kostka és Báthory (6 év: 1589–1595),⁴⁴⁸ azonban nem annyira nagy a különbség, hogy a levelezés mennyiségében ilyen mértékű eltérést magyarázzon.

Mivel Piotr Kostka még Báthory püspöksége idején halt meg, magyarázat lehetne, ha kevesebbet foglalkozott volna a porosz ügyekkel élete végén. Ez azonban nincs így, hiszen csak 1594 augusztusától,⁴⁴⁹ szeretett unokatestvére, Krzysztof halálától kezdve vonult vissza valamennyire a közéletből, tehát halála előtt egy fél évet töltött csak viszonylagos visszavonultságban.⁴⁵⁰

A legvalószínűbb következtetés az marad, hogy Báthory András kevesebbet foglalkozott az egyházmegyéje ügyeivel a többi említett püspöknel.

Kostka fennmaradt leveleiről érdemes tudni, hogy latin nyelvűek, mivel püspöktársaival, így Báthoryval is, ezen a nyelven levelezett. Bár kiválóan beszélt latinul, leveleit egyszerű stílusban írta, ezért általában gyorsan elkészült velük. Különösen, ha gyengékedett, igyekezett a lényegre térni, és nem terjengősen fogalmazni. Tanultságát inkább a szókincse mutatta, hiszen gyakran használt ritka szavakat, kifejezéseket. Akkor írt csak bőségesen, ha tényleg sok volt a téma, például, ha a gyűlésekről számolt be valakinek, vagy ha a címzett részletes beszámolót szeretett volna, ami Hozjuszsál vagy Kromerrel gyakran előfordult.⁴⁵¹

A két, Báthory Andrásnak szóló levél közül csak az egyik, a korábban keletkezett foglalkozik fontosabb ügyekkel. Ez az első levél 1591-ben kelt, február 12-én, két hónappal Myszkowski krakkói püspök halála előtt. Ebben tehát még nem az ezzel kapcsolatos nehézségek jelennek meg, hanem a warmiai kinevezés konfliktusai. Annak ellenére, hogy Kromer már 1589. március 23-án meghalt, az utódlás kérdése 1591-ig elhúzódott. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a konzervatívabb képviselők nem akarták Báthoryt az elnöki tisztségben látni, ezért megkérdőjelezték az indigenátusát. Ezt követően pedig a beiktatásra tudtak nehezen sort keríteni, mivel Báthory sok időt töltött Erdélyben, a király pedig nem jelölte ki azt a püspököt, aki letetné vele az esküt. Végül az ellenkező követek beleegyeztek az utódlásba, de amint levelükben hangsúlyozták, „*az ország törvényeinek ellenében, István királynak az érdemeiért.*”⁴⁵²

Piotr Kostka tehát a fent említett levelében támogatásáról biztosította Báthoryt, és kérte, hogy érje el a királynál a szejm összehívását, hogy végre a püspöki esküre is sor kerülhessen, és a szenátus szavazhasson az adóról. Ennek az elintézését Báthoryra hagyta, de megjegyezte, hogy ő személyesen nagyon reméli, Báthory a gyűlésen teljes jogú püspökké válhat. Báthory korábbi távolléte adhat magyarázatot arra, hogy Kostka beszámolt azokról a személyekről, akik a legutóbbi alkalommal András ellen emeltek szót, és kérte őt, hogy védje meg magát ezekkel az emberekkel szemben.⁴⁵³

Az erőfeszítések ellenére a következő gyűlésen, 1591. április 4-én nem sikerült semmit sem elintézni. Báthory a résztvevők tudtára adta, hogy a király még nem választotta ki a püspököt, aki letetné vele az esküt, ezért Piotr Kostka gyorsan lezárta az összegyűjtött.

448 HEIDE: *Archiwum...* 96, 99.; GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 103., 211.

449 <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/krzysztof-kostka> (letöltés ideje: 2018. 05. 10.)

450 GLEMM: *Piotr Kostka*, I. köt. 209–211.

451 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 418–419.

452 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 197–198.

453 AAWO, D36 f95–95v

Az ezt követő alkalmon a chełmnoi püspök betegség miatt nem volt jelen, Báthory pedig már a krakkói püspökség ügyeibe bonyolódott bele.⁴⁵⁴

A második levél egy sokkal nyugodtabb időszakban, 1593 augusztusában íródott. III. Zsigmond és a porosz rendek viszonya erre az időszakra sokat javult, a levél előtti legutolsó gyűlésen a szenátus vita nélkül szavazta meg az adót, valamint felkérték a warmiai püspököt, hogy üdvözölje a Svédországból hazatérő királyt. A következő alkalommal Elblągban a püspökök közül csak Báthory jelent meg. Piotr Kostka a fent említett levélben kérte meg őt, hogy betegsége okán mentse ki a követek előtt. Kostka támogatásának fokát mutatja a levél végi udvarias jókívánság, nem csak a gyűlés sikerét kívánta, hanem kérte Istent, hogy minden Báthory dicsőségének további növekedésére történhessen.⁴⁵⁵

Láthatjuk tehát, hogy a két püspök viszonya szívélyes, kollegiális volt. Kostka támogatta Andrást is, mint korábban a nagybátyját. Annak, hogy nem alakult ki szorosabb kapcsolat közöttük, az volt az oka, hogy Báthory távollétei és egyéb aspirációi miatt keveset tudott Warmia ügyeivel foglalkozni.⁴⁵⁶

A káptalannal való levelezésről jelenleg annyit lehet tudni, amennyit Veress Endre összegyűjtött a königsbergi állami levéltárból.⁴⁵⁷ Ezekben a részben már idézett levelekben lelki dolgokról nem esett szó, mindig valamilyen gyűlésekkel,⁴⁵⁸ peres ügyekkel⁴⁵⁹ vagy vagyoni kérdésekkel⁴⁶⁰ kapcsolatban írt a püspök a káptalannak.

A püspökök nevéhez, különösen azokhoz a típusú, magas szintű humanista műveltséggel rendelkező püspökökéhez, mint amilyenekkel Warmiában is találkoztunk, gyakran fűződött írói tevékenység is. Érdekes, hogy bár ez Báthory mindkét közvetlen elődjét jellemezte, mégis teljesen különböző területeken alkottak maradandót.

Hozjusz hitvitázó-íróként volt nagyon aktív. Mivel gyenge hangja miatt nem volt jó szónok, az írás lett a fő fegyvere a reformáció elleni harcban.⁴⁶¹ Leghíresebb munkáját a *Confessio fidei catholicae Christiana*-t részben már 1553-ban, egészében 1557-ben adta ki. Ezt a könyvét több mint harmincszor jelentették meg a püspök életében.⁴⁶² Szintén nagyon népszerű volt még a *Dialogus de eo num calicem laicis, uxores sacerdotibus permitti, ac divina officia vulgari lingua peragi fas sit*, amit 1558-ban nyomtattak, majd még ugyanebben az évben látott napvilágot a *De expresso Dei verbo... c.* munkája is.

454 GLEMM: *Piotr Kostka*, I. köt. 202–204.

455 AAWO, D36 f96

456 A két püspök levelezéséről lengyelül ld.: BERKI Anna: *Korespondencja między Andrzejem Batorym a Piotrem Kostką*. In: *Materiały do biografii, genealogii i historii rodu Kostków herbu Dąbrowa*. 6. 2018. 24–30.

457 Veress a 419-es jelzet alatti gyűjteményében az egyes leveleken jelzi, hogy ezek a C1a Anderas Bathori nevű osztályban találhatóak.

458 Pl.: Báthory továbbítja a király kérését, miszerint a püspököt két kanonok kísérje az országgyűlésre, kéri, hogy küldjék elé Gormickit és Woreint. VE, 419 II/756 Heilsberg, 1593. május 24. Báthory Endre a káptalannak

459 Levele előmutatójának, Sokolowski György káplánnak joga nem lévén eléggé körvonalazva, kéri nézzenek utána és tisztázzák az ügyének részleteit. (VE 419 II/790 Smolain, 1594. jún. 22. Báthory Endre a káptalannak.) Szintén peres ügyvel foglalkozik: VE 419 III/1007

460 Pl.: VE 419 III/1013

461 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 250.

462 KALINOWSKA: *Stanisław...* 170.

Ezekon kívül még *Confutatio „Prolegomenon” Brentii* c. műve említhető. Ezeknek a könyveknek köszönhetően vált Európa-szerte ismert teológussá és humanistává.⁴⁶³

Kromernek is voltak egyházi írásai,⁴⁶⁴ sokkal ismertebb azonban történetírói munkássága. Még világi pályafutásának idején Zsigmond Ágost rábízta a Királyi Archivum rendbetételét, így az ország történetére vonatkozó adatoknak a lehető legjobb helyen jutott a birtokába.⁴⁶⁵ 1555-ben jelent meg Lengyelország történetéről írott munkája, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* címmel, amelyet még életében három alkalommal újra kiadtak (1558, 1568, 1589). 1562-ben németül, két évvel később részleteiben angolul jelent meg. A latin munkát Marcin Błazowski fordította le *O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach koronnych polskich ksiąg XXX* címmel a 17. század elején. Ennek köszönhetően Kromer neve néhány évtized alatt világszerte ismertté vált. Szintén ennek a munkának köszönhetette, hogy a lengyel Liviusként szokás őt emlegetni.⁴⁶⁶ A magyar vonatkozás miatt érdemes megemlíteni, hogy ezt a munkáját Berzeviczy Mártonnak is elküldte, aki nagyon hálás volt ezért.⁴⁶⁷

Báthory András írói tevékenységéről két helyen található információ. Bán Imre cikke röviden foglalkozik a bíboros alakjával, őt „szelíd életű, tudós és műpártoló” emberként mutatja be, és úgy tudja, hogy „Itáliában több latin nyelvű művet tett közzé”. Ez a megjegyzés azonban inkább a Báthory Andrásról a szerzőben kialakult képet erősíti és nem enged komolyabb munkásságra következtetni.⁴⁶⁸ Veress Endre tanulmányában is találhatóunk utalást, miszerint „a művelt, tanult, könyvedvelő bíbornok maga is írt verseket (valószínűleg templomi énekeket), és Pinelli bíbornok élete tőle nyomtatásban is megjelent.”⁴⁶⁹ Művének bevezetőjében azonban azt találjuk, hogy bár nagy műveltséggel bírt, nem alkotott semmi maradandót.⁴⁷⁰ Beszédes, hogy Veress sem erre az eredményre számított. Jegyzetei között van egy néhány lapos írás, amin kezdeti kérdéseit gyűjtötte össze, melyek közül az egyik így hangzott: „Nincs-e valami munkája, kiadott vagy kiadatlan irata B.E.-nek, ki utóvégre is 10 évnél tovább volt vármiai püspök?” Majd két ceruzával láthatjuk a választ: „Nincs.”⁴⁷¹ Későbbi jegyzete a témában: „Jellemző, hogy B.E., a ki a vármiai püspöki székhelyen olyan elődök után következett, mint volt Hosius és közvetlen elődje Kromer (mindkettő korának kiváló tudósa, írója, történésze, amennyiben Hosiusnak csupán hátramaradt levelei ezekre mennek...) semmit sem írt, produkált és

463 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjusz

464 Mszał warmiński, Brewiarz warmiński, Ratio visitandi ecclesias dioecensis Varmiensis, HOCHLEITNER: *Religijność...* 141.

465 PIETRZYK: *Marcin...* 13.

466 Marcin Wysocki behatóan elemezte Kromer stílusát, összehasonlítva Liviuszal, illetve megvizsgálva, hogy Kromer stílusa mennyire felel meg az ókori és reneszánsz követelményeknek. Vizsgálatával arra jutott, hogy Kromer teljesen megérdemelten kapta ezt a ragadványnevet. WYSOCKI, Marcin: *Marcin Kromer – polski Liwiusz? Czyli rzecz o stylu Kromerowej „Historii...”*. *Roczniki Humanistyczne*. 61. 2013. 3. 31., 43.

467 Berzeviczy levele szerint haszonnal és élvezettel olvasta a könyvet, de a nyomdászt nagyon szidta a sok hibáért. VE 478 I/81 Warszawa, 1578. febr. 21. Berzeviczy Márton lovag Cromer Márton püspöknek

468 BÁN Imre: *A Báthoriak a régi magyar irodalomban*. In: *Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez*. Szerk.: DÁM László. Nyírbátor, 1986. 62.

469 VERESS: *Báthory Endre*, 383. Veress Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* c. művét idézi. Online elérhetősége: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (letöltés ideje: 2020. 02. 26.) Valószínűleg az említett versek fiatalkori művek lehettek.

470 VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés. 5.

471 VE 466/30 Báthory András bíboros fejedelem életéhez (A jegyzet lapjai számozatlanok)

*annyira nem járt híres elődjeinek nyomában, hogy igazán szemmel láthatólag kitetszik, hogy ő csak királyi nagybátyja protekciójának köszönheti a magas és fontos vármiai püspöki címet, melyre hiúsága vágyott.*⁴⁷²

A PÜSPÖK VILÁGI TEVÉKENYSÉGE

Politikai vezető egy nyugalmas korszakban

A lengyel püspökök politikai szerepvállalásáról már sok szó esett. A porosz egyház-megyékben ez a 16. század második felére egyenesen kötelezővé vált, hiszen a warmiai püspök lett a porosz tanács vezetője, a chełmnoi pedig a helyettese.⁴⁷³ Arról, hogy a két feladatot a püspökök milyen arányban látták el, tökéletes képet mutatnak Hozjusz szavai, aki azért dicsérte meg Kostkát, mert nem hasonlít püspöktársaihoz, akik jobb szenátorok, mint püspökök.⁴⁷⁴

Ezen a területen nem meglepő persze, hogy egyházi személy vezesse az államot, hiszen így volt ez a Német Lovagrend államában is. Már a kezdetektől fogva, világi terén teljes egyenlőség volt, a hatalmat a püspökök, a keresztes állam és a káptalan gyakorolták.⁴⁷⁵ Politikai szempontból nem jelentett romlást a Lengyelországhoz kerülés sem, sőt. A második toruńi békét (1466) követően elkezdődött a provincia politikai és parlamenti virágkora.⁴⁷⁶

A püspök a vezető szerepet a 16. század elejére szerezte meg. Ebben a folyamatban az első fontos lépés Mikołaj Tungen püspöksége (1467–89) alatt történt. Tungennek sikerült aláíratnia a királlyal a piotrkówi megállapodást, aminek köszönhetően tagja lett a Porosz Tanácsnak.⁴⁷⁷ Az elnökséget nem hivatalosan Łukasz Watzenrode szerezte meg,⁴⁷⁸ de csak az új püspök, Luzjański 1513-as kinevezése tette véglegessé ezt a struktúrát.⁴⁷⁹

Érdekes, hogy amennyire törekedtek elődei megszerezni a politikai hatalmat, annyira próbált Hozjusz megszabadulni tőle. Elsőként sikerült elérnie, hogy a warmiai

472 VE 466/30 Veress dátumozása szerint: „*Kvár, 93. IX. 8. VE*”

473 DYGDALA: *Biskupi...* 119.

474 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 238.

475 SZORC: *Życie codziennie...* 9.

476 BOGDAN: *Sejmik...* 5.

477 A porosz tanács vezetője eredetileg a porosz helytartó volt, erre a tisztségre azonban Ścibor Bazyński 1480-as halála után a király a szokásokkal ellentétben nem nevezte ki az elhunyt fiát Mikołajt. Helyette más címekekkel próbálta kárpótolni: Mikołaj malborki vajda, gdański várnagy, illetve a királyi hatalom reprezentánsa lett. Részt vett ugyan a porosz rendek összejövetelein, de a feladata arra korlátozódott, hogy kommunikálja a király akaratát, és tájékoztassa őt az aktuális helyzetről, valamint a rendek kéréseiről. Az új cím nem járt adminisztrációs hatalommal.

478 Watzenrodénak még az előző királlyal, Kázmérral volt konfliktusa, ugyanis a káptalan a király jelöltje helyett őt választotta meg. Watzenrode egyébként Tungen pártfogoltja volt, aki őt szánta utódjának. 1494-ben királyi kegyelemben részesült, ettől kezdve a király hű udvarnok volt. A kibékülést követően vált a püspök céljává, hogy betöltse a vezető szerepet a Tanácsban, és ő közvetítsen a Tanács és Korona között. 1508-tól már a gyakorlatban ő vezette az államot.

479 Ekkor ugyanis a gdańskiak a püspökhöz fordultak a gyűlés összehívásának ügyében. Luzjański először a chełmnoi vajdához irányította őket, de a királlyal való egyeztetés után, mégis maga hívta össze a tanácsot, és kezdte meg hivatalosan is az elnökséget. BOGDAN: *Sejmik...* 39–42.

püspöknek ne legyen kötelező részt vennie a gyűléseken.⁴⁸⁰ Nem csak ő nem kedvelte egyébként ezt a feladatot, Piotr Kostka is mindent megtett, hogy megszabaduljon az ilyen jellegű kötelezettségeitől. Nem volt azonban könnyű dolga, mert Kromer esetében annyira hatékony volt a poroszok ellenállása, hogy a római parancs ellenére sem engedték neki betölteni a politikai tisztséget. Nem csoda, hogy Kostka az első üléstől, 1574-től kezdve, (akkor még a koadjutorság ügyében) amikor neki kellett összehívnia és vezetnie a porosz gyűlést, kiállt Kromer mellett. Sem ez, sem a pápa és a király támogatása nem volt elég ahhoz, hogy Kromer ügyét rendezni tudják,⁴⁸¹ így Kostka 1589-től, Báthory kinevezésétől remélte, hogy átadhatja végre ezeket a feladatokat.

A porosz püspökök politikai szerepvállalása bizonyos értelemben megkönnyítette, bizonyos értelemben megnehezítette az életüket. Hozjusztól kezdve a warmiai püspökökre jellemző volt, hogy a király feltétlen hívei voltak, és ezzel együtt a központosítási törekvések híveinek is számítottak. A püspöknek a lengyel politikában is jelentős helye volt, mint a királyi tanács tagja. A püspökök az első helyeken ültek, és először szavaztak.⁴⁸² Ennek ellenére a porosz politikai tisztségük miatt, az itteni püspököknek, mint a szejm elnöke és első szenátora mégis képviselniük kellett a speciális porosz érdekeket és különállást. Ezt bonyolította a vallási helyzet, hiszen a németajkú területen nagyon erős volt a luteránus előretörés. Velük a politikában úgy kellett együttműködni a püspököknek, hogy közben vallási téren igyekeztek visszaszorítani őket.⁴⁸³ Ráadásul az állami reprezentáció struktúrái is nagyon bonyolultak voltak, ami tovább nehezítette a munkát.⁴⁸⁴

A helyzet bonyolultsága miatt Górski már az 1970-es években felvetette, hogy érdemes megvizsgálni a porosz püspökök tevékenységét abból a szempontból, hogy pontosan milyen érdekeket is szolgáltak. Hiszen, ha a püspököknek a királyi és állami politika követése lett volna a legfontosabb, akkor lehetőségük lett volna Warmiát integrálni.⁴⁸⁵ Ennek azonban éppen a királyhűség volt az akadályja, mivel az első, a király által támogatott lengyel püspökök olyan óriási porosz ellenállással találkoztak, ami sok esetben a politikai életben való hatékony részvételüket is akadályozta, nemhogy Warmia beolvasztására gondolhattak volna. Csak később, a 17. századtól látható, hogy nemcsak a püspök, de a poroszok is támogatták a király politikáját, ettől kezdve általában Poroszországból

480 Ha nem volt jelen, akkor a chełmnói püspök látta el a feladatait, ha ő sem volt jelen, akkor az első világi szenátor, vagyis a chełmnói vajda. A porosz szejmnek nem volt külön titkára, a warmiai püspök titkára látta el a feladatokat. Ilyenkor egy teljes jogú helyettes kellett küldenie, aki általában egy fromborki kanonok volt, néha vajda, vagy a püspök pénzügyi intézője (ekonom biskupi). A helyettes viszont nem vezette a gyűlést. Tisztázatlan maradt a káptalan helyzete a porosz szejmen. A 16. sz. első felében a káptalan nem vett részt a gyűlésen, egy vitás esetre 1562-ben került sor. Ekkor Hozjusz távolléte miatt a káptalan két tagja jelent meg helyette, Eustach Knobelsdorf és a káptalan dékánja, Eggerd Kempen. A Porosz Tanács azonban nem tudta eldönteni, hogy ők most résztvevőnek vagy követnek számítnak-e. Ők úgy gondolták, hogy Warmia teljes jogú képviselőinek kell tekinteni őket, mintha csak Hozjusz lenne jelen. A porosz rendek Aachacy Czematól, a malborki vajdától kértek útmutatást, aki már negyvenöt éve volt a tanács tagja. Czema, bár Kempennel különösen bizalmas kapcsolatban volt, nem látott jogi igazolást a káptalan követeinek a jelenlétére a gyűlésen és a tanácsosok csatlakoztak ehhez a véleményhez. SZORC: *Dominium...* 121–122.

481 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 390–391.

482 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 245.

483 HOCHLEITNER: *Religijność...* 131.

484 BOGDAN: *Sejmik...* 6.

485 GÓRSKI: *Problematyka...* 174.

származtak a király fő „*jobb kezei*”.⁴⁸⁶ Az ellenállás gyengülésével a Királyi Poroszország polonizációja kisebb-nagyobb lépésekkel, de folyamatosan haladt előre, és 1620-ig gyakorlatilag sikerült is felszámolni az autonómiájukat.⁴⁸⁷ Az indigenátus hiánya miatti tiltakozás a 17. sz. elejére formalitássá vált, Rudnickit már különösebb nehézség nélkül nevezte ki a király.⁴⁸⁸ Az ellengyelesedést a porosz vezetők is egyértelműen érzékelték. Jan Działyński, chełmnói vajda például már 1573-ban így szólalt fel a lengyel szejmen: „(a poroszok) már többé nem tudják, hogy kik is valójában: poroszok vagy mazóviaiak, lengyelek vagy ruténok.” Erre kiáltás hallatszott a szejmen: „*lengyelek, lengyelek vagy-tok*”. Tizenöt évvel később Piotr Kostka már azt jegyzete meg, hogy a porosz követek többsége nem is tud németül. Még nagyobb elköteleződést mutat Stanisław Działyński, elblągi várnagy 1609-es felszólalása a moszkvai háborúval kapcsolatban: „*kötelességünk akár a vérünk, akár a vagyonunk árán megvédeni a királyt, de még inkább Lengyelországot, ami örök, és ami a mi édesanyánk.*”⁴⁸⁹

A polonizáció fontos eleme volt a nyelvi kérdés, ami a püspököket mind világi, mind egyházi szempontból érintette. Bár voltak hagyományai a porosz-lengyel együttműködésnek,⁴⁹⁰ a püspökök Hozjusztól kezdve azt próbálták elérni, hogy a lengyel nyelv váljon hivatalossá. Kostkának szívügye volt a lengyelség erősítése, teljesen egyetértett azzal, hogy lengyel nyelven tartsák a porosz állami gyűléseket.⁴⁹¹ Sikeres volt részéről a nyomásgyakorlás: a német szónokok is egyre inkább a lengyelt használták felszólalásaikban. Kostka azonban nem volt teljesen fanatikus ebben a kérdésben, a küldöttekkel alapvetően németül beszélt és levelezett.⁴⁹² Kromer támogatta a lengyel, mint liturgiai nyelv bevezetését, és ennek használatában példát is mutatott.⁴⁹³ Neki azonban már kevesebb feladata volt ezzel kapcsolatban, mert a főbb problémákat Hozjusz idején megoldották. A trentói zsinat rendelkezését, ami a népnyelv használatát hangsúlyozta, Warmiában többféleképpen is lehetett értelmezni. Hozjusz, amikor az 1565-ös lidzbarki zsinaton⁴⁹⁴ támogatta a

486 NAWORSKI: *Indygenat...* 55.

487 Ennek két fő pillére egyébként már a 16. században elveszett. Az első 1578-ban, amikor Piotrkówban felállították a királyi törvényszéket, mint fellebbezési helyet, a másik 1581-ben a lengyel adózási rendszer elfogadásával.

488 MALLEK: *Dwie części Prus. Studia z dziejów...* 112–113.

489 MALLEK, Janusz: *Dwie części Prus. Studia z dziejów* 16–17. A porosz etnikum kérdésében mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet a témával kapcsolatos újabb kutatásokra. Az új történészek, mint Karin Friedrich, Hans-Jürgen Bömelburg, és a régebbiek közül Małek is átvették Herbst *újporosz* nemzet fogalmát. Ennek lényege, hogy a korábban egységes porosz nemzet a 16–18. századra mind vallási, mind nyelvi szempontból (német, lengyel, litván és porosz) nagy különbségeket mutatott, így a német nyelvre utaló porosz kifejezés használatán változtatni kellett. MALLEK, Janusz: *Dwie części Prus – nowsze spojrzenie*. In: Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku. Szerk.: WIJACZKI, Jacek. Kielce, 1997. 13.

490 Ennek egyik jele az volt, hogy az új püspököt például mindig mindkét nyelven üdvözölték. GÓRSKI: *Problematyka...* 175.

491 KOSTKA: *Kostkowie...* 64–66.

492 A lengyelt családjával, a chełmnói nemességgel és polgárokkal, valamint az ott élő bencésekkel való kapcsolattartásban használta. A levelezésnek azonban ezek a részei sajnos nem maradtak fenn. GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 416.

493 HOCHLEITNER: *Religijność...* 141.

494 A 17-es statutumban kimondták, hogy ahol kétnyelvű a gyülekezet, ott olyan káplánt kell tartani, aki beszéli a másik nyelvet, vagy valamilyen módon fordítani kell. Legtöbbször a plébániához tartozó egyéb feladatú személyek látták el a fordítást, legtöbbször a tanító vagy a harangozó. OBLĄK: *Zagadnienie...* 10–11.

kérdést, természetesen arra gondolva, hogy a lengyel hívek használhassák a saját nyelvüket. Főleg a tanítás és a prédikáció, valamint a gyónás esetében volt fontos az anyanyelv kérdése. A legnagyobb gondot a két nyelvű szolgálattal kapcsolatban a paphiány⁴⁹⁵ okozta, ezt azonban egyrészt a mazóviai utánpótlás, másrészt a különböző kompromisszumok megoldották.⁴⁹⁶

Korszakunk püspökeit tekintve, Hozjuszról elmondható, hogy politikai ténykedése végül sem a királynak, sem a poroszoknak nem vált javára. Teljesen egyértelmű volt a lengyelpártisága, támogatta a királyt a lublini unió megkötésében,⁴⁹⁷ ami a Királyi Poroszország önállóságát is korlátozta.⁴⁹⁸ Általában a pártján volt a lengyel földek egyesítésének, ami a poroszokból nagy ellenállást váltott ki.⁴⁹⁹ Ezt súlyosbította a nem túl toleráns vallási álláspontja, így ittléte összességében többet ártott a királynak, mint használt.⁵⁰⁰ Hozjuszt tulajdonképpen mindenki támadta a Rzeczpospolitában, a király⁵⁰¹ és a nemesség is erősen kritizálta, amiért szoros kapcsolatban volt a pápai nunciusokkal, és az egyház érdekét általában az államé elé helyezte. Jan Franciszek Commendone nunciusal különösen elkötelezett hívei voltak a trentói szellemű reformoknak. Hozjusz minden zsinaton és szejmen felszólt a vallási kérdésekben, kritizálta a nemesség nemzeti egyházzal való elképzelését. Nem csoda, hogy a toleráns nézeteket valló Zsigmond Ágost igyekezett neki olyan küldetést találni, ami távol tartja az országtól, így kapta meg azt a feladatot 1569-ben, hogy intézze el Nápolyban a Bona Sforza utáni örökség visszaszerzését. Hozjusz így az utolsó tíz évét az Örök Városban töltötte, ahol a pápát szolgálta. Nézetei nem változtak, széleskörű levelezését továbbra is ellenreformációs szellemben bonyolította, és kárhoztatta a varsói konföderációt 1573 után. Elmondható, hogy nem látta át a bonyolult politikai helyzetet sem az első, sem a második interregnum alatt.⁵⁰²

Kostka is hasonló szellemben végezte a feladatait, mint Hozjusz. Egyetértettek abban, hogy politikai ügyekben sem szabad együttműködni a protestánsokkal, és ő is felhasználta minden alkalmat, minden szejmet és szejmiket, hogy a más hitűek ellen felszóljon.⁵⁰³

Kromert teljesen lehetetlen helyzetbe hozta az indigenátus hiánya és királypártisága. Részben ennek köszönhető, hogy a politika helyett inkább a püspökség ügyeire koncentrált.⁵⁰⁴ Némileg javított ugyan a helyzetén, hogy az interregnum alatt Habsburg Miksát támogatta, mint a poroszok, de Hozjusz halála után nem sikerült átvennie az irányítást a porosz szejm felett.⁵⁰⁵

495 A paphiányt részben az okozta, hogy a plébánia nem tudott eltartani egy plébánost és egy káplánt is. OBLĄK: *Zagadnienie...* 31.

496 A vizitációs jegyzőkönyvek alapján négy helyen tettek csak panaszt emiatt, a többi helyen született valamilyen megoldás, vagy a prédikáció első és második fele különböző nyelven hangzott el, vagy az egyik vasárnap németül, a másik vasárnap lengyelül hallgathatták a hívek Isten ígését. OBLĄK: *Zagadnienie...* 32.

497 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanislaw_Hozjusz

498 Bár annak lettek előnyei, hogy a képviselőiket a lengyel szejmbe küldhették ettől kezdve. SZORC: *Życie codzienne...* 9.

499 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanislaw_Hozjusz

500 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 249–250.

501 Nemességet is csak 1562-ben adományozott neki.

502 MARCHWIŃSKI, OGRODZIŃSKI, SZORC, 251–252.

503 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 241–242.

504 http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Marcin_Kromer

505 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 392., 396.

Báthory Andrásnak Kromernél könnyebb dolga volt, az ő időszakára a porosz ellenállás mérséklődött. Három évvel a kinevezése után letette az esküt, és így a Porosz Tanács fejévé válhatott.⁵⁰⁶ Ekkorra III. Zsigmond és a poroszok kiváltságok és adózás körüli vitái mérséklődtek, mivel a király a rendek követeléseinek egy részét teljesítette, a szenátus pedig vita nélkül szavazta meg az adót. Így Báthory jobbra olyan kis horderejű feladatokat kapott, mint, hogy üdvözlje a Svédországból hazatérő királyt.⁵⁰⁷ A gyűléseket viszont rendszeresen összehívta, 1593 után csak egy évben, 1596-ban nem tartottak szejmikeket. Ezekon maga a püspök elnökölt és általában három-nyolc fő vett részt rajtuk. 1593 előtt három szejmikre került sor, ezekből kettőt Jan Kreczmer vezetett. Róla érdemes egy pár mondat erejéig megemlékezni, mert láthatóan a püspökség egyik legfontosabb tisztségviselője volt a korszakban.⁵⁰⁸ A gyűlések adatait tekintve ő volt az, aki politikai tekintetben helyettesítette, segítette a püspököket, hiszen a Báthory által vezetett szejmikeken egy kivétellel jelen volt, valamint a püspök halálát követően is ő vezette a gyűlést 1601-ben.⁵⁰⁹ Peres ügyekben gyakran a püspök segítségére sietett, egy Báthorynak a káptalanhoz címzett leveléből kiderül, hogy őt és Hein Mátyás kanonokot kérte egy nemes ügyének védelmére.⁵¹⁰ Kreczmer a korábbi püspökök támogatását is élvezte, Hozjuszt Rómába is elkísérte, ahol Reszskával is összebarátkozott. Visszatérve Kromer egyengette karrierjét, az ő titkára és kancellára lett.⁵¹¹ Vélhetően a püspök ajánlhatta fiatal utódja figyelmébe, ugyanis Kreczmerrel együtt választották ki adminisztrátornak.⁵¹² Kromer halála után az új püspököt helyettesítette, hiszen András megválasztása után, először csak 1590 végén jelent meg Warmiában.⁵¹³

Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy Báthory András politikai tevékenysége nem a porosz viszonyok között volt jelentős, hanem erdélyi szempontból. Beszédes, hogy az angol diplomácia is a lengyel-erdélyi kapcsolatok szempontjából tartotta hasznos személynek.⁵¹⁴

506 BOGDAN: *Sejmik...* 43.

507 GLEMM: *Piotr Kostka*, I. köt. 202–204.

508 Kretzmer (Cretzmer, Kreczmer, Mretchmer, Krezmer) Jan (szül. 1539 Pięno, 1604 V. 12., Frombork) warmiai kanonok és dékán (dziekan), Kromer titkára és kancellárja. Polgári családból származott, a braniewói jezsuitáknál végzett 1567-ben, majd Hozjuszt ajánlására a krakkói akadémiára járt. Legmagasabb tisztségei: dékán (1588) a fromborki káptalanban, 1579–1589 kancellár, kétszer adminisztrátor (1589–90, 1599–1601), és a warmiai egyházmegye fővikáriusa (generalny wikariusz) (1595–99, 160–1604). 1604-ben ösztöndíjat alapított a szülővárosából származó diákok számára, akik Braniewoban tanultak. Megírta Warmia krónikáját, ami kéziratban van, de nem eredeti munka, hanem Merten Osterreich lidzbarki polgármester (burmistrz) latin munkáját fordította németre. (ORACKI: *Słownik...* 153–154.) Kretzmer mellett más egyházmegyei tisztségviselők is helyettesítették Báthory Andrást tízéves püspöksége alatt: Maciej Hein (1594. október), Henryk Hindenberg (1599. március-december), Mikołaj Kos (1594. február-március), Stanisław Makowiecki (1594. november). KOPICZKO: *Ustrój...* 84–85.

509 Kreczmer, mint „*dziekan i administrator*” van megnevezve az 1589-es szejmiken. A többin, mint a káptalan képviselője. BOGDAN: *Sejmik...* 108–109.

510 VE 419 II/614 Heilsberg, 1591. jan. 25., Báthory Endre a vármiai káptalannak

511 ORACKI: *Słownik...* 153–154.

512 SZORC: *Andrzej Batory*. 188.

513 *Wielka encyklopedia...* 98.

514 VÁRKONYI Gábor: *Az angol diplomácia és az Erdélyi Fejedelemség a tizenöt éves háború időszakában*. In: Fortuna vagy fatum árnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből. Szerk.: Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2014. 58.

A püspökségi ingatlanok és a Báthory-terem

Báthory András legmaradandóbb ténykedése a lidzbarki püspöki vár felújítása volt. (Lásd *1. melléklet.*) Ez főleg belső renoválást jelentett, zeneterem kialakítását, illetve hozzáépítettett egy termet az épülethez, amit a mai napig Báthory-teremnek hívnak.⁵¹⁵

Lidzbark elsőként 1260-ban és 1264-ben jelent meg ismert írott forrásokban Heilesberch és Heilesperch néven. A Heilsberg nevet 1289-es és 1308-as iratokban lehet megtalálni. 1350-ben lett püspöki székhely⁵¹⁶, amikor Jan z Miśni átette székhelyét Ornetből. Ettől kezdve az egyházmegye központja lett, itt lakott Warmia ura, itt működtek a hivatalok és a bíróság, ide hívták össze a szejmiket.⁵¹⁷ A vár és a várfal építését is Jan z Miśni kezdte el 1350-ben és Henryk III Sorbom fejezte be (1373–1401). Tartozott hozzá oszlopos folyosó (fedett tornác), reprezentatív belső berendezés, váralja. A későbbi püspökök felújították, átépítették, hozzáépítettek,⁵¹⁸ és egészen 1795-ig ez a gótikus vár volt a püspöki rezidencia.⁵¹⁹ A lidzbarki vár korszakunkban reneszánsz szellemi központtá vált. A püspökök – különösen Dantyszek – sok műalkotást összegyűjtöttek, képeket, szobrokat. A várnak gazdag könyvtára volt,⁵²⁰ melyet Báthory is gazdagított.⁵²¹

Báthory másik terve Lidzbarkkal kapcsolatban nem valósult meg. 1594 decemberében megígérte, hogy épít egy házat, ami szállásul szolgálhatna a szejmikiek idején. Ebben az időben a vár nem volt felkészülve arra, hogy nagyobb vendégsereget fogadjon. Mivel egy szejmikre a kísérőkkel együtt akár ötven-hetven ember is érkezhett, komoly problémát okozott volna, ha a gyűlés két-három napig is elhúzódik.⁵²²

Megvalósult viszont a barczewói ferences rendház felújítása.⁵²³ Itt, a barczewói Szt. Andás apostol kolostor templomában magának és testvérének Boldizsárnak építettett egy közös síremléket.⁵²⁴ Az alsó koporsó fölött Boldizsár félig fekvő alakja látható.⁵²⁵ A lovagi öltözetben ábrázolt alak jobb lábát kiegyenesítve, a balt kissé behajtvva fekszik,

515 HORN: *Báthory András*. 144. A zeneterem igényére magyarázat, hogy (ahogy Barta Gábor fogalmaz) „Báthory Zsigmond és utóda, Báthory Endre szinte bolondjai voltak az itáliai művészetnek és muzsikának.” BARTA GÁBOR: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Bp., 1984. 227.

516 A püspöki székhely 1341-ig Braniewo volt, utána Ornet 1350-ig, utána Lidzbark. ACHREMCZYK, Stanisław: *Lidzbark Warmiński – Miasto stołeczne Warmii*. In: *Dziedzictwo Warmii*. 4, Lidzbark Warmiński 1308–2008 Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2008. 15.

517 ACHREMCZYK: *Lidzbark...* 7–11.

518 ACHREMCZYK: *Lidzbark...* 15.

519 ACHREMCZYK: *Historia...* 60.

520 ACHREMCZYK: *Historia...* 77.

521 HORN: *Báthory András*. 144.

522 ACHREMCZYK: *Lidzbark...* 19.

523 HORN: *Báthory András*. 144.

524 KOWALKOWSKI: *Testament...* 660. A síremlék építésének igénye illeszkedik a reneszánsz idején kezdődött folyamatba, miszerint az éntudat és a világi élet végességének érzete felerősödött, és ezzel párhuzamosan a gyászszertartások is egyre grandiózusabbak lettek. (SZABÓ PÉTER: *A végtisztség*. Bp., 1989. 12.) A síremlékek kidolgozása magyar és lengyel területeken hasonló volt, a 16. század második felében talánunk magyar főpapoknál is hasonló figurális ábrázolásokat, amelyek már nem a tumbán helyezkednek el. MIKÓ ÁRPÁD: *Késő reneszánsz és barokk síremlékek*. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005. 630.

525 Báthory Boldizsárnak sokáig ez volt az egyetlen ismert ábrázolása. Veress Endre emiatt is örült annyira, hogy láthatta a síremléket. (VERESS: *Lengyelországi...* 44.) Horn Ildikó azonban 2013-ban felfedezett Boldizsárról egy 1583-ban készült, hiteles képmást is. HORN Ildikó: *Hendrick Goltzius: Somlyói Báthory Boldizsár képmása, 1583*. Művészettörténeti Értesítő. 2013. 6. 295.

ez a póz megfelel a korabeli szokásos alvó ábrázolásoknak. Fölül a bíborost imádkozó testhelyzetben ábrázolták. A síremlék készítőjének személye kérdéses, vélhetően Willem vagy fia Abraham van den Blocke készítette.⁵²⁶ Veress Endre még elég siralmas állapotban láthatta a kenotaphiumot,⁵²⁷ amit azóta szerencsére felújítottak.⁵²⁸ (Ld.: 4. és 5. melléklet) Érdekessége még ennek a síremléknek, hogy Erdélyben nem volt szokás testvéreknek közös sírt emelni, általában akkor történt ez meg, ha egymáshoz nagyon közeli időpontban érte őket a halál.⁵²⁹

A lidzbarki felújítás mellett egy másik építkezés is kényelmesebbé tette Báthory életét. Nagyon szeretett ugyanis vadászni jární Reszelbe. A már meglévő ingatlan mellé az ő kívánságára készült egy új épület az északi oldalra, valamint egy tornyot is emeltetett. A falakat több helyen megerősítették, és új ablakok is kerültek az eredeti püspöki rezidenciára. Ezeket a munkálatokat később Rudnicki folytatta.⁵³⁰

Báthory András intézkedései a püspökség egyéb világi ügyeivel kapcsolatban

Báthory Andrásnak püspökként is számtalan világi ügygel kellett foglalkoznia. Ilyen esetekben védte az egyházmegye érdekeit és kiváltságait.

Kiváló példa erre az a két levél, amelyet a *contributio*, vagyis hadiadó ügyében írt a porosz tanács egyik vezetőjének. Az első, 1593-as keltezésű levélben meglepetésének adott hangot, hogy a távollétében⁵³¹ úgy döntöttek, a hadiadót az uralkodó elblági várnagyának kezébe adják, ideértve azt az összeget is, amit az egyházmegyéből szedtek be. Báthory kijelentette, hogy ez ellentétes a püspökség azon kiváltságával, hogy a pénzt a porosz kincstárnoknak adják. Bár tisztában volt vele, hogy a királynak szüksége van a pénzre, mégis kérte a korábbi szokások tiszteletben tartását.⁵³² A következő, 1598-as levélből

526 Horn Ildikó óvatosságra int Wanda Szydłowska lengyel művészettörténész kijelentésével kapcsolatban, miszerint az alakok rosszabb kidolgozottsága miatt Abraham lenne az alkotó. Felhívja rá a figyelmet, hogy ennek eldöntéséhez szélesebb körű vizsgálat lenne szükséges. (HORN Ildikó: *Báthory András és Boldizsár barczewói síremléke*. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: KRÁSZ Lilla, OBORNI Teréz. Bp., 2008. 41–45.) Érdekes, hogy Veress Endre még azt a történetet is hihetőnek tartotta, hogy valóban Itáliából szállították ide a síremléket. Erre érvként azt hozza fel, hogy a kidolgozottság szerinte jobb minőséget mutat, mint pl. Báthory István király krakkói síremléke. Megjegyezi azonban, hogy az ornamentikai részek viszont német kézre utalnak. VERESS: *Lengyelországi...* 45.

527 Veress úgy hallotta, hogy a hitbuzgó nép „esett neki bosszúból”, amikor a kolostor megszűnt. Boldizsár bal kezének három ujjja és a kezében lévő tör le volt ütve. Lábát fejszével kettévágták és lábfejét később fából pótolták. A bíboros két kezét is leütötték. Ezek a sérülések mind láthatóak a Veress számára készített fényképen. VERESS: *Lengyelországi...* 46.

528 <http://ofmbarczewo.cal24.pl/andrzejj-batory/> (Letöltés ideje: 2020. 08. 07.)

529 A Báthory-család nem csak ezzel a síremléssel tért el a szokásoktól. Őt olyan esetet ismerünk csak a korszakból, hogy kigyermek külön sírt kapott, az egyik Miklós volt, Báthory Kristóf kisleánya. MÉRAI Dóra: *Halál, érzelmek és család a 16–17. századi Erdélyben. A síremlékek mint az érzelmek történetének forrásai*. In: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*. Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2019. 69–70.

530 KOPICZKO: *Ustrój...* 27. Érdekes, hogy Szorc ezt az építkezést nem említi, csak azt, hogy a reszeli birtok javait Kromer már 1588-ban Báthoryra íratta (188.), illetve, hogy 1598-ban rendezte az itteni rossz állapotú Ágoston-rendi kolostor gazdasági ügyeit, a földek egy részét pedig bérbe adta. SZORC: *Andrzej Batory*. 190.

531 Arra hivatkozik, hogy a püspökségi ügyekkel volt elfoglalva.

532 APT, Akta m. Toruńia Katalog II, XIII–13 323–324

újabb problémákra derült fény, az uralkodó érdekében ugyanis kétszeres contributio megfizetését kérték a püspökségtől, illetve, hogy annak összegét teljesen engedjék is át. Báthory András ez esetben is a kiváltságokra hivatkozott, egyrészt arra, hogy korábban az egyházmegye ezeket az ügyeket a többi porosz területtől függetlenül intézhette, másrészt arra, hogy eddig ennek az adónak az összegét helyben használhatták fel. A helyzetre való tekintettel hajlandónak mutatkozott kifizetni a kért összeget, de azzal a feltétellel, hogy az eredeti adót csak a szokásos időszakban szedik be, hogy elkerüljék a malborkihoz hasonló felháborodást. Báthory ígérte, hogy tanácskozni fognak arról, hogyan tudnák segíteni az uralkodót, de kérte, hogy addig ne zaklassák őket emiatt.⁵³³

Hasonlóan a püspök hatáskörébe tartoztak a kereskedelemmel kapcsolatos intézkedések is. A problémák többségével már a korábbi püspökök is foglalkoztak. Ilyen volt a braniewói vásárok kérdése is. Ennek a városnak a legfőbb kereskedelmi cikke a len volt, és kiváltságuk megengedte, hogy azt csak az ő közvetítésükkel lehessen árusítani. Kromer intézkedései azonban nagy csapást jelentettek a város privilegizált helyzetére nézve,⁵³⁴ különösen, hogy 1588-ban kikényszerítette a piaci hozzáférést szerdai napokon más városok számára is. Ezzel gyakorlatilag szabaddá vált a len kereskedelme, csak a mérlegelés miatt kellett a braniewóiaknak fizetni. Majdnem egy évtized múlva úgy tűnt, hogy a város sérelmei meghallgattatnak, mert Báthory András 1597-ben hivatalosan orvosolta a sérelmeiket.⁵³⁵ A gyakorlatban azonban nem történt változás, mert a püspök hagyta, hogy más városok lefizessék.⁵³⁶

Báthory ideje alatt még három, kereskedelemmel kapcsolatos intézkedésről tudunk. 1595-ben a házaló kereskedők ellen adott ki a lidzbarki szejmik egy nagyon szigorú rendeletet. A káptalan arra kérte Báthoryt, hogy a jobbágyoknak engedélyezze az összes warmiai városban a gabona eladását, és ne csak a legközelebbi városban tehessék ezt meg.⁵³⁷ Ezeknél jóval több gondot okozott a Hercegi Poroszországgal való kereskedelemmel kapcsolatos vita, amely 1597 őszén kezdődött. Báthory remélte, hogy az ő közreműködése nélkül is elrendeződik a kérdés, februárban azt kérte a felektől, hogy egyezzenek meg. Arra hivatkozott, hogy éppen országos dolgokkal van elfoglalva, így egyelőre nem tud ezzel a kérdéssel foglalkozni. A szerződést végül 1598. június 30-án kötötték meg, újra érvénybe léptették az 1529-es rendelkezéseket, amik szerint a heti vásáron a Hercegi Poroszország városai számára is szabad lett a kereskedelem.⁵³⁸

533 APT Akta m. Toruńia Katalog II, XIII–13 339–341

534 Elsőként a mérlegeléssel kapcsolatban alakult vita, Braniewo ugyanis a külföldi kereskedelem miatt nagyobb mérleget és mérlegsúlyokat vezetett be. A püspök viszont, a többi város tiltakozása miatt, 1582-ben kényszerítette őket a korábbi mérleghez való visszatérésre.

535 Báthory megengedte a visszatérést a nagyobb mérleghez. Az új mérték elfogadását javasolta Piotr Kostka is a káptalannak írt levelében. (VE 419 III/1015 Kostka Péter culmi püspök a warmiai káptalannak, Culmsee, 1597 dec. 19.) Ezen kívül visszavonta más városok részvételét a heti szabad vásáron. Veress így foglalta össze a porosz tanácsosoknak szóló levelet: „A königsbergi árusoknak püspöksége területén való kereskedésére és a heti vásárookra vonatkozó szabályok eltérők lévén az 1593-iktól, kéri, azoknak új szövegezését, illetve kijavítását a régi jogszokás szerint az öt pontba foglalt különbözeti szöveg értelmében.” VE 419 III/1016 Braunsberg, 1598. jan. 20.

536 Braniewo végül Rudnicki alatt nyerte vissza korábbi kiváltságos helyzetét. SZORC: *Dominium...* 294–296.

537 SZORC: *Dominium...* 296–298.

538 VE 419 III/1017 Báthory egy hónappal később rendeli el, hogy az új vásári szabályokat mindenhol hirdessék ki. VE 419 III/1087 Heilsberg, 1598. júl. 23., Báthory Endre a braunsbergi szolgálómesterének

A magyar bíboros idejére tehető, hogy pont került egy régóta húzódó ügy végére, és a jogi keretek egyértelművé váltak Warmiában. A püspökségben a peres ügyek elég bonyolultak voltak a Rzeczpospolitába való betagozódást követően a tisztázatlan jogrend miatt.⁵³⁹ A porosz területek kettészakadása előtt a későbbi Királyi Poroszország területén a chełmnoi jog volt érvényben, később azonban a nemességben felmerült az igény, hogy a szokásjog helyett kidolgozzanak egy saját, közös jogrendszert a Hercegi Poroszországgal. Ennek ellenére, hiába találkoztak a követek több alkalommal is,⁵⁴⁰ a Királyi Poroszország nemesei nem tartották annyira fontosnak az ügyet, hogy keresztülvigyék.⁵⁴¹ Így aztán éppen Báthory időszaka alatt, 1598-ban léptették érvénybe a lengyel föld, család és öröklési törvényeket, ami pedig a polonizáció tényerésével járt együtt.⁵⁴²

A püspöknek, mint földesúrnak a földek adás-vételével, és a jobbágyokkal is kellett foglalkoznia. Ezekkel kapcsolatban szüksége volt a káptalan engedélyére, ahogyan azt egy 1591-es levele is mutatja, ahol egy terület eladása miatt ír a káptalannak.⁵⁴³ Gyakran voltak különböző határvitákkal kapcsolatos ügyek is. Nem meglepő ezért, hogy a Warmiában fennmaradt térképek közül tíznél is több azok száma, amik Kromer⁵⁴⁴ és Báthory idejéből származnak. Előbbi idejéből három lajstrom is származik (az egyik a koadjutorsága időszakából), amiben összesen közel ötven határokkal kapcsolatos ügy van.⁵⁴⁵

A birtokrendezés a püspökség és a káptalan között is okozott feszültségeket. Báthory egy 1597-es levelében írja, hogy a káptalan ez ügyben hallatlan visszaéléseket követ el a püspök tudta és beleegyezése nélkül. Ez azért is érdekes adalék a püspökség értékeléséhez, mert Báthory ebben a levélben távolmaradásáról számol be, amellett, hogy megjegyzi, így is gondja van az itteni ügyekre.⁵⁴⁶ Viszont ebben az időszakban a püspök szinte egész évben Warmiában tartózkodott, így meglepő, hogy a tudta nélkül történtek ekkora visszaélések.

A birtokvitákon kívül is voltak földdel kapcsolatos feladatok, mivel a kérvények ügyében a püspöknek kellett döntenie. Ezeket szintén a káptalannal együtt intézte. 1595-ben például kérte a káptalant, hogy az őket megillető hűbértartást adják oda két kérel-

539 Az okozott problémát, hogy Warmiában lengyel bíróság is működött, így sok esetben nem volt egyértelmű a joghatóság. Ilyen volt a Czarliński-ügy is, amit bár Kromer megnyert, nem jutott nyugvópontra az ügy, végül az egész vizsályt Báthory fejezte be. (SZORC: *Dominium...* 374.) A magyar püspök idejéből még egy peres ügy említhető, bár nem parancsolta meg, de próbálta elérni a kegyelmet egy nő ügyében, akit Olsztynben halálra ítélték. SZORC: *Dominium...* 385.

540 III. Zsigmond uralkodásának kezdetén, sem 1587-ben, sem 1590-ben a szejmikeken nem tettek lépéseket ez ügyben. Báthory püspökségének idején még két alkalommal találkoztak a Királyi Poroszország rendjei és a Hercegi Poroszország követei, de sem az 1591-es lasini, sem az 1594-es gyűlésen nem történt előrelépés.

541 MALLEK: *Dwie części Prus. Studia z dziejów...* 112–113.

542 1620-tól a Hercegi Poroszországban is megszüntették a chełmnoi jog kötelező érvényét. BOGDAN, Danuta: *Warmia w XVI-XVIII wieku. Dominim – księstwo – kraik?* In: Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku. Szerk.: WIJACZKI, Jacek. Kielce, 1997. 64.

543 VE 419 II/622 Heilsberg, 1591. márc. 22., Báthory Endre a káptalannak. Felhatalmazást kér, hogy a püspökség területén egy területet eladjon, ha vevője kínálkozik.

544 Kromert kell tehát kiemelni a térképek ügyében. Mint az „aranykor” értelmiségi embere, és mint királyi kancellár, felismerte a térképek jelentőségét. Ráadásul, mint történétíró is fontosnak tartotta őket. MARCHWIŃSKI, Roman: *Plany i mapy majątkowe Warmii z lat 1580–1600 w archiwum diecezji warmińskiej w Olsztynie*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 1982. 3. 185

545 MARCHWIŃSKI: *Plany...* 154–155.

546 VE 419 III/1014 Smolainen, 1597. nov. 29. Báthory Endre a káptalannak

mezőnek.⁵⁴⁷ Báthory 1594-ben adott kocsmatartási jogot a krosnoiaknak, hogy az arra közlekedő zarándokokat kiszolgálhassák.⁵⁴⁸ Egészen modernkori problémával is találkozott a püspök: 1595-ben Báthory az erdők védelméről adott ki egy iratot, mert Frombork és Braniewo környékén már nem volt elég fa az építkezésekhez. Mivel a helyzet nem javult, ezt később többször megújították.⁵⁴⁹ A warmiai püspököknek chełmnói javai is voltak, amik hűbérként jelentek meg a különböző iratokban. Pl. Bęsia falunak, Báthory 1597. január 2-án engedélyezte a második malomkövet és fűrészmalom alapítását.⁵⁵⁰ A besdeni Jan Hosiusnak és fiának, Ulriknak halászati jogot adott, hogy heti egyszer halászhasanak saját étkezésükre, de nem eladás céljából.⁵⁵¹

A jobbágyokkal kapcsolatban már előkerült Báthory adománya, amikor a braniewói jezsuitáknak négy ottani jobbágyot átadott, ami a gyakorlatban utóda, Tylicki idején válósult meg. Báthory nevéhez fűződik egy fontos intézkedés, ami a jobbágyok szabadságának folyamatos korlátozásában jelentett egy állomást. A szabadság megváltásának ugyanis sokáig nem volt meghatározott összege, bár 1530 körülre általában 40–50 márkát fizettek érte. Ezt Báthory állandósította 1597-ben, de kötelezővé csak Grabowski tette 1743-ban. A jobbágyok kiszolgáltatót helyzetére mutat rá az a szintén Báthory idején történt eset is, hogy amikor a káptalan eladta Garzewot a jobbágyokkal együtt, akkor erről őket nem is lett volna kötelező értesíteni. A káptalan azonban javasolta az új tulajdonosnak, hogy írja meg a változást a jobbágyoknak.⁵⁵² Báthory viszont tekintettel volt a földmunkát végzők szükségleteire, 1593-ban azért kérte egy ügy elhalasztását, hogy a mezei munka véget értével, könnyebben tudják magukat képviselni a panaszosok.⁵⁵³

A 13. század óta tartott Warmiában az a folyamat, hogy a Tanács kivásárolta a községi bíróságokat a soldészek kezéből. Ennek egyik utolsó állomása volt, hogy Báthory átadta a soldészi hivatalt a városi tanácsnak 1598-ban Dobre Miastoban.⁵⁵⁴

Mivel a fent vázoltakból már sejthető, hogy Báthory András a püspökségi jövedelmek nagy részét a politikai ambíciói érdekében használta fel, a világi tevékenységeknél tűnik logikusnak feldolgozni az anyagi lehetőségei témakörét. Mint arról már esett szó, a lengyel püspökségek között a warmiai gazdagnak számított. Ezt részben annak köszönhetette, hogy a Királyi Poroszországban prosperált a gazdaság, aminek egyik fő haszonélvezője a püspök volt, hiszen a terület nagy részén az ő birtokai terültek el.⁵⁵⁵ Másrészt itt az adózási rendszer is más volt. A német fejedelemségekhez hasonlóan itt is szedtek egy speciális adót, ami többletbevételt jelentett a lengyel püspökökéhez képest.⁵⁵⁶

547 VE 419 III/0887 Smolin, 1595. jún. 2. Báthory Endre a káptalannak

548 HOCHLEITNER: *Religijność*... 181.

549 SZORC: *Dominium*... 175.

550 SZORC: *Dominium*... 190–191.

551 Erre az időszakos halhiány miatt volt szükség. AAWO, A5, 283.

552 SZORC: *Dominium*... 248.

553 Báthory András két levele a káptalannak: VE 419 II/752 Heilsberg, 1593 máj. 5. Küldöttek kiküldését kéri a panaszok miatt, majd (II/754) máj. 9-én az ügy elhalasztását a mezei munka utánra.

554 Az utolsó örökletes soldész Reszelben volt 1606-ig. SZORC: *Dominium*... 272.

555 GÓRSKI: *Problematyka*... 174.

556 SZORC: *Życie codzienne*... 19. Velük a korszakban az is megeshetett, hogy évekig nem tudtak jövedelemhez jutni, ahogyan az Rozdrażewski, kujáviai püspök Berzeviczyhez írott leveléből is kiderül. A püspök és a magyar főúr jó viszonyt ápoltak, ebben a levélben arról is szó van, hogy a püspök mennyire örül annak, hogy Berzeviczy Erdélyből visszatérve meglátogatta. Majd beszámol afeletti örömről, hogy Rómából megérkeztek a kinevezési okmányai, és „végre átvehette annak jószágait, habár nagy terhekkel,

A porosz püspökök azonban nem mindig éltek jól a lehetőségeikkel. Kromer bátyjával, Mikołajjal való levelezéséből kiderül, hogy Hozjuszt rossz gazdálkodónak tartotta, aki meggondolatlan, sőt pénzügyi kérdésekben kifejezetten naiv volt.⁵⁵⁷ Erre utalhat az általa támogatott diákok nagy száma, viszont ellentmond neki az a takarékos szemlélet, hogy magas költségek miatt csak a közeli gyűléseken vett részt. A grudziądzi gyűlésekre nem is nagyon ment el, inkább csak, ha Elblągban vagy Malborkban kellett megjelenie.⁵⁵⁸

Báthory András esetében az jelentett bizonyos szempontból nehézséget a pénzügyek terén, hogy a költségeit a király finanszírozta, amíg élt. Ez presztízskérdés volt István számára,⁵⁵⁹ viszont azzal a következménnyel járt, hogy András nem tudta felmérni a saját anyagi lehetőségeit, mert amit szeretett volna, azt a király mindig kifizette neki.⁵⁶⁰ István látta ennek a helyzetnek a veszélyeit, és igyekezett bizonyos korlátokat felállítani, például azért nem hívta unokaöcsét gyakrabban az udvarba, hogy ne szokjon hozzá túlságosan az ottani pompához.⁵⁶¹ Jól érzékeltették azonban a problémákat az itáliai utazások, hiszen mindkettő jóval költségesebb lett, mint ahogy tervezték. Az első út után tizenkét ezer forint adósságot kellett kifizetnie a királynak, aki meg is kérte az Andrást kíséror Reszka apátot, próbálja a fiatal Báthoryt takarékosabb életvitelre szoktatni, mondván a lengyel viszonyok között nem illendő ugyanolyan bőséggben élnie, mint Itáliában.⁵⁶² A második út után a király már nem élt, így András és Boldizsár is pénzügyi gondokba került. A bíborosnak elvileg a testvérénél több volt a bevétele, de rontott a helyzetén, hogy az interregnum alatt a miechówi prépostságot kétszer is feldúlták, először a lengyelek, aztán Miksa katonái.⁵⁶³ A király hagyatékához sem volt egyszerű hozzájutni, András pedig külön azért kérte III. Zsigmondtól, hogy adja át a Báthory István által neki hagyott javakat, mert adós maradt 14.000 forinttal Itáliában és ezért sok pénzre volt szüksége.⁵⁶⁴

ügy hogy egy-két évig jövedelemre nem számíthat s a magából kell élnie.” VE 478 I/239 Wolborz, 1582. márc. 16.

557 SZORC: *Życie codziennie...* 20.

558 BOGDAN: *Sejmik...* 42–43. Hozjuszt személyisége nagyon összetett volt. Annak ellenére, hogy a lengyel történeti munkákat egyháztörténeti vonatkozásban papok vagy szerzetesek írták, nem mondható, hogy elfogultak lennének nagy formátumú püspökökkel szemben, még ha a felekezetekkel kapcsolatos kérdésekben ezt a szemléletet érhetjük is tetten. A lengyel szerzők Hozjuszt gyengeségeiről, mint a pénzezési problémák, is megemlékeznek, és felhívják arra a figyelmet, hogy a püspök személyisége sok szempontból kettősséget mutatott. Például rendkívül dinamikus egyéniség volt, azonban a megfontoltság is jellemezte. Nagylelkűen támogatta a számára fontos kérdéseket, például sok tizenéves fiatalot neveltetett és iskoláztatott, de a luxust sem vetette meg, amiről a rendkívül kényelemes rezidenciája is tanúskodik Lidzbarkban. HOCHLEITNER: *Religijność...* 137.

559 Például tanulmányai alatt is saját kis udvartartása volt, nem kollégiumban lakott, bár sajnos nem tudni, hogy hol. HORN: *Báthory András*. 28.

560 Testvére, Boldizsár is hajlamos volt a könnyelműsége, de katonaként sokkal inkább tisztában volt a költségekkel. HORN: *Báthory András*. 31–32.

561 HORN: *Báthory András*. 38.

562 Az adósság egészen pontosan 11846 forintot tett ki. A király a kincstartónak írt levelében az adósság soron kívül való kifizetésével kapcsolatban, azzal az indokkal, hogy ez a kérdés a méltóságát érinti. Ezen kívül kifejezte óhaját, hogy a kincstár továbbra is gondoskodjon unokaöccse háztartásáról, de az itáliaihoz képest szerényebb mértékben. Reszktól arra is megkérte, hogy továbbra is maradjon András mellett. VERESS: *Báthory István erdélyi...* II. köt. 280–281.

563 Ennek ellenére számítani lehetett rá, hogy a biztos jövedelmek miatt András a lengyel-litván államban marad, még akkor is, ha a magyarokkal idegenként bántak a lengyelek. HORN: *Báthory András*. 120–121.

564 Báthory András 1588. okt. 20-i Zsigmondnak szóló levelét idézi VERESS: *Báthory Endre*, 29.

Később sem javult a helyzet, így a püspökség is nehéz pénzügyi helyzetbe került. Már 1590-ből van egy levele a káptalannak, amiben elismeri a kölcsön kapott pénz összegét, és azt ígéri, Szent Szaniszló napján a püspökségi jövedelméből majd visszaadja.⁵⁶⁵ Az is növelte a püspökhöz köthető kiadásokat, hogy ő gyakori résztvevője volt a varsói szejmeknek, és erre jelentős összegeket vett fel. Már 1591-ben költségvetési hiány alakult ki, ami 1595-re 24.550, a halála után 27.940 márkára nőtt.⁵⁶⁶

Meg kell azonban jegyezni, hogy az egyházmegyék nehéz anyagi helyzete, és adóssága egyáltalán nem volt szokatlan dolog, ahogyan azt a fentebbi kujáviai példából is láthattuk. A szomszédos chełmnoi egyházmegye is állandó pénzügyi problémákkal küzdött, Kostka sem tudta soha egyensúlyba hozni a költségvetést. Ennek főleg háborús okai voltak, a hadiadó és a katonatartási kötelezettség nagyon megterhelte az egyházmegyét. Ráadásul az ő működése előtt három évig nem töltötte be senki a tisztséget, így a vagyon csak pusztult. Békeidőben a szejmek és szejmikek megrendezése, és a vendégségek kerültek sokba.⁵⁶⁷ Nagyon jól bemutatja a helyzetét, amikor Kromernek az adókról írva így panaszkodik: „*Liedwo u mnie misz ukęsze (=ukęsi). Bo gdzie brak, tam niemniey.*” (Szó szerinti fordításban: „*Épphogy az egér engem meg nem harap. Mert ahol hiány van, ott nincs kevesebb.*”)⁵⁶⁸

Ha az egyházmegye tényleges anyagi helyzetét vizsgáljuk, akkor fontos figyelembe venni, hogy Warmiában a plusz adóbevételek plusz kiadásokkal is jártak. Az átlag lengyel püspökökhöz képest az ittenieknek sokkal több hivatalnokot kellett tartaniuk a környezetükben, már csak a püspökség óriási birtokainak gazdasági ügyintézése miatt is. Ezek a hivatalnokok a püspöki rezidencián éltek, és gyakran elkísérték a püspököt a püspökség területén tett útjaira.⁵⁶⁹ Ennek ellenére összességében kevesebb embert tartottak el, a hasonló anyagi lehetőségekkel rendelkező lengyel egyházmegyékhez képest. A 17–18. században pl. a wrocławieki udvarnokok száma elérte a 300-at, míg a warmiai kb. 150 volt.⁵⁷⁰ A 16. században Kromernek volt majdnem ennyi embere, összesen 123-an voltak az udvarában, ez akkor soknak számított.⁵⁷¹ 1587-ből ismerünk egy összeírást a birtokigazgató, Michał Neuman⁵⁷² tollából, ami szerint az udvarnokokra költött összes kiadás: 1775,8 porosz márka volt. Ezen felül viszont kellett még költeni azokra, akik nem kaptak pénzt, de pénzbe kerültek, mint a rokonok, vendégek stb. így összesen 150 körül voltak Kromer udvarában is.⁵⁷³

Warmiában, ebben a korszakban Báthory Andrásnak és Szymon Rudnickinak volt a második legnagyobb udvartartása, hetven fő körüli létszámmal.⁵⁷⁴ Az állandó udvarno-

565 VE 419 II/591 Heilsberg, 1590. máj. 10., Báthory Endre a vármiai káptalannak

566 BOGDAN: *Sejmik...* 42–43.

567 GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 234.

568 A Kromerrel való levelezésében egyébként ez az egyetlen lengyel mondat. GLEMMMA: *Piotr Kostka*, II. köt. 416.

569 SZORC: *Życie codzienne...* 9.

570 Hozzá kell azért tenni, hogy a wrocławieki egyházmegye a harmadik volt a rangsorban. SZORC: *Życie codzienne...* 13.

571 ACHREMCZYK: *Historia...* 61.

572 Neumann végrendeltét ismerjük (1594-ben Báthoryhoz vitték megerősítésre). Testamentuma azért érdekes, mert hatezer forintra rúgó vagyonát, minden ingó és ingatlan értékét, halálát követően ruháit, bútorait, használati tárgyait, valamint háziállatait és lovait, mind a braniewoi kollégiumra hagyta. AAWO, A5, 242v–244

573 SZORC: *Życie codzienne...* 29.

574 ACHREMCZYK: *Lidzbark...* 15.

kokon kívül⁵⁷⁵ a többiek száma a püspökök személyes érdeklődéstől függtek, így néha tartottak könyvtárost vagy írnokot. Báthory derűs, vidám ember volt, nem vetette meg az élet örömeit, szerette a nagy ivászatokat és vendégeskedéseket, ezért ő például zenészeket tartott, hogy az asztalnál játsszanak.⁵⁷⁶ Báthory udvartartását az egyházi funkciójához képest a várhatónál sokkal több világi személy jelenléte jellemezte, ami könnyen érthető, mivel nagybátyja halála után ő lett a Rzeczpospolitában maradt erdélyiek vezetője. Egyes kutatók a sok udvarnokot azzal magyarázzák, hogy ő kiskorától kezdve a nagy udvarhoz volt szokva, mivel sokszor megfordult nagybátyjánál, István királynál.⁵⁷⁷ Báthory esetében a hetven főn kívül figyelembe kell még venni a támogatott braniewoi diákokat is.⁵⁷⁸

Hozjus udvara kicsivel szerényebb volt, kb. hatvan emberből állt. Mivel olyan udvart illett tartania, mint más bíborosoknak is, nem tudta korlátozni ezt a számot. Őket ráadásul akkor is magával kellett vinnie, mikor Rómába utazott, ami rendkívül költséges volt. Erre egy megoldást látott csak, belépni valamilyen szerzetesrendbe, ahol a szegénység fogalma miatt mások voltak a kötelezettségek.⁵⁷⁹ Hozjus munkásságát ismerve nem meglepő, hogy négy titkárt tartott külön arra, hogy idézeteket keressenek ki a Szentírásból, az egyházatyák műveiből és más teológiai munkákból. Az egyik ilyen titkár Reszka volt.⁵⁸⁰

Kromernél már esett szó róla, hogy Lidzbarkban tartott bizonyos számú embert, akik főleg a rokonai vagy barátainak a rokonai voltak.⁵⁸¹ Ez a jelenség később is jellemző maradt, és abból adódott, hogy a püspökök ebben az időszakban már nem helyiek voltak. Kromer egyébként nem maga hívta ide a rokonait, hanem ők követték a nagyhatalmú családtagot, hátha meg tudja őket segíteni valamivel. Mivel Warmiában sok eladó föld volt, a letelepedésüknek nem is volt semmilyen akadálya.⁵⁸² Hozjus, akinek Rómában is nagy volt a szava, inkább a befolyásával segített, nem csak a saját rokonainak, de pl. Kostkának is, és az ő pártfogoltjainak. Beszédes, hogy ez alól csak akkor tett kivételt, ha az illetőnek protestáns családtagjai voltak, mint Jan Plemieckinek.⁵⁸³

Báthory magától is támogatta a családját, különösen Boldizsár halála után, amikor legközelebbi családtagjai Erdélyből hozzá menekültek. Boldizsár az erdélyi belpolitikai

575 Az udvarnokok többsége a püspöki székhelyen tartózkodott, általában a warmiai várakban csak kb. tíz ember volt. A legfontosabb hivatal a püspöki udvarban a kancellár volt. Ezt a tisztséget a kollegiatusi káptalan kanonoka töltötte be Lidzbarkban. Minden kancelláriai munkát ő végzett: szerkesztette a fontos iratokat, összegyűjtötte a fontos dokumentumokat, majd elhelyezte őket a levéltárban. A warmiai püspökségben a levéltár nem volt még túl nagy, de gyorsan növekedett a püspökök aktivitásának és széleskörű kapcsolataiknak köszönhetően. Az első ismert katalógus 1622-ből néhány tíz tételt tartalmazott. A kancellár segítette a titkárokat, akik tehetséges, fiatal papok voltak. SZORC: *Życie codziennie...* 13–15.

576 Arról nem tudunk, hogy Hozjus vagy Kromer tartott volna zenészeket. Az biztos, hogy Rudnickinak az udvarában voltak. SZORC: *Życie codziennie...* 18.

577 HOCHLEITNER: *Religijność...* 144.

578 SZORC: *Życie codziennie...* 30.

579 SZORC: *Życie codziennie...* 7.

580 Hozjus sokat foglalkozott intellektuális dolgokkal, Reszka írta róla, hogy nyolc órát foglalkozott intellektuális dolgokkal, nyolcat aludt és nyolcban imádkozott és intézte az aktuális ügyeket. SZORC: *Życie codziennie...* 21.

581 SZORC: *Życie codziennie...* 20.

582 Ez a terület polonizációjában is szerepet játszott, bár más nemzetek is megjelentek: Báthory alatt sok magyar tanult Braniewoban és néhány nemes le is telepedett itt. Jan Olbracht Wasa idején pedig a svédek jelentek meg, akik közül egy, Jan Vastovius warmiai kanonok is lett. SZORC: *Życie codziennie...* 11.

583 GLEMM: *Piotr Kostka*, II. köt. 239.

csatározások áldozata lett.⁵⁸⁴ A kivégzések előzményeit tekintve nincs konszenzus a történészek között,⁵⁸⁵ de az biztos, hogy a letartóztatások 1594. aug. 28-án megtörténtek.⁵⁸⁶ Geszty Ferenc dévai kapitány parancsot íratott a foglyokkal, amelyben minden várukat és uradalmukat átadták a fejedelemnek.⁵⁸⁷ A letartóztatottak közül öt embert nyilvánosan kivégeztek.⁵⁸⁸ A források szimbolikusan utalnak Zsigmond tettének igazságtalan voltára: „*Mikor levágták volna őket, azután nagy záporosó és mind az öt testet ott mosá meg szépen az eső.*” Négy embert a börtönben fojtottak meg.⁵⁸⁹ Zsigmond néhányaknak megkegyelmezett, de a javaikat nem adta vissza. Baranyai Decsi János szerint Zsigmond azzal védekezett, hogy a főurak maguk tehetnek a halálukról, amiért meg akarták támadni őt,⁵⁹⁰ de a kortársak és a szakirodalom is tisztán látta, hogy az urak bűne igazából a törökpartiság volt.⁵⁹¹ A börtönben megfojtott főurak halálát Zsigmond igyekezett minél tovább titokban tartani, nagyrészt azért, hogy a bíboros ne értesüljön Boldizsár öccse megöletéséről.⁵⁹² Bár Zsigmond sikerei a törökellenes háborúban ellensúlyozták azt a kárt, amit a megítélésén a kivégzések rontottak, az mindenképpen elmondható, hogy törésvonalat jelentett ez az esemény.⁵⁹³

584 HORN: *Báthory András*. 171–172.

585 Horn Ildikó úgy foglalta össze az eseményeket, hogy 1594-ben Zsigmond átadta neki a hatalmat és Itáliába akart menni. A híveinek ez annyira előnytelen lett volna a belső politikai ellentétek miatt, hogy inkább maradásra készítették a határozatlan fejedelmet. (HORN: *Báthory András*. 183.) A teljes kép bemutatása érdekében érdemes megjegyezni, hogy 1592-ben Boldizsár, aki Zsigmondtól értesült egy ellene tervezett merényletről, megölette a fejedelmi titkárt, Gyulai Pált és Gálfi Jánost, fejedelem egyik nevelőjét. (SZABÓ: *Az erdélyi...* 62.) Kruppa Tamás szerint Zsigmond az országgyűléssel megszavaztatta a törökkel való szakítást, de emiatt tatár csapatok támadtak Erdélyre. A fejedelem Boldizsárt küldte ellenük, aki azonban nem kezdett harcot velük, hanem Tordára országgyűlést hívott össze és meg akarta választatni magát Erdély fejedelemévé. A közben Kővárba menekült fejedelem látszólag megbocsátott nekik, később azonban elfogatta az összeesküvő főurakat. KRUPPA Tamás: *Tradíció és propaganda útján: Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*. Bp. 2015. 123.

586 A tizenöt letartóztatott főúr névsora: Báthory Boldizsár országos főkapitány, Kovacsóczy Farkas fejedelmi kancellár, Kendi Sándor első tanácsos, Kendi Gábor és Kendi Ferenc, szintén tanácsosok, Ifjú János főispán, Forró János, főispán, Bornemissza János (akinek katonai érdemei voltak), Gerendi János, főispán (a lengyel király vitéz kapitánya), Szentegyedi Somlyai Gergely fejedelmi tisztartó, Lónyai Albert, Szilvási Boldizsár, Czegei Vass György, Szalánczi Görgy.

587 A vallomásokat a korban szokásos módon kínzással szerezték meg, de a források szerint csak Forró Jánost kínozták meg, Gerendinek és Lónyainak már elég volt megmutatni a kínzóeszközöket.

588 Kendi Sándor, Ifjú János, Kendi Gábor, Forró János, Szentegyedi Gergely

589 Bornemissza János, Kendi Ferenc, Báthory Boldizsár, Kovacsóczy Farkas. Ezen kívül az elfogására küldött poroszlókkal vívott harcban halt meg Szalánczi László. Valaki mérget ivott.

590 NAGY László: *A rossz hírű Báthoryak*. Bp., 1984. 107–110.

591 SZABÓ: *Az erdélyi...* 63. Beszédés azonban a kortárs Illésházy István feljegyzése is, aki ebben a témában a kivégzést azzal magyarázta, hogy különben a fejedelmet „*Erdélyből ki is igazétották volna.*” (BAGI Zoltán: *Báthory Zsigmond a magyar történetírásban. (Rövid áttekintés)*. In: A Báthoriak kora: A Báthoriak és Európa. Szerk.: ULRICH Attila. Szerencs, Nyíregyháza, 2008. 116.) A Zsigmond és Boldizsár közötti konfliktusra, illetve a Zsigmond és András közötti kibékülésre bővebben ld.: KRUPPA: *Tradíció...* 130–142.; KRUPPA: *A katolikus...* 217–220.

592 Ennek kiderülte után is napvilágot láttak még olyan beszámolók, amelyek szerint Boldizsár halálát betegség okozta. ERDŐSI Péter: *A politikai színlelés funkciói és megítélése Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában*. In: Színlelés és rejtőzködés: A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2010. 96.

593 András a kiszámíthatatlan erdélyi politikai helyzet miatt már 1583-ban szerzett Boldizsárnak birtokot a lengyel-litván államban. A kurlandi Piłtyn várát azonban csak nagyon hosszú tárgyalások után tudta megvenni. ERDŐSI: *A politikai...* 100.

Az 1594-ben kiköltöző rokonok között volt András édesanyja, Majláth Margit, akiről az pletyka kelt szárnyra, hogy második férje halála után Thomori Nagy István erdélyi alvajdával élt törvénytelen házasságban.⁵⁹⁴ Ez nem valószínű, tekintve, hogy a családtagoknak érdemes volt minél hamarabb elhagyniuk Erdélyt. Az édesanyjával érkezett András és István féltestvére ifjabb Iffjú János is. A másik közeli rokon, akinek menekülnie kellett, István felesége Bebek Zsuzsanna volt. A sokat betegeskedő asszony az út során vesztette életét, de vélhetően nem a Báthory testvérek által gyanított mérgezés következtében. A fejedelemnél a pápa érte el, hogy ezek a rokonok a Rzeczpospolitába költözhesenek, mert ezzel remélte lecsillapítani a bíboros haragját. Terve azonban nem vált be, hiszen ezek az emberek csak még inkább bosszúra sarkallták Andrást, aki a fejébe vette, hogy Zsigmondot Istvánra kellene lecserélni.⁵⁹⁵

A bíboros az Erdélyben maradt rokonokkal is foglalkozott, legalábbis erről árulkodik egy Naprági Demeternek küldött levele, melyben erélyesen tiltakozik miechówi követé feltartóztatása ellen: „*Egyéb országban efféle levéllel járó bizonyos követeket nem őriztetnek és tartoztatnak. Nekem abbéli szegény hazámban vadnak szegény megnyomorított atyámfiái s barátim, kiket ugyan is segítenem is kell, e mellett néha meg is látogatatom őket, hogy ennél is nagyobb nyomoruságra ne jussanak, vadnak azért most is ott szolgálaim, küldök ez után is....*”⁵⁹⁶ Tekintve, hogy ebben az időszakban a két Báthory testvér sokat foglalkozott az erdélyi belpolitikai ügyekkel, nem lenne meglepő, ha a követküldés nem lenne ennyire ártatlan ügy, amilyenek a bíboros beállítja, de ez sajnos nem derül ki a jelenleg rendelkezésre álló forrásokból.

Összességében megállapítható a pénzügyekkel kapcsolatban, hogy bár a warmiai egyházmegye nagy jövedelmet hozott, plusz kiadásokkal is járt, illetve, hogy Báthory András, elődeihez hasonlóan nagyobb összegekkel támogatta rokonait.⁵⁹⁷

594 Veress Endre szerint Majláth Margit „*élvhajhászó özvegy és előhaladott kora dacára még mindig hódító szép nő*” volt. Veress a korai újraházasodás miatt sem szimpatizált a bíboros édesanyjával. Veress Endrét valószínűleg már meghurcolná a közvélemény az alábbi mondataért: „*Pedig Báthory Andrással boldog életük lehetett, mert volt három fiuk.*”, mondván, hogy egy nőnek nem csak a gyermekszülés lehet az egyetlen boldogsága. (VERESS: *Báthory Endre*, 3–5.) Veress mentségére legyen mondvá, hogy negyven évvel később már kicsit máshogy nyilatkozott egy hasonló helyzetben. Berzeviczy Mártonnal kapcsolatban leírja, hogy három fiúgyermeke volt, de életét csak „*külsőleg*” nevezi boldognak, mert lengyel feleségével nem értették meg egymást. (VERESS: *Báthory István király*. 193.) Majláth Margittal kapcsolatban van egy másik érdekes megjegyzése Veressnek. Szerinte a gyermekei ritkán láthatták anyjukat, de nem annak lutheránus volta miatt, hanem mert Báthory István, a lengyel király, nem támogatta a találkozásait: „*....a Báthory-ház feje és esze: István király veszedelmesnek tudta asszonyos befolyását fiaira; épp úgy, mint annak a léha életnek a hatását, mely a kis fogarasi várkastélyban volt.*” VERESS: *Báthory András b. püspök*... 3.

595 HORN: *Báthory András*. 185–188. Veress Endre szerint Boldizsár halála okozta a bíboros változását, akit egyébként szelíd, jámbor, jószívű férfiként mutat be. Mindezt azzal a megkötéssel, hogy „*azt a gyarlóságát is fel kell jegyeznünk, hogy egyuttal rendkívül hiu, nagyravágyó volt.*” Ezt egyébként még a kiváló történész nem látja vészes problémának, csak azzal együtt, hogy Boldizsár halála után, szerinte András egyetlen vágya a bosszú volt. (VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, p. 5–7.) Veress a testvéri szeretet mintaképeiként látatja Andrást és Boldizsárt, és azzal a kissé talán hatásvadász mondattal zárja gondolatmenetét, hogy: „*a mily igazán tudott szeretni, épp olyan fanatizmussal gyűlölte most a hóhér-fejedelmet*” VERESS: *Báthory Endre*, 50.

596 VE 419 III/1078 Miechów, 1598. jún. 15. Báthory Endre Naprági Demeter erdélyi kancellárnak

597 A testvérének Báthory Istvánnak az esküvőjére adott összegről, illetve a számukra vásárolt birtokokról a későbbiekben még lesz szó.

Milyen püspök volt Báthory András?

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Báthory András warmiai működése tulajdonképpen mindkét félnek csalódásokkal szolgált.⁵⁹⁸ Már önmagában az egy nagy zuhanás volt a család helyzetét tekintve, hogy a trónt Báthory István halála után a Wasa-család nyerte el. Ebben a szituációban, Báthory Andrásnak, aki ekkorra már megszerezte a bíborosi címet, az egyházi pálya még mindig nyitva állt, mint karrierlehetőség. Az, hogy 1589-ben, három évvel királyi pártfogója halála után is megkapta a warmiai püspökséget – annak ellenére, hogy jelentős porosz ellenállás mutatkozott, – azt jelzi, hogy ekkor még Báthory királyságának emléke élénk volt a lengyel emlékezetben, és unokaöccse erre nyugodtan számíthatott.⁵⁹⁹ A krakkói kudarc után Andrásnak warmiai püspökként kellett boldogulnia, de mint láthattuk, ezzel a címmel nem volt megelégedve, és a tisztséget is ehhez mérhető, csekély lelkesedéssel töltötte be.

Mivel püspöki éveinek nagy részében főleg erdélyi ügyeivel foglalkozott, a lengyelek várakozásait sem igen váltotta be. Nem véletlen, hogy a felszentelés hiánya mind a korban, mind a szakirodalomban igen hangsúlyos. Feltételezhetjük, hogy a Hozjuszt és Kromer munkássága után már a trentói zsinat szellemében változó klérus számára igencsak fontos volt ez a kérdés, Báthory pedig nem lépett utódai nyomába elhivatottság tekintetében sem.

Ha megnézzük Báthory tevékenységét püspökként, akkor lelki munkásságot nem nagyon találunk. Ami a nevéhez köthető, az csupa olyan dolog, amit világi mecénásként is megtehetett volna, mint várak és kolostorok felújítása, könyvek adományozása. Jól mutatja világiasságát, hogy az udvartartásában is sokkal kevesebb egyházi személy volt, mint az várható lett volna. Ez csak részben tudható be annak, hogy ő volt a Rzeczpospolitában maradt erdélyiek vezetője. Azt is jól mutatja, hogy szándékában állt végig fenntartani a világi karrierre való áttérés lehetőségét. Egyházi szempontból volt némi előnye annak, hogy Báthory András pont a warmiai püspökséget kapta meg, hiszen Hozjuszt és Kromer olyan jó munkát végeztek, hogy ezen egy egyházmegyéjével keveset törődő püspök sem tudott sokat rontani, ahogyan ezt a jó eredménnyel végződő vizitáció is megmutatta. Ennek tudható be, hogy ezt a korszakot, egészen Rudnicki püspökségének végéig a warmiai szakirodalom egyenesen aranykornak tartja.⁶⁰⁰ Láttuk, hogy az 1590-es évek közepére a Szentszék is letett Báthory jó püspökké formálásáról, bár próbálkoztak még azzal, hogy legalább a látszat kedvéért elérjenek nála eredményeket. Malaspina nuncius 1596-ban arra figyelmeztette, hogy az egyházmegyéjében és apátságaiiban feladatot, és ne jövedelemforrást lásson.⁶⁰¹

598 A püspökség értékelésére összefoglalóan ld.: BERKI Anna: *Báthory András, mint warmiai püspök*. In: *Értéktérítő tudomány: a Magyar Tudomány Napja alkalmából 2019. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga*. Szerk.: SCHMERCZ István. Nyíregyháza, 2020. 19–34.

599 Erős a gyanú, hogy a család jó emlékezetben való megtartása az oka annak, hogy András püspöksége sem kapott negatív értékelést a lengyel szakirodalomtól, bár kimutatható eredményei nem mutatkoztak munkásságának.

600 Rudnicki 17 évig volt püspök. Jó viszonyt ápolt a Porosz Fejedelemséggel, az ő vezetésével építettek katolikus templomot Królewiecben és kápolnát Świąta Lipkában. Gondot viselt az oktatásra, és ösztöndíjat alapított fiataloknak. Az utolsó évét (1621) háború zavarta meg, mert lengyel katonák szállták meg Warmiát, ez pedig már a svéd háború szörnyűségeinek előszele volt. ACHREMZYK: *Historia...* 79.

601 Viszont a Szentszéknek arra is kellett figyelnie, hogy miatta ne kerüljön rossz hírbe az egyház, így az is előfordult, hogy politikai ügyeit, mint a székely felkeléssel való kapcsolatának ügyét, eltussolták. HORN:

A warmiai világi tevékenységgel kapcsolatban is szerencsésen alakult Báthory helyzete. A poroszok éppen Kromer püspökségének végén és az átmeneti időszakban küzdöttek sokat III. Zsigmonddal, aki vonakodott megadni törvényes előjogaikat, de mire Báthory András ténylegesen elkezdett a terület ügyeivel foglalkozni, addigra ezek a viták már nyugvópontra jutottak. Így az adók megszavazása gördülékenyen ment a porosz szejmen, és Báthory inkább csak reprezentációs feladatokat kapott. Feltűnő, hogy a fennmaradt adatok alapján a püspökhöz köthető tevékenységek nagy része 1597–98-ra tehető. Ennek oka az volt, hogy ekkor politikai megfontolásokból, és a lengyel támogatók megtartása érdekében jó püspökök akart látszani. De ebben is tetten érhetjük a korábbi tendenciákat, hiszen egyházi szempontból csak a könnyen semmissé tehető szubdiakónusi felszentelés felvétele tekinthető előrelépésnek, a többi intézkedése a bíraskodással, kereskedelemmel, földügyekkel kapcsolatos.

Ezen megállapítások leszögezése után érdemes még egy fontos elvi kérdésről szót ejteni. A kutatás során ugyanis többször kaptam nem az eredményekkel, hanem a kérdésfeltevéssel kapcsolatos bírálatokat. Ezek egyrészt arra irányultak, hogy mivel Báthory András soha nem is akart igazán egyházi pályára lépni, várható-e egyáltalán tőle más viselkedés, mint amit tapasztalunk, elmarasztalhatjuk-e azért, hogy nem végzett jelentős egyházi tevékenységet. Másrészt az is elhangzott, hogy a trentói zsinat után a klérus nem változott olyan gyorsan, vagyis éppen ebben az időszakban a püspökök többsége hasonló hozzáállással töltötte be a tisztségét, és ilyen értelemben Báthorynak nem volt szerencséje azzal, hogy pont két ilyen nagy formátumú püspököt követett, akik miatt éles a kontraszt az életpályák között. Ezek a szempontok valóban jogosak, és mindenképpen ott van a helyük a mérleg másik nyelvében. Magam is azt gondolom, hogy igen súlyos terhek neheztedek Báthory András vállára, akár ha az egyházi-világi karrier dilemmáját, akár az erdélyi ügyekért érzett felelősségtudatát tekintjük. Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy a bíboros anyagi és politikai tekintetben minden tőle telhetőt megtett Erdélyért. És ezzel el is érkeztünk egy nagyon fontos ponthoz. Jelen kutatás célja ugyanis a lengyel szempontok felvonultatása. Márpedig annak, hogy András szülőhazájára költötte a püspökség bevételeinek egy részét, lehet pozitív olvasata magyar szempontból, de nézzük meg Warmia érdekeit is! Ők már harmadjára voltak kénytelenek olyan püspököt megválasztani, akit nem is akartak, aki helyett a szomszédai végezték el az egyházi teendőket, és aki külföldi aspirációk érdekében költötte el a pénzüket. Ezen kívül azt gondolom, hogy bármilyen korszakban, bármilyen állás, vagy egyházi tisztség esetében, ha valaki felveszi az érte járó jövedelmet, akkor van létjogosultsága annak a kérdésnek, hogy ezért cserébe milyen munkát végez. Akkor is, ha nem is akarta ezt a pályát, akkor is, ha a többiek is rossz püspökök, az egyén felelőssége nem elvitatható. Ilyen értelemben feltehető és megválaszolható az a kutatási kérdés, hogy valaki milyen püspök volt, természetesen a fent említett „enyhítő körülmények” figyelembevételével.

LENGYEL ROKONSÁG

A püspöki tisztség betöltése mellett, sőt, talán még annál is inkább, az összefonódó családi szálak jelentették a Báthoryak és a lengyelek kapcsolatának megerősödését. Jelen munka keretein belül négy lengyel rokont szeretnék jobban bemutatni.⁶⁰² Három házastársról és egy testvéréről van szó, akiknek vallási szempontból érdekes a szerepe. Először arra tekintünk rá, hogy Jan Zamoyski, akit a lengyelek csak „*nagy toleránsként*” emlegetnek hogyan viszonyul protestáns feleségéhez, Báthory Grizeldiszhez. Ezt követi Zofia Kostka bemutatása, aki a bíboros Báthory András testvérének, Istvánnak második neje lett, majd pedig Anna Zakrzewskáé, aki pedig a Báthory-Kostka házasságból származó Andrásához ment hozzá. A két lengyel feleség esetében a családi háttér feltárása is izgalmas eredményekkel szolgál, hiszen róluk jobbra csak annyit lehetett eddig olvasni a magyar szakirodalomban, hogy lengyel nemesasszonyok voltak. Vallási buzgóságuk kérdése viszont nagyon fontossá válik két ponton is. Egyrészt azért, mert Zofia András nevű fiával kapcsolatban a magyar nemesség egyik fő kifogása az, hogy inkább lengyel katolikus már, mint magyar, így nagy jelentőségre tesz szert, hogy Zofiának milyen kudarcai és sikerei vannak gyermeke nevelésében, illetve, hogy ő maga, valamint az egész Kostka família mennyire buzgón gyakorolja a hitét. Másrészt ott van Báthory Zsófiának, Anna Zakrzewska lányának az áttérésével kapcsolatos problémakör, ami bátran lehet mondani, hogy a mai napig tartó sebeket jelent mindkét felekezet számára. Ebben a kérdésben pedig nagy a jelentősége annak, hogy a katolikus hitéhez annyira ragaszkodó Zsófiának a szülei, illetve a nagyszülei milyen példát, milyen nevelést adtak. Emellett nagyon izgalmas szálát jelent az özvegyek helyzetének vizsgálata, hiszen a magyar szokásokat tekintve sokszor furcsa viselkedésük rögtön érthetővé válik, ha a lengyel jog szempontjából tekintünk rájuk. Az utolsó lengyel családtag, akiről szó lesz, Jadwiga Lubstowska, Báthory Zsófia féltestvére, aki lengyel bencés apácaként élte le életét. Róla eddig nagyon keveset tudunk, illetve sok félreértés is gyökeret vert a szakirodalomban, pedig fordulatokkal teli élete rendkívül izgalmas.

602 Ide kívánczozhatna még Jagelló Anna is, Báthory István lengyel király felesége, azonban az ő házasságukat alaposan feldolgozta Horn Ildikó: *A könnyező krokodil* című könyve. Ráadásul itt nem volt szó vallási hatásokról, különbözőségekről, az ő kapcsolatuknak teljesen más jellegű problémáik voltak.

JAN ZAMOYSKI

Az esküvő

1583. jún. 12-én és az azt követő tíz napban látványos esküvőre és ünneppsorozat-ra került sor Krakkóban.⁶⁰³ A nagyszabású esemény méltó volt a házasulók rangjához, hiszen a király unokahúga Báthory Grizeldisz kelt egybe az ország egyik leghatalmasabb főúrával.⁶⁰⁴ A vőlegény, Jan Zamoyski kancellár, a korona nagyhetmanja, az első és egyben a legrangosabb a Báthory-családba beházasodó lengyelek közül. Zamoyski különösen sikeres karriert futott be, annak ellenére lett ugyanis a Rzeczpospolita egyik legbefolyásosabb politikusa és egyik leggazdagabb főura, hogy apjától nem örökölt nagy vagyont.⁶⁰⁵ Hatalmának csúcsát Báthory uralkodása alatt érte el, együttműködésüket Zamoyski és Grizeldisz házassága koronázta meg. Ez a politikailag nagyon előnyös vegyesházasság azonban nem lett boldog, részben azért, mert a felek kitarítottak eredeti felekezetiük mellett. Zamoyski, bár toleráns nézeteket vallott, a katolikus vallás buzgó híve volt, Grizeldisz pedig sem neki, sem nagybátyjának, sem senki másnak nem sikerült rábeszélnie az áttérésre.

A nevét elhagyta, a vallását nem: Grizeldisz felkészítése

Zamoyski és Grizeldisz házasságának gondolata már 1580 végén felmerült, de Grizeldisz még csak tizenegy éves volt, így várni kellett a terv megvalósításával. A fennmaradt források szép⁶⁰⁶ és okos lánynak írták le, de több okból is fiúnak tartották. Egyrészt nagyon vakmerő lovas és szenvedélyes vadász volt. Másrészt akaratosnak tartották,⁶⁰⁷ amit később az is alátámasztott, hogy nagybátyja óhajával szemben megtartotta eredeti vallását.⁶⁰⁸ De már gyermekkorában is szokatlannak tartották, hogy „bubával” nem játszott soha, és a drága babákat, amiket kapott vagy egy nap múlva földhöz vágta, vagy más lányoknak ajándékozta.⁶⁰⁹

603 Az esküvői előkészületekről és magáról az ünnepről bőven ír: VERESS: *Báthory István király*. 209–211. Az esküvő részleteire szintén ld.: HORN: *Báthory András*. 55–58. A lengyel szakirodalomban: DAVIES: *Lengyelország története*, 208–209.; GRZYBOWSKI, Stanisław: *Jan Zamoyski*. Warszawa, 1994. 158.

604 Jól mutatja a vőlegény vagyonának mértékét, és általában a főurak hatalmának a növekedését, hogy ebben az időszakban elkezdtek a királyokénál is fényűzőbb esküvőket rendezni. Zamoyski harmadik esküvőjéről például azt mondták a kortársak, hogy a krakkói piactéren felállított házassági diadalív, még III. Zsigmondét is felülmúlta. ŁOZIŃSKI, Władysław: *Życie polskie w dawnych wiekach*. Warszawa, 2006. 199.

605 MANDZIUK, Józef: *Kanclerz Jan Zamoyski (1542–1605) wobec protestantów*. Studia Sandomierskie. 12. 2005. 15.

606 Grizeldisz arcképéről Veress Endre számol be, neki volt egy másolata a Sypniewski Ferenc festményéről készült fametszetről, ami a „*Tygodnik Ilustrowany*” hetilap régi számában jelent meg, utána Sokolowski: *Dzieje Polski* c. művében. Veress másolata sajnos nincs meg a gyűjteményben (VE 434/8), de megjelenette 1937-es könyvében, a 208. és 209. oldal közé befűzve.

607 HORN: *Báthory András*. 52.

608 VERESS: *Báthory István király*. 214.

609 VERESS: *Báthory István király*. 210.

Szintén nem tartották lányosnak a korbán, hogy komoly műveltséggel rendelkezett,⁶¹⁰ pedig Grizeldisz taníttatása Báthory Istvánnak köszönhetően alakult így. A lengyel király felismerte annak a jelentőségét, hogy egy Zamoyski típusú politikus mellé művelt feleség kell. Grizeldisz ilyen módon az előképe lett annak a művelt nőtípusnak, ami a Rzeczpospolitában csak a következő század közepén, de még inkább a 18. században lett általános a főúri körökben. A kiváló oktatásban részesített fiatal lányok, akik a felvilágosodás eszméit is megismerték, felnőve egyre jobban részt vettek a diplomáciában, a személyes intrikákban és a politikai játszmákban.⁶¹¹ Azt biztosan tudjuk, hogy Grizeldisz tudott latinul kommunikálni férjével.⁶¹² Bár Veress Endre korai munkájában a feleség leveleit „asszonyos” latinságúnak titulálta,⁶¹³ később már gondos latinságról beszélt.⁶¹⁴ Sőt, Veress azzal is hangsúlyozta Grizeldisz műveltségét és könyvszeretetét, hogy olyan mondatot adott a szájába, miszerint nem bánja, ha Zamoyski felesége lesz, csak könyveit hadd vigye magával.⁶¹⁵ Veress Endre feltételezte, hogy Grizeldisz elég jól megtanult lengyelül is, többek között azért, mert nevét a közokiratokban lengyelesen írta alá.⁶¹⁶

Az oktatás mellett egy másik előkészület is történt a házasság előtt, Grizeldisznak ugyanis meg kellett változtatni a nevét. Eredetileg Krisztinának hívták, de Jan Zamoyskinak már korábban volt ilyen nevű felesége, ezért a házasság után a lengyel névalak teljesen azonos lett volna. A félreértések elkerülése érdekében a Báthory-lánynak új nevet választottak.⁶¹⁷ A Grizeldisz név Boccaccio Decameronjának századik novellájából származik, Magyarországon először kisasszonyfai Istvánffy Pál Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére írt költeményében tűnt fel.⁶¹⁸ Érthető a névválasztás, mivel Grizeldisz a történetben pozitív szereplő, aki a korbán fontosnak tartott női erényeket testesítette meg. A Zamoyskival tervezett házasság esetében, ahogyan azt Máté Ágnes is felveti, fontos üzenetértéke lehetett ennek a választásnak. Az erős személyiségű Báthory-

610 HORN: *Báthory András*. 52.

611 BOGUĆKA, Maria: *Women in politics. The case of Poland in the 16th–18th centuries*. In: *Acta Poloniae Historica*. 83. 2001. 92.

612 Így nem kerültek olyan helyzetbe, mint korábban Báthory István és Jagelló Anna, akiknek nem volt közös beszélt nyelvük. (HORN Ildikó: *A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága*. Bp., 2007. 63.) Veress szerint Báthory István latinul beszélt feleségéhez. (VERESS: *Báthory István király*. 298.) Érdemes kritikával kezelni Veress kijelentését, miszerint Zamoyskit az első találkozás alkalmával meglepte Grizeldisz latin tudása. (VERESS: *Báthory István király*. 213.) Vélhetően egy ennyire előkészített esküvő esetén tisztában lehetett ezzel a ténnyel.

613 Grizeldisz négy levelét olvasta, amik az Archiwum Jana Zamoyskiegoban később ki lettek adva. VERESS: *Lengyelországi...* 16.

614 VERESS: *Báthory István király...* 227. A későbbi kutatók közül, Horn Ildikó is kiválóan találta a Báthory-lány latin tudását. HORN: *Báthory András*. 52–53.

615 VERESS: *Báthory István király*. 208.

616 VERESS: *Báthory István király*. 230.

617 HORN: *Báthory András*. 53–55.

618 Istvánffy vélhetően a padovai egyetemen ismerhette meg a novellát Petrarca latin nyelvű átdolgozásából (*De insigni obedientia et fide uxoris*). (ERDŐSI Péter: *Az itáliai erényekben vétkesnek mondott erdélyi fejedelem*. In: *Sic itur ad astra*. 1996. 1–3. 15.); (MÁTÉ Ágnes: *Fabula és história határán*. Szeged, 2018. 167). Grizelda története lengyel földön is ismert volt. Hasonlóan a magyar esethez, 1571-ben a Rzeczpospolitában is esküvői ajándékként jelent meg a történet, az olvasni szerető Elżbieta z Mortągna ajánlva. MÁRÉ: *Fabula...* 187.

lány, aki ráadásul nem is akart áttérni a katolikus hitre, ezzel fejezhette ki, hogy minden másban aláveti magát nagybátyja és leendő férje akaratának.⁶¹⁹

Nem véletlenül készítették fel ilyen gondosan a menyasszonyt, hiszen a két férfinak nagyon komoly tervei voltak ezzel a házassággal, illetve Zamoyskival, mint a Báthory-család új tagjával. A lengyel szakirodalom megegyezik abban, hogy amikor István hozzáadta az „*eperajkú*” unokahúgát Zamoyskihoz, ezzel akarták kikövegni az utat számára a lengyel vagy esetleg az erdélyi trónhoz.⁶²⁰ Bazyłow szerint Zamoyskiban még 1600-ban is felmerült a gondolat, hogy a fia lehetne erdélyi fejedelem, ha Zsigmond utód nélkül halna meg.⁶²¹ Annak ellenére, hogy ezek az uralkodással kapcsolatos tervek nem valósultak meg, a Grizeldisszel kötött házasság megkoronázta Zamoyski karrierjét. Tekintetbe véve a völegény vagyonát és társadalmi státuszát, a Báthory-családnak is előnyös volt ez a frigy. Nem meglepő, hogy Báthory Kristóf a végrendeletében is meghagyta, hogy lányát Zamoyskinak szánja.⁶²²

Az utódok példaképe: a bukott Zamoyski

Zamoyski pályafutása több szempontból is nagyon érdekes. Figyelemre méltó már az is, hogy körülményei ellenére milyen kivételesen fényes karriert futott be. Ezen kívül vallási szempontból szokatlan kettősség jellemezte. Politikai tekintetben ugyanis rendkívül hevesen védelmezte a vallási toleranciát, személyes életében viszont a hittérítés elkötelezett harcosa volt. De a legizgalmasabb talán az, hogy bár a pályája csúcán rendkívül népszerűtlen volt a nemesek körében, akik irigykedve nézték sikereit, bukását követően mégis a lengyel szabadság szimbóluma lett, akire minden politikai oldal előképként hivatkozott.

Jan Zamoyski gyermekkorának bizonyos részleteit homály fedi,⁶²³ de 1560-tól már jól kirajzolódik a korban klasszikus nemesi pálya. Ekkor indult ugyanis a népszerű padovai

619 Sajnos közvetlen forrásunk nincs a névváltoztatás okára. (MÁTÉ: *Fabula...* 194–195.) Máté egyébként hosszasan foglalkozik a névváltoztatással, illetve annak kérdésével, hogy Szamosközy István miért ítélte meg olyan negatívan ezt a névváltoztatást. (MÁTÉ: *Fabula...* 189–194.) Máté Ágnes arra az izgalmas tényre is felhívja a figyelmet, hogy Grizeldisz a családon belül születési nevét használta (MÁTÉ: *Fabula...* 194.), azonban az általa hivatkozott helyen „Griseldis Bathori de Somljo” (*Archiwum Jana Zamoyskiego*. Kiad.: SIEMIŃSKI, Józef, III. köt. Warszawa, 1913. nr. 920., 255.) olvasható.

620 BESALA, Jerzy: *Niewygodne związki. Opowieść o końcu dynastii Jagiellonów*. Warszawa, 2017. 251.; WISNER: *Rzeczypospolita...* 216.; NOWAK, Jerzy Robert: *Węgry bliskie i nie znane*. Warszawa, 1980. 102. Főleg a lengyel kutatók hangsúlyozzák ezt a tényét. Grzybowski szerint, bár a lengyel trónon István Boldizsár unokaöccsét látta volna szívesen utódjaként, tisztában volt azzal, hogy ezt a szejm nem hagyná jóvá. Ezért esett a választása Zamoyskira. GRZYBOWSKI: *Jan Zamoyski*. 155–158.

621 Bazyłowot idézi: NOWAK: *Węgry...* 102. Zamoyski valóban próbálta lengyel befolyás alá vonni Erdélyt Báthory András halála után, de ezt Báthory Zsigmondon keresztül igyekezett elérni, annak ellenére, hogy ekkora már a családi kapcsolat Grizeldisz halála miatt megszakadt. *Erdély története*, 531.; BARTA: *Az erdélyi...* 192.

622 GRZYBOWSKI: *Jan Zamoyski*. 155–158.

623 Születésének időpontjaként különböző dátumokat találhatunk. Wisner 1545 márciusát ír (WISNER: *Rzeczypospolita...* 214.), Grzybowski 1542-t (GRZYBOWSKI: *Jan Zamoyski*. 14.), Heidenstein pedig 1541-et (BALLA Gábor: *Báthori István király és Jan Zamoyski kapcsolata: egy sikeres együttműködés története*. Historia Nostra: Történelmi folyóirat 1. 2016. 8.). A korábbi dátumoknak nagyobb a valószínűsége, különösen azért, mert a szakirodalom valószínűsíti egy korai, két évig tartó párizsi és strasbourgi tanulmány-

egyetemre tanulni. Öt évig tartózkodott a városban, 1564-ben jogi doktorátust szerzett.⁶²⁴ Hazatérése után, 1565-ben vagy 1566-ban lett királyi titkár, majd 1576-ban alkancellár, négy évre rá, már Báthory uralkodása alatt vált kancellárrá, majd 1581-ben megszerezte a nagyhetmani címet.⁶²⁵ Ebben az időszakban egyre inkább a király szeme és füle lett. Ő vezette a teljes külpolitikát, a Habsburg és a török ügyek kivételével.⁶²⁶ Megnövekedett befolyása miatt *alter Rex*-ként emlegették. A királlyal való együttműködésének kölcsönösségét kiválóan bemutatja a kortárs mondás, miszerint: *“A királynak nem kellene Zamoyski nélkül a szemre menni, Zamoyskinak meg a király nélkül háborúba.”*⁶²⁷

A politikai sikerek azonban nem jártak együtt népszerűséggel. Ennek a természetesen felmerülő irigységen kívül az volt az oka, hogy a lengyeleknél a Báthory idején felemelkedő nemeselek, különösen Zamoyski és Opaliński, kezdetben nem rendelkeztek valódi társadalmi és anyagi hatalommal, hanem azzal jutottak hozzá, hogy az állam centralizált intézményeit vezették: a hadsereget, a kancelláriát és az udvart.⁶²⁸ Ez volt az oka annak, hogy a lengyel nemesség vonakodva fogadta csak el Zamoyski és király unokahúgának házasságát is, hiszen tisztában voltak vele, hogy ez nagymértékben növeli majd a kancellár befolyását.⁶²⁹ Anyagilag is igen előnyös volt Zamoyskinak ez a házasság, ahogy egy korabeli krónika is fogalmaz: *„A feleség tekintélyes vagyont hozott Zamoyskinak... ami nagy féltékenységet váltott ki az emberekből.”* Bár az egyik esküvői beszédben Jan Tomasz Drohojowski, przemysli sztarosza a nemesség szeretetéről biztosította a kancellárt, a szenátorok többsége ellenérzéseitől függetlenül azért jelent meg az eseményen, hogy ne essenek ki a nagyhatalmú Zamoyski kegyeiből.⁶³⁰

Annak ellenére, hogy az utódlás kérdése nem a Báthoryval szövögetett tervek szerint alakult, III. Zsigmond uralkodásának kezdetén úgy tűnt, hogy Zamoyski az új helyzetben is megtalálja a számításait. Az új uralkodó ugyanis fiatal volt, és csak a svéd viszonyokat ismerte. Ráadásul nem is nevelték uralkodásra, így mindenki arra számított, hogy a mellette álló két idősebb, nagy politikai tapasztalatokkal rendelkező ember, a hatvanhét éves Stanisław Karnkowski primás, és a negyvenöt éves Jan Zamoyski fogják tanácsokkal ellátni az ifjú királyt.⁶³¹ A nagyhetman vesztét végül nem is a királlyal, hanem a tanácsadóival, Karnkowskival és Opalińskival való összetűzés okozta, akik aztán sikeresen hangolták Zamoyski ellen az uralkodót. III. Zsigmond a kancellárral szemben álló Habs-

utat, amire a későbbi kancellár már 1555-ben elindult volna. Ez tizennégy évesen már elképzelhető, tíz évesen kevésbé. Hozzá kell még tenni, hogy ennek az útnak Grzybowski több részletét is megkérdőjelezi, különösen a párizsi tartózkodást tartja az élettörténetbe való kortárs betoldásnak. GRZYBOWSKI: *Jan Zamoyski*. 12.

624 Sikeres évek voltak ezek Zamoyski számára: választott rektor lett, és Velencében megjelent egy könyve is *De senatu Romano libri duo* címmel. WISNER: *Rzeczypospolita...* 214.

625 WISNER: *Rzeczypospolita...* 215.

626 KONOPCZYŃSKI, Władysław: *Dzieje Polski nowożytnej*. Warszawa, 1986. 191.

627 NOWAK: *Węgry...* 88. Már Veress is megjegyzi, hogy ez egy kölcsönösen előnyös kapcsolat volt, mert Báthory István sem tudott volna ilyen sikereket elérni Zamoyski nélkül. VERESS: *Báthory István király*. 8.

628 A „nagy hármás” (Zamoyski, Opaliński, Radziwiłł) tagjai közül, Zamoyski és Opaliński hatalmának alapját tehát a Báthorytól kapott tisztségek jelentették. AUGUSTYŃIAK: *Historia...* 580.

629 WISNER, Henryk: *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI-XVII wieku*. Warszawa, 1978. 110.

630 BESALA: *Stefan...* 392.

631 WISNER: *Rzeczypospolita...* 193.

burg-párti politikusokat kezdte támogatni,⁶³² és meglepő módon Zamoyski számára ez hozta meg végül a népszerűséget. Ebben a helyzetben ugyanis a királlyal elégedetlen oldal a demokrácia és a szabadság védelmezőjének látta Zamoyskit, akiről ez a kép maradt meg 1605-ös halála után is.⁶³³ A kancellárnak így nagyon pozitív maradt az emlékezete a lengyelek között,⁶³⁴ halála után a lengyel politikai élet egyik legnagyobb hatású politikusává vált. A későbbi évszázadokban szívesen hivatkozott rá minden politikai oldal, olyan mondatokat ragadva ki tőle, amik alátámasztották a nézeteiket.⁶³⁵

A „nagy toleráns” vegyesházassága

Grizeldisz és Zamoyski házassága ugyan komoly politikai előnyökkel kecsegtetett, de nem tartozott a jól sikerült kapcsolatok közé. Ennek egyik oka a vallási különbözőségben rejlett. Az antitrinitáriusokon kívül ugyanis egyik felekezetről sem volt jellemző, hogy toleránsak lettek volna a vegyesházasságokkal kapcsolatban. A lengyeleknél általában a feleség térítette a maga vallására a házastársát,⁶³⁶ Zamoyski esetében ez éppen fordítva történt. Négy házasságából kettőben vett el protestáns nőt, közülük az egyiket, Krystynát sikerült áttérítenie. Első felesége Anna Ossolińska katolikus volt. Rá azért esett Zamoyski választása, mert az édesapa, Jan Ossoliński, lublini zászlós nagy népszerűségét kihasználva jól tudta a saját kapcsolatrendszerét is tovább építeni.⁶³⁷ Anna halála után, 1574-ben Krystyna Radziłłówna kezét kérte meg. A leghatalmasabb litván családba való beházasodás megérte Zamoyskinak a katolikus nemesség és Caligari nuncius neheztelését. Krystyna ugyanis a kálvinisták védelmezőjének, Fekete Mikołajnak a lánya volt. Ez a házasság minden szempontból jól alakult, a feleség egy éven belül katolizált, és a két fél között szerelem alakult ki. Krystyna azonban tizennyolc évesen, a szülést követően meghalt. Zamoyski vigasztalhatatlan volt, állítólag még a papi rendbe való belépést is fontolgatta.⁶³⁸

Ilyen előzmények után került sor az újabb vegyesházasságra Grizeldisszel. Az ő esetében azonban kevés esély volt az áttérésre. Grizeldisz, a kor szokásainak megfelelően édesanyja vallását követte, aki protestáns volt. Bár Bocskai Erzsébetről keveset tudunk, erőszakos természetű, protestáns asszonyként maradt meg az emlékezetben.⁶³⁹ Mivel lányával értelemszerűen nem merült fel ilyen kérdés, a katolikus nevelés iránti ellenszen-

632 KONOPCZYŃSKI: *Dzieje...* 203.

633 KONOPCZYŃSKI: *Dzieje...* 225.

634 Nemcsak a politikai hagyaték, hanem a művészetpártoló tevékenysége is nagyban segítette későbbi pozitív megítélését. A reneszánsz művészet mecénásaként saját birtokán létrehozta Zamość erődvárosát, melyet a „reneszánsz gyöngyszemének” tartanak. A várost fontos kulturális és tudományos központtá tette, hogy Zamoyski akadémiaát is alapított. MANDZIUK: *Kanclerz...* 5.

635 Tazbirra hivatkozik: WISNER: *Rzeczypospolita...* 221.

636 BOGUCKA, Maria: *Women and Religion in the Early Modern Period*. In: *Acta Poloniae Historica*. 77. 1998. 21–23.

637 DUBAS-URWANOWICZ, Ewa: *Wesele Jana Zamoyskiego z Gryzeldą Batorówną*. Białostockie Teki Hist. 9. 2011. 237.

638 MANDZIUK: *Kanclerz...* 9.

639 Báthory István emlékezete. 35.

vét a fiával, a fejedelem Zsigmonddal kapcsolatos történetekből lehet megismerni.⁶⁴⁰ Possevino egy 1585-ös levele például érdekes családi szóváltást örökített meg. Szerinte Bocskai Erzsébet azzal vádolta meg a hétéves kis Zsigmondot, hogy csak azért mutat „ilyen szeretetet a katolikus vallás iránt”, mert tetszeni akar nagybátyjának, a lengyel királynak. A történet szerint Zsigmond kifejezte őszinte katolikus meggyőződését, és igen bántó módon válaszolt anyjának: „s ha én úgy akarnék tenni, hogy hasonlítsak a királyhoz, tudom, hogy neki több esze van, mint egy olyan asszonynak, mint ön.”⁶⁴¹

Grizeldiszt édesanyja halála után a kolozsvári jezsuiták próbálták áttérésre készíteni, de másfél évig nem jártak sikerrel. Az esküvő előtt viszont nem csak Grizeldiszen,⁶⁴² hanem Báthory Istvánon is egyre nagyobb lett a katolikus nyomás. Különösen Bolognetti nuncius számított tántoríthatatlannak ebben a kérdésben, olyannyira, hogy végül megtiltotta a krakkói érseknek az esküvő megtartását. Ez természetesen nem hiúsította meg a tervet, hiszen a király híve, Marcin Białobrzieski szívesen összeeskette a párt ilyen körülmények között is.⁶⁴³ Báthory István, aki katolikus létére tiszteletben tartotta a Rzeczpospolitában törvénybe iktatott vallási toleranciát,⁶⁴⁴ szintén örült volna unokahúga áttérésének, de erőszakkal nem akarta rábírnai a váltásra. Ráadásul nagyon tisztelte Bocskai Krisztinát is, aki Grizeldisznak édesanyja halála után szinte nevelőanyja volt, ő pedig szintén kitartásra buzdította az ifjú feleséget. Állítólag Krisztina Erdélybe való visszatérése előtt könnyes szemekkel kérte a lányt, hogy anyja emléke miatt ne hagyja el vallását.⁶⁴⁵ Az erős családi kötődés a Bocskai-ághoz, illetve valószínűleg a személyes meggyőződés is, azt eredményezte, hogy Grizeldisz megmaradt eredeti felekezeti elkötelezettségénél.

Zamoyski vallással kapcsolatos nézeteit az utóbbi évtizedekben több lengyel cikk⁶⁴⁶ is elemezte, különösen amiatt, hogy nincs-e ellentmondás a hetman buzgó vallásosság-

640 Kruppa Tamás köztudottként utal arra a tényre, hogy Bocskai Erzsébet „tíz körömmel próbálta kiragadni” fiát a jezsuiták kezéből, hogy ne jusson kárhozatra. KRUPPA: *Tradíció...* 46.

641 Antonio Possevino a mantovai hercegnőnek és ausztriai főhercegnőnek. *Régi magyar levelestár*, I. köt. 44.

642 Veress szerint két egykorú német krónika is megerősítette, hogy Grizeldisz milyen erősen ellenállt az áttérítési kísérletnek. VERESS: *Báthory István király*. 214.

643 Białobrzieski 1576-tól volt püspök, 1586-ban halt meg. A Báthory Istvánhoz közeli körbe tartozott, amit az is mutat, hogy ő volt a követe Báthory Kristóf temetésén. Később az egyike volt azoknak, akik új otthonába kísérték Grizeldiszt. Zamoyski akart diszpenzációt kérni a pápától, de ez meghiúsult. Ez okozta az említett problémát. (DUBAS-URWANOWICZ: *Wesele...* 341.) Érdemes megjegyezni, hogy míg Báthory Istvánt Bolognetti győzködte, hogy lépjen fel erélyesebben Grizeldisszel szemben, később Zamoyskit ugyanilyen hevesen ostromolta Possevino hasonló fellépést sürgetve. VERESS: *Báthory István király*. 228. Mindketten kitartottak azonban amellett, hogy Grizeldiszre bízzák a döntést.

644 Báthory István céljai közt szerepelt, hogy katolikussá tegye az államot, de csak törvényes keretek között. Jól együttműködött a nunciusokkal, de nem tévovázott kiadni 1578-ban egy szigorú rendeletet azokkal szemben, akik rombolták a krakkói vallásbékét. Az ő idejében, 1585-ben született meg az a döntés, hogy a nemesek a saját javaikon, és a király a saját városaiban dönthetnek az alattvalók vallásáról. (KONOPCZYŃSKI: *Dzieje...* 191.) Báthory emberséges hozzáállásáról árulkodik az a feljegyzés, miszerint még fejedelemként eltöltötte Dávid Ferencet a prédikálástól, de tiszteletben tartotta János Zsigmond végakarátát, és kifizette a fenntartására rendelt évi ezer tallért. VE 478 I/7 Warszawa, 1571. aug. 15. Vincenti dal Portico nuncius Rusticucci bíboros államtitkárnak.

645 VERESS: *Báthory István király*. 225.

646 Teljesen ezzel a témával foglalkozik Mandziuk cikke, és az esküvő kapcsán érintette a témát Dubas-Urwanowicz cikke is.

ga⁶⁴⁷ és a ráragadt „nagy toleráns”⁶⁴⁸ jelző között. Az közismert volt, hogy jó kapcsolatot ápolt egyes protestáns személyekkel, azonban jól megfigyelhető, hogy ezek minden esetben politikai előnnyel jártak Zamoyski számára. Ilyen volt az antitrinitárius orvossal, Blandratával való kapcsolata is, hiszen ekkor még a király, Báthory István megbízható emberével való ismeretség a lengyel alkancellár számára járt nagyobb haszonnal.⁶⁴⁹ Hosszútávú előnyökkel járt Zamoyski számára Reinhold Heidenstein, a király későbbi történetírójának támogatása, aki neki köszönhetően kapott nemességet és királyi titkári állást. Hűséges híve is maradt a kancellárnak, és az életrétörténetét is megírta. Egyértelműen taktikai indíttatású volt Dawid Hilchein, rigai polgár támogatása. Hilchein 1591-ben a kancellárnak köszönhetően kapott nemességet és fontos funkciókat a szülőföldjén, Inflantyban. Mivel ez a terület teljesen protestáns volt, Zamoyski számára még mindig több haszonnal járt, ha egy protestáns pártfogoltja politizál az ő érdekeinek megfelelően, mintha kineveznek egy katolikust, aki nem tud eredményeket elérni.

Jellemző azonban, hogy ha nem is erőszakosan, de tett lépéseket a vele kapcsolatban lévő más hitűek áttérítésére. Ez néha sikeres volt, mint például Marek Sobieski esetében. A későbbi király nagyapjával a moszkvai háború idején ismerkedett meg. A hadviseléssel kapcsolatos kiváló tanácsaiért cserébe, Zamoyski számos hivatalhoz is hozzájuttatta Sobieskit.⁶⁵⁰ A kancellár személyiségéről talán az az eset árul el a legtöbbet, amikor az áttérítés nem sikerült. Paweł Orzechowski, chełmnói főpohárnok esetében egy elég személyesnek mondható módszerrel próbálkozott, ugyanis azoknak az egyházatyáknak a műveiből küldött neki, akinek a hatására ő annak idején áttért Padovában. Orzechowski továbbra is toleráns emberként emlegette Zamoyskit, ami jól mutatja, hogy a kancellár a térítés során egyáltalán nem lépte át a korban elfogadott viselkedési határokat.⁶⁵¹

Még élesebb képet kapunk Zamoyski toleranciájáról, ha a családon belüli kapcsolatait vizsgáljuk, hiszen a kancellárnak nem Grizeldisz volt az első protestáns rokona. A családon belüli áttérések, és a vegyesházasságok miatt a kancellárnak több közeli rokona is más hitű volt. Bár a kis Jan katolikus családba született, kilenc évesen már a kálvinisták között találjuk, apjával együtt ugyanis az egész család áttért. Itáliában azonban a katolikus egyetemi környezet olyan nagy hatással volt Zamoyskira, hogy katolizált.⁶⁵² Érdekes felvetés Mandziuk részéről, hogy Zamoyskit az előrelátás vezette volna ebben a kérdésben, vagyis arra számítva tért volna vissza eredeti felekezetéhez, hogy a lengyel-litván állam újra katolikus lesz, és protestánsként politikai hátrányok érhetik majd. Tény, hogy a kancellár mindig szem előtt tartotta karrierjének érdekeit, de az elköteleződés személyes vetületeit mindig nehéz utólag megállapítani.

647 Ő maga említette, hogy szándékában állt krakkói püspökké válni. MANDZIUK: *Kanclerz...* 6.

648 „*wielki tolerant*” Utalás a politikai tiszttségére, ami *wielki hetman koronny* volt.

649 ŁEMPICKI, Stanisław: *Mecenat wielkiego kanclerza. Studia o Janie Zamoyskim*. Vál.: GRZYBOWSKI, Stanisław. Warszawa, 1980. 450.

650 MANDZIUK: *Kanclerz...* 9–10. Érdekes módon fonódott össze aztán Zamoyski és Sobieski unokáinak története. Jan Sobieski feleségének, Marysieńkának előző férje ugyanis a kancellár idősödő unokája, Jan volt. A királynak és a feleségének közismerten viharos és szenvedélyes kapcsolata már az előző házasság alatt elkezdődött. Sobieskinek titokban kellett elvennie Marysieńkát, mert nemhogy a gyászév leteltét, de még a férj temetését sem várták meg. DAVIES: *Lengyelország története*, 378–379.

651 MANDZIUK: *Kanclerz...* 11.

652 Érdekes, hogy bizonyos teológiai kérdésekben azonban nem tudta levetkőzni a protestáns hatást, ez is az egyik oka lehet toleráns nézeteinek.

Érdekes képet mutat a más vallású rokonok sorsa a Zamoyski családban. Jannak a testvérével, Annával annak ellenére is nagyon közeli kapcsolata volt, hogy a nő haláláig kálvinista maradt,⁶⁵³ a házassággal bekerült rokonok viszont, Grizeldisz kivételével katolikussá váltak. Zamoyski mostohatestvérét, Zofiát ahhoz a lutheránus Łukasz Działyńskihez adta feleségül, aki az egyik legkiemelkedőbb konvertita lett a 16. század második felében. Hasonló volt a helyzet 1585-ben, amikor unokahúgát, Anna Oleśnickát a lutheránus Jan Dulskihoz adta, aki később szintén áttért.⁶⁵⁴

Zamoyskira egyedül földbirtokosként volt jellemző a vallási kérdésekben való erőteljesebb fellépés. Erre az augsburgi vallásbékének lengyel területen is megvalósuló elve minden lehetőséget megadott számára. Az építkezések miatt hívtott ugyan a földjeire protestáns külföldieket, de őket is katolizálásra buzdította, illetve lehetőség szerint igyekezett katolikusokkal leváltani őket. A birtokain elvette az apja által a máshitűeknek adományozott templomokat, valamint megfosztotta a protestánsokat korábbi privilégiumaitól. Egyik városában, Turbinban rendeletet hozott, hogy a magisztrátusok csak katolikusok lehetnek. 1604-ben kitért egy vallási felzúdulás, amit határozottan elfojtott.⁶⁵⁵

Politikusként azonban valóban a tolerancia jegyében működött. Azt vallotta, hogy „*a hitnek és a kegyességnek a szív ügyének kell lennie*”, illetve, hogy szükséges „*támogatni a sokszínű/változatos állam rendjét, mindenekelőtt a toleranciával*”. Meg kell azonban jegyezni, hogy számos alkalommal bizonyította a Szentszék iránti hűségét, így nem meglepő, hogy Hozjusz benne látta a katolicizmus menedékét. Zamoyski, Báthory Istvánhoz hasonlóan jogi úton akart harcolni a protestánsok ellen, egyértelműen elutasította azt az erős konfrontációt, ami Európa számos országában jellemző volt.⁶⁵⁶ Valójában a politikáját a szabadságszeretet jellemezte, ez alól a vallási kérdések sem képeztek kivételt. Ezért írta alá még alig ismert királyi titkárként a varsói konföderációt, és ezért volt azok oldalán, akik a katolikus Valois Henriket is ennek a betartására kötelezték.⁶⁵⁷ Jól összefoglalja ezt az értékrendet a következő mondata: „*odaadnám a fél életemet, ha mindenki pápista lehetne, de feláldoznám az életemet, hogy a máshitűeken ne tehessenek erőszakot, mert a szabadságot pártolom*”.⁶⁵⁸ Harmadik házasságában sem akarta ráerőszakolni a katolikus vallást Grizeldiszre. Ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: „*... senki áttérését nem akarom, vezetni/irányítani sem fogom, tiltani sem fogom neki, hogy előttem gyakorolja a vallását*.” Ennek megfelelően is viselkedett.⁶⁵⁹

Akármilyen toleráns is volt a hetman új házasságában, több tényező is nehezítette ezt a kapcsolatot. Amellett, hogy a szeretett felesége után bánkódó Zamoyskival valószínűleg eleve nem lett volna könnyű meghitt kapcsolatot kialakítani, Grizeldisz kitartása a

653 MANDZIUK: *Kanclerz...* 8. Érdekes párhuzam, hogy a katolikus III. Zsigmondnak is nagyon szoros volt a kapcsolata Anna nevű lutheránus testvérével. A király megbecsülését mutatja az is, hogy Anna istentiszteletet tartathatott a Wawelben, és később ott is lett eltemetve. Ráadásul III. Zsigmond, akárcsak Zamoyski, sok protestánsnal szimpatizált. Az orvosa, Jan Ciachowski ariánus volt, az egyik legbizalmasabb embere, Kasper Denhoff lutheránus. Jellemző az udvari viszonyokra, hogy amikor Denhoff konfliktusba keveredett a király prédikátorával, a jezsuita Mateusz Bembusszal, akkor az udvart a jezsuitának kellett elhagynia. WISNER: *Rzeczypospolita...* 192.

654 MANDZIUK: *Kanclerz...* 9.

655 MANDZIUK: *Kanclerz...* 11.

656 MANDZIUK: *Kanclerz...* 8.

657 MANDZIUK: *Kanclerz...* 12.

658 WISNER: *Rzeczypospolita...* 217.

659 DUBAS-URWANOWICZ: *Wesele...* 241.

hite mellett is akadályozta, hogy közel kerülhessenek egymáshoz. Ráadásul fiúgyermek sem született a házasságból,⁶⁶⁰ pedig Zamoyski, lévén ez a harmadik frigye, már eléggé várhatta a gyermeket, akinek hatalmát továbbadhatja.⁶⁶¹

Nagyon izgalmas, hogy a két nép kutatói a házasság boldogtalanságának az okát rendre a másik félben keresik. Míg a lengyel szakirodalom Grizeldisz felekezeti hovatarozásában látja a legfőbb problémát, addig a témában legbővebben megnyilatkozó Veress Endre a lengyel fél személyiségében. Veress szerint az ifjú feleség beletörődött a férjével köztük lévő korkülönbségbe, de közeledése hidegen hagyta és sok apróság zavarta. A kutatónak az a felvetése, hogy a Báthory-lány csak az esküvő után tudta meg, hogy a kancellárnak már két felesége is volt korábban, kevésbé hihető, hiszen a névváltoztatás időszakában már biztosan előkerült ez a kérdés. Veress szerint az igazi gond Zamoyski kicsinyessége volt. A kancellár ugyanis sokáig a saját tulajdona után járó jövedelmét sem bocsátotta felesége rendelkezésére, akinek így sokszor elég „*költő pénze*” sem volt és így az erdélyi fejedelemtől volt kénytelen pénzt kérni.⁶⁶² Veress szerint az elhidegülést végül Grizeldisz erélyes fellépése okozta, aki saját kezébe vette jövedelmeit azáltal, hogy magyar tisztartókkal kezeltette őket, és az erdélyihez hasonló háztartást alakított ki magának. Ha valóban igaz, akkor tökéletes jelképe a fiatalasszony boldogtalanságának, hogy minden istentisztelet végén az ő kedvéért kellett elénekelni a tizedik zsoltárt.⁶⁶³

Egyes források szerint Grizeldisz gyermektelenül halt meg,⁶⁶⁴ valójában két szülésen is átesett. 1589 augusztusában egy halott, koraszülött lányt hozott a világra. 1590 márciusában ismét kislányt szült, de megint jóval idő előtt. A baba élve született,⁶⁶⁵ és Annának nevezték el.⁶⁶⁶ Zamoyski Varsóból, a szejmről sietett haza családjához, akiktől még éppen el tudott búcsúzni.⁶⁶⁷ Grizeldisz március 14-én halt meg, a kislány pedig két héttel követte őt.⁶⁶⁸ A sajnálatosan megváltozott helyzetet jól összefoglalta Wesselényi Ferenc feleségének írott levelében: „*Az cancellarius lánya meg holt, immár sem gyermek, sem*

660 MANDZIUK: *Kanclerz...* 8.

661 Érdekes, hogy Zamoyskinak végül a negyedik, politikailag legkevésbé előnyös házasságából született csak fiú utódja. DUBAS-URWANOWICZ: *Wesele...* 237.

662 Veress Tömösvári Miklóst, Grizeldisz számtartóját idézi, így valószínűleg ténylegesen olvasta valahol. (VERESS: *Báthory István király*. 224.) Ha Grizeldisz és András levelezése előkerülne, elképzelhető, hogy ebben a kérdésben is találhatnánk benne információkat.

663 A zsoltár kezdete így hangzik: „*Tekints reám Istenem nyavalyámban, légy gyámolom, segítségem gondomban, mert nem tudok mit tenni busultomban.*” VERESS: *Báthory István király*. 225.

664 URUSKI, Seweryn: *Rodzina herbarz szlachty polskiej*. Báthory: I. köt. Warszawa, 1904. 107.

665 HORN: *Báthory András*. 146–147.

666 Zamoyski Anna /Báthory Grizeldisz leánya/ sirirata: VE 478 III/728

667 GRZYBOWSKI: *Jan Zamoyski*. 234.

668 HORN: *Báthory András*. 147. Nem volt szokatlan a gyermekhalandóság ebben a korban. A Rzeczpospolitanban az első évben a gyerekek 35%-a halt meg, 5 éves korukig 55%-uk. (GIEYSZTOROWA, Irena: *Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych*. In: *Spółczesność staropolskie*, 2. köt., Szerk.: WYCZAŃSKI, Andrzej. Warszawa, 1979. 169.) A szülés gyakran volt halálos, mind az anyára, mind a babára nézve, főleg a rossz higiéniai körülmények miatt. Ez a felsőbb köröket sem kímélte, ha csak a magyar példákat nézzük, Hedvig királyné és Szapolyai Barbara is szülés körüli komplikációk miatt haltak meg. (ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, Dorota: *Dziecko w dawnej Polsce*. Poznań, 2002. 54–59.) Meg kell azonban jegyezni, hogy miközben a családok természetesen tragédiaként élték meg a gyermekek elvesztését, a keresztény gondolkodás szerint a halál az örök boldogság kezdete, így ebből a gondolatból némi vigaszt meríthettek. (ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK: *Dziecko...* 242.)

koma. Isten sem siet, sem késik, elérkezik.”⁶⁶⁹ Grizeldisz és lánya halála, nemcsak, hogy megszüntette a családi kapcsolatot a Báthoryak és Zamoyski között, de azzal a kellemetlen következménnyel is járt, hogy a pereskedés miatt, amit Zsigmond indított a hozomány visszaszerzéséért, el is mérgesedett a viszony a kancellár és a fejedelem között.⁶⁷⁰

A Zamoyski családban viszont feltehetően pozitív emlék maradt Grizeldisz személye, mert Jan Zamoyski egyetlen, felnőtt kort megért gyermeke, Barbara Tarnowskától született fia, Tomasz, lányának a Grizeldisz nevet választotta.⁶⁷¹ Az ő révén mégiscsak csörgedezett Zamoyski vér egy lengyel uralkodóban, hiszen fia, Michał 1669–1673 között a Rzeczpospolita királya lett. A leendő király Zamośćban nőtt fel, a nagymamája Katarzyna z Ostrofskich Zamoyska házában.⁶⁷²

Jan Zamoyski és Báthory Grizeldisz házassága végül szerencsétlenül alakult. Vélhetően javított volna a kapcsolatukon, ha Grizeldisz nem tart ki ilyen állhatatosan a protestantizmus mellett, de ezen kívül számos más tényező játszott közre boldogtalanságukban. Zamoyski valóban toleránsan viselkedett feleségével, sem saját indíttatásból, sem mások nyomására nem kényszerítette a maga vallására Grizeldiszt.

ZOFIA KOSTKA

A Kostka család felemelkedése

Jan Zamoyski után 1596-ban került újabb lengyel katolikus családtag a Báthoryak közé. A lengyel király, szintén István nevű unokaöccse vette el ekkor Zofia Kostkát, Krzysztof Kostka, pomorzei vajda lányát.⁶⁷³ Rövid házasságuk alatt egy fiuk született, akit Andrásnak kereszteltek. Zofiát rendkívül jámbor, istenfélő asszonyként írják le a források, amit az is alátámaszt, hogy minden róla fennmaradt adat valamilyen módon kapcsolódik a katolicizmushoz.

A Kostka (de Sztemberg)⁶⁷⁴ család az egyik leggazdagabb poroszországi család volt a 16–17. században.⁶⁷⁵ Az eredetileg Mazóviából származó família hatalma csúcsát épp

669 VE 478 III/767 Varsó, 1590. márc. 28. Vesselényi Ferenc a feleségének Sárkány Annának

670 HORN: *Báthory András*. 147.

671 Tomasz felesége Katarzyna Ostroróg volt. Katarzyna szülei, Alexander Ostroróg és Anna de Sztemberg z Kostków lányai mind előnyös házasságokat kötöttek, másik két lányuk közül Zofia Stanisław Lubomirskihez, Anna Jan Karol Chodkiewiczhez ment feleségül, vagyis mindhárman a lengyel főnemes-séggel házasodtak. (Czart 2834 p.73.) Erről beszámol Veress Endre is. (VERESS: *Báthory István király*. 241.) Máté Ágnes, bár említi Báthory Grizeldiszt, mint nagyszülőt, a névadást annak tulajdonítja, hogy lengyel területen ekkor divatba jött ez a név. MÁTÉ: *Fabula...* 188.

672 Michał Tomasz Korybut Wiśniowiecki (1640–1673) a rusz (Rus) vajda Jeremi Michał és Grizelda Konstancja, Tomasz Zamoyski lányának gyermeke. AUGUSTYNIAK: *Historia...* 707.

673 A 20. századból is van egy jelképes kapcsolat a Kostkák és a Báthoryak között, Jan Kostka Godecki (1904–), aki a II. világháború után újra hajóskapitány lett, többek között a Stefan Batory nevű hajón is szolgált. KOSTKA: *Kostkowie...* 369.

674 Címertük: 7. melléklet. Családfák: 8. és 9. melléklet.

675 URUSKI, Seweryn: *Rodzina herbarz szlachty polskiej*. VII. köt. Warszawa, 1910. 314. Benne voltak abban a kb. húsz jelentős familiában, akik 1454–1772 a tisztségviselők nagy többségét adták. A 15. század végén és a 16. század első éveiben négy család emelkedett fel: a Kostka, a Konopacki, a Czema és a Działyński, utóbbiak tekinthetők a legsikeresebbnek, ők kétszáz éven keresztül meg tudták őrizni jelentős szerepüket. DYGDALA, Jerzy: *Zmiany w elicie władzy Prus Królewskich w XV-XVIII wieku*.

Zofia idején érte el. Nagybátyja, a királyjelölt Jan, és apjának unokatestvére, Piotr, a chełmnoi püspök viselték ugyanis a legmagasabb tisztségeket.⁶⁷⁶ A Kostka család tipikus porosz fejlődési utat járt be. Itt általában egy magasrangú támogatónak köszönhetően emelkedett fel a család egyik tagja, esetükben Jakubot, Zofia dédnagyapját egyenesen az uralkodó, Zsigmond Ágost segítette.⁶⁷⁷ A sikeres kezdet után a sztarosztaságok megtartása és megfelelő számú fiú utód felnevelése vált kulcskérdéssé. Jakub ágát vizsgálva ezek a feltételek négy generáción keresztül adottak voltak,⁶⁷⁸ így a család összességében a hatodik helyen állt a legtöbb szenátort adó családok sorában a 1544–1657 közötti időszakban.⁶⁷⁹

Már a Báthoryakhoz való beházasodás is jól rávilágít, hogy a Kostkák a családi kapcsolatok is ügyesen építették, kimondottan sikeresen választottak társat a gyermekeiknek. A vizsgált generációkban 49 házasság kötött, amelyek nagyobb része főúri vagy gazdag nemesi családokkal kötötte össze a Kostkákat.⁶⁸⁰ Általában helyi családokkal házasodtak, ha nem, akkor rendszerint a szomszédos Kujávia vagy Mazóvia területéről választottak házastársat,⁶⁸¹ de nemegyszer olyan lengyel főúri családokkal is rokonságba kerültek, mint a Tarnowski, Ostrogski, Opaliński.⁶⁸² Négy alkalommal házasodtak uralkodók rokonaival vagy felmenőivel. Báthory Istvánon, és a már említett Michał Korybut Wiśniowieckin kívül két királyi rokonsággal is büszkélkedhettek. Anna Pilecka, Zofia testvérének, Krzysztofnak a felesége a Jagellókkal állt távoli rokonságban, ráadásul a házaspár utódai között találjuk a Leszczyński-család uralkodó tagjait, Stanisław lengyel királyt és Maria Leszczyńskát, XV. Lajos feleségét.⁶⁸³

A Kostka család felemelkedését a Pomerániába telepedő Jakub, Zofia dédapja alapozta meg. A névadó Szttemberg birtokot (Sztymbarkot) Jakub testvére, Jan szerezte meg 1471-

In: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI-XX wieku. Materiały symposium w Toruniu, 9. IV. 1992.*, Szerk.: DYGDALA, Jerzy; MIKULSKI, Krzysztof. Toruń, 1993. 9.

676 A család 15. századból ered, legsikeresebb ága, melybe Zofia is született, Jakubtól származik. Ők összesen kétszáz évig voltak jelen Poroszországban. Az ág utolsó férfi tagja, Mikołaj Aleksander 1692-ben halt meg. (BODNIAK, Stanisław; SKORUPSKA, Zofia: *Jan Kostka, kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*. Gdańsk, 1979. 5–6.) A család utolsó szenátora, Piotr Kostka azonban már 1650-ben meghalt. DYGDALA: *Zmiany*... 11.

677 DYGDALA: *Zmiany*... 11. A legismertebb Kostka Szt. Stanisław, a család másik ágán született 1550-ben. Apja Jan Zakromi várnagy, anyja Małgorzata Kryska. 1670-ben lett szent. (*Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. 5. köt. Lipcse, 1840. 311–318.) Nagy Iván tévesen hozza azt az adatot, hogy Zofia szent Szaniszló nővére lett volna. (NAGY: *Magyarország*... 223.) Valójában harmadunokatestvérek voltak, Zofia dédapja, Jakub testvére Jan volt Szt. Stanisław dédapja. (KOSTKA: *Kostkowie*... 25.) Magyar szempontból érdekes még, hogy Csontváry-Kosztka Tivadar a jezsuita szent Stanisław Kostkát távoli őseként tartotta számon. NOWAK: *Węgry*... 89.

678 II generáció: 5 gyermek (4 ffi, 1 nő), III generáció: 19 gyermek (10 ffi, 9 nő), IV. generáció: 19 gyermek (12 ffi). Ebből a 26 férfiből került ki a már említett 7 szenátor. Éppen a Zofiát követő generációban kezdett csökkenni az utódok, és egyben a fiúgyermekek száma. V. generáció: 15 gyermek (5 ffi, 10 nő), VI. generáció: 5 gyermek (2 ffi, 3 nő), VII. generáció 2 nő. DYGDALA: *Zmiany*... 16–20.

679 Hét szenátor volt a családban: egy püspök, három vajda, egy kasztelan, két kamarás. A tisztségben töltött évek alapján a 7. helyre kerültek, összesen 112 évet szolgálták Poroszországot: püspökség: 22, vajdaság: 35, kasztelan: 22, kamarás: 33 év. DYGDALA: *Zmiany*... 16.

680 49 házasság: 22 főúri család, 6 gazdag nemesség, 17 középnemesség, 4 egyéb.

681 DYGDALA: *Zmiany*... 26–29.

682 BODNIAK, SKORUPSKA, 5–6.

683 KOSTKA: *Kostkowie*... 298.

ben.⁶⁸⁴ Zofia nagypaja, Stanisław volt az első szenátor a családban. Tanulatlan emberként csínált karriert, némettudásának és jó gazdasági érzékének köszönhetően porosz alkincstárnokká nevezték ki. Anna Elżbieta Eulenbergtől született fiainak, Jannak és Krzysztofnak⁶⁸⁵ már megfelelő nevelést biztosított.⁶⁸⁶ A két Kostka fiú először Królewiecben, majd 1546-tól Tübingenben tanult.⁶⁸⁷ Jan tovább folytatta külföldi tanulmányútját, a würzburgi, a löweni, a salamancai egyetemen és Itáliában is megfordult. Esetében ez nem jelentett alapos tanulmányokat. A korban a nemesifjaknak gyakran nem is ezzel a céllal látogatták ezeket az intézményeket, de a tapasztalatszerzés, a nyelvtanulás, és a több-kevesebb sikerrel elsajátított jogi ismeretek később nagyon hasznosnak bizonyultak.⁶⁸⁸

Természetesen Jan és Krzysztof⁶⁸⁹ is aktívak voltak a helyi és országos politikai életben. A Jagelló-ház kihalásáig Zsigmond Ágost hívei voltak.⁶⁹⁰ Jan már az első interregnum alatt is királyjelöltként szerepelt, de belátva, hogy nem reálisak az esélyei, lemondott.⁶⁹¹ A Kostkák Valois Henrik oldalára álltak, de ez anyagilag nem bizonyult jó döntésnek. A kisebb ráfordítást az jelentette, hogy Krzysztof a maga költségén csatlakozott a Henrikért Franciaországba induló követséghez.⁶⁹² Jóval nagyobb veszteség érte őket azzal, hogy fedezték Henrik követeinek a költségeit. Az így nyújtott kölcsön összesen százezer zlotychra rúgott, és ezt a hatalmas összeget sosem tudták visszaszerezni Henrik-től.⁶⁹³ Krzysztof ezért sokáig Valois-párti maradt, abban bízva, hogy ha Henrik visszatér, akkor megfizeti az adósságát. Jan a második interregnum alatt ismét királyjelöltként indult. Továbbra is tisztaban volt esélytelenségével, de jól felmérte, ahhoz elég komoly jelöltnek számít, hogy a Habsburgokkal tárgyalhasson a visszalépéséről, és akkora összeget kérhessen tőlük, ami fedezi korábbi veszteségeit.⁶⁹⁴ A Habsburg-pártiság azonban csak a királyválasztásig tartott, az 1570-es évek második felében már mindkét testvér Báthory István támogatói között találjuk.⁶⁹⁵ A gdański lázadás leveréséhez a király például Jan terveit használta.⁶⁹⁶ Krzysztof 1580 után viszont elkezdett Báthory ellenzékéhez

684 Ettől kezdve az egész ág feltüntette a nevében a helyet valamilyen névalakban: „na Stangenbergu”, „na Steinbergu”, „Szymborku”, „Szymbarku”. (BODNIAK, SKORUPSKA, 6.) A családból a 15. század elejéről Stanisław Kostkát érdemes még megemlíteni magyar vonatkozása miatt, ő ugyanis Ulászló és fia Lajos magyar királyok udvarnok volt. BONIECKI, Adam: *Herbarz Polski*. XI. köt. Warszawa, 1907. 352.

685 Krzysztof, (1530–1594) Zofia édesapja, Stanisław negyedik, legfiatalabb fia volt.

686 BODNIAK, SKORUPSKA, 5–6. Ezen az ágon érdemes megemlíteni Stanisław és Elżbieta szintén Elżbieta nevű lányát, mert ő volt Magdalena Mortęska anyja. Magdalena bencés főnöknő volt, a közte és Zofia Dulska közötti vitáról a későbbiekben még lesz szó. KOSTKA: *Kostkowie...* 275.

687 KOSTKA: *Kostkowie...* 100.

688 KOSTKA: *Kostkowie...* 89.

689 Krzysztof 1557-ben golubi stratoszta, 1576-ban pomorzei vajda, 1582-ben kościerzni sztaroszta lett. Vajdaként aktív résztvevője volt a vajdasági és a porosz szejmikeknek is. BONIECKI: *Herbarz...* XI. köt. 354.

690 Krzysztof királyi követ is volt az 1561-es őszi porosz szejmiken Grudziądzban. KOSTKA: *Kostkowie...* 100.

691 KOSTKA: *Kostkowie...* 93.

692 *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. 10. köt. Lipsce, 1845. 301.

693 Henrik szökése után több módon is próbálták visszaszerezni a pénzt, a pápai követ segítségét kérték, elküldték egy emberüket Párizsba, sőt, végül Krzysztof személyesen is odautazott. Henrik azonban nem fizette meg az adósságát.

694 KOSTKA: *Kostkowie...* 94.

695 URUSKI: *Rodzina...* VII. köt. 316.

696 A kölcsönösen jó viszonyról tanúskodik a királynak a porosz nemességhez írott levele, ahol megemlékezik a kedvességéről, Kostkát az informátorának és követének nevezi. BODNIAK, SKORUPSKA, 332–334.

közeledni, 1584-ben pedig egy családját érintő döntés a teljes elpártolásához vezetett. Báthory és Rozrażewski püspök ugyanis vele akarta eltávolíttatni fiát, Jant az oliwai apátságából.⁶⁹⁷ Krzysztof nem teljesítette a király akarátát, és a következő interregnum alatt már a Habsburgokat támogatta.⁶⁹⁸

Krzysztof 1548-ban házasodott össze Katarzyna Konopackával, négy fiuk (Stanisław, Jerzy, Jan és Krzysztof⁶⁹⁹) és három lányuk (Katarzyna,⁷⁰⁰ Zofia, Anna) lett. Ezen kívül ők nevelték egyik unokahúgukat is, akit szintén Annának hívtak.⁷⁰¹ A család eleinte a golubiei várban tartózkodott, majd 1573-ban Krzysztof megvette Mrocza javait és kényelmes rezidenciát alakított ki. Itt is halt meg, 1594. aug. 15-én. Golubiében, a Szt. Katalin templomban van eltemetve, reneszánsz siremléke a mai napig látható. (Ld. *10. melléklet*) Krzysztof halála után felesége újra férjhez ment Łukasz Opalińskihez. Hét évvel később halt meg, 1603. július 4-én.⁷⁰² Fiaik közül Stanisław és Jerzy futottak be komoly politikai karriert.⁷⁰³ A legidősebb fiú III. Zsigmond udvarnok, majd királyi kincstárnok lett.⁷⁰⁴ Fennmaradt leveleiben az adószedésről, a pénz továbbításáról, a katonák kifizetéséről, valamint a helyi ügyekről tájékoztatta az uralkodót.⁷⁰⁵ Jerzy, Stanisław 1602-ben bekövetkezett halála után⁷⁰⁶ átvette bátyja tisztségeit⁷⁰⁷ és feladatait.⁷⁰⁸ Az uralkodó-

697 Janról a harmadik fiúról keveset tudunk. Niesiecki szerint nemcsak oliwai apát volt, hanem pomorzei főesperes és krakkói kanonok is. Korán, 1591-ben halt meg. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 303.

698 Véleményét azzal is kifejezte, hogy utolsóként üdvözölte a lengyel földre lépő III. Zsigmondot Gdańskban. KOSTKA: *Kostkowie...* 100.

699 Az utolsó gyermek, Krzysztof biztos, hogy kościerzyni sztarosza volt, de bieci várnagyi címéről különböző információkat találhatunk, Boniecki ugyanis Krzysztof halálzási dátuma alapján tévedést feltételez Niesieckinél. (BONIECKI: *Herbarz...* XI. köt. 354.) Az biztos, hogy 1603-ban halt meg. Felesége, a már említett Anna Pilecka herbu Leliwa, unokatestvérének, Jan Kostka, lipieñi sztarosztának az özvegye volt. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 303.

700 Krzysztof Kostka és Katarzyna Konopacka legidősebb gyermekéről, Katarzynától nem sokat tudunk, de több forrás is egyértelműen Jan Trzebuchowski gnieźnoi vármagy feleségeként tünteti fel. BONIECKI: *Herbarz...* XI. köt. 354., *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 301.

701 A kislány Krzysztof testvérének, Jannak a lánya volt, és 5–6 évesen került a családhoz, édesanyja halála után. Mivel egy évre rá Jan is meghalt, a kislány jövőjét Krzysztofék egyengették. Annának nagy presztízsű házasságot sikerült kötnie, Krzysztof ugyanis 18 évesen Aleksander Ostrogski herceghez adta hozzá.

702 KOSTKA: *Kostkowie...* 100–102.

703 Stanisław porosz kincstárnok, malborki birtokigazgató, tczewi, golubiei és kowali sztarosza volt. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 302.

704 KOSTKA: *Kostkowie...* 104.

705 A levelek 1601–1602-es keltezésűek: Czart. 333, 5 levél:p. 25–26, 29–30, 53–57, 81–82, 111; Czart. 917, szintén 5 levél: 209–210, 222, 235, 279, 401

706 Stanisław nőtlenül halt meg (*Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 302.), Toruńban. BONIECKI: *Herbarz...* XI. köt. 354.

707 Apjától a pomorzei vajdaságot és a golubiei sztarosztaságot örökölte. Stanisław után megkapta a malborki ekonom (birtokigazgató) tisztséget (BONIECKI: *Herbarz...* XI. köt. 355.), valamint a tczewi sztarosztaságot és a porosz kincstárnoki címet. (KOSTKA: *Kostkowie...* 106.) Később chełmnoi vármagy és malborki vajda lett. BONIECKI: *Herbarz...* XI. köt. 355.

708 A királyhoz írott levelei, Stanisławéhoz hasonlóan, a pénzügyekről, a gyalogosok kiállításáról és a helyi ügyekről szóltak Czart. 320: n13 (k57), n20 (k79), n53 (k209); Czart. 333: 229–230, 233–234, 241–242, 249–250, 285–286, 333–334, 365–367; Czart. 917 491, 495, 500, 531, 609, 621, 805 Jerzy Antoni Kostka szerint a toruni városi levéltárban van 32 levél Jerzy Kostkának címezve, de sajnos téves az információja. KOSTKA: *Kostkowie...* 107.

családdal való kezdeti jó viszonyát⁷⁰⁹ később beárnyékolta, hogy 1610-ben nem kapta meg III. Zsigmondtól az áhított radzyńi sztarosztaságot. Ennek oka valószínűleg az volt, hogy Jerzy, bár korábban mindig a király érdekeinek megfelelően politizált, túl óvatosan viselkedett Zebrzydowski-féle rokosz idején.⁷¹⁰

Stanisławról és Jerzyről Báthory András végrendelete kapcsán is érdemes megemlékezni. Maga a testamentum sokáig nem volt ismert a kutatók előtt,⁷¹¹ csak néhány tény a hagyatékkal kapcsolatban. Például az, hogy örökléssel kapcsolatos per tizennyolc éven keresztül tartott, illetve, hogy Báthory adóssága 18.626 zł-ra rúgott.⁷¹² Ebből az összegből 5.500 zł Stanisław Kostkának járt.⁷¹³ Szintén lehetett tudni, hogy az adósságok törlesztése miatt árverezték el 1608-ban Báthory András könyvtárát, mely ekkor már csak négyszáz példányt tartalmazott. A többi könyvet addigra a rokonok széthordták,⁷¹⁴ illetve Rudnicki és Jan Krauss gdanski könyvtárus vették meg.⁷¹⁵ Az árverési leltár azonban így is szép példája a püspök könyvgyűjtő⁷¹⁶ tevékenységének. A megmaradt könyvek latin nyelvűek voltak: klasszikus történeti munkák, teológiai művek, szótárak, törvénykönyvek és a bíborosok jogait és kötelességeit tárgyaló munkák.⁷¹⁷ Az adósság miatti pereskedésből arra is lehet következtetni, hogy a Kostka-rokonok vitték el a könyvek egy

709 Ausztriai Konstancját, III. Zsigmond feleségét ő is üdvözölte, amikor új hazájába megérkezett és tudjuk, hogy az esküvőre nagyon gazdag ajándékot adott. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 302–303.

710 1606-ban azt írta Rudnicki püspöknek, hogy a poroszokat nem nagyon érdekli a rokosz, néhány héttel később pedig azt tanácsolata neki, hogy ne utazzon a királyhoz, hanem Warmiában várja meg, hogy „*merre hajlanak a dolgok*”. KOSTKA: *Kostkowie...* 106.

711 A kutatók közül összesen hárman említették a végrendeletet. Az első utalás Julian Bleszczyńskinél található az 1860-as kiadású Encyklopedia powszechnában. Valószínűleg ő volt az első, aki megtalálta magát az iratot, de a lelőhelyét nem adta meg. A lengyel kutatók közül Alojzy Szorc foglalkozott a legtöbbet Báthory Andrással, a püspök halálának négyszázéves évfordulója alkalmából több cikket is publikált róla, de ő például nem említette ezt az iratot. A Báthory-életrajz legalaposabb ismerője, Horn Ildikó, de ő sem hivatkozott erre a forrásra. Kowalkowski, aki külön cikket szentelt a végakaratnak, Stanisław Maroński jegyzetei között talált utalást az iratra. Ebből az derült ki, hogy a végrendelet a XX. század elején Pelplinben volt a püspöki levéltárban, és az 1603-as év alatt szerepelt. Kowalkowski azonban semmilyen idézetet vagy leírást nem talált Maroński anyagai között, és a hivatkozott levéltári anyagot sem találta meg. Végül Teresa Zielińska egy munkája erősítette meg abban, hogy az Archiwum Zamoyskiban található egy másolatot. Kowalkowski feltételezi, hogy az eredeti Gyulafehérváron nem maradt fenn, mert akkor a magyar kutatás már felfedezte volna. KOWALKOWSKI: *Testament...* 650.

712 SZORC: *Andrzej Batory jako...* 278. .

713 Az időközben elhunyt Stanisław helyett, aki már elkezdte a warmiai káptalantól követelni a pénzét, Jerzy próbálta behajtani ezt az összeget. Kowalkowski elképzelhetőnek tartja, hogy Jerzy követelésének köszönhető, hogy egyáltalán nyoma maradt Báthory végrendeletének. KOWALKOWSKI: *Testament...* 648–652.

714 KOWALKOWSKI: *Testament...* 659.

715 SZORC: *Kolegium...* 78.

716 A korábbi püspökök közül Hozjusz is gazdag könyvgyűjteménnyel rendelkezett. Ha Warmiában halt volna meg, akkor valószínűleg a jezsuiták kapták volna meg a példányokat. Mivel utolsó éveit Itáliában töltötte, és ott is halt meg, így Reszka, aki a végrendelet egyik végrehajtója volt, a Jagelló Egyetemnek adta oda őket. Kromer könyveinek sorsáról sajnos nem sokat tudunk. (SZORC: *Kolegium...* 78.) Veress arra hívja fel a figyelmet, hogy már a négyszáz kötetet számláló gyűjtemény is milyen gazdagnak számított magyar viszonylatban, hiszen magánkézben még a püspököknek sem volt a korban ennél nagyobb könyvtára. VERESS: *Báthory András b. püspök...* 21.

717 Veress felhívja a figyelmet arra, hogy hitvitázó irodalom alig akad a gyűjteményben, azonban a történeti és földrajzi témák nagyon érdekelték a bíborost. VERESS: *Báthory András b. püspök...* 22.

részét,⁷¹⁸ hiszen az olasz, német és magyar nyelvű könyveket az árverési lista már egyáltalán nem tartalmazta.⁷¹⁹ Báthory Zsigmond, aki Lidzbarkban értesült unokatestvére haláláról, szintén magával vitt értékesebb darabokat a gyűjteményből, amikor visszatért Erdélybe.⁷²⁰

Báthory Andrásnak láthatóan fontos volt az adósságok kifizetése, mert végakarátában⁷²¹ erről rendelkezett elsőként. Ezt követően a fennmaradó vagyont két részre osztotta. Egyik felét Istvánra, másik felét édesanyjára, Majláth Margitra, és annak fiára, Iffjú Jánosra hagyta.⁷²² A végrendelet végrehajtójául négy személyt jelölt ki a fejedelem. A legmagasabb rangú maga a lengyel király, III. Zsigmond volt,⁷²³ rajta kívül Piotr Tylicki, ekkor chełmnoi, majd Báthoryt követően warmiai püspök, Jan Zamoyski és Stanisław Kostka felügyeltek a végakarát megvalósulására. A bíboros és a Kostkák közötti jó viszont mutatja az a tény is, hogy utóbbiak viselték gondját András idős édesanyjának, aki ekkor már hetvennégy éves volt.⁷²⁴

718 VERESS: *Báthory András b. püspök...* 10. Érdekes, hogy itt Veress úgy fogalmaz, hogy Jerzy Kostka Báthory István és gyermekei nevében lépett fel az örökségért. Amennyiben ez nem elírás, akkor elképzelhető, hogy András mellett a házaspárnak lehetett csecsemőkorban elhunyt másik gyermeke is. Veress sajnos nem adja meg a forrását.

719 HORN: *Báthory András b. püspök...* 144. Veress a magyar könyvek hiányát azzal indokolja, hogy Warmiában valószínűleg nem támasztott érdeklődést, és reménykedve feltételezi, hogy a magyar szolgák szétesztották maguk között. VERESS: *Báthory András b. püspök...* 24.

720 VERESS: *Báthory András b. püspök...* 9–10. Veress feltételezi, hogy ezekből kerülhetett Naprági Demeter gyűjteményébe is. (VERESS: *Báthory András b. püspök...* 21.) Báthory András gyűjtőszenvédélye egyébként nem csak az értékes könyvekre terjedt ki (ezeket egyébként még István kezdte vásárolni neki, majd ő maga is a római útjától kezdve nagy számban szerezte be őket), hanem az értékes festményeknek és a hangszereknek is nagy rajongója volt. (HORN: *Báthory András.*) 144. Ebben híven követte nagybátyját, akinek könyvek iránti szeretetét Veress Endre is nagyon dicsérte, aki szerint „*koráig soha még uralkodó nála többet nem áldozott tudományra*”. VERESS: *Báthory István király.* 5.

721 A végrendelet október 22-én kelt, és a bevezetőjéből kiderül, hogy a fejedelem a rátörő ellenség miatt készítette el. (Ahogy Bleszezyński is megállapította, a körülmények miatt a végakarát „*rövid és lényegre törő, mivel nem sok idő volt, a bíboros lovagiasan írt*.”) (KOWALKOWSKI: *Testament...* 658.) Vélhetően ennek a sietségnek tudható be, hogy nem esik szó politikai kérdésekről, mint például Bocskai végrendeletében. Az azonban inkább már inkább a világi orientáció számlájára írható, hogy a testamentum Istent egyáltalán nem említi meg.

722 Utóbbiakat kérte meg néhány egyéb összeg kifizetésére. Száz firenzei aranyat hagyott a lidzbarki kórházra. Nem tudjuk melyik kórházra gondolhatott, Lidzbarkban ugyanis kettő is található, a Szt. György, ami a szegény betegeket látta el, illetve a városi, ami a gazdagoknak volt fenntartva. Ezen kívül kétszáz aranyat szánt a Barzewoban felújított minorita kolostornak. Ez utóbbi összegeket végül a család nem fizette ki.

723 András igyekezett biztosítani lengyel földön maradt rokonai helyzetét, ezért külön a király kegyelmébe ajánlotta őket a testamentumban. Ezt a célt szolgálja az is, hogy a warmiai püspökséget arra kérte, ne támadják meg a végrendeletet.

724 KOWALKOWSKI: *Testament...* 658–661.

Az istenfélő Kostka lányok

A protestáns irányítású Poroszországban a Kostkák egyháztámogató tevékenységére nem lehetett panasza a katolikusoknak, sem ezen a területen, sem az egész országban. Építkezésekkel,⁷²⁵ alapításokkal⁷²⁶ és nagy összegekkel is segítették felekezetüket. Zofia édesapja, Krzysztof rendkívül szoros kapcsolatban volt unokatestvérével, a chełmnói püspökkel, valamint a warmiai püspökökkel, Hozjuszal majd Kromerrel is jó viszonyt ápolt.⁷²⁷ Zofia két testvére is a kolostort választotta, közülük az oliwai apát, Janról már esett szó. Másik testvére, Anna bencés apáca lett, ezzel elindítva egyfajta hagyományt a családban, ugyanis a következő két generációban is úgy döntött egy-egy Anna, hogy az ő útját követik.

A családfákon Anna I.-ként feltüntetett nővér valóban példaadó életet élt, sokat tett a bencés életmód népszerűsítéséért. Apácaélete pedig nem indult könnyen, nehézségeivel kapcsolatban két különböző történetet is olvashatunk. Az egyik egy családi konfliktusról számol be, eszerint a kolostorokkal kapcsolatos előítéletek továbbélése miatt, 1596-ban Stanisław, Jerzy és Krzysztof Kostka, Magdalena Mortęska⁷²⁸ unokaöcsei csak két év próba után engedték Annának, hogy beköltözzön a nővérekhez, és először csak, mint bennlakó, lengyelül rezydentka⁷²⁹ élhetett ott, mert sokáig osztották a nagyapjuk, Melchior Mortęski rossz véleményét a zárdákról.⁷³⁰

A másik verzió szerint Anna akaratán kívül belekeveredett a toruńi és chełmnói kolostorok közötti konfliktusba. Mivel ez a vita Annát, és később Jadwiga Lubstowskát is érintette, érdemes röviden összefoglalni a lényegét. A 17. század elején egy évtizedekig húzóódó konfliktus zajlott a Zofia Dulaska által vezetett toruńi és a Magdalena Mortęska megreformálta chełmnói kolostorok között. Egyrészt Zofia Dulaska szeparálódni akart a chełmnói kongregációtól, mert nem értett egyet az ottani reformokkal, másrészt egy szintén elhúzódó pénzügyi vita is tovább mélyítette az ellentéteket. Az egész ügynek 1634-ben lett csak vége, Zadzik püspök ugyanis három évvel Zofia Dulaska halála után, csak azzal feltétellel volt hajlandó kinevezni a nővérek jelöltjét, Elżbieta Piwnickát a főnöknői posztra, ha áttérnek a chełmnói regula használatára, amibe a nővérek belemennek.⁷³¹ Mortęska és Dulaska összetűzése még javában tartott, amikor Krzysztof Kostka

725 Krzysztof, Zofia apja amellet, hogy nagy összegekkel segítette az egyházat, 1580-ban felépíttette a radowiskai templom tornyát. KOSTKA: *Kostkowie...* 100–102.

726 Krzysztof (Zofia testvére) és Anna Pilecka gyermeke, Zofia férjével, Piotr Opaliński, poznańi vajdával kolostort alapított Sierakówban a ferenceseknek. Házasságuk egyébként olyan közismerten jó volt, hogy Niesiecki külön megemlíti, milyen csodálatos megértésben és szeretetben éltek. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 303.

727 Érdemes megjegyezni, hogy bizonyos kérdésekben az említett püspököknél kevésbé volt radikális. Nem értett egyet például azzal, hogy politikai kapcsolatban sem szabad lenni a máshitűekkel, így Toruń protestáns patriciusaival is jó viszonyban volt. KOSTKA: *Kostkowie...* 100–102.

728 Mortęska ekkor már tizenhat éve egy virágzó kolostor vezetője volt.

729 Rezydentka: világi személy, gyakran egyedülálló és idős, állandóan a kolostorban lakik és teljes mértékben részt vesz a gyülekezet életében. BORKOWSKA, Małgorzata: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin, 2010. 349.

730 BORKOWSKA: *Zakony...* 25.

731 BORKOWSKA: *Zakony...* 160. A krónika 1631-re teszi Piwnicka megválasztását. *Kronika benedyktynek toruńskich*. Kiad.: SZOLDRSKI, Władysław. Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej, nowa seria VI. köt. Peplin, 1934. 81.

és Katarzyna Konopacka negyedik gyermeküket először nem a rokonuk által vezetett chełmnói, hanem a toruńi zárdába adták be. Az iránta is megmutatózó „*kegyetlen gyűlöletüket*” tapasztalva azonban átvitték Chełmnóba. Anna sem látta szükségszerűnek a költözést, és a toruńiak is jelentős támogatótól estek így el, ezért a Kostka lány átvitele csak tovább mélyítette az ellentétet a két kolostor között.⁷³² Rokona mellett viszont Anna előmenetele biztosítva volt, biztosan tudjuk, hogy 1610 körül Magdalena Mortęska titkárra volt.⁷³³ Anna Kostkát élete nagy feladata Jarosławban várta, ahol egy frissen alapított közösségbe került. 1615-től házfőnöknő lett, és olyan sikeressé tette a közösséget, hogy 1629-ben filiát alapíthatott Przemyszlben. Főleg az intellektuális nevelésre figyelt, sokat költött a könyvtárra, ami néhány ezer kötetével a legnagyobb lengyel bencés könyvgyűjteménnyé vált.⁷³⁴ Természetesen sok nehézség is adódott az új közösség életében. Anna, követve Magdalena Mortęskát, a chełmnói megreformált regulát akarta használni, ezt azonban nem volt könnyű keresztülvinni az őket gyóntató pap ellenállása miatt. Anna, talán családja befolyásának köszönhetően, győztesen került ki ebből a konfliktusból, és elérte, hogy új papot küldjenek hozzájuk.⁷³⁵ Az anyagi nehézségekben is számíthattak a Kostka család segítségére, a jarosławi építkezések óriási költségeit ugyanis a kolostor alapítója, Anna Zofia Ostrogska z Kostków viselte.⁷³⁶ A főnöknő 1642 nagyhetének keddjén halt meg, évek óta tartó fájdalmas betegeskedést követően. Rendkívül büszke lehetett azonban sikeres munkájának gyümölcsére, ekkor már ugyanis hatvanhárom nővér élt a kolostorban.⁷³⁷

Krzysztof és Anna Pilecka harmadik lánya, szintén Anna (II.), folytatva a családi hagyományt, bencés apáca lett. Először Chełmnóban élt, de 1612-ben, egy évvel a rendbe való belépése után⁷³⁸ Magdalena Mortęska nagynénjével, a fent említett Annával (I.), átküldte a frissen alapított jarosławi kolostorba.⁷³⁹ Anna II. a korszakban kiemelkedőnek számító hozományt vitt magával, 14400 forintra becsülték az értékét. Életéről keveset tudunk, az biztos, hogy nagynénje titkárnője volt, és 1642-ben őt nevezték ki utódjának is. Neki más, de nem kisebb nehézségekkel kellett szembenéznie, mint Anna I.-nek. A kozák felkelést követő zűrzavaros években ugyanis több alkalommal menekülniük kellett. 1648-ban és 1650-ben Poznańba, unokahúga, Franciszka Opalińska⁷⁴⁰ kolostorába vitte a hatvanhárom jarosławi nővért.⁷⁴¹ Az itteni krónika szerint innen hatvanan Nagy-Len-

732 TARGOSZ, Karolina: *Piórem zakonniczy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach w swoich czasach*. Kraków, 2002. 24–26.

733 A fennmaradt iratok szerint ekkor kerültek konfliktusba néhány jezsuitával, akik át akarták venni tőlük a lelki vezetést. MALINOWSKA, Monika: *Sytuacja kobiety w siedemnastowiecznej Francji i Polsce*. Warszawa, 2008. 288.

734 KOSTKA: *Kostkowie...* 286.

735 GLEMMMA, Tadeusz: *Kronika benedyktynek chełmińskich (1578–1619)*. Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, VI. 1926. 166–174., VII. 50.

736 A királyjelölt Janhoz kapcsolódik a család jarosławi jelenlétének kezdete, ő építtetett itt várat, ott is halt meg, 54 éves korában. (KOSTKA: *Kostkowie...* 94–96.) Anna Zofia 1611-ben alapította a kolostort. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 301.

737 *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 302.

738 KOSTKA: *Kostkowie...* 297.

739 *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 5. köt. 301.

740 Zofia Kostka és Piotr Opaliński lánya.

741 KOSTKA: *Kostkowie...* 297.

gyelországba mentek tovább Anna vezetésével, de további részleteket nem ismerünk.⁷⁴² 1650-ben biztosan visszatértek Jarosławba, de a következő években még kétszer el kellett menekülniük. 1656-ban Duklán tartózkodtak, Annát itt érte a halál.⁷⁴³

A harmadik Anna Kostka, aki jarosławi főnöknő lett, a királyjelölt Jan dédunokája volt.⁷⁴⁴ Mivel kiskorában elárvult, a nagybátyjánál Mikołajnál, majd Ostrogska hercegnőnél nevelkedett. Mindkét helyen nagyon jámbornak nevelték, de nem ezért, hanem egy rejtélyes eset következtében döntött a család a kolostorba adás mellett. Niesiecki jegyzete fel a történetet, miszerint Anna sör helyett egyszer mérget ivott. Megkérdőjelezi a történet valóságát, hogy sosem derült ki, ki és miért akarhatta megmérgezni a fiatal lányt. Elképzelhető, hogy valamilyen egyéb rosszullétet magyarázott így a família. Az mindenesetre biztos, hogy a család a gyógyulást nem gyógyszereknek vagy emberi gondoskodásnak, hanem Isten akaratának tartotta, így Annát 1636-ban Jarosławba adták bencés apácának. A Kostka lány még Anna II.-nél is nagyobb hozományt vitt magával, akkori (Niesiecki idején) pénzben 100 ezret, arany ékszereket és gyöngyöket, amiket még 30 ezerre becsülték. Anna rokona halála után, 1656-ban lett főnöknő, a potop után ő építette újjá a templomot és a kolostort. 1692-ben, 75 éves korában halt meg, apácaságának 57. évében.⁷⁴⁵ Az építkezések mellett Anna III.-nak is volt konfliktusa a chełmnoi regula miatt. Halálának évében fordult Rómához az egyre népszerűbb Skapuláré Társulatok ügyében. A chełmnoi bencés nővérek, és a kongregációjukhoz tartozó kolostorok csak munkához akarták viselni a skapulárét, ahogy a regula előírja. Az új és egyre népszerűbb Skapuláré Társulatok tagjai viszont elkezdték a ruha alatt hordani és különböző imádságokat, önmegtartóztató gyakorlatokat kötni a viseléséhez. A szerzetesek egy része olyan erőszakos módon akarta ezt bevezetni, hogy Annának Rómához kellett fordulnia. Várározásainak megfelelő választ kapott, a dekrétum úgy rendelkezett, hogy a szerzetes férfiak, akik „*nem tudni milyen jogra és milyen okokra hivatkozva járnak az országot*”, ne zavarják tovább a szerzetes nővéreket.⁷⁴⁶

A Kostka család nőtagjainak katolikus elhivatottságát szépen példázza a jarosławi kolostor 17. századi története. Hozzájuk, Anna Ostrogska z Kostkówhoz kötődik az alapítás 1611-ben, és 1615-től 1692-ig, folyamatosan egy Anna Kostka vezette a nővéreket, miközben emberpróbáló helyzetekben állták meg a helyüket. Anna I. az alapítás után olyan népszerűvé tette a közösséget, hogy filiát is alapíthatott. Anna II. háborúk közepette védte a nővéreket, élete végét meneküléssel töltötte. Anna III.-é lett az újjáépítés feladata. Mindezt azért is fontos felidézni, hogy lássuk, ha a források azt mondják Zofia Kostkáról, hogy a család egyik legjámborabb tagja volt, akkor ennek a kijelentésnek valódi súlya van.

742 TARGOSZ: *Piórem*... 180.

743 KOSTKA: *Kostkowie*... 297.

744 Jan, második, Jan nevű fiának Zofia Czarnowskával kötött házasságából született egy szintén Jan nevű fiú, akinek felesége Barbara Roźdrzewski lett. Az ő második lányuk volt Anna. (KOSTKA: *Kostkowie*... 80.) Így Anna III. Báthory Zsófia harmadunokatestvére volt.

745 *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*... 5. köt. 297–298.

746 MALINOWSKA: *Sytuacja*... 220–221.

Zofia Kostka gyermekkoráról, neveltetéséről nem sokat tudunk.⁷⁴⁷ Valószínűleg az apja által vásárolt családi birtok, Mrocza volt a születési helye.⁷⁴⁸ Érthetően a férjről, Báthory Istvánról jóval több információnk van. Az erdélyi fiatalok kedvelt célpontjában, Padovában végezte külföldi tanulmányait, Kovacsóczy Farkas felügyelete alatt. Királyi nagybátyja gondoskodni akart az előmeneteléről és egy megfelelő házasságról számára. III. János és Jagelló Katalin lánya, Wasa Anna volt a kiszemelt menyasszony, de ezt a tervet több oldalról is ellenézés fogadta. Egyrészt a lengyelek tiltakoztak, mert a dinasztiaalapítás miatt féltették a királyválasztási jogukat. Másrészt János is kitért minden, a lányára vonatkozó ajánlat elől, mert a fiát szánta a lengyel trónra.⁷⁴⁹ A lengyeleknek igazuk volt abban, hogy a király szívesen látta volna utódjaként Istvánt, de ezen nem sokáig kellett aggódniuk. A két István kapcsolata ugyanis megromlott, amikor az unokaöcs 1579-ben eljegyezte, majd elvette Bebek Zsuzsannát.⁷⁵⁰ A lengyel király ezt követően a fiatalabb Báthoryak felé fordult,⁷⁵¹ később azonban a művelt és nyelveket beszélő, így a politikában is jól használható Istvánnal kibékült.⁷⁵² A fiatal István ennek ellenére továbbra is az erdélyi birtokain élt, egészen Boldizsár kivégzéséig, amikor is rokonaival együtt Andrásához, a bíboroshoz menekült. Felesége, Zsuzsanna ezen az úton vesztette

747 A toruńi városi levéltárban egy irat maradt csak fenn, ami Zofiát is említi. Az egyezség szerint, Krzysztof Kostka lányai nevében is lemondott bizonyos ingatlanokról és ingóságokról, amelyért a Konopacki család elégtételt fizetett. Az örökség a néhai elbingi káplán, Rafael Konopacki halálát követően maradt volna a lányokra. Az irat valószínűleg azért maradt fenn, mert az egyezséget a toruńi polgárok jogi védelme alá vonták. Meghatároztak még 10.000 forintos biztosítékot is, arra az esetre, ha Krzysztof Kostka visszatartana mégis valamit a lányainak. APT, Akta m. Torunia Katalog II, IX–11 114v–116v.

748 KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

749 HORN: *Báthory András*. 19–23. Wasa Anna személye Zsigmonddal kapcsolatban is előkerült. István egyrészt Mária Annát, V. Vilmos bajor választófejedelem lányát próbálta neki megnyerni, de a svéd Annával való házasságban nagyobb lehetőségek rejlettek, mert így esély kínálkozott rá, hogy a lengyelek a Jagelló-vér miatt megvásárlják István utódjának. HORN: *Báthory András*. 52.

750 A házasság értékeléséről megoszlanak a vélemények. Veress Endre még szerelmi házasságot látott benne, a mindig racionális érveket felhozó Horn Ildikó szerint ez politikai döntés volt a Báthory fiúk részéről (István öccse, Gábor, Bebek Annát vette el), mert így gazdag örökségért pereskedhettek és családi kapcsolataikkal megerősítették felső-magyarországi és erdélyi helyzetüket. Szerinte a két Báthory fiú a lengyel törekvésekben nem látott alternatívát, és a király bábjai sem akartak lenni. (HORN: *Báthory András*. 19.) Vélhetően mindkét érv érvényesülhetett, Veress véleményét támasztja alá ugyanis az a tény, hogy később István még egy római lengyel követi státuszért sem akarta terhes feleségét egy teljes évre otthon hagyni. (HORN: *Báthory András*. 59–60.) Ez pedig a korszakban szokatlannak számított.

751 HORN: *Báthory András*. 20. Az első rokon, akit István kihozott Erdélyből, a huszonkét éves Boldizsár volt. Az ifjú Krakkóba költözött, és Marenius felügyelete alatt tanult, de 1577-ben a Visztulába fulladt. Ez Istvánt nagyon lesújtotta. Kristóf további gyerekeinek kihozatala nem jöhetnek szóba, mert Miklós meghalt, Zsigmond pedig még csak öt éves volt ekkor. (HORN: *Báthory András*. 23.) Horn Ildikó még úgy tudta, hogy az említett Boldizsár Kristóf első házasságából származott, és anyja a lengyel származású Danicska Katalin volt. Petneházi Gábor kutatásai azonban kimutatták, hogy valószínűleg távolabbi rokon lehetett, mert a legutóbb feltárt dokumentumok szerint Boldizsár Gyulai Mihály fia volt, akit a király „jó emberének” nevezett csak. Emiatt Petneházi felhívja a figyelmet arra, hogy a rokonsági kapcsolat igazolása további kutatásokat igényel. PETNEHÁZI: *Az 1577-ben...* 143.

752 Ennek a helyzetnek azonban két következménye lett. Egyrészt Gáborral sosem javult meg a király viszonya, többek között azért sem, mert nem akart katolizálni, másrészt Kristóf halála után nem a tisztségre alkalmas Istvánt tette meg utódjául, hanem a gyermek Zsigmondot, aki nem bizonyult végül előnyös döntésnek. HORN: *Báthory András*. 41–42.

életét, ami tovább mélyítette István és András haragját a Boldizsárt kivégeztető Zsigmond ellen.⁷⁵³ A két testvér szorosan együttműködött, István új házasságát is közösen készítették elő. Zofia Kostka mellett a kijevei Ostrogski herceg egyik rokona is szóba került. Ostrogski herceg a Serédy családból nősült és Sáros megyei birtokokkal is rendelkezett, így várható volt, hogy nyitott lesz egy újabb magyar frigyre a családban.⁷⁵⁴ István végül Zofia Kostkát vette el, ezzel teljesült fő célja, hogy nyomasztó anyagi gondjai enyhüljenek.⁷⁵⁵ Ennek ellenére Jerzy Antoni Kostkának kell igazat adnunk, aki szerint ez a házasság a Kostka család számára járt nagyobb előnyökkel, hiszen nagymértékben növelte a presztízsüket, hogy Zofia, elsőként a családban, lengyel uralkodócsaláddal kötötte össze a Kostkák nemzetségét.⁷⁵⁶

Báthory István és Zofia Kostka esküvőjére 1596 júliusában került sor.⁷⁵⁷ Az eseményről beszámol Jan Leo Historia Prusiae c. könyve. Szerzője 1595–97 között András káplánja és a vár kápolnájának vikáriusa volt, így elsőkézből szerezte információit. Szintén fontos adatokkal szolgál Kolberg is, aki a 20. század elején többek között az esküvői számlákat is feldolgozta művében.⁷⁵⁸ Az esküvőre írt és kiadott versek közül a Martin Beckmann⁷⁵⁹ és a Martinus Stobaeus tollából származó maradt fenn.⁷⁶⁰ Az esküvőt követő évben született meg Zofia és István András nevű fia, ennek öröme vásárolta meg Báthory András bíboros Krzysztof Sokołowski łęczycyai vajdától Besiekiery várát a szomszédos falvakkal a család számára.⁷⁶¹

Nem tartozik szorosan véve a témánkhoz, de mindenképpen érdemes tisztázni egy félreértést, ami a Veress Endre gyűjtemény alapján merülhet fel. Itt ugyanis kétszer⁷⁶² is szerepel egy levél, amit Berzeviczy Márton kancellár írt Kovaczóczy Farkasnak és Bá-

753 Zsuzsanna valószínűleg gyenge egészsége miatt halt meg, de egyesek a mérgezés lehetőségét is felvetették. HORN: *Báthory András*. 188.

754 HORN: *Báthory András*. 189.

755 Az erdélyi Báthory-birtokok ekkor ugyanis Zsigmond kezében voltak. Ezt az érvt azonban nyilván illetlenség lett volna kimondani, így a fivérek inkább azt a szempontot hangoztatták, hogy István az öccse közelében kíván letelepedni. HORN: *Báthory András*. 197.

756 KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

757 HORN: *Báthory András*. 197. A lengyel szakirodalomban sokáig kérdéses volt a dátum, a téves adatokat Kowalkowski veszi sorra. Az 1597-et Szorc egy Báthory Andrásról szóló cikkében találta. Az 1598-as dátum Duryewski Kostka családról szóló munkájában jelent meg, ebben a kérdésben a szerző Posselt idézte. (Posselt, történész és királyi orvos volt, 1623-ban, a pelplini ciszterci kolostorban fejezte be Lengyelország és Poroszország történetét.) 1599-et Piasecki és egy helyen Posselt említ. KOWALKOWSKI: *Testament...* 652–654.

758 A számlák szerint egyébként a kiadásokat a warmiai egyházmegye fizette és a tánchoz a püspökségi udvar zenészeit vették igénybe. KOWALKOWSKI: *Testament...* 651–652.

759 Ez nyomtatásban is elérhető: *Druki Toruńskie XVI wieku*. Vál. és közr.: JARZĘBOWSKI, Leonard. Toruń, 1969. 120–123.

760 KOWALKOWSKI: *Testament...* 654.

761 KOSTKA Jerzy Antoni; ROBACZEWSKI, Roman: *Nieznane fakty z życia Zofii Batorowej z Kostków*. In: *Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostów herbu Dąbrowa*. 3. 2015. 22. Boniecki ugyan Istvánhoz köti a vásárlást, de az időpontként ő is 1597-et jelöli meg. BONIECKI: *Herbarz...* XI. köt. 130.

762 Az első közlésnél az alábbi adatokat találjuk: „Eredet: Erd. Nemz. Múzeum. Kolozsvár. Kemény József Gyűjt. Hibákkal telt közlése a Tört. Tár... Külcimes oldala hiányzik, de címzett nevét tartalma adja. Ennek kényes részletei miatt nincs Berzeviczy teljes nevével aláírva.” (VE 478 I/154–158) A másodiknál: Itt eredet: Erd. Nemz. Múzeum. Kolozsvár. Kiadta Szádeczky Lajos a Történelmi Tár 1892. évf. 688–690. 1. (VE 478 III/753) Az első verzió kéziratosan az egész levelet közli, míg a második gépelt kivonat, de az említett levélrészlet itt is megtalálható.

thory István esküvőjéről van benne szó: „... *Báthory István uram engemet menyegzejére hilt, későn adta tudunkra, ilyen hirtelen ajándéknak nem tehettem szerit, mert minden ezüst mivemet feleséggemmel Prussiába küldtem, miérthogy az indulatnak napja előttünk vagyon; ily rövid időbe Kgd (Kegyelmed) sem tehette volna szerit, ha igaz, irtam volna Kgdnek (Kegyelmednek) is. Az posta alig érkezik arra az napra ő Felsége ajándékjával; Bánfy György mutatja be.*” Veress széljegyzete a második levélnél a következő: „*Kraszna vármegye örökös főispánja, Báthory Endre bíboros testvérbátyja. A lengyel Kostka Zsófiát vette el, meghalt első felesége után.*” Ez azonban egyik megadott dátum alapján sem valószínű. Az első esetben ugyanis a dátum: Wilno, 1580. június 9., a másodiknál pedig: 1589. június 9. Mivel Báthory István Bebek Zsuzsannát 1579-ben jegyezte el,⁷⁶³ azt kell feltételeznünk, hogy az 1580-as verzió a helyes és nem a Zofia Kostkával kötött frigyről szól a levél. Így csak egy kisebb ellentmondás mutatkozik, miszerint, ha az eljegyzés és az esküvő között legalább egy fél év eltelt, miért értesítették ilyen későn a vendégeket. Ettől függetlenül kizárhatjuk, hogy a lengyel házasságra utalna a levél.

Az esküvővel kapcsolatban felmerül egy rendkívül izgalmas kérdés, mégpedig, hogy vajon részt vett-e az eseményen Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, vagy nem. A kérdést Kowalkowski feszegeti, de nagyon kérdésesnek tartja a fejedelem jelentését, mondván, hogy csak Zsigmond 1599. augusztusi lidzbarki látogatásáról vannak biztos források. Ennek ellenére idézi Duryewskit, aki az esküvői vendégek között két jelentős személyt emel ki, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet, valamint Mikołaj Krzysztof Radziwiłł herceget, troki és vilniusi vajdát.⁷⁶⁴ Szintén megemlíti Kowalkowski, hogy Zsigmond jelenlétéről Jan Leo is beszámol. A püspök káplánja szerint, miután Zsigmond a fejedelemséget átadta a sziléziai javakért, unokatestvére esküvője után Lidzbarkban vendégeskedett. Leo azt is hozzáteszi, hogy el kellett tűntetni Boldizsár barczewoi síremlékét, hogy ne sértsék meg Zsigmondot.⁷⁶⁵ Amellett, hogy a bíboros közvetlen munkatársaként dolgozó Jan Leot kortárs forrásként nem érdemes alapos indok nélkül megkérdőjelezni, egy, a Czartoryski levéltárban fennmaradt szöveg is alátámasztja az állítását. A forrás ugyan a levéltár jelölése szerint egy halbestadti emlékmű Báthory Boldizsárról szóló felirata, de maga a szöveg egyértelművé teszi, hogy valójában a barczewói síremlékről van szó. A részlet végén ugyanis a szöveg a bíboroshoz szól, aki a síremléket emeltette, annak ellenére, hogy Boldizsár csontjai máshol fekszenek. Mivel Báthory András csak Barczewóban készíttetett ilyet testvérének, így a helymeghatározás javítása indokolt. A korábbi fejezetben már részletesen bemutatott síremlékről itt csak annyit érdemes megjegyezni, hogy Boldizsár szobra alatt a tábla elhelyezésére szolgáló tumba frontvonala üres.⁷⁶⁶ Ezt figyelembe véve Jan Leo szavait arra lehet pontosítani, hogy nem magát a síremléket kellett eltüntetni, csak a rajta lévő, Zsigmondra nézve valóban nagyon sértő feliratot. A szöveg ugyanis Boldizsár otthoni és idegenben viselt hadakozásait, illetve ártatlanságát hangsúlyozza, valamint azt, hogy a zsarnok által legyőzött, vele a zsarnok a hazában elsőként számolt le, és ítélet nélkül, utolsó kenet nélkül kellett meghalnia.⁷⁶⁷ Ezt a feliratot valóban nem lehetett volna otthagyni egy kibékülés utáni találkozó alkal-

763 HORN: *Báthory András*. 19.

764 A Peregrynacja albo pielgrzymowanie do Ziemi Świętej írja. KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

765 KOWALKOWSKI: *Testament...* 653–654.

766 Az üres tumba tényét Horn Ildikó is megemlítette. HORN: *Báthory András és Boldizsár...* 41.

767 Czart. 1627. p60

mával. Az viszont, hogy nem látszik már a felirat, arra utal, hogy Jan Leonak igaza volt, Zsigmond járt az esküvőn és valóban vendégeskedhetett Lidzbarkban.

Egy művészettörténeti utalást érdemes még átvenni Jerzy Antoni Kostkától, aki az esküvővel kapcsolatban említ egy 18. századi eleji ismeretlen festőtől származó képet, *Uczta u Kostków* címmel, (ld. *11. melléklet*) ami Chrzanowski szerint bemutatja a család III. Zsigmond korabeli ünneplési szokásait.⁷⁶⁸

Az újdonsült házaspár közös élete jól kezdődött. A néhány ezer fős vendégsereget számláló nyolcnapos ünnepséget követően, Lidzbarkban éltek jó körülmények között.⁷⁶⁹ Itt született meg fiuk, András is 1597. június 6-án.⁷⁷⁰ Elképzelhető azonban, hogy Zofia több szülésen is átesett. Veress Endre a bíboros könyvtáráról írt munkájában ugyanis arról ír, hogy a hagyatékért folytatott eljárásban Jerzy Kostka Báthory István gyermekei nevében lépett fel. A jelenlegi forrásadottsággal sajnos nem lehet megállapítani, hogy itt elírásról van-e szó, vagy a házaspárnak volt másik gyermekkorban elhunyt utódja is.⁷⁷¹ Az esküvő után a házasságra és a letelepedésre való tekintettel a porosz rendek felléptek István indigenátusának ügyében az 1597. januári malborki szejmen, de Kowalkowski szerint nem igaz, hogy azt meg is kapta volna a februári varsói országgyűlésen.⁷⁷²

Özvegy kisgyermekkel:

Zofia Kostka küzdelmei a gyermekneveléssel és a protestánsokkal

Zofia és István boldogsága, ha azok voltak egyáltalán,⁷⁷³ nem tartott sokáig. István 1599 nyarán követte Andrást Erdélybe, majd testvére bukása után Kővárra menekült. Miután Basta körülzárta a várat, István 1599 novemberében hűséget fogadott Rudolfnak. Utána családjával partiumi birtokán élt,⁷⁷⁴ de 1601. február 24-én váratlanul meghalt.⁷⁷⁵ A kor szokása szerint a Bebek Zsuzsannától származó, és ezzel teljes árvaságra jutott gyermekek, Gábor és Anna neveltetését a tágabb család vette át, így ők ecsedi Báthory Istvánhoz kerültek. András az édesanyjával maradt, Zofia magával vitte a lengyel Bátho-

768 CHRZANOWSKI, Tadeusz: *Portret staropolski*. Warszawa, 1995. 93–95.

769 Az esküvő részleteiről Duryewski számol, megemlítve, hogy a Kostkák állták a vendégsereg költségeit. (KOWALKOWSKI: *Testament...* 653–654.) Ez a tény nyilván a család vagyoniasságát hangsúlyozó csúsztatás, mivel a számlákat tanulmányozó Kolberg szerint András fizetette ki a költségeket a warmiai egyházmegyével. A lidzbarki kényelmes életet Jan Leo írja le. KOWALKOWSKI: *Testament...* 652–654.

770 HORN: *Báthory András*. 197. Bár izgalmas lenne többet tudni a kereszteléséről, Kowalkowski kutatásai alapján megállapítható, hogy sem a warmiai egyházmegye levéltárában sem máshol nem találni utalást erre az eseményre. KOWALKOWSKI: *Testament...* 655.

771 VERESS: *Báthory András b. püspök...* 10.

772 KOWALKOWSKI: *Testament...* 656.

773 Az érzelmekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a lengyeleknél még a magyar példánál is kevésbé jelent meg a szerelem kifejezése. Nem voltak jellemzőek a trubadúrdalok, vagy az udvari szerelem. Nem csoda, hogy Zsigmond Ágost és Barbara Radziwiłł házassága nagy értetlenségbe és ellenállásba ütközött. A szerelemmel, néhány primitív verstől eltekintve, szinte egyáltalán nem lehet találkozni a régi Lengyelországban. A levelezésekben is csak elszórtan, a 17. század közepe felé tűnnek fel olyan megszólítások, mint „*én legkedvesebb Zosienkám, egyetlenem, szeretett lelkem*”. (Jan Karol Chodkiewicz írja feleségének Zofiának) BOGUCA, Maria: *Kultura Sarmatyzmu w Polsce XVI-XVIII wieku*. Warszawa, 2016. 101–103.

774 HORN: *Báthory András*. 238.

775 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 22.

ry-birtokra,⁷⁷⁶ egy ideig Besiekiery várában éltek.⁷⁷⁷ Később az özvegy állandó jelleggel elköltözött a nővére közelébe, a Jarosław környékén található Wysockoba.⁷⁷⁸

Bár a lengyel nők a magasabb társadalmi osztályokban széleskörű szabadságnak örvendtek,⁷⁷⁹ a legnagyobb önállóságot özvegyként élhették át. Szemben a hajadonokkal vagy férjjes asszonyokkal, az özvegyek a Rzeczpospolitában betölthették a családfő szerepét. Dönthettek a további házasságuk ügyében és gondoskodhattak a házasságból született gyermekeiről. Sok lengyel nemesasszony ezért nem akart újraházasodni. Ilyen esetben általában a jótékonyásra és a templomi szerepükre koncentráltak, amit a társadalom is jó szemmel nézett. Az özvegyeket tisztelték, bátor és istenfélő embernek tartották, akik nagylelkű alapítói templomoknak, kolostoroknak, kórházaknak és diákok ösztöndíjainak.⁷⁸⁰ Zofia özvegységében a fenti mintát követte, nem ment újra férjhez, és a néhány fennmaradt forrás mindegyike az egyházat segítő tevékenységével kapcsolatos.

Látáhatóan egy dologgal gyúlt meg a baja, ez pedig a gyerekevelés volt. Bár a korszakban az anya szerepe jelentősen megnőtt,⁷⁸¹ a fontosabb döntéseket a családfő hozta meg

776 HORN: *Báthory András*. 239. Érdekesség a korszakból, hogy ekkor jelenik meg először az a szemlélet, miszerint az árvák helyzete nem feltétlenül magánügy. A Rzeczpospolitában például 1605-ben, Torunban jött létre az első olyan városi hivatal, ami az árvák ügyeit intézte. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK: *Dziecko...* 22–23.

777 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 23. A félárva gyermekek peres ügyeiről van forrásunk. Petri Mórtól tudjuk, hogy 1602-ben pl. „Gábor és András tiltakoztak nemes Szaniszlófi Péter ellen szatmár-, szaboles- és kraszna vármegyei javak elidegenítéséért.” (PETRI Mór: *Szilágy vármegye monographija*. II. köt. Szilágy vármegye, 1901. 353.) Elképzelhető, hogy a család másik ága, arra használta az apa, Báthory István halálát, hogy megszerezze bizonyos javaikat.

778 Ludwik Glatmann kutatásai alapján ismerjük ezt az adatot. Sajnos a kutató egy tévedést is közöl, szerinte ugyanis Zofia a férje halála után két évvel, 1608-ban költözött Wysockoba. Más forrás híján, nem tudhatjuk, hogy a dátum megadásának melyik része helytelen. Kostka az alábbi helyről idézi Glatmant: Ludwik Glatman, Gabor Bathory – prezydent do korony polskiej. Szkiece Historyczne, Kraków, 1906, s. 9 és 176. KOSTKA, ROBACZEWSKI, 24.

779 Ez viszonylag nagy önrendelkezést is jelentett, vagyoni és jogi értelemben is, bár kisebbet, mint a férfiak esetében, jogi fellépésre ugyanis csak a férjzetteknek vagy az özvegyeknek volt lehetősége. A vagyoni kérdésekben való szabadságot nehéz megállapítani. Annyi biztos, hogy részt vehettek ezekben a családi döntésekben. (CHOŁODOWSKA, Małgorzata: *Pozycja i rola kobiety w polskiej rodzinie wczesnośredniowiecznej*. In: Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej. Szerk.: JAMRÓŻKA, Wiesław; ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, Dorota. I. köt. Poznań, 1998. 38.) Egy másik szerző szerint a gyakorlatban sokszor használták ki a joghézagokat, és ilyenkor a nők is gyakorolhatták a férfiakat megillető jogokat. MALINOWSKA: *Sytuacja...* 279.

780 KICIŃSKA, Urszula: *Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII w.* Sensus Historiae, 13. 2013. 4. 148. Ebben a nemesi és a polgári származású özvegyek között nem volt különbség. Gyakran váltak vallási testvériségek tagjaivá is. (BOGUCKA: *Women and Religion*. 23.) A Kostka családból kiváló példája ennek az önállóságra törekvésnek Anna Ossolińska. Férje 1603-ban meghalt, de Anna nem gondolt rá, hogy újra férjhez menjen, annak ellenére, hogy csak 29 éves volt. Pedig nagy vagyona és egyéb adottságai miatt nem lett volna nehéz számára új házastársat találni. Bár Zygmunt Ossoliński visszaemlékezése, miszerint Anna iránt III. Zsigmond is érdeklődött, nehezen hihető, ám maga a pletyka is rámutat, hogy szép nőnek tartották. Az özvegy hercegnő aztán jó gazdája lett a javainak, felvirágoztatta a kereskedelmet a jarosławi birtokon. Sok udvarnok volt, valamint kozák és magyar gyalogosai. Utóbbiakra szüksége is lett, amikor 1607–1610 között bekapcsolódott Łukasz Opaliński háborújába, Stanisław Stadnicki, a „*łańcuti őrdög*” ellen. A jezsuitákat is támogatta, azt jegyezték fel róla, hogy az ő templomukban szeretett legjobban imádkozni. KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

781 A gyerekek hét éves korukig voltak az anyjuk felügyelete alatt. A korabeli írók nagyon hangsúlyozták a saját anya szerepét. Ha az édesanya meghalt és az apa aktív volt a közéletben, akkor gyakran neveltette a

a gyermekek jövőjével kapcsolatban. Ez olykor végrendelet formájában történt meg. Jan Zamoyski például fia taníttatásával kapcsolatban nagyon részletes utasításokat hagyott hátra, az özvegy, Barbara Tarnowska nem is szólt bele semmilyen módon Tomasz oktatásának kérdéseibe,⁷⁸² de levelei tanúskodnak arról, hogy mennyire igyekezett fenntartani a bensőséges kapcsolatot a távolban tanuló fiával.⁷⁸³

Nem véletlen, hogy bár nincsen teljes egyetértés a szakirodalomban annak a tekintetében, hogy Báthory András hol tanult, mindkét emlegetett hely, Jarosław és Braniewo is közel van a Kostka rokonsághoz. Zofia nevelési problémáira egy, a Biblioteka Jagiellońskában található latin nyelvű családtörténetet világít rá: „*Báthory András, családjából egyedülként, legalábbis fiatalkoráig, itt katolikus hitben élt, hiszen lengyel anya, Zofia hozta világra, aki a Kostkák nemzetéből a legjámborabb nő volt. A természet és a nemes hajlam minden jóra alkalmas embernek jósolta. És noha fiatal koráig katolikus, jámbor és vallásos neveltetést kapott, ez teljességgel semmit sem használt. Ennek okáért, az elkövetkező időkre a jarosławi jezsuita kollégiumba adták, hogy ott a betűkkel ismerkedjen, a jezsuitáknál pedig mértékletes és jámbor életet élt a fenséges Ostrogski hercegekkel egyetemben egy bizonyos ideig. Jövőbeli jámborságának és a katolikus hit tudománya oltalmazásának és előmozdításának nagy reménységét keltette.*”⁷⁸⁴ Láthatóan nagyok voltak az Andrással szembeni elvárások, mind a vallásos család és anya, mind a kitűnő iskoláztatás azt vetítette volna előre, hogy András jámbor és vallásos fiatal lesz, az általam kiemelt félmondat azonban mégis arról árulkodik, hogy András nem váltotta be a gyermekként hozzá fűzött reményeket. Könnyen elképzelhető, hogy a kor patriarchális viszonyai között az egyedül élő, és a környéken csak az apáca testvérére támaszkodó Zofiának nem lehetett könnyű dolga a fia nevelésével. Barbara Tarnowska esetében is azt láttuk, hogy főleg a fia szeretgetésével és egészségügyi, valamint vallásos kérdéseivel volt elfoglalva, de neki könnyebb dolga volt abból a szempontból, hogy Jan Zamoyski gondosan előre megtervezte fia taníttatását és

gyerekeket házon kívül, de ilyen esetekben mindig valamilyen megbízható emberre bízta őket. (Ezt láttuk akkor is, amikor a királyjelölt Jan Kostka, felesége halála után, Anna nevű lányát testvére, Krzysztofra bízta.) Ez azért is nagyon fontos szempont, mert a korabeli Franciaországban például ismeretlen emberekre bízta a nők a gyerekeiket. ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK: *Dziecko...* 198.

782 Tomasz neveltetésén látszik, hogy Zamoyski mindenből a legjobbat szánta neki. A fiú tanárai mind itáliai egyetemeken tanultak. Az ógörögön és a latinon kívül németül tanult, valamint keleti nyelveken is, egy örmény és egy tatár tanártól a törököt és az arabot is elsajátította. Tomasz egész héten tanult, még vasárnap is, amikor a katekizmust olvasta különböző nyelveken. Csütörtökön volt egy kis idő kijelölve a pihenésre. A megfelelő korban megtanulta a pónit megülni, majd tizennégy évesen lovagolni kezdett. Egyéb katonai képességeit is fejlesztették. Ezen kívül labdajátékokat is játszottak a társaival. Az étkezése könnyű és egészséges fogásokból állt, sok zöldséget és gyümölcsöt evett, déli gyümölcsöket is hoztattak neki, przemysli sört vagy magyar bort ivott. Lengyel–magyar módi szerint öltöztették, a legjobb minőségű anyagokba. A gyászidőt leszámítva élénk színű ruhákat hordott. KOWALCZYK, Jerzy: *Wychowanie hetmanica Tomasza Zamoyskiego w świetle wydatków z lat 1605–1608*. In: *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*, 1. köt.: *Od średniowiecza do wiku XVIII*. Szerk.: DĄBROWSKA, Małgorzata; KLONDER, Andrzej. Warszawa, 2002. 128.

783 Egyik levelében így ír neki: „*Kérdelek az egészségedről, de igazán ird meg, mint fiú az anyjának. Azt hiszem, felismerem Komorowski atya szavát ezekben a levelekben. Nem kell senkinek díszíteni, csak a fiú veleszületett szeretetével az anyja iránt. Írj nekem inkább csak egy szót a saját fejedből, mint valami okosságot egy könyvből.*” KUPCZEWSKA, Marta: *Matka i syn – wpyh Barbary z Tarnowskich Zamoyskiej na proces wychowania i wykształcenia Tomasza Zamoyskiego w świetle korespondencji z lat 1605–1610*. Białostockie Teki Hist. 9. 2011. 47.

784 JAG, 79. 107–107v.

nevelését, gondoskodva az ehhez szükséges tanítókról a saját maga által alapított iskolában. Zofia Kostkának ehhez képest sokkal korlátozottabbak voltak a lehetőségei, és láthatóan nehézségei is támadtak a gyermeknevelés kérdésében.

Visszatérve András tanulmányainak helyszínére, Jerzy Antoni Kostka⁷⁸⁵ és Kowalkowski is említi Jarosławot.⁷⁸⁶ Utóbbi azonban braniewoi tanulmányokról is beszámol, kiváló cikkének ez a része sajnos egy kicsit kusza. Először ugyanis azt írja, hogy István mindkét fia, Gábor és András is Braniewóban tanultak, ahol András a Mária kongregáció⁷⁸⁷ tagja volt 1609. október 11- 1610. december 19-ig, majd megjegyzi, hogy Gábor, az apja halála után Erdélyben nevelkedett. Kicsivel később azt olvashatjuk, hogy 1613 után András lett az utolsó Báthory, aki anyjával visszajött Lengyelországba. Feltételelesen szól a jarosławi kollégiumról, ahová azután járhatott András, hogy anyja 1608 körül Wysockoba költözött. Itt ő is, mint korábban Jerzy Antoni Kostka Glatmannra hivatkozik, de említi, hogy a jarosławi diákok listája nincs meg.⁷⁸⁸ Kowalkowski valószínűsíti András itteni tanulmányait az alapján, hogy a Kostkák közismerten támogatták a jarosławi jezsuitákat, és abban a városban élt a már említett Anna Kostczanka is, Zofia húga.⁷⁸⁹ Kowalkowski egy másik adatra is hivatkozik, miszerint 1615-ben feljegyezték Andrást, mint tanulót a szepeshelyi iskolában, szemináriumban? (*sic!*).⁷⁹⁰ Nézzük, mit lehet ezekből az információkból kihámozni. Az, hogy András és Gábor is Braniewóban tanultak, kevéssé elképzelhető, legalábbis egyszerre biztosan nem. Báthory Gábor 1589-ben született, így apja új házassága idején hét éves volt. Ő azonban 1599 után apjával, Anna húgával és új családtagjaival Erdélyben élt, majd István halála után ecsedi Báthory

785 Azt írja, András a jarosławi jezsuitáknál tanult és a lengyel kultúrában és szokásokban nőtt fel. (KOSTKA, ROBACZEWSKI, 23.) Később a családtörténeti füzetekben ismerteti Kowalkowski eredményeit és itt Braniewot is feltünteti. KOSTKA, Jerzy Antoni: *Zofia Batorowna z Kostków w Lidzbarku*. In: *Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostów herbu Dąbrowa*. 5. 2017. 11.

786 A jarosławi kollégiumot Zofia ze Sprowy, Jan Krzysztof Tarnowski özvegye alapította 1571-ben, majd a lánya Anna Kostczanka adományozott még falvakat az iskolának. Általában 30–70 jezsuita tanított itt. Először csak egy fából épült épület állt a rendelkezésére az 1573-ban ide érkező atyáknak, de az új kollégiumot már 1582-re megépítették, a következő évben pedig le is bontották a fa épületet. Az iskolai építkezéseket 1599-re fejezték be teljesen. 1577-ben fából építettek egy kápolnát, de elkezdték a templom építését, amit 1594-ben szenteltek fel. A 16. században a jezsuiták eredményes missziót folytattak, sokan tértek vissza a környéken a katolikus vallásra az ő hatásukra. Mivel ebben az egyházmegyében nem volt valódi papi szeminárium, ebben az iskolában indítottak morális és polemizáló teológiai képzést, ahol a jezsuita iskolákban végzett növendékek egy vagy két év tanulással felkészülhettek a papi feladatokra. A szegény diákok segítésére a kezdetektől, 1584-től alapítottak ösztöndíjakat és rendelkezésükre bocsátották a bursa épületét. A jezsuita iskolákban szokásos színház itt is működött, 1576-tól kezdve minden évben tartottak előadást. Encyklopedii wiedzy: <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JAROSLAW&f=1> (letöltés ideje: 2017.05.15.)

787 Ez egy elit, öngazgató társulása volt a jezsuita iskolába járó diákoknak. A tagok listája alapján látható, hogy a vezetők nemesek vagy főurak gyerekei voltak, de tartoztak hozzá polgárok is. Utóbbiak kérésére nyílt, pont Jarosławban egy kongregáció a már végzett diákok számára is. NIEDŹWIEDŹ, Jakub: *Inkulturationa szkolnictwa jezuickiego w Polsce i na Litwie w XVI-XVIII wieku*. In: *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej. Powszechność i norodowość katolicyzmu polskiego*. Szerk.: Dąbkowska-Kujko, Justyna. Warszawa, 2016. 229–230.

788 Ezt saját kutatásaim is megerősítik. A dél-lengyelországi kollégiumok anyagának a krakkói jezsuita levéltárban lenne a helyük, itt azonban, bár szívélyesen segítettek a kollégium történetével kapcsolatban, velem is közölték, hogy ebből a korszakból a diákokról nincsenek adataik.

789 Anna I., aki 1615-ben lett főnöknő.

790 KOWALKOWSKI: *Testament...* 656.

István vette magához, tehát az egyetlen időszak, amikor esetleg látogathatta a braniewoi kollégiumot legkésőbb 1599-ig tarthatott. András tagsága a Mária kongregációban magyarázható azzal, hogy a Zsigmondhoz vezető, csehországi út után nem Jarosławba tért vissza, hanem Braniewoban folytatta tanulmányait. Ennek azonban ellentmond az, hogy Glatmann szerint Zofia éppen ebben az évben költözött Wysockoba, akkor pedig logikusabb lett volna, ha a közeli jarosławi kollégiumba adja be a fiát. Akár Jarosławban, akár Braniewoban tanult András, nem meglepő, hogy a korszakban újra népszerűvé váló jezsuiták oktatták.⁷⁹¹ A 16–17. század fordulójában ugyan a féltékenység miatt,⁷⁹² és politikai okokból⁷⁹³ egy időre csökkent a jezsuita iskolák látogatottsága, a Zebrzydowski-féle rokoszt követően enyhült az irántuk érzett ellenszenv. András tanulmányainak helyszínével kapcsolatban mindenesetre egyelőre nincs biztos válasz. Az esetleges szemináriumi tanulmányok azonban összecsengenek a Jagiellońskában talált és már idézett forrással, ami szerint a jarosławi jezsuiták hatására „a katolikus hit tudománya oltalmazásának és előmozdításának nagy reménységét keltette”. Mégsem vált belőle pap, de hogy hogyan alakult a sorsa 1615 és a házassága között, azt sajnos nem tudjuk.

Báthory András neve az erdélyi politikai életben többször is felmerült. Először a Csehországban tartózkodó Báthory Zsigmond próbálta meg őt terveibe belevonni. A korábbi erdélyi fejedelem egy cseh várat akart megszerezni Rudolf császártól,⁷⁹⁴ ezzel párhuzamosan hívatta magához a tizenkét éves rokonát, akinek cseh nemességet akart szerezni és később örökösének is megtette volna. A terveknek azonban sikertelenek maradtak, így Zsigmond visszaküldte Lengyelországba Andrást.⁷⁹⁵

791 Számos érv szólt a jezsuita iskolák mellett, például az épületeik állapota is. A kollégiumok egy- vagy kétemeletes épületek voltak, világos, nagy ablakokkal, hosszú, széles folyosókkal, kényelmes termekkel, tanári szobákkal és könyvtárral. Ez nagy kontraszt volt a városi iskolákhoz képest, amik kicsik és sötétek voltak, néha éppen nem omlottak össze az épületek. A tapasztalatlan tanárok megsegítése érdekében ráadásul a jezsuiták a 16. században Jarosławban alapítottak egy iskolát a tanároknak. KURDYBACH, Łukasz: *Historia wychowania. Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*. In: *Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*. Szerk.: WOŁOSZYŃ, Stefan. Warszawa, 1965. 424.

792 Ez részben annak volt köszönhető, hogy a régebbi oktatási intézmények, mint a Krakói Akadémia is, féltették a pozíciójukat. Egyik tanárunk, Jan Brożek írt is egy szatírárt a jezsuitákról *Gratis* címen. Azt figurázta ki, hogy a jezsuiták azért népszerűek a nemesség körében, mert ingyenesek az iskoláik, ugyanis itt a gazdag alapítók vállalják a költségeket. A nevelési metódusukat morális szempontból (túl nagy a hatása a diákok és a családok ambícióira) kritizálta. A szellemi oktatással kapcsolatban a grammatikára fektetett túl nagy hangsúly vívta ki a szerző ellenszenvét. (KOT Stanisław: *Źródła do historii wychowania*. 1. köt. Warszawa, 1930. 274.) Meg kell jegyezni, hogy általában a papok által működtetett iskolákkal kapcsolatban is felmerültek problémák a 16. században. A korabeli szerzők különösen azt hangsúlyozták, hogy a tanárok a templomi adókból a saját jólétüket biztosították, és főleg a rokonaiknak tették lehetővé, hogy iskolába járhasanak. KOT: *Źródła...* 207.

793 Az 1606-os Zebrzydowski-féle rokosz alatt politikai okokból mélyült el a lengyel nemesekben és főurakban a jezsuita oktatás iránti ellenszenv. Nehezményezték, hogy a jezsuiták túlságosan befolytak a politikába. Őket hibáztatták a főurak növekvő hatalmáért és III. Zsigmond abszolutisztikus kormányzásáért, a nemesi szabadság korlátozásáért, valamint Zsigmond népszerűtlen kapcsolatáért a Habsburgokkal. KURDYBACH: *Historia...* 435–436.

794 Zsigmond kötött ugyanis egy kölcsönszerződést Rudolf császárral 1608-ban, aminek biztosítéka Krumlov vára volt. Ahogyan a korábbi fejedelem számított is rá, Rudolf nem tudta fizetni a kölcsön részleteit, így Zsigmond elindította az uradalom bekebelezését.

795 Zsigmond a következő évben Prágában fogságba került. Halála után András sikertelenül próbálta megszerezni a csehországi javait. HORN Ildikó: *Báthory Zsigmond prágai fogsága (1610–1611)*. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv: születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. TUSOR Péter. Bp., 1998. 270.

Izgalmas forrásunk még András ifjúkoráról Szepesi Laczkó Máté visszaemlékezése. Eszerint az ecsedi birtokhoz éppen csak, hogy hozzájutott fiatalember összeveszett az itteni nemesekkel, annyira, hogy azok átadták a várat a királynak.⁷⁹⁶ Jobban megnézve az ügyet, ennél kicsit bonyolultabb a helyzet. Először is figyelembe kell venni, hogy milyen a visszaemlékező viszonyulása Báthory Andrásához. Szepesi Laczkó Máté egy kálvinista lelkipásztor, Lorántffy Mihály udvari papja volt.⁷⁹⁷ Ebből kifolyólag egész művét áthatja a „pápisták” kárhóztatása. Szepesi Laczkó Máté ellenszenvének másik oka etnikai eredetű, Báthory viselkedését kiváló alkalomnak érzi a vegyes házasságok elítélésére.⁷⁹⁸ Így ír a fiatalember viselkedéséről: „1613. circa 22. diem decembris, mivel az ifjú Báthori András, a somlyai Báthori István fia, a lengyel asszonytól való, sok injuriákkal és gyalázzattal illetett vala minden rendeket Ecsed várában, a magyarokat mind egyaránt a tisztviselőkkel ebeknek mondja vala, és azzal fenyegeti vala, hogy mind kihányja őket a tisztből és a várból és lengyeleket hozna belé, (idegen nemzetből való házasságnak gyümölcse!), mert azok volnának az ő atyafiai mind vér szerént anyjáról s mind vallásáról.” Ilyen körülmények között a szerző teljesen indokoltnak látja a sértettek tettét: „Ez okáért, hogy idegen nemzet nem jöne az országba, várat ne okkupálná és nagy háború ne következne belőle: a király képeinek irának a tisztartók; ki hadait Ecsed vára alá bocsátván” elérte, hogy a várat átadják. Báthory András a hadsereg láttán békíteni próbálja a magyarokat, de azok nem tágítanak és így válaszolnak neki: „Nem kellettünk mi az előtt te néked, ebeknek hívtál minket, lengyeleket akartál ide a várba hozni: nem gyermeknek való Ecsed vára, királyé a ház! Andare fore [Kimenni!] Itt nem laksz.”⁷⁹⁹

Az ecsediek viselkedése érthető, hiszen korábban nem, hogy nem szenvedtek el sérelmeket a Báthoryaktól, hanem ellenkezőleg, a legjobb viszonyban voltak velük. A család ecsedi ága ugyanis protestáns volt, így az ő idejükben vallási ellentétek nem léptek fel. Kihalásuk után, 1605-ben ecsedi Báthory István halálával a birtokok somlyai Báthory Gáborra szálltak. A későbbi, rossz emlékéű fejedelemnek egy helyen volt egyértelműen pozitív a megítélése, ez a hely pedig éppen Ecsed. A település ugyanis tőle kapott szabadságlevelet 1608-ban, ahol oppidumként, vagyis mezővárosként tüntették fel a telepü-

796 Erről röviden Várkonyi is beszámol (*II. Rákóczy György esküvője*. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette: VÁRKONYI Gábor. Bp., 1990. 92.), Bartha említi az etnikai problémát is, de hosszasan nem foglalkozik a forrással. BARTHA Krisztina: *Az utolsó Báthory. Somlyai Báthory Zsófia életrajza (1628–1680)*. Belvedere. XII. 2000. 7.

797 Szepesi Laczkó Máté: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szepesi-laczko-mate-77F6F/> (Letöltés dátuma: 2020.05.15.) A Szepesi Laczkó Máté krónikáját a 19. század végén kiadó Mikó Imre is felhívta már a figyelmet arra, hogy a szerző felekezeti szempontból írta meg művét. SZABÓ Péter: *Szepesi Laczkó Máté*. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. XI. köt. Bp., 2011. 158.

798 Érdekes, hogy akármennyire is felmerül a lengyelség „vádja” Andrással kapcsolatban, Kowalkowski kutatásai alapján tudjuk, az indigenátust mégsem kapta meg. Boniecki ugyanis téved, amikor azt írja, hogy Andrásnak 1625-ben megszavazták a honosítást. Ez a szemjegykönyve alapján nem történt meg, bár az igaz, hogy 1625–27 között a wisznai nemesek felléptek a szemjegyeken ebben az ügyben, arra hivatkozva, hogy Andrásnak lengyel az édesanyja és a Rzeczpospolita-ban nevelkedett. KOWALKOWSKI: *Testament...* 656.

799 SZEPESI LACZKÓ Máté: *Emlékezetre való dolgok*. In: Bethlen Gábor krónikái. Szerk.: MAKKAI László. Bp., 1980. 81.

lést.⁸⁰⁰ Ezek után valóban letaglózó lehetett a katolikus, lengyel rokonok közt nevelkedett András viselkedése.

Nézzük meg azonban mi is történt itt, ha a vallási szempontot nem vesszük figyelembe. A fiatal Báthory András hazajött, hogy átvegye jogos örökségét, de a helyi nemesek és a saját tisztartói mindenben ellenálltak. A nemesekkel való viszony persze bonyolultabb, de jogilag nem lehetett kifogás az ellen, hogy egy földesúr lecserélje az embereit a saját várában. Nem elegáns dolog, de nem is elképzelhetetlen. Amint a részletből láthattuk a fiatal, és ilyen ügyek intézésében vélhetően tapasztalatlan András elég durván reagált ebben a vitában. A tisztartók bosszúja azonban nagyon aránytalan volt, hiszen elvették a várat a saját tulajdonosától. A protestáns lelkész természetesen jogosnak próbálta beállítani ezt a tettet, arra hivatkozva, hogy „*nagy háború ne következzen belőle*”. Nehéz komolyan venni, hogy ténylegesen egy egész hadsereg érkezésétől tartottak, akik majd elfoglalják az ország közepén található várat. Bizonyára voltak viták, Báthory András ingerült lett és meggondolatlan dolgokkal fenyegetőzött, de arra láthatóan nem számított, hogy elveszíti a javait.

Érdekes módon a forrás nem tér ki rá, hogy a fenyegetőzésen kívül bármi más bűne lett volna Báthory Andrásnak, márpedig Szepsi Laczkó biztosan összeállította volna a bűnlajstromot, hogy a protestánsok tettet igazolja. Ehhez hozzá jön még, hogy a békülni akaró fiatal Báthoryval hogyan beszéltek a forrás szerint a tisztartók, akik felajánlották a várat a királynak. Voltak legalább olyan szemtelenek, mint András volt korábban. Persze a királyi hadakkal a vár alatt már nem is lehetett visszakozni, de úgy tűnik nem is akartak. Egy mondatot még megér az a szempont is, hogy a király, akinek az idegenektől való félelem és a vallási ellentétek miatt átadták Ecsedet, a katolikus és Habsburg II. Mátyás volt. Nem csoda, hogy a tisztartók és nemesek hiába fogalmazták meg három pontban a feltételeiket, abból az uralkodó kettőt hamarosan meg is szegett.⁸⁰¹ Sajnos nem tudjuk meg a forrásból, hogy a tisztartók a helyükön maradhattak-e, és legalább ennyi haszna lett-e a tettüknek.

Az események fent említett lefolyását nem kétségbe vonva Szabó Péter felhívja rá a figyelmet, hogy a Habsburg udvar ettől függetlenül is szándékozott megszerezni a Báthory várakat, hogy így gyakoroljanak nyomást Bethlen Gáborra. Ecseddal együtt ekkor szerezték meg Huszt, Kővár és Tasnád várát is. Báthory András és édesanyja, Zofia

800 A pecsénymórára viszont civitast, vagyis várost írtak, ami később sok vita alapját képezte. (SZÁLLÁSI ÁRPÁD: *II. Rákóczi Ferenc és Ecsed*. Pécs, 2008. 18.) Ulrich Attila azt feltételezi inkább, hogy a város már korábban oppidum volt, és ez a szabadalomlevél csak egy már fennálló helyzetet rögzített. Megjegyzi azt is, hogy az ecsedi uradalom kiépítése főleg ecsedi Báthory Istvánnak köszönhető, míg Gábor csak pénzszerzésre használta az itteni birtokait. ULRICH Attila: *Az ecsedi uradalom állapota 1614-ben, Báthory Gábor halála után*. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 244–245.

801 Mindhárom pont az egyházzal és az egyházi vagyonnal kapcsolatos: „*És a várat király számára hit alatt ilyen három conditiokkal adák meg kiváltképpen:*

1. *Hogy pápista kapitánt soha Ecsedbe nem visznek.*

2. *Hogy a religiót meg nem háborítják, amelyben Báthori István halála után hagyott.*

3. *Hogy amely régi pontificusok reliquiáit úgy mint papi drága öltözeteket, oltári ékességeket, arany és ezüst képeket, és a maga bibliotekáját (mely marhák mindössze lettek volna harminckét szekérrrel) Báthori István az eklésiának testamentomban hagyott volt, azt a testamentom szerént az eklésia dispositiojában hagyának szabadosan.*

De az első és az utolsó conditiok hamar violáltatnak.” SZEPSI LACZKÓ: *Emlékezetre...* 81.

Kostka, akiknek az örökséghez való jogát már Báthory Gábor elkezdte megkérdőjelezni és a bizonyítékokat eltüntetni, próbálták visszaszerezni birtokaikat, azonban nem jártak sikerrel.⁸⁰² Báthory Gáborral kapcsolatban azonban még érdemes megemlíteni, hogy Petri Mór hivatkozik egy 1612-es iratra, amely szerint Somlyóvárra és tartozékaira vonatkozó jogáról lemondott András és Zofia Kostka javára,⁸⁰³ így elképzelhető, hogy csak az ecsedi birtok jogaival kapcsolatban történt visszaélés Gábor részéről.⁸⁰⁴

A történet jól rámutat arra is, hogy a Báthoryak megítélése mennyire bonyolult. Ebben az esetben András tűnik fel negatív színben, ezért a királyt kell hívni, hogy szabadítsa meg tőle a tisztartókat, egy generációval később viszont Zsófia azért vív ki ellenszenvet, mert hűséges az uralkodóhoz.⁸⁰⁵

A fenti események fényében nem meglepő, hogy Báthory András neve többször is felmerült még Bethlen Gábor elleni trónkövetelőként. 1615-ben Ali budai pasa akarta bevonni őt a szervezkedésébe, majd a következő évben Homonnainak segített kozák hadakat gyűjteni a fejedelem ellen. Utoljára 1618-ban említik őt ilyen értelemben.⁸⁰⁶

Felmerül a kérdés, hogy Zofia Kostka és fia vajon hol élt az 1610-es, 1620-as években. Látni fogjuk, hogy Zofia az erdélyi birtokügyekkel kapcsolatban aktív, viszont szeretett nővére, aki miatt korábban Wysockóba költözött, 1642-ben halt meg,⁸⁰⁷ ami viszont a huzamosabb erdélyi tartózkodás ellen szól. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Wysocko (ld. 5. melléklet) Erdélyhez is lényegesen közelebb van, mint a Kostka család porosz birtokai. Így az érzelmi szál mellett érdemes azt az érvt is vizsgálni, hogy az özvegy az erdélyi ügyeit innen sokkal könnyebben intézhette, illetve erdélyi útjaira esetleg fiát is magával vihet. Zofia birtokügyeiről elsősorban vallási szempontból vannak információink. Sokszor a helyi jogszokást teljesen figyelmen kívül hagyva támogatta az erdélyi birtokokon a katolikusokat,⁸⁰⁸ ezért rendszeresen szerepelt a reformátusok panaszaiban. Általában Wesselényi Annával együtt említették, mint akik akadályozták a dézsma kiszolgáltatását a protestánsoknak, sőt, katolikus papokat is tartottak református többségű településeken. A protestáns többségű Szilágysomlyón évtizedeken átívelő konfliktusba keveredett a protestánsokkal, akik ebben az időszakban a protestáns fejedelmek

802 A foglalásokat Dóczy András szatmári kapitány segítségével hajtották végre. SZABÓ Péter: *A kihelyezett udvarok az erdélyi fejedelemség hatalmi harcaiban*. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp. 2005. 317–319.

803 PETRI: *Szilágy vármegye...* 151.

804 Ecsedet és a hozzá tartozó birtokokat később Bethlen Gábor kapta meg 1624-ben a II. Ferdinánddal kötött béke értelmében. Ő unokaöccsére hagyta, akitől I. Rákóczi György szerezte meg, így menye személyében végül az utolsó Báthory-lány, Zsófia még birtokolhatta az ősi javakat. (*Nyíregyháza története*. Szerk.: CSERVENYÁK László. Nyíregyháza, 1987. 45.) Érdekes fordulatot jelentett, hogy I. Rákóczi György hatalomátvétele után a Bethlen-család az új fejedelem ellenzékébe kerülve, egyre inkább a Báthory-Bethlen közös kultuszt igyekeztek hangsúlyozni. SZABÓ: *A kihelyezett udvarok...* 320–322.

805 BARTHA: *Az utolsó...* 4. Természetesen a politikai környezet változik közben, de úgy tűnik, mintha a Báthoryak sosem a jó oldalon állnának.

806 HANÁK Béla, SZABÓ András Péter: *Prudentibus et circumspectis. Hívogató levelek Kassa város levéltárából (1550–1700)*. Bp., 2020. (Kézirat) 257.

807 KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

808 A korszakban vallási kérdésekben 1581 után a „*maior pars*”, vagyis a nagyobbik rész elve érvényesült. Ez azt jelentette, hogy egy adott település olyan vallású papot, ill. lelkészt választhatott, amilyen vallásos a többség volt. Vita esetén népszámlálást tartottak és ez alapján döntöttek. Ez a gyakorlat a vegyes vallású helyeken sok nézeteltérést okozott.

támogatását is élvezve tartottak lelkészt a településen.⁸⁰⁹ Báthory Gábor maga is, az egy község – egy pap elve szellemében, az 1612-es kolozsvári országgyűlésen mostohaanyjával szemben a somlyói reformátusoknak adott igazat.

A következő konfliktus a lelkész, Kisdobszai Dániel 1615-ös halálát követően alakult ki, amikor a helyi katolikusok saját papot szerettek volna Zofia Kostka támogatásával beiktatni. Ezt azonban Bethlen Gábor kifejezetten megtiltotta. 1615. május 27-i levelében a Kraszna vármegyei tiszteknek meghagyta, hogy a templomot, amelyet özv. Báthory Istvánné elvett, vegyék vissza, annak ellenére is, hogy „*az asszony abban a cselekedetiben igen keményen viseli magát*”. Engedélyezte azt is, hogy akár erővel is szerezzék vissza az épületet. A katolikusok azonban még abban az évben megérhették a vallási irányelvek változását és egyben Bethlen ellenkező irányú rendelkezését. Az erdélyi katolikusok nyomására ugyanis az országgyűlés megengedte, hogy a kisebbségi vallás hívei saját imatermet építhessenek. Szilágysomlyó esetében Bethlen 1615. október 11-én rendelkezett az auditorium, illetve a katolikus pap „becsületes helyen” lévő házának megépítéséről. Valószínűleg ezek az 1610-es évek végére felépültek, és mivel a népszámlálás alapján ekkor már a katolikusok voltak többségben, így végül a középkori templom visszakerült az ő birtokukba.

Zofia Kostka, ahogy a magyar levelek emlegetik „*Koczka Sófia*”, „*erőszakos cselekedet*” Szilágybagosra és Krasznára is kiterjedtek. Előbbi helyen elvette a templomot, a parókiát, az iskolát és a tizedet, azonban Bethlen Gábor 1614. február 14-i parancslevelében a Kraszna megyei elöljárókat azok visszavételére utasította. 1623-ban a fejedelemnek újra a lengyel asszony visszaéléseivel kellett foglalkoznia, akkor a krasznai és bagosi tizedek visszatartása ügyében járt el a reformátusok javára. Bár a krasznai prédikátor megegyezett Zofia Kostkával, hogy évi huszonöt kalangya búza fejében lemond a neki járó dézsmáról, későbbi levelekből arra következtethetünk, hogy a nagyszony nem tartotta be az egyezséget, és nem adta át a terményt.⁸¹⁰

Zofia Kostka anyagilag is nagylelkűen támogatta a katolikus egyházat. Adományairól és a lengyel katolicizmus Báthory utódokra tett hatásáról Jerzy Antoni Kostka rövidebb írásaiból sok mindent megtudhatunk. Az egyik cikke arra hívja fel a figyelmet, hogy a sárospataki vár kápolnájában az oltárkép a csestochowai Szűzanya-kép másolata.⁸¹¹ Ennek az adományozását Báthory Zsófiához köti, a katolikus egyházba való visszatérése utánra. Ugyanebben a cikkben olvashatjuk, hogy Báthory Zsófia nagyanyja Zofia Kostka, nagylelkű adományozója volt a pataki jezsuita kollégiumnak és a kassai jezsuita templomnak.⁸¹² Mindkettő esetben az unoka volt a valódi adományozó, hiszen a jezsuiták pataki

809 SIPOS Gábor: *Katolikus-református vita a Szilágységben a 17. század elején*. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 311. Ezzel Zofia Kostka egyébként beleilleszkedett a Báthory hagyományba, már Istvánról is tudjuk, hogy mindig tartott katolikus papot Szilágysomlyón. KRUPPA: *Kísérletek...* 39.

810 SIPOS: *Katolikus-református...* 312–315.

811 Jerzy Antoni Kostka az alábbi műre hivatkozik: Ludwik Glatman, Gabor Bathory – pretendend do korony polskiej. Szkie Historyczne, Kraków, 1906. p. 9. és 176. Erről beszámol Péter Katalin cikke is: PÉTER Katalin: *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon*. In: Egyháztörténeti Szemle. 7. 2006. 2. (<https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-jezsuitak.htm> (letöltés ideje: 2020.04.08.)) Ma már nem ez az oltárkép látható, a templom 1737-ben leégett, a fél évszázaddal későbbi felújítás során Maulbertsch, Mária Terézia udvari festője festett új oltárképet, amely a Szeplőtelen Fogantatást ábrázolja. http://sarospatak.plebania.hu/?page_id=106 (Letöltés ideje: 2020.05.15.)

812 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 23.–24.

jelenléte 1663-ban kezdődik,⁸¹³ a kassai jezsuita templomot (ma premontrei templom) is a fejedelemszony adományaiból építették 1671–81-ben.⁸¹⁴ Ez utóbbi helyen is a częstochowai kegykép került az oltárra, ezt logikusan Tüskés Anna is a lengyel édesanya, Anna Zakrzewska hatásának tulajdonította.⁸¹⁵

Zofia Kostka három lengyel tárgyadományáról is maradtak fenn információk. Az egyiket, egy arany, gótikus stílusú Szent Kereszt ereklyét tartalmazó ereklyetartót (ld. *14. melléklet*) a chelmnói templom használta és ma is látható a Keresztelő Szt. Jánosról és Szt. János evangelistáról elnevezett chelmnói templom melletti múzeumban.⁸¹⁶ Chrzanowski szerint eredetileg a byslawi kolostornak szánták.⁸¹⁷ Jerzy Antoni Kostka eredetileg 1603-ra datálta az adományt, de egy későbbi cikk módosította ezt az elképzelést. A másik címer ugyanis a Poraj címerközösségé, ami Anna Zakrzewskára utalhat.⁸¹⁸ Ebben az esetben a keresztet a két nő adhatta, Báthory András házassága, vagyis 1628 után.⁸¹⁹

A másik ismert adomány szintén egy kereszt, amit pacifikáléként vagy oltári keresztként használtak. (ld. *15. melléklet*) Az adományozók esetében itt is felmerültek kérdések. Ami biztos, hogy a Kostka és a Báthory család címere is látható rajta, valamint két rövidítés: AK és SB. A legvalószínűbb elképzelés, hogy Zofia Kostka adta a férje nevében, már annak halála után, az AK pedig Anna Kostzanka, bencés főnöknőt jelöli.⁸²⁰

A legkevesebbet a harmadik tárgyról tudjuk, mindössze annyit, hogy Zofia Kostka, Anna Kostzanka rokona ezüst szenteltvíz tartót adott a kosciółeki kolostor templomának.⁸²¹

Zofia halálával kapcsolatban eddig mind a magyar, mind a lengyel szakirodalom bizonytalan volt. Életkorára egyetlen hivatkozás nélküli adatot találhatunk Jerzy Antoni Kostka könyvében, mely szerint 1550–1639-ig élt.⁸²² Más helyen azt írja, hogy anyyi biztos, 1603 után halt meg,⁸²³ míg egy harmadik helyen arról értesülünk, hogy 1611-ben még biztosan élt, mert Jerzy Kostka halála után a vagyont három lánytestvére (Katarzyna Trzebuchowski, Anna (apáca főnöknő), Zofia Batorowa) között osztották szét.⁸²⁴ Kowalkowski már közelebb jár az igazsághoz, amikor Andrással kapcsolatban említi, hogy 1631-ben már biztosan halott volt, és hogy őt nem sokkal később anyja Zofia

813 PÉTER Katalin: *A jezsuiták...*

814 <https://amikassa.sk/2014/06/18/a-premontreiek-temploma-es-rendhaza/> (letöltés ideje: 2020.04.08.)

815 Tüskés Anna: *Adatok a częstochowai kegykép kultuszához a 17–18. századi Magyarországon*. In: Barok. 2010. Különszám. 158.

816 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 25.

817 KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

818 http://gajl.wielcy.pl/herby_nazwiska.php?lang=pl&herb=poraj (Tadeusz Gajl, több könyve is megjelent a lengyel címerközösségekről)

819 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 25.

820 GOLONKA, Jan; ŻMUDZIŃSKI, Jerzy: *Krzyż-pacyfikal z herbami Batorych i Kostków*. In: *Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostów herbu Dąbrowa*. 2. 2014. A cikkhez Jerzy Kostka jóvoltából jutottam hozzá, de a pdf-ben nem szerepeltek az oldalszámok.)

821 BORKOWSKA, Małgorzata: *Leksykon zakonnicych epoki przedrozbiorowej*. 1. köt. Polska Zachodnia i Północna. Warszawa, 2004. p. 235.

822 KOSTKA: *Kostkowie...* 81., Jerzy Antoni Kostka Báthory István halálát is megadja, de tévesen (1635). Sajnos az ő adataiban nem mindig lehet megbízni.

823 KOSTKA: *Kostkowie...* 283.

824 KOSTKA: *Kostkowie...* 107.

Kostka követte, aki szintén ekkor vesztette életét.⁸²⁵ Itt a „nem sokkal” kérdése izgalmas, de Sipos Gábor, anélkül, hogy ő maga rávilágítana erre az összefüggésre, a cikkében mellékletként bemutatott források segítségével mégis rávezet Zofia halálának időpontjára. Közli ugyanis I. Rákóczi György 1631. december 12-i levelét, amelyet „*Koczka Sófia*” már bemutatott, a reformátusokat megrövidítő intézkedései miatt írt, és amelyben nem elhunytként emlegeti István özvegyét. A következő évben, 1632. május 9-én, ugyanebben az ügyben kelt levél azonban már „*idegen vallású somlyai patronusok*”-at emleget, ezért elképzelhető, hogy Zofia ekkor már nem élt és a homályos megfogalmazás azt hivatott jelezni, az utódjától is elvárják, hogy tartsa magát a korábbi tulajdonos egyezségéhez.⁸²⁶ Ezek alapján én Zofia Kostka halálának időpontját a két levél kelte közé datálnám. Az özvegy végső nyughelye nem ismert, amit a lengyel szakirodalom furcsáll, tekintve Zofia egyház iránti nagylelkűségét,⁸²⁷ de éppen ez valószínűsíti, hogy Erdélyben hunyhatott el.

Érdemes megjegyezni, hogy négy generációval később is milyen élő a Kostka ősök emléke a Rákóczi-családban. II. Rákóczi Ferenc ugyanis így emlékezett vissza Adam Sieniawski belzi vajdára, akinek birtokain 1702–1703-ban bujkált: „*a sieniawai Granow családból származó nemes az igen híres Kostka család révén velem azonos eredetű, s így vér szerint is összetartozva még szorosabb barátsággal kapcsolódott hozzám...*”⁸²⁸ Természetesen a korabeli hagyományok és a leendő fejedelem érdekeinek ismeretében nem meglepő, hogy számon tartja a lengyel rokonságot, mégis kiemelendő ez a tény, hiszen a Kostkák ekkora már egy fél évtizede elvesztették a befolyásukat.

ANNA ZAKRZEWSKA

Kérdések Anna családja körül

A magyar nemesek által lengyelsége és katolikussága miatt annyira kárhozottat Báthory András házassága is arra mutat, hogy valóban ezek voltak identitásának főbb jellemzői. Felesége, Anna Zakrzewska (magyar kiadványokban néha: Zakreska) lett, aki természetesen lengyel, katolikus nő volt. Ez a frigy már alacsonyabb presztízsűnek számított, mint a szülők házassága, ezt abból is megállapíthatjuk, hogy Anna családját közel sem ismerjük olyan jól, mint a Kostkákat, sőt, nemrégiben derült csak ki, hogy a családnak nem is abból az ágából származik, ahonnan korábban gondoltuk. Ráadásul az sem volt teljesen tisztázott, hogy neki, vagy lányának, Jadwigának a férje volt-e egy bizonyos Lubstowski. Ezeknek a vitáknak a hátterében az áll, hogy a 19. századi és 20. század eleji címerkatalógusok sok hibát tartalmaztak. Tekintve, hogy ezeknek a több kötetes, több ezer oldalas számláló munkáknak az összeállítására micsoda feladat lehetett, ezen nem is lehet csodálkozni. Ezt maga Nagy Iván is leírja könyvének előszavában, ahol kifejti, hogy éppen ezért szívesen fogadja a javításokat a pótkötetbe.⁸²⁹ A reprint kiadáshoz ké-

825 Kowalkowski erre a munkára hivatkozik: J. K. Dachnowski, Herbarz szlachty Prus Królewskich, wyd. Z. Pente, Kórnik, 1995. KOWALKOWSKI: *Testament...* 657.

826 SIPOS: *Katolikus-református...* 321–322.

827 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 24.

828 RÁKÓCZI Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok*. Szerk.: HOPP Lajos, ILLYÉS Gyula, ILLÉS Endre. Bp., 1979. 173.

829 NAGY: *Magyarország...* Előszó, III.

szült kísérőtanulmányban Szakály Ferenc arra is felhívja a figyelmet, hogy a nemesek nem örültek ennek a munkának, mivel Nagy Iván nem dédelgette a hiúságukat. Ennek egyrészt az lett a következménye, hogy hiába levelezgetett velük, nem adták meg neki a kellő információkat, másrészt a könyv sem nagyon fogyott. Később azonban a történészek számára rendkívül fontos lett ez a kiadvány, ahogy R. Várkonyi Ágnes nevezte a „*kiszolgált, öreg munkaeszköz*.”⁸³⁰

A fent említettek közül a kisebb problémát Lubstowski feleségének kérdése okozza. A magyar szakirodalomban a félreértés Nagy Ivánra vezethető vissza, aki szerint V. Andrásnak, aki VI. István fia volt és a politikai mozgalmaktól elvonulva élt, lengyel származású nejétől csak két lánya lett, közülük Hedvig, a lengyel Luptovszky⁸³¹ neje, annak halála után apáca, a stanguskai zárdában halt meg 1681-ben.⁸³²

A 19. század végi lengyel Nagyciklopédia német forrásokra hivatkozva⁸³³ írja, hogy Báthory István legfiatalabb fia, András, Anna Zakrzewskával házasodott, aki szintén Kostkának született.⁸³⁴ A lányát Jadwigát Lupstowskihoz adták, aki a férje halála után Staniątkiban lakott és ott is halt meg. Ez a könyv arra is kiváló példa, hogy az információrengetegben sokszor egy művön belül is különböző adatokat találhatunk, a genealógiai táblázatban ugyanis Jadwiga férjének neve már Lubstowskiként szerepel.⁸³⁵

A már idézett Uruski, aki ugyan az esküvő dátumát tévesen adja meg 1621-ként, de jól tudja, hogy Anna Zakrzewska Lubstowski özvegye volt, amikor Andrással összeházasodott.⁸³⁶ Ebben a témában szintén megfelelő információkat hoz Niesiecki, szerinte Anna először Lubstowski felesége volt, majd Báthory Andrásé. Az első lánya bencés apáca lett, a második, Zsófia, II. Rákóczi György felesége.⁸³⁷

Ennél kicsit bonyolultabb Anna felmenőinek a vizsgálata. Sokáig tartotta magát Niesiecki nyomán az a nézet, hogy a von Felden⁸³⁸ ághoz tartozott. Pedig Niesiecki egyrészt nem is fogalmaz egyértelműen: „*Ez vagy egy másik Jan házasodott egy Kostka lánnyal, Piotr Kostka püspök testvérével, és született Anna lányuk, aki először Lubstowski*

830 SZAKÁLY Ferenc: *A Nagyiván*, In: NAGY: *Magyarország*... 1–8.

831 A lengyel Lubstowski nevet a magyar művekben általában Luptovszkyként olvashatjuk. A lengyel Jadwiga nevet pedig Hedvigként.

832 NAGY: *Magyarország*... 223.

833 A hivatkozott források: Ob. Das Haus Bathory in seinen Verzweigungen von Christian v. Stramberg, Berlin, 1835 és Stammtafeln d. Geschlechtes Báthory, herausg. v. Al. Fr. v Simolin, Berlin, 1855.

834 Erről a tévedésről és a Kostkákval való kapcsolatáról még később lesz szó.

835 *Wielka encyklopedia*... 96.

836 URUSKI: *Rodzina*... VII. köt. 108.

837 *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*... 10. köt. 37–38.

838 A von Felden Zakrzewski családról a következőket lehet tudni: Porosz területre a Keresztesek idején érkezett ez a címer, a brunświcki területről, ahol a von Feldenek, akik német eredetű nevüket a mezőről kapták, háza a régi időkben virágzott. Chełmno földjén a keresztesektől kapott privilégiumokkal letelepedtek, és közülük néhányan a Keresztesek rendjében parancsnokok és orvosok (komendor és konsyliarz) voltak, a moszkvai határ mellett, Inflantyban található Felin várost ők alapították, és magukról nevezték el. Amikor Jagelló Kázmér megszerezte Poroszországot, akkor a Bazeńskik után a von Feldenek erejére kellett támaszkodnia, és ezért Karol von Felden megkapta a golubiei sztarosztaságot. Megkapták Zakrzewo javait, és ezután kezdték Zakrzewskinek ímni a nevüket. A virágzás Jan von Felden Zakrzewskivel folytatódott. (*Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*... 10. köt. 37.) A Niesiecki műve alapján dolgozó Stupnicki rövidítve hozza ugyanezeket az eseményeket. *Herbarz Polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów: ulużony porządkiem alfabetycznym na podstawie herbarza Niesieckiego i manuskryptów*. Szerk.: STUPNICKI, Hipolit. I–III. köt. Lwów, 1855. 213.

felesége volt, majd Báthory Andrásé.” Másrészt, amit Jan von Felden Zakrzewskiről ír, vagyis, hogy „*malborki zászlós volt, őt küldték az 1635-ös szejmekre, és ahonnan a radomi törvényszékre neveztek ki küldöttnek. 1638-ban elvette Dorota Podlodowskát, aki 1648-ban halt meg, a sírja még áll.*”⁸³⁹, az pedig az évszámok miatt zárja ki, hogy valóban ők lettek volna Báthory András feleségének szülei. Tulajdonképpen érthető, hogy Annát a von Feldenekhez próbálták kötni, hiszen a Zakrzewski vezetéknevű családok közül ők voltak a legjelentősebbek, így logikusnak tűnhetett, hogy a Báthoryakhoz ebből a családból házasodott be valaki.

Kowalkowski hívja fel azonban a figyelmet Uruski munkájára, amely szerint Anna Zakrzewska z Ruczewa na Kujawach (ok. 1600–1658) Jerzy, inowrocławwi főpohárnok lánya, Wojciech Lubstowski özvegye volt. Uruski ráadásul azért is újdonság a magyar szakirodalom számára, mert két Lubstowskitól született gyermeket említ, Jant és a bencés apáca Jadwigát. Wojciech Lubstowskiról azt írja, hogy Jan, a kaliszi zászlós fia volt és 1622-ben örökölte meg Policot és Jabłkowát. A két család több szálon is kötődött egymáshoz, mert Anna nővére, Wojciech testvérének, Adamnak a felesége volt. 1617-ben Anna és Wojciech már kétségtől házasok voltak, mert Boniecki szerint Anna z Zakrzewskich Lubstowska beidézte 1617-ben Rucewo és Jaraczewo miatt Stanislaw Leszczyńskit.⁸⁴⁰

Kowalkowski kutatásai alapján biztosak lehetünk benne, hogy Anna a Zakrzewskik Zboży Ogończyk ágából származik, apja Jerzy, inowrocławwi főpohárnok volt.⁸⁴¹ Anna apját azonban így sem könnyű azonosítani, mivel Kowalkowski a főszövegben pohárnokként, a lábjegyzetben bíróként említi. Nieseicki alapján viszont nem volt egy darab Jerzy sem a Zakrzewskiknek ebben az ágában. (ld. *17. melléklet*) Volt ugyan egy inowrocławwi főpohárnok, Wojciech, neki viszont két fiáról tudunk csak, akik közül az egyik Marcin 1700-ban⁸⁴² volt sloíni várnagy, tehát nem lehetett Anna testvére. Az évszámok alapján Annának a mellékelt családfán feltüntetett III. generációba kellett tartoznia. Akárhogy is volt, a családdal kapcsolatban van egy fontos érdekesség. Az általam másodiknak jelölt generációban legalább ketten protestánsok voltak. Wojciechről⁸⁴³ Nieseicki írja, hogy „*távol volt a katolikus vallástól*”,⁸⁴⁴ Filipp pedig a Zakrzewskik udvarához tartozó összes templomi kincset átadta, szétszedte és eladta a szentélyt. A helyi katolikusok így a sędzini templomba jártak. Utóbbi forrás szerint az egész család a reformációs mozgalomhoz kötődött, amiben tevékenyen részt is vettek.⁸⁴⁵

Felmerül a kérdés, hogy hol található Zakrzewo, a település, amelyről a család a nevért kapta. Ez kicsit nehezebb kérdés, mint amilyennek elsőre tűnik, mert jelenleg Lengyelországban huszonhat ilyen nevű település van. A történeti vonatkozásokkal foglalkozó

839 *Herbarz polski Kaspra Nieseickiego...* 10. köt. 37. A problémára Kowalkowski is felhívja a figyelmet. KOWALKOWSKI: *Testament...* 657.

840 Kowalkowski az alábbi forrásra hivatkozik: W. Dworzaczek, *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku*, CD, Kórnik, 1995. KOWALKOWSKI: *Testament...* 656.

841 KOWALKOWSKI: *Testament...* 657.

842 Nieseicki nem sok évszámot ír ebben a részben, de figyelembe véve a generációk sorát, valószínűtlennek tűnik az 1700-as dátum, mert nagyon késői. Elképzelhető, hogy Nieseicki kihagyott egy generációt.

843 Wojciech-ről azt írja, hogy követ volt az 1587-es varsói konvokációs szejmen és az 1589-es szejmen, ahol kijelölték a háborús szükségletekre a hadiadót. 1595-ben grodz radziejówi bíró volt, de távol volt a katolikus vallástól, aláírta a toruńi conciliabulumot.

844 *Herbarz polski Kaspra Nieseickiego...* 10. köt. 32–33.p.

845 <http://www.zakrzewo.com.pl/cms/23753/historia> (letöltés ideje: 2017.10.10.) Ennek az esetleges hatásairól a Báthory Zsófiával foglalkozó alfejezetben még esik majd szó.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich négy oldalon keresztül sorolja ezeket, egy helyen Anna Zakrzewskát is említi, de sajnos 1580-ból, így nem az általunk keresett személyről van szó.⁸⁴⁶ A család múltjáról azt tudjuk, hogy a krakkói vajdaságból érkeztek északra Zboży nevű település után írták a nevüket, ami a plocki vajdaság egy falva,⁸⁴⁷ ilyen nevű település azonban nem található, van viszont egy Zakrzewo nevű falu ott, elképzelhető, hogy Niesiecki erre utalt. Található viszont egy Zakrzewo⁸⁴⁸ Inowrocławtól kb. 20 km-re keletre és Torúntól is kb. ilyen távolságra, de délre, ami biztosan a Zakrzewskik h. Ogończyk ágé volt, miután északra költöztek.

Anna Zakrzewskának a Kostka családdal való rokonsága is elő-elő kerül a különböző művekben. Ezeknek a pontatlanságoknak az alapja, hogy Annát von Feldennek tartották, és több családtörténet is azt írja, hogy a Kostka családban, a X. generációhoz tartozó Maciej felesége Anna von Felden Zakrzewska lett. Van, ahol azt is megtaláljuk, hogy Maciej nővére Anna pedig Jan von Felden Zakrzewski házastársa lett.⁸⁴⁹ Ezt megerősíti a Biblioteka Jagiellońskában található családtörténet is,⁸⁵⁰ bár láthatjuk, hogy ennek elmentendő információkat is találhatunk. Ez a feltételezett kapcsolat magyarázhatja azt az utalást a már említett 19. század végi lengyel Nagy enciklopédiában, ami szerint: István legfiatalabb fia, András, Anna Zakrzewskával házasodott, aki szintén Kostkának született.⁸⁵¹ Ennek a ténynek azonban a lengyel névadási szokások is ellentmondanak, mert így Anna neve z Kostków Zakrzewska lett volna, ebben az esetben a Zakrzewska a férje után felvett név lenne, erről pedig biztosan nincsen szó.

Anna rokonságával kapcsolatban még egy hipotézist érdemes megemlíteni. Mivel idősebb lánya, Jadwiga apáca lett, érdemesnek tűnt megvizsgálni, hogy a családból sok lánynak szántak-e hasonló életutat. A korszakban öt Zakrzewska-lányt is találunk, de közülük négynek, Annának,⁸⁵² Helenának⁸⁵³, Zgoda/Konkordiának⁸⁵⁴ és Barbarának⁸⁵⁵ nem ismeretes a pontos származása, így sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy rokonok voltak-e. Az ötödik lány, Elżbieta Zakrzewska Ludwina viszont vélhetően Anna rokona volt. Erre két lehetőség is adódik. Egyrészt mindkettejük apját Jerzynek hívták.⁸⁵⁶ Ha tekintetbe vesszük, hogy Anna 1617-ben már biztosan házas volt ugyan, de vélhetően még nagyon fiatal, és feltételezzük, hogy Elżbieta kb. tizenöt éves volt, amikor 1631-ben novícia lett, akkor nem elképzelhetetlen, hogy testvérek voltak, hiszen nagyjából tizenöt

846 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*:

http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIV/321 (Letöltés ideje: 2020.04.08.) 318–321. Anna említése: 319.

847 *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...* 10. köt. 32.

848 <http://www.zakrzewo.com.pl/cms/23753/historia>

849 КОСТКА: *Kostkowie...* 56.

850 JAG, 79. 30.

851 *Wielka encyklopedia...* 96.

852 A chełmnoi kolostorban lett novícia 1588-ban, 1591-ben szentelték fel. A chełmnoi hozomány 100 zł volt, később átkerült Żarnowcába, ott pedig 200 zł. 1629-ben halt meg. BORKOWSKA: *Leksykon...* 231.

853 Róla annyit tudunk, hogy 1614-ben ciszterci főnöknő volt Leśniewskában. BORKOWSKA: *Leksykon...* 70.

854 Poznańban lett novícia 1619-ben. Jelentős hozomány 2000 zł és ezüstnemű. Kicsi és púpos, valamint nagyon szüzi és jó volt, szívből megsírárták, amikor még a felszentelése előtt 1621-ben meghalt. BORKOWSKA: *Leksykon...* 80.

855 1631-ben lett novícia, majd elküldték a frissen megalapított grudziądzi kolostorba. Halálának éve bizonytalan, 1663 vagy 1714. BORKOWSKA: *Leksykon...* 298.

856 Édesanyja: Katarzyna Zielińska.

év korkülönbség lett volna közöttük. A másik szál az az információ, miszerint Elzbieta-ról 1646-ban megemlékezett a végrendeletében Wojciech Zakrzewski, aki a dátumok alapján lehet az Ogończyk ágából származó inowrocławai főpohárnok. Elzbieta-ról azt tudhatjuk meg, hogy a klarisszáknál volt apáca, a családja 1631-ben 1000 zlotych hozományt adott vele, 1632-ben szentelték fel és 1644-től főnöknő volt Chęcinyben. 1668-ban halt meg.⁸⁵⁷

Anna és András házassága

Talán nem meglepő a sok bizonytalanság között, hogy Anna Zakrzewska és Báthory András esküvőjének időpontját sem tudjuk biztosan. A legkorábbi dátumot Uruski adja meg, ő úgy tudja, hogy András 1621-ben házasodott össze Anna Zakrzewskával.⁸⁵⁸ Kowalkowski szerint, Anna első férje Wojciech nem élt már 1626-ban, amikor Anna újra férjhez ment, de nem tartja elképzelhetőnek Uruski adatát sem.⁸⁵⁹ Jerzy Antoni Kostka Duryewskire hivatkozva 1627-re teszi a frigyet,⁸⁶⁰ míg egy későbbi írásában kicsit homályosabban fogalmaz, és 1628 körül említi az esküvőt.⁸⁶¹

András és Anna Zakrzewska elvonultan éltek. Ettől függetlenül a fejedelem halála után András szóba került, mint lehetséges utód, de ez inkább a Báthoryakról kialakult képnek köszönhető, valójában nem pályázott a fejedelemségre.⁸⁶² Az mindenesetre biztos, hogy a Porta értesülései szerint 1629-ben, amikor kivégezték a Bethlen Gábor ellen árulást elkövető Szombathelyi Mártont, az erdélyi urak Andrást tekintették az egyetlen lehetséges alternatívának.⁸⁶³ Házy János Konstantinápolyból Bethlen Istvánnak írt levele pedig arról tanúskodik, hogy ott Báthory lengyel támogatásáról pletykáltak: „*Homonnay János felől és Báthory András felől csengedez valami hitván hír, hogy Báthory Andrást a lengyelek és Homonnay Jánost az németek akarnák promoteálni.*”⁸⁶⁴

Összességében bizonytalan, hogy mikor hol élt a Báthory-család. Várkonyi valószínűsíti, hogy 1621-ben a Báthoryak ellen indult általános támadás miatt András a lengyel birtokokra költözött, mivel a magyar és erdélyi politikából kiszorult. Szilágyi szerint többnyire Lengyelországban voltak, a Báthory Zsófiáról könyvet író Lőcsey Mária a házasság után Somlyót jelöli meg lakhelyükként.⁸⁶⁵ Nagy László úgy tudta, hogy Gá-

857 BORKOWSKA: *Leksykon...* 29.

858 URUSKI: *Rodzina...* VII. köt. 108.

859 KOWALKOWSKI: *Testament...* 657.

860 KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

861 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 23. Horn Ildikó nem említi dátumot ezzel kapcsolatban. HORN: *Báthory András*. 240.

862 HORN: *Báthory András*. 240.

863 NÉMETH Csaba: *Báthory Gábor újratemetése*. In: A Báthoriak kora: A Báthoriak és Európa. Szerk.: Ulrich Attila. Szerencs, Nyíregyháza, 2008. 161.

864 GEBEI Sándor: *Egy megkésített fejedelmi temetés: Báthory Gábor 1628. szeptember 21-i újratemetéséről*. In: A Báthoriak kora: A Báthoriak és Európa. Szerk.: ULRICH Attila. Szerencs, Nyíregyháza, 2008. 172–173.

865 LŐCSEY Mária: *Báthory Zsófia 1628–1660*. Bp., 1914. 5. Lőcsey nem politikai okokat vizsgál, szerinte azért töltöttek egyre több időt Somlyón, mert ez volt az egyik legszebb erdélyi vár, alkalmas volt nagyúri háztartás vezetésére. Más helyeken is olvashatjuk, hogy ez a vár volt „*Erdélynek kifelé egyik szeméjé-nye*”. Petri Mór Marosi Istvánt idézi. PETRI: *Szilágy vármegye...* 135.

bor temetése után Erdélyben voltak.⁸⁶⁶ Várkonyi úgy véli, hogy a '30-as évek közepétől tartósan Erdélyben lehettek.⁸⁶⁷ Ezt támasztja alá az is, hogy 1635-ből már ismeretes Anna Zakrzewskának levele, amelyet Somlyóról keltezett és az ecsedi birtok állapotával kapcsolatos.⁸⁶⁸ A tartózkodási hely körüli bizonytalanság miatt Várkonyi szerint Zsófia születési helyét és idejét sem lehet pontosan tudni,⁸⁶⁹ Lőcsey viszont egy lengyel követjelentésre hivatkozva 1628-at adta meg.⁸⁷⁰

Az biztos, hogy az erdélyi belpolitikai helyzet nagyban befolyásolta a család tartózkodását, az itteni körülmények viszont többször is megváltoztak. Bethlen Gábor fejedelem uralkodása első felében fellépett a korábban több fejedelmet is adó Báthory-családdal szemben. Az 1620-as évek végére azonban megváltoztak a bel- és külpolitikai körülmények. Egyrészt ebben az időszakban kezdett egy belső erdélyi ellenzék is mozgolódni, melyet a fent említett árulás is bizonyít.⁸⁷¹ Másrészt a külpolitikában előtérbe került a lengyel trón megszerzésének terve. Tekintve a Báthory-név népszerűségét a lengyelek körében, Bethlennek mindenképpen valamilyen gesztust kellett tennie a család irányába, ha a remélt leendő alattvalóit meg akarta nyerni. Ebbe a tervbe illeszkedett Báthory Gábor 1628. szeptember 21-i újratemetése, és a Báthoryak rehabilitációja.⁸⁷² Ezek mellett az érvek mellett Szabó Péter arra is rámutat, hogy a Királysággal fennálló viszonyban volt jelentősége az újratemetésnek, amit a Dóczy András szatmári kapitány Nyírbátor környéki dúlásainak tizedik évfordulóján rendeztek. Bethlen ezzel üzent a területnek, hogy jövőjüket érdemesebb az Erdélyi Fejedelemségben elképzelniük.⁸⁷³

Bármi is volt az indok, ha Báthory Zsófia valóban Magyarországon született, valószínűsíthető, hogy András a bátyja temetésére érkezhett haza.⁸⁷⁴ A következő évben azonban a külpolitikai helyzet ismét megváltozott. 1629-ben a svédek és a lengyelek békét kötöttek, az európai politikai pólusok pedig a felekezeti hovatartozások szerint rögzültek.⁸⁷⁵ Bethlen Gábor szintén ebben az évben hunyt el, így az erdélyi fejedelmek lengyel trónnal

866 Ezt a verziót veszi át Bartha is. BARTHA: *Az utolsó...* 7.

867 II. Rákóczy György esküvője. 92.

868 PETRI: *Szilágy vármegye...* 151. 1631-ből szintén ezen a helyen közli Petri, hogy Rákóczi György Somlyón látogatta meg öreg Bethlen Istvánt. Ez kérdésessé teheti, hogy ebben az időben a Báthory-család tagjai is itt lehettek-e, esetleg egy másik birtokon, ha már magyar területen voltak.

869 II. Rákóczy György esküvője. 92.

870 Lőcsey az alábbi helyre hivatkozik: „Trauzner lengyelorsz. követ jelentése. 1643. júl. 16. Erd. Orsz. Eml. X. h. 393. l.” LŐCSEY: *Báthory...* 5.

871 NÉMETH: *Báthory...* 160.

872 A lengyel tervek hátterének részletes ismertetésére ld.: GEBEI: *Egy megkéssett...* Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonyáról érdemes megjegyezni, hogy Báthory fejedelemségének kezdetén nagyon jó, szinte baráti volt a viszonyuk, Báthory még a keresztszülőséget is elvállalta Bethlen egyik, Károlyi Zsuzsannától született fiánál. Mindkét fiú gyermekkorban elhunyt, így nem tudjuk, hogy Gábor vagy Mihály esetében vállalta a „komaságot”. (VERESS Endre: *Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága*. Bp., 1914. 17.) Később aztán viszonyuk annyira megromlott, hogy Bethlen egy levelében egyenesen arról írt, hogy addig nem megy vissza Erdélybe, amíg Báthory Gábor a fejedelem. VERESS: *Bethlen...* 48.

873 SZABÓ Péter: *Báthory Gábor újratemetése 1628-ban*. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 52. Nagyon izgalmas ez a történelmi vita, ahogy néhány éven belül megcáfolták és több új elmélettel helyettesítették Nagy László korábbi nézetét, miszerint Bethlen lelkiismereti válság miatt rendezte az újratemetést.

874 NÉMETH: *Báthory...* 165.

875 GEBEI: *Egy megkéssett...* 186.

kapcsolatos reményei is elhalványultak egy időre. Ahogy látni fogjuk, András is két éven belül távozott az élők sorából, ezzel a család férfiágon kihalt.⁸⁷⁶

Az utolsó férfi családtag halálával kapcsolatban szintén nagy volt a káosz a szakirodalomban. Korábban az 1634-es,⁸⁷⁷ 1635-ös⁸⁷⁸ és az 1637-es⁸⁷⁹ dátumok is szerepeltek különböző kiadványokban. Andrásról Petri Mór utolsó adatai a goroszlói birtokkal kapcsolatosak. 1630-ban ugyanis elzálogosította Goroszló birtokát özvegy Lónyai Istvánné Katalinnak és január 3-án ebben az ügyben írt Széchi Katalinnak levelet. Ebben az évben később még elfoglaltak tőle huszonnyolc jobbágyot Gyulafi Sámuel számára, azonban sajnos ennek az időpontját Petri nem közli.⁸⁸⁰ Kowalkowski viszont biztosra vette, hogy Anna Zakrzewska már özvegy volt 1631-ben, mert így szerepel egy október 28-i grodzki városi oklevélben.⁸⁸¹ Anna valójában nem sokkal az oklevél kelte előtt özvegyült meg. Nemrégiben előkerült Báthory András temetési meghívója, ami mind a halálozás idejét, mind a helyét tisztázta. Anna Zakrzewska meghívója alapján férje 1631. október 11-én délután két órakor hunyt el ruczewoi birtokukon. Azt sajnos nem tudjuk meg, hogy a harmincas éveiben járó férfi milyen okból vesztette életét. A temetésre 1634. június 22-én reggel nyolc órakor került sor a somlyói templomban.⁸⁸²

Egy kérdés maradt csak, mégpedig, hogy mi lett Anna Zakrzewska és Báthory András lengyel birtokainak sorsa. Anna már másodjára megözvegyülve, 1632-ben adta el családi és férje után rámaradt birtokait: Jabłkowo, Rucewo, Turkowo, Dobrosielce és Krężoły falvakat Barbara de Lendy (?)-nek, aki Bartołomiej Wagner özvegye volt.⁸⁸³ Ennek ugyan ellentmond Boniecki, aki az 1617–25 közötti időszakban csak az András bíborostól örökölt birtokaikat sorolja fel, melyeket Dąbrowskinak, Letkowskinak és Skarbeknek

876 Bár a somlyói ág utolsó férfi tagja Báthory András volt, beszédes, hogy Nagy Iván a testvérét Gábort jelzi utolsóként. Valószínűleg András visszavonultsága miatt kevésbé volt benne a köztudatban. (NAGY: *Magyarország...* 223.) Szintén utolsóként említi őt Veress Endre is, aki szerint Gábor halálával a család az események színpadáról hirtelen és végleg letűnt. (VERESS: *Báthory István király*. 11.) Áttekintve a család utolsó tagjainak a sorsát: Zsigmond a bíboros halála után Csehországban élt, de élete utolsó éveiben újra nagy tervekhez szőtt Gábor erdélyi fejedelemmel és a lengyel birtokain élő Andrással kapcsolatban, 1610-ben azonban letartóztatták, egy évig börtönben volt, majd 1613-ban meghalt Prágában. Erzsébet, aki ellen per folyt, 1614-ben halt meg. Gábort 1613-ban ölték meg saját hajdúi. Anna, Bethlen ellentáborába került, gyanúsítások áldozata lett, de Bethlen megkegyelmezett neki, így nem hajtották végre halálos ítéletét. A Rzeczpospolitában és a Királyi Magyarországon élt öccsénél. András halála után Esterházy Miklós támogatta, nem tudjuk mikor halt meg, az utolsó információ 1636-os vele kapcsolatban. (HORN: *Báthory András*. 239–240.) Szintén Horn Ildikó hívja fel rá a figyelmet, hogy a Báthory-rokonok sorsa Báthory Gábort, mint fejedelmet is nehéz helyzetbe hozta, mert családjá elődeihez képest kicsi volt, és hatalmi szempontból kevésbé hasznosítható. HORN Ildikó: *Báthory Gábor belpolitikája*. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 138.

877 KOSTKA, ROBACZEWSKI, 23.; HORN: *Báthory András*. 240.

878 KOSTKA: *Kostkowie...* 288.

879 Kowalkowski hivatkozik Keményre. KOWALKOWSKI: *Testament...* 657.

880 PETRI: *Szilágy vármegye...* 355–356. A források lelőhelye Petri alapján: GKG. (Dr. gróf Kuun Géza marosnémeti levéltára) A. fasc. VII és XVII.

881 Az irat egy kocsis vallomása Jan Wisniewski ügyében, akinek nem engedték, hogy birtokba vegye Polikát, mivel az Anna Zakrzewska első férje után rá maradt birtoka volt. Kowalkowski erre a műre hivatkozik: W. Dworzaczek, *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku*, CD, Kórnik, 1995. Szintén Kowalkowski hozza azt, a már említett információt, hogy Zofia Kostka is nemsokára életét veszítette. KOWALKOWSKI: *Testament...* 657.

882 HANÁK, SZABÓ, 257.

883 KOWALKOWSKI: *Testament...* 657.

adtak zálogba.⁸⁸⁴ Ebbe tartozott a Besiekiery vár is, amiről már többször esett szó.⁸⁸⁵ A Łęczycza járásban (lódzi vajdaság) található, Andrástól örökölt javak eladását Jerzy Antoni Kostka több munkájában is 1635-re teszi. Szerinte, mielőtt Anna Zakrzewska a hatéves lányával átment Magyarországra, eladta a várat Jan Szymon Szczawińskinek, brześć kujawski-i vajdának és várnagynak, aki 1635–54 között felújította.⁸⁸⁶

Ennek azonban ellentmond a Biblioteka Jagiellońskában található oklevél, bár ugyanazt a vevőt olvashatjuk benne. Az 1647-ben Keresztelő Szt. János napján Váradon kelt oklevél alapján Anna Zakrzewska, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György eladták a lengyelországi javaikat: Besiekiery várat és falut, Ostróweket, Jastrzębnót (ma Jastrzębia), Srebrnát és Grabów városát és falut. Ezeket a javakat a dokumentum szerint Báthory András vásárolta Krzysztof Sokolowskiótól, és ekkor eladták hetvenezer lengyel forintért Jan Simon Szczawińskinek breszt kujáviai palatinusnak,⁸⁸⁷ Łęczycza és Golubie várnagyának.⁸⁸⁸ (Besiekiery várának mai, ill. 19. századi állapotára ld. *12. és 13. melléklet*, az oklevél és a rajta található aláírások: *18–21. melléklet*.)

A katolikus özvegy lánya és a kálvinista kérő

Anna Zakrzewska valláshoz való viszonya, lányának Báthory Zsófiának II. Rákóczi György, későbbi erdélyi fejedelemmel kötött házassága kapcsán került a történetírók, majd a történészek látókörébe. Egyértelmű volt ugyanis, hogy a leendő após, I. Rákóczi György nem fogja engedni Zsófiának a vallása megtartását. Anna ezért úgy maradt meg az emlékezetben, mint aki tehetetlen volt a fejedelemmel szemben a tárgyalások során, és csak titokban bízta lányát katolikus hitének megőrzésére.⁸⁸⁹ Ha azonban az újonnan előkerült információkat összevetjük a régiekkel, illetve utánajárunk, hogy honnan hagyományozódott a bigott özvegy alakja az utókorra, akkor összességében egy teljesen más kép rajzolódik ki.

Az 1643. február 3-án⁸⁹⁰ megkötött Rákóczi-Báthory vegyesházasság Várkonyi Gábor kutatásai nyomán arról híresült el, hogy az áttérésre kényszerített Zsófia nem mondta ki az igent a ceremónia során.⁸⁹¹ A kortársak és a történészek azóta találgtják,

884 BONIECKI, Adam: *Herbarz Polski*. I. köt. Warszawa, 1899. 130.

885 Érdemes megjegyezni, hogy a bíboros kölcsönből fedezte a birtokok árát, de később nem fizette vissza a pénzt. KOWALKOWSKI: *Testament...* 651.

886 A svéd támadás idején, 1653-ban elpusztították, de 1800 után vált csak romossá. Kosta, 2015. p. 23. Szintén újra hangsúlyozza, mint biztos eseményt: KOSTKA, ROBACZEWSKI, 24.

887 Itt a palatinus várnagyként értendő, a város királyi várának tisztviselője.

888 JAG, dypl. 151.

889 VÁRKONYI Gábor: *Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a törökkori Magyarországon*. Budapest, 2009. 143.; SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczi György (1621–1660)*. Bp., 1891. II. Ezt a nézetet korábban én is osztottam: BERKI Anna: *Z dziejów konwersji. Przypadek Zofii Batory*. (Megjelenés alatt a *Święta, świętowanie i celebracja w kulturze staropolskiej* c. konferencia kötetében.)

890 Az eljegyzést már két évvel korábban megtartották. Zsófia azonban ekkor még csak 11–12 éves lehetett, így várni kellett. Ennek az időszaknak azonban Anna Zakrzewska szempontjából még lesz jelentősége. VÁRKONYI Gábor: *A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről*. In: Erdély és Patak fejedelmasszonya Lorántffy Zsuzsanna I–II. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000. 84.

891 *II. Rákóczi György esküvéje*. 110.

hogy mi lehetett a fiatalok összeboronálásának valódi oka, ha a fejedelmi családban ennyire idegenkedtek egy katolikus menyasszonytól. Márpedig Zsófiát, minden ellenkező, a fiatalok olthatatlan szerelméről szóló információ ellenére, György szülei választották ki. Báthory Zsófia mellett számos érv szólt. Ilyen volt fejedelmi származása, és az a szimbolikus jelentés, amit a Báthory név hordozott: egyrészt Erdély önálló politikai törekvéseinek folyamatosságát, másrészt a térségben való összefogást. I. Rákóczi Györgynek hasznára lehetett egy félig lengyel Báthory rokon, mivel mind az egyre inkább katolizálódó lengyelekkel, mind a lengyel disszidensekkel (akiket a Radziwiłł család vezetett) is jó viszonyt akart fenntartani.⁸⁹² A lengyelországi célokkal kapcsolatban lett volna előnye annak is, ha Zsófia katolikus marad, hiszen egy királyválasztás esetén növelte volna a Rákócziak esélyeit, azonban az erdélyi kálvinista ellenállás miatt I. Rákóczi György nem választotta ezt a lehetőséget.⁸⁹³

A politikai célok mellett I. Rákóczi Györgynek volt egy sokkal prózaibb indoka is. Ezzel a házassággal ugyanis Erdély és Magyarország két legnagyobb magánvagyonra kapcsolódott össze.⁸⁹⁴ A fejedelem régóta a fejében forgathatta ennek a frigynek a tervét, mert már 1637-ben összeíratta a Báthory birtokokat. A „*Báthory család elnyert és más szerzeményeinek levezetése*” című feljegyzés 1406-tól 1637-ig veszi sorra a hajdani és a meglévő birtokokat.⁸⁹⁵ Tudjuk, hogy I. Rákóczi György birtokszerzési politikája kivívta a kortársak ellenszenvét, Kemény János egyenesen azt írta róla, hogy egy birtokadományt nem írt alá addig, amíg ő háborúban volt, hogy a halála esetén ne kelljen átadnia a területet.⁸⁹⁶ Feltételezhető, hogy az anyagi indokok legalább olyan fontosak lehettek a számára fiának házasságával kapcsolatban is, mint a politikaiak.

Bár a korszakban a szerelmi házasságok is úgy alakultak, hogy a racionális okokból összeadott pár később egymásba szeretett,⁸⁹⁷ vannak források arra, hogy György és Zsófia között voltak gyengéd érzelmek. Kemény János írja, hogy II. Rákóczi Györgyöt elvakította a szerelem,⁸⁹⁸ illetve a család levelezésében is vannak erre utaló mondatok. Ezek azonban Zsófia áttérítésének esküvő utáni időszakára vonatkoznak. Ebben a kontextusban való értelmezésükről még lesz szó. Az mindenesetre biztos, hogy az esküvő a

892 Leginkább azt szerette volna, ha a lengyeleknél kialakul egy Erdélybarát párt. (*II. Rákóczy György esküvője*. 93–95.) Bár ezekhez a célokhöz jól illeszkedett Zsófia kiválasztása, a fejedelem gondosan ügyelt rá, hogy a Báthory-család soha ne tűnjön fel jelentősebb színben, mint a sajátja, így például megtiltotta, hogy az esküvő utáni félórás latin beszédben Báthory fejedelemségét hosszan méltassák. *II. Rákóczy György esküvője*. 28.

893 *II. Rákóczy György esküvője*. 118.

894 *Apa és fiú. 1631–1660*. Bev.: ASZTALOS Miklós. Erdély öröksége V. Bp., 1994. IX. Az így létrejött birtokrendszer gazdasági ereje valóban alapja volt a család uralkodói ambícióinak egészen II. Rákóczi Ferenc fejedelemségéig. Vagyonuk nagyságának felmérését éppen a vagyoneklobzások időszakában bekövetkezett összeírások segítik. Beszédesebb adat, hogy a 17. század utolsó harmadában csak a borból származó bevételeik, mai áron számolva több, mint 17 milliárd forintnyi bevételt jelentettek. ULRICH Attila: *A Rákóczi-birtokok értéke a XVII. század végén*. In: Rákócziak öröksége. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2018. 169.

895 VÁRKONYI Gábor: *Magánélet és politika. II. Rákóczi György és Báthory Zsófia házasságának hátteréhez*. In: Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. Szerk.: BALOGH Judit, PAP József. Eger, 2016. 134.

896 *Kemény János önéletírása*. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk.: ILLÉS Endre, ILLYÉS Gyula, JUHÁSZ Ferenc. Bp., 1980. 274.

897 VÁRKONYI: *Ünnepek...* 129.

898 VÁRKONYI: *A katolikus menyasszony*. 81.

tudatos fejedelmi politika következménye volt, a szerelmi szálát főleg a 19.–20. századi történészek hangsúlyozták.⁸⁹⁹

Miután a fejedelem indítékait megismertük, nézzük meg, hogy Anna Zakrzewskát milyen érvek győzhették meg, hogy lányát a protestáns fejedelem fiához adja. Az anyagi okok és a társadalmi presztízsnövekedés egyértelmű indokoknak tűnnek. Ezen kívül a Báthory Gábor bukása utáni népszerűtlenségből is további rehabilitációt jelentett ez a frigý.⁹⁰⁰ Ha ennyi előnye volt a házasságnak, vajon miért terjedt el az a nézet, hogy Anna Zakrzewskának nem volt választása, és bár szerette volna, ha lánya katolikus marad, nem tudta őt megvédeni az áttérítéstől? Kezdjük a kérdés megvizsgálását Szilágyi Sándor drámai interpretációjával: „*a szegény özvegy, kinek leánya boldogsága s saját lelke nyugalma közt kelle választania, az időtől várt... s leányát mind erősítette... hitében.*”⁹⁰¹ Szilágyi könyve a 19. század végi szokásoknak megfelelően nem olyan bőségesen lábjegyzetelt, de valószínűsíthető, hogy amellet, ahogyan elképzelt egy ilyen helyzetben lévő özvegyet, Szalárdi alábbi sorai készítették erre a véleményre: „*De a lehetett vala nagy kárával, hogy felette anyás lévén, főképpen Váradon laktokban, de még Fejérvárat is, az anyja gyakrabban mellette lankék, és noha pápista pap nem volna mellette, mindazáltal, ki hihetné, hogy maga vallásában erősíteni nem igyekezte volna?*”⁹⁰² Láthatjuk, hogy míg Szilágyi kijelenti, hogy az özvegy a fejedelemnek tett homályos ígéretei ellenére győzködte a lányát, hogy próbálja megtartani hitét, addig Szalárdi csak felveti azt a logikus gondolatot, hogy egy ilyen helyzetben egy katolikus asszony így cselekedne. Ez az okfejtés egyébként ugyanarra a gyerekekről alkotott képre épít, mint amikor Szalárdi a fejedelmi házaspárról írja azt, hogy abban reménykedtek, Zsófiát, gyermek lévén, könnyen áttéríthetik.⁹⁰³ Szalárdi a kortárs gondolkodással teljesen összhangban, a tizenéves lányra, mint formálható személyiségre tekint. Felmerül azonban a lehetősége annak, hogy Anna Zakrzewskát kevésbé nyugtalanította az áttérés kérdése, míg Zsófia önmagától mutatott ilyen makacsságot ebben a kérdésben.

Milyen érvek szólnak emellet? Egyrészt láthattuk, hogy Anna Zakrzewskának nagy valószínűséggel voltak protestáns rokonai. Szalárdi, de még inkább Szilágyi és a későbbi kutatók fejében a lengyelség egyet jelentett az elkötelezett katolikkussággal. Anna azonban pont abban az időszakban élt, amikor Lengyelország a vallási tolerancia állapotából éppen csak elkezdett visszaalakulni egyvallású állammá, így az ő esetében nem kell feltételeznünk a bigottságot, hiszen erről semmilyen primer forrásban nem olvashatunk.

899 II. Rákóczy György esküvője. 88. Szilágyi Sándor szerint például abban az időben találkozhattak, és szerezhettek egymásba, amikor György váradi kapitány volt, ez azonban nagyon valószínűtlen, mert ezt a szokás nem engedte, a szülők egyezkedése után lehetett csak találkozni. VÁRKONYI: *A katolikus menyasszony* 84.

900 VÁRKONYI: *A katolikus menyasszony* 81.

901 A teljes idézet így hangzik: „*De a mennyire megrendült a gondolatra az öreg fejedelem, hogy pápista menyegye legyen, annyira aggasztotta Zakreska Annát leánya hitehagyása. De a szegény özvegy, kinek leánya boldogsága s saját lelke nyugalma közt kelle választania, az időtől várt. Beleegyezett leánya áttérésébe az öreg Rákóczival szemben, de azért leányát mind erősítette, «vastagította» hitében: s a kitérés csak maradt.*” SZILÁGYI: *II. Rákóczi György...* II.

902 SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*. Békéscsaba, 1980. 199.

903 Zsófia... „*csak hogy pápistaságban születetvén, neveltetvén, nagyon irtóztatá elméjüket, tartván, hogy jövendőben famíliájokra kár ne kezdene fordulni belőle. Mindazáltal végre sok törekedések után elhítetvén magokkal, hogy gyermek lévén, az istenes és ige hallgatása által ki fogna belőle épülni.*” SZALÁRDI: *Siralmas...* 197.

Sőt, az esküvő körülményei is arra utalnak, hogy nem értett egyet lánya viselkedésével. A szertartást a kálvinista püspök vezette, aki egy órás prédikációt tartott, majd feltette a kérdéseket a vőlegénynek, aki válaszolt is ezekre, de a menyasszony nem. Ekkor oda-lépett hozzá az anyja egy másik hölgygel és súgtak neki valamit.⁹⁰⁴ Szalárdi stílusához hasonlóan feltenném a kérdést: mi mást mondhatott volna neki, mint hogy ne okozzon botrányt és válaszoljon a kérdésekre? Ha Anna az esküvő előtti években nem vállalta fel nyíltan a valláskérdés miatti konfliktust a fejedelmi családdal, akkor nem valószínű, hogy pont egy ilyen országos botránynak ígérkező és a családját is megbélyegző botrány a kedvére lett volna. A harmadik érv amellet, hogy Anna Zakrzewska nem haragudott meg a fejedelmi családra, az a II. Rákóczi Györggyel való jó viszonya. Az eljegyzés idejéből megmaradt levél még nem nagyon mutat túl a szokásos udvariasságon,⁹⁰⁵ Kemény János visszaemlékezése viszont már nagyon jó kapcsolatot mutat a házasság idejéből, még ha ő elég negatívan értékeli is ezt: „*az felesége anyját pedig sokképpen inkább reverálja vala, mintsem maga jó édesanyját... de nemcsak engemet, mely nem annyéra csuda, de édesanyját és öccsét is meguntatták véle, úgyannyéra, hogy édesanyját bizony csak az félelem böcsülteti vala, hogy annak libera dispositiója vala minden javaiban és abból kirekesztés tartóztatja vala, de az öccsével hatalmas nagy simultas vala köztök.*”⁹⁰⁶ Keményről persze tudjuk, hogy nem kedvelte II. Rákóczi Györgyöt, és megragadott minden lehetőséget, ha rosszat lehetett róla mondani, de az nem valószínű, hogy egy ilyen dolgot alaptalanul kitalált volna, különösen, hogy a családi levelezés sem mutat túl harmonikus viszonyt II. Rákóczi György és a szülei között.⁹⁰⁷ Ha Anna Zakrzewskát is annyira meg-lepte volna az áttérés kényszere, mint ahogy Zsófiáról feltételezzük, megtehetette volna, hogy a lányával igyekszik fenntartani csak a kapcsolatot és a vejével viselkedhetett volna hűvösen, így azonban feltételezhetjük, hogy ő ezt egy reális kompromisszumnak fogta fel. Láthatóan nem utálta meg lánya férjét, valószínű, hogy inkább Zsófiát intette alkalmazkodásra.

Az anyós és vej közötti jó kapcsolathoz kicsit méltatlannak tűnik az a kapkodó siet-ség, amivel anyjának írt levelében a fejedelem a politikai ügyek után anyósa halálával is foglalkozik,⁹⁰⁸ de ennek magyarázata a politikai helyzet, hiszen közvetlenül a sikertelen lengyel hadjárat után történt a haláleset. A levél viszont arra is jól rámutat, hogy a kortársaknak és a kutatóknak igazuk volt abban, Zsófia mennyire szoros viszonyban volt édesanyjával, akinek halála nagyon megviselte.

904 Ezután még a pap is odahajolt hozzá, de mivel Zsófia nem válaszolt, nem volt több ceremónia. II. Rákóczi György esküvője. 28.

905 Báthory András özvegye Zakrzewska Anna levele II. Rákóczi Györgynek, 1641. nov. 28.: köszöni, hogy mint „jóakaró anyját” levelével meglátogatta, egészséges voltáról tudósítja. *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése*. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Bp., 1875. 97.

906 Kemény János *önéletrása*. 305–306.

907 BERKI Anna, SZABÓ Katalin: *Egy történeti pszichológiai esettanulmány – Lorántffy Zsuzsanna és az érzelmi zsarolás*. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 56. 2021. 2. 3–18.

908 „Feleségünket behoztuk Újvárbán, igen rosszul (van). Azon volnánk az asszonyt (értsd Zakreska Annát) hova hamarabb temethetnők el; az mostani állapotok is hosszas haladást nem kívánhatják.” II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, 1658. ápr. 10. (*A két Rákóczi...* 537.) Más helyen azt olvashatjuk, hogy Zsófia nem akarata ilyen hirtelen eltemetni az édesanyját, de II. Rákóczi György a hadi helyzetre hivatkozva sürgette őt. II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, 1658. július 15. (*A két Rákóczi...* 552.) Anna Zakrzewskát egyébként Somlyón temették el 1658. augusztus elsején reggel öt órakor. PETRI: *Szilágy vármegye...* 153.

Anna Zakrzewska önállóságával kapcsolatban érdemes tekintetbe venni azt a már említett tényt, hogy a Rzeczpospolitában az özvegyek jogilag és a szokások alapján is sokkal nagyobb szabadságot élvezhettek, mint a magyar területeken. Itt az özvegyek életébe beleszólhatott a halott férjük családja, vagy az eredeti családjuk is.⁹⁰⁹ A kisgyermekes és negyvenöt év alatti magyar özvegyek általában újraházasodtak,⁹¹⁰ ebbe a kategóriába pedig Anna is beletartozott férje halálakor. Anna Zakrzewska viszont egyszer már megélt egy özvegyiséget hazájában és a birtokeladási és peres ügyek kapcsán azt láthattuk, hogy képes volt egyedül intézni a dolgait.⁹¹¹ Láthattuk, hogy míg Jerzy Antoni Kostka logikusan azt feltételezte, hogy Anna eladta a lengyel birtokokat, amikor végleg Erdélybe költöztek, az özvegy még bő egy évtizedig igazgatta azokat. Nagyon izgalmas lenne megismerni a birtokok eladásának a körülményeit, és azt, hogy a Rákócziaknak pontosan milyen szerepük volt ebben, de sajnos erre nézve nincsenek forrásaink. A családi levelezésben a kérdéses időszakból, máj. 6. és aug. 15. között nincs semmilyen levél.⁹¹² Elgondolkodtató viszont, hogy novemberben Anna Zakrzewska arról értesíti Lorántffy Zsuzsannát, hogy „*valamenyire jobbacskán van.*”⁹¹³ Lehetséges, hogy valamilyen betegkedés is közrejátszott abban, hogy a lengyel birtokokat eladták, bár Anna rosszulléteiről később nem esik szó.

A lengyel és a magyar szokások közti különbség lehet az oka annak is, hogy Várkonyi oldalakat szentel Wesselényi szerepének magyarázatára.⁹¹⁴ Az erdélyi szokások szerint szükség volt egy férfire a különböző esküvőt megelőző szertartásokhoz. Általában minél közelebbi családtagot igyekeztek bevonni, ez azonban a félárva, árva házasulandók eseté-

909 Ilyen eset volt az is, amikor 1672-ben Báthory Zsófia férjhez adta Rákóczi Erzsébetet elhunyt férje unokatestvéréhez. (VÁRKONYI: *Ünnepek...* 147.) Általában véve elmondható, hogy a magyar özvegyek helyzete sokkal bonyolultabb volt. Társadalmi állástól függően itt is voltak olyan esetek, amikor az özvegy számára szabadságot jelentett ez az állapot, ez főleg azokban az esetekben volt jellemző, amikor az özvegy vagyona elég volt önmaga és gyermekei eltartására és a vagyonért fellépőket is sikertül távol tartani a birtokoktól. Özvegynek maradni sokszor jelentett kényszerpályát a magyar nők számára. (HORVÁTH Ágnes: *Főnemesi özvegyasszonyok a 16–17. századi Magyarországon. (Elmélet és gyakorlat).* In: A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor. Bp., 2007. 248.) Ha már a fiúgyermek felnőtt volt, akkor az özvegyek sokszor átadták a családfelelősségét nekik. A Sárospatakat is birtokló Pálócziaknál például rendszeresen ez történt. (PÉTER Katalin: *Női családfelelősség a 16. és 17. században.* Századok. 123. 1989. 564.) Péter Katalin a nők önállóságával foglalkozó egy másik munkájában a 16–17. századot a nők önállósodásának előnyös időszakaként írta le, azonban azzal a megkötéssel, hogy ez, tekintve az örökösödési szokásokat, inkább a jobbágyokra volt igaz. (PÉTER Katalin: *Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban.* In: Ezredforduló–Századforduló – Hetvenedik évforduló: Ünnepi tanulmányok Zimány Vera tiszteletére. Szerk.: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 387–388.) Figyelembe kell venni azt is, hogy Erdélyben még mindig az anya-felelősség-gazdasszony szerepek voltak a leginkább elvártak és a nagyobb önállóságot vagy a politikába való beleszólást még a fejedelemségek esetében is rosszállották vagy igyekeztek nyilvánosan nem tudomást venni róla. Erre kiváló példaként hozza fel Balogh Judit Bethlen Gábor feleségének, Károlyi Zsuzsannának a temetési prédikációit, amit sokkal inkább a korabeli elvárásokat, mint az elhunyt valós természetét mutatták be. BALOGH Judit: „*Az asszonyi bölcsesség építi a házat.*” *A protestáns női éthosz megalkotásának kísérlete a 17. századi Erdélyben.* Credo – evangélikus folyóirat. XXIV. 2018. 3–4. 90–92.

910 ERDÉLYI Gabriella: *Bevezetés.* In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940.* Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2020. 8.

911 Erdélyi birtokügyeiből kettőt is említ Petri Mór 1636-ból és 1637-ből. PETRI: *Szilágy vármegye...* 356.

912 *A két Rákóczy...* 373.

913 Anna Zakrzewska Lorántffy Zsuzsannának 1647. nov. 10. *A két Rákóczy...* 391.

914 *II. Rákóczy György esküvője.* 104–109.

ben nem mindig volt könnyű.⁹¹⁵ Báthory Zsófia esküvője előtt szintén nem lehetett vérokont felkérni a kiházásítás körüli teendőkre, így ezt a szerepet a menyasszony kikérésétől az esküvőig Wesselényi Ferenc töltötte be. A két család magyar és lengyel területen is összefonódó kapcsolatai miatt érthető, hogy rá esett a választás, azonban az embernek kicsit az az érzése, hogy „szerezni” kellett egy férfit a család képviselőjére. A helyi rokonsággal rendelkező özvegyek esetében általában megoszlottak az elhunyt férj szerepei. A családfői pozíció bizonyos feladatait vállalták az özvegyasszonyok, de volt, amihez közeli férfi rokonuk beavatkozását kérték.⁹¹⁶ Úgy tűnik, hogy Anna esetében nem volt olyan állandó férfi rokon vagy barát, aki a hétköznapiakban segítette volna őt. Valószínűleg második özvegyeége alatt is épp olyan jól tudta intézni az ügyeit, mint az első alatt. Azt se felejtjük el, hogy ebben az időszakban még a lengyel birtokok is megvoltak, így annak az ügyeit is ő intézte.

Összességében azt mondhatjuk Anna Zakrzewskáról, hogy a magyar források sztereotípiák alapján ítélik meg. Lengyelként az áttérés ellenzőjeként, özvegyként a házassággal kapcsolatos tárgyalások alatt tehetetlenként mutatják be. A sorok között olvasva azonban egy önálló, az ügyeit megfelelően intéző, a lányának a legjobb erdélyi völegényt kifogó nő képe rajzolódik ki, aki képes megérteni, hogy a család számára fontosabb a fejedelmi cím, mint az, hogy Zsófia katolikus maradjon.

A fenti elméletet támasztja alá az is, hogy ezzel érthetővé válik I. Rákóczi György egyébként elég ellentmondásos viselkedése. A fejedelem ugyanis az esküvő megtartása előtt viszonylag keveset foglalkozott a témával, utána azonban nagyon is vehemensen erőltette a fiát, hogy minél hamarabb intézze el Zsófia áttérését.

A házasság előtt egyetlen levélből tudunk arról, hogy a fejedelem nem akart leszármazottainak katolikus feleséget. A birtokok majdani elosztásával kapcsolatban köti ki, hogy azok a gyermekek örökölnék majd, akiknek nem lesz katolikus feleségük.⁹¹⁷ Bár Várkonyi szerint Zsófia nem tudta előre, hogy változtatnia kell majd a vallásán,⁹¹⁸ többen is utalnak arra, hogy Anna Zakrzewska már a tárgyalások elején ígéretet tett ebben a kérdésben. Szilágyi Sándor úgy tudja, hogy I. Rákóczy György egy barátját, Anna szomszédját, Prépostváryt küldte az özvegyhez, hogy tisztázza az áttérés kérdését, és megnyugtató választ kaptak az anyától.⁹¹⁹ Petri Mór Kassai István korlátnok 1642. december 28-i levelét idézi, amelyben a levél írója is beszél korábbi ígéretről az özvegy és a lány részéről.⁹²⁰

915 Néhány évtizeddel korábban Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna esküvője esetében is hasonlóan nehéz eset állt elő. Az ifjú menyasszonynak nem éltek a szülei, Károlyi László és Szinyi Klára. Ráadásul gyámja, atyai nagybátyja, Károlyi Mihály sem volt már az elők sorában, így az ő özvegyének és fiának, ifjabb Mihálynak lett volna kötelessége kiházásítani Zsuzsannát. A szokásoktól eltérően ebben az esetben elképzelhető, hogy a család húzódozása miatt, végül a völegény intézte az esküvő részleteit. OBORNI Teréz: „*Igaz szerelmesed, Gabriel*” Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna története. In: Szerelmek a magyar történelemben. Szerk.: Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2018. 45.

916 Balogh Zsuzsanna Bornemissza Kata példáján keresztül mutatja be az özvegyek helyzetét. Az ő esetében például a férfi rokonok intézkedtek, ha a szolgálkat kellett megfenyíteni, birtokvitákban, illetve a katonai bezárulás megakadályozása érdekében. BALOGH Zsuzsanna: *Özvegyiség, újraházasodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében*. In: *Özvegyek és árva* a régi Magyarországon, 1550–1940. Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2020. 234.

917 VÁRKONYI: *A katolikus menyasszony*. 80.

918 *II. Rákóczy György esküvője*. 114–115.

919 SZILÁGYI: *II. Rákóczi György...* II. Szilágyi máshol is arról, hogy 1641-ben az áttérés kikötésével történt meg a jegyváltás. SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczi György*. Bp., 1893. 349.

920 Kassai többször beszél róluk, így a szavainak értelme az, hogy az özvegy és Zsófia is ígéretet tettek. Érdekes lenne tudni, hogy maga Zsófia is megnyilatkozott-e ezzel kapcsolatban. Egyrészt elképzel-

Ez nem csak azért volt annyira fontos a fejedelmi párnak, mert ahogy Szilágyi vélekedik, a fejedelem nem tudott megbékélni az amúgy szokványosnak mondható vegyes házassággal, hanem mert ebben az időszakban a Lorántffy Zsuzsanna neve alatt megjelent kálvinista iratot is érintő hitvita eléggé elfajult, és ebben a helyzetben presztízszempontjából is nagyon fontos lett, hogy ne legyen katolikus családtagjuk.⁹²¹ Szalárdi és Szilágyi verziója is azt az elméletet támasztja tehát alá, hogy Anna Zakrzewska beleegyezett az áttérésbe. I. Rákóczi Györgyöt az nyugtalaníthatta csak, hogy a jegyesség két éve alatt nem történt látványos előrehaladás az ügyben, vagyis az áttérés nem történt meg. Így joggal aggódhatott azon, hogy az özvegy esetleg meggondolja magát. Ez a szituáció megmagyarázhatja a fejedelem látszólagos határozatlanságát, hiszen egy szóbeli ígéretet követően nem lett volna illendő újra ostromolni Anna Zakrzewskát, mégis nyugtalanító lehetett, hogy az ügy az esküvő előtt nem rendeződött el. Így sokkal érthetőbbé válik az a szinte erőszakos modor, amiben később fiát kényszerítette Zsófia meggyőzésére.

A korszakban a gyermekeknek nem volt beleszólásuk az életükkel kapcsolatos döntésekbe, de ez nem jelenti azt, hogy egy 13–14 éves lány, mint Báthory Zsófia ne lehetett volna makacs és dacos.⁹²² A felsorolt érvek inkább azt támasztják alá, hogy ő és nem az anyja volt az, aki a protestánsná válással nem tudott megbarátkozni. Figyelembe kell venni azt is, hogy Zsófia apa nélkül nőtt fel, Anna nem házasodott újra és eljöttek a lengyel rokonok közelségéből Erdélybe, ahol viszont már kihalt a família. Így, annak, hogy Zsófia még az esküvői szertartáson is képes volt dacolni az anyja és új családja akaratával, magyarázata lehet, hogy Anna nem fogta őt elég erős kézzel. Az, hogy az özvegy a birtok- és jogi ügyeket képes volt kezelni, nem jelenti azt, hogy az egyetlen közelében élő lányával szigorúan tudott viselkedni.

Ez így rögtön más megvilágításba helyezi az esküvő utáni családi konfliktusban tapasztalható reakciókat és a fiatalok szerelmének kérdését is. Véleményem szerint az érzelmeket azért hangsúlyozták ennyire a kortársak, mert mással nem lehetett magyarázni, hogy egy férj ne tudjon keresztül vinni egy már megbeszélt egyezséget a feleségénél. Ez nem jelenti azt, hogy II. Rákóczi György ne szerethette volna Zsófiát, de az biztos, hogy a téma egyáltalán nem kapott volna különösebb figyelmet a vallási ellentét nélkül. Az ifjú

hető az is, hogy az anya szavát kötelező érvényűnek gondolták a lánya nevében is, másrészt az sem zárhatjuk ki, hogy Zsófia, aki akkor még fiatalabb volt, anyja befolyására és talán az esküvő távolinak tűnő volta miatt is, ekkor még engedett a nyomásnak. Kassai levele azért is érdekes, mert egyértelműen úgy ír a fejedelemnek, hogy az áttérésnek még az esküvő előtt meg kell történnie. Petri a levél vonatkozó részét szó szerint közli: PETRI: *Szilágy vármegye...* 357.

921 Szilágyi azt is írja, hogy ezek miatt a körülmények miatt nagyon elkeserítette a fejedelmet a fiatalok szerelmének a híre, mert egyrészt éppen gyengélkedett, másrészt nem tudott megbékélni a vegyes házassággal. A hitvita azzal kezdődött, hogy a Rákóczi fiúk konfirmálására megjelent egy mű Csecsemő keresztyén címmel. Erre válaszként kiadták Esterházy udvari papjának, Hajnal Mátyásnak a munkáját: Kített czégér. Erre készült válaszul Keresztúrytól a Felserdült keresztyén. Ettől a témától függetlenül ekkor jelent meg Lorántffy Zsuzsannától a Mózes és a próféták. Akkor Báthory Zsófia és II. Rákóczi György már jegyben jártak. 1642-ben megjelent a Nova Transilvanica, egy gúnyirat a reformátusokról. I. Rákóczi György megpróbálta kideríteni, hogy ki írta, de közben Keresztúry hasonlóan mocskolódo választ írt, amit szintén el kellett kobozni. Végül azt mondták a fejedelemnek, hogy Széchenyi György esztergomi kanonok volt az író, akit pozíciója miatt nem lehetett támadni. SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczi György*. 349–350.

922 Bartha is írja, hogy a „*kislány semmi módon nem akarta hitét elhagyni*”, de nem elemzi a körülményeket, az esküvői hallgatást sem említi. Anna Zakrzewska hatásával csak annyiban foglalkozik, hogy a szülők bizonyára megtanították neki a katolikus tanokat. BARTHA: *Az utolsó...* 9.

György így nagyon nehéz helyzetbe került. Eleve nehezen kezelte az erős személyiségekkel való konfliktusokat, ami a szülei esetében gyakran előfordult. Ezekben a helyzetekben azt tapasztalta meg, hogy nem tudott „nyerni” a nála sokkal határozottabb emberekkel szemben. Azt gondolnánk, hogy egy nála 8–9 évvel fiatalabb lánnyal szemben könnyebb dolga lehetett volna, de beleütközött Zsófia makacosságának falába. Nem csoda, hogy nehéz dolga volt, ha tekintetbe vesszük, hogy a fiatal feleséget a hozzá nagyon közel álló édesanyja két év alatt sem tudta meggyőzni. Szintén megfontolandó szempont, hogy nem tudunk sokat II. Rákóczi György személyes vallásosságáról sem. Könnyen elképzelhető, hogy őt személy szerint kevésbé zavarta volna a vegyes házasság, mint a szüleit.⁹²³ Ettől függetlenül muszáj volt választania a gyermeki engedelmesség és a házastársi béke között, és ebben az esetben az előbbi választotta.⁹²⁴

Az sem meglepő, hogy az akaratát még szeretett feleségével szemben is mindig keresztülvívő⁹²⁵ I. Rákóczi György nem tudta megérteni, hogy a fiának milyen problémái lehetnek ebben a helyzetben. Inkább adódott az a magyarázat, hogy nagyon szerelmes, mint, hogy nem elég határozott egy fiatal lánnyal szemben. Inkább ez a helyzet lephette meg, nem önmagában az érzelmek,⁹²⁶ hiszen ő maga is híresen boldog házasságban élt.

A júliusi-augusztusi levelek már komoly családi vitát mutatnak,⁹²⁷ I. Rákóczi György arra intette fiát, hogy a felesége iránti szeretet ne legyen nagyobb a haza, a nemzet, és főleg az Isten irántinál, és ne vonja el az ezekkel kapcsolatos kötelességeitől, „mert ember tanál feleséget, Istent, hazát, nemzetet nem többet egynél.”⁹²⁸ Eközben a fejedelem nem idegenkedett az érzelmi zsarolás módszerétől sem,⁹²⁹ valamint odaküldte Kemény Jánost is fia meggyőzésére, aki elég erős szavakkal ecsetelte, milyen következményei lesznek

923 Hozzá kell tenni, hogy van igazság Szilágyi soraiban is, aki szerint I. Rákóczi György „*azt kívánta volna, hogy ez a bolond szerelmes ifjú hitcikkelyeket magyarázzon menyasszonyának s meg se gondolta, hogy elég más tárgy van, melyről azok szívesebben beszélnek.*” SZILÁGYI: *II. Rákóczi György*... II.

924 Érdemes azonban röviden utalni arra, hogy később sokkal jobban kiállt magáért, a presbitériummal kapcsolatos vitában az 1650-es évek közepén már nem engedett anyja érzelmi zsarolásának. Persze, ekkor már fejedelemként nem volt ugyanabban a helyzetben, mint a Zsófia áttérítése körüli vitában. (BERKI, SZABÓ, 18.) Zsófiának viszont még meg kellett küzdenie anyósa akaratával, amit leginkább az 1657-es leveleik mutattak. Ekkor Lorántffy Zsuzsanna ugyanúgy az érzelmi zsarolás kelléktárát alkalmazta, ezúttal Zsófiánál, aki férje védelmében bízott. Az anyós sorai így hangzanak: „*Csudálom, hogy éles nem volt Váradon... elhittem, több élés volt most ott, mint mikor az szalontai harez volt és én Váradra mentem volt és az ellenség is közel volt; kegyelmed pedig mitől félt most Váradon, nem látom okát...*”, később így folytatja: „*azért sem nem javallottam és nem s javallom, hogy kegyelmed ide jütt mert okát nem látom, hogy javallanám... megbocsásson kegyelmed, de látom, nincsen kegyelmed előtt hitelem nekem... Hála istennek, nem ment még el annyira az kicsin eszem, nem venném eszembe az dolgot; nem mondhatom nagy búsulással nem volnék ezen is, noha elég volna nekem az nélkül is...*” Lorántffy Zsuzsanna Báthory Zsófiának. 1657. júl. 6. *A két Rákóczy*... 519. Az érzelmi zsarolás felismeréséről: BERKI, SZABÓ. Sajnos nem tudjuk, hogy végül kinek az akaratát érvényesült.

925 Amikor I. Rákóczi György bekapcsolódott a harmincéves háború eseményeibe, Lorántffy Zsuzsanna sokáig ellenzte ezt, annak ellenére, hogy gyakorlati dolgokban segítette a férjét. A konfliktus odáig fajult, hogy a fejedelem kisebbik fiát kérte, hogy csendesítse le édesanyját: „*Az anyád gondolkodásával minden búsulási mot felülhaladj, szólj neki hogyan békét annak...*” I. Rákóczi György Rákóczi Zsigmondnak. 1644. szept. 16. *A két Rákóczy*... 252.

926 Várkonyi szerint meglepték a fejedelmet a fiatalok érzelmei. VÁRKONYI: *A katolikus menyasszony*. 91.

927 *A két Rákóczy*... 101–105.

928 VÁRKONYI: *A katolikus menyasszony*. 91.

929 „*Atyai gondviselésünkben nem akarunk megfogytokozni, csak te is felelj meg az te fíui engedelmességednek, tartsd parancsolatunkhoz magadat.*” I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek. 1643. aug. 1. (*A*

az ifjú György engedetlenségének.⁹³⁰ II. Rákóczi György eleinte a próbálkozásait hangsúlyozta,⁹³¹ de érezhető, hogy számára is egyre inkább presztízskérdéssé vált az ügy, így végül Zsófia beleegyezése után azzal zárta le a témát anyjának írt levelében: „*feleségem pedig engem meg nem hódoltat*”.⁹³² Az egész vitában egyszer tett engedményt az idős fejedelem, amikor nem ragaszkodott hozzá, hogy Zsófia szóban is kimondja áttérési szándékát, megelégedett egy írásos változattal. Az idős fejedelem ebben a levélben azt is megírja fiának, hogy ők is szerették volna „*kevesebb búval venni házasságuk részleteit*”.⁹³³ Ez a mondat elég felháborító lenne, ha az lenne a helyzet, hogy I. Rákóczi György annak az ügynek az elintézését várta fiától, amivel ő két évig nem kezdett semmit. Ha azonban a fejedelem Anna Zakrzewska ígéretében bízva biztos volt a menyasszony áttérésében, akkor érthetőbbek az érzelmei.

Az áttérésre végül fél évet kellett várni. Ez viszonylag soknak tekinthető, ha tudjuk, hogy az esküvő után Anna Zakrzewska visszatért a somlyói várba.⁹³⁴ Ha valóban az ő hatása okozta volna Zsófia makacsságát, akkor ismerve a fent említett körülményeket, valószínűleg sokkal hamarabb megtörtént volna az áttérés. Amennyiben egy gyenge kislány lett volna, amilyennek a források láttatni próbálják, akkor az új családjának ez az erős nyomása, a teológus Keresztúri győzködése hamarabb megtörték volna. Ez tehát szintén azt támasztja alá, hogy Anna Zakrzewska elfogadta a kálvinistává válást Zsófia esetében.

Azt gondolhatnánk, hogy Zsófia nyilatkozatával véget is ért az áttérés körüli konfliktus, de ez csak a Rákóczi-szülők esetében mondható ki.⁹³⁵ Zsófia nem tudott igazán megnyugodni, ezt igazolja Örsy Zsigmond látogatásának esete. A császár követe, Örsy Zsigmond az esküvőt követő év áprilisában vett részt egy díszebéden Gyulafehérváron. Az ifjú férj kihasználta az alkalmat, hogy eldicsekedjen felesége áttérésével a katolikus követ előtt, mire Zsófia szemei könnybe lábadtak. Örsy nagyon kedvesen vigasztalta a feleséget, mondván: „*soh' se aggódjék nagyságod, azzal a darab kenyérrel, mit akkor megevett, nem vétett isten ellen: megeszem én is a kenyeret a nélkül, hogy bünt követnék el, egy darab marhahússal. Csak az igaz catholicus vallást, melyet szüleitől örökölt, tartsa meg továbbra is szívében.*” Erre az ifjú fejedelem gyorsan véget is vetett a társalgásnak, nem engedve, hogy Örsy folytassa a témát. Zsófiát tehát tovább emésztette a váltás kényszere, de nem is ez a történet furcsa része, hanem Szilágyi szavai, miszerint György

két Rákóczy... 102.) Másnapi levelében is megismétli, hogy csak akkor nem fog neheztelni, ha ez az ügy elintéződik. I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek. 1643. aug. 1. *A két Rákóczy...* 102.

930 „*Kemény szókat is kell vala nékie mondanom. Többek között egykor: hogyha nem accomodálja magát atyja akaratajához, valamint Isten után az ő respectusáért választottuk fejedelmünknek, mihelt akarja, bizony mindjárt degradáljuk; annak felette, hogy nincsen példa Absolon atyáról, hanem Absolon fiúról, azért sat. Effélék sokak voltak, melyeket mind nehéz néven vött, s elméjében szedett az ifjú fejedelem, és mind magának, feleségének s annak anyjának ekkortól fogva gyűlölségekben esém.*” Kemény János önéletírása. 306.

931 1643. júl. 19-i levelében még azt írja anyjának, hogy igyekszik rávenni Zsófiát a szombati húsevésre. II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának. 1643. júl. 19. *A két Rákóczy...* 101.

932 II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának. 1643. aug. 15. *A két Rákóczy...* 105.

933 Zsófia próbál arra hivatkozni, hogy rosszul tud írni, de ezt természetesen át tudják hidalni. A fejedelem azt írja fiának, hogy diktálhatja is a fia, hogy Zsófia mit írjon, csak nagyon hangsúlyozza, hogy mindenképpen szerepeljen az iratban, hogy Zsófia önként nyilatkozik. *A két Rákóczy...* 105–106.

934 LŐCSEY: *Báthory...* 12.

935 A nyilatkozat után már csak olyan kontextusban kerül elő Zsófia hite, mint, hogy a karácsony milyen kiváló alkalom arra, „*hogy feleségedet is vastagéthasd igaz vallásában*” I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek. 1643. dec. 19. *A két Rákóczy...* 116.

úgy fogalmazott, „*hogy neje önkénytelen csatlakozott anyjához, midőn ez az úrvacsorát felvette.*”⁹³⁶ Elképzelhető lenne, hogy Anna Zakrzewska is áttért a lányával együtt, vagy csak egy elírásról lenne szó? Esetleg Örsy értett félre valamit? Valamelyik az utóbbi kettőből lehet, mert Anna Zakrzewska áttérése elég nagy esemény lett volna ahhoz, hogy vagy a Rákóczi-család levelezésében, vagy más forrásokban feltűnjön.

Az ifjú György sem tűnik túl boldog férjnek az alapján, hogy szülei ismét a túlzott mulatozástól kezdik óvni,⁹³⁷ mint fiatalabb korában.⁹³⁸ Szilágyi meg is jegyzi, hogy „*a szegény ifjú György legtöbbet szenvedett ebben a harcban.*” Amikor újra inni kezdett, és ezért apja megróttta, György csak annyit válaszolt erre, hogy „*úgy keresi atyja kedvét, mint fogadja.*”⁹³⁹

Bár II. Rákóczi György érzéseiről vannak bizonyos forrásaink,⁹⁴⁰ még ha azt láttuk is, hogy nem mindenben cselekedhet azok szerint, megállapítható, hogy Zsófia helyzete még ennél is rosszabb volt. Várkonyi többször is felhívja a figyelmet arra, hogy a fiatal lány érzéseivel senki sem törődött, semmilyen feljegyzés nem tartja érdemesnek ezt a szempontot arra, hogy bemutassa.⁹⁴¹

Báthory Zsófia és II. Rákóczi György házassága összességében nem tűnik rossznak a fennmaradt források alapján. A fejedelem haláláról⁹⁴² szóló feljegyzések azt hangsúlyozták, hogy Zsófiát szölongatta, amikor sebesülten feküdt és örült, hogy még utójára láthatta. Végredelete is szeretetteljes kapcsolatot mutat a házaspár tagjai között: „*Kérlek édes Sofikám, az én hozzám való tökéletes szeretetedet holtom után is mutassad meg, kiben nem kételkedünk, nekünk megbocsáss, ha vétettünk volna, az isten dicsőségére vigyázz, az igaz vallásban, kiben velünk élteél, állhatatos légy változatlanul, Ferkót abban neveld, semmi világi dicsőség, félelem attól el ne szakasszon, kire az jó isten segít.*”⁹⁴³ Ha szerelemről nem is feltétlenül, de házastársi tiszteletéről és megbecsüléséről mindenképpen árulkodik az éppen megözvegyült Báthory Zsófia egy temetési meghívója. Ebben leírja, hogy a haláltól „*ment nem lehetett az én szerelmes uram is.*” Az özvegy férje hazaszeretetről és vitézségéről is beszámol: „*Míg élt, hazájának erős oszlopa, és nemzetére szakadóju*

936 SZILÁGYI: *II. Rákóczi György...* II. Az esetet Várkonyi is említi: *II. Rákóczy György esküvője.* 115.

937 I. Rákóczi György figyelmezteti fiát, hogy maradjon Váradon és ott mulasson, amire megfelelő időt válasszon. (I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek. 1643. okt. 30. *A két Rákóczy...* 113.) Ismét figyelmezteti novemberben, hogy ne Székelyhídon mulasson, hanem menjen Váradra. I. Rákóczi György II. Rákóczi Györgynek. 1643. nov. 16. *A két Rákóczy...* 114.

938 Lorántffy Zsuzsanna veti egy 1641-es levélben fia szemére, hogy az italozást elkezdte. *A két Rákóczy...* 94.

939 SZILÁGYI: *II. Rákóczi György...* II.

940 Ide tartozhat, bár alapvetően a főúri esküvők jellemző jelképe is, a II. Rákóczi György és Báthory Zsófia lakodalmán is megjelenő rózsza, mint a szerelem-jelkép. Ezen az eseményen az ebédelő meghatározó dísz volt egy rózsza, amely mellett a fejedelmi címer szerepelt, így egyértelműen a vőlegény üzenete volt felesége számára. (SZABÓ Péter: *Adalékok az erdélyi fejedelmek esküvői szertartásaihoz.* In: Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Szerk.: ZÁVODSZKY Géza. Bp., 1992. 21–22.) A levelezésben is megjelennek a fejedelem pozitív érzései, pl.: „*nem vagyunk oly pogányok, ti reátok, édesem, gondunk nem volna; hiszem életünkél is ti vagytok, kiket inkább szeretünk, féltünk.*” II. Rákóczi György Báthory Zsófiának. 1657. ápr. 19. *A két Rákóczy...* 516.

941 VÁRKONYI: *Ünnepek...* 143., 157.

942 SZALÁRDI János: *A szászfenesi csata, II. Rákóczy György haláláról.* In: Magyar Passió. 1608–1711. (Forrásgyűjtemény) Szerk.: NAGY Gábor. Debrecen, 2000. 321–322.

943 *II. Rákóczi György végredelete.* In: Magyar Passió. 1608–1711. (Forrásgyűjtemény) Szerk.: NAGY Gábor. Debrecen, 2000. 319–320.

függő végső veszedelem vérrel és rabsággal teljes felhőit egyedül maga életének gyakor szerencsétetésével tartoztató s halasztó pajzsa; ki midőn azon keresztyéni ügyében már harmadik derék harcot adott volna az pogánnak, Fenes és Gyalu közt, midőn példájával bátoritanája hadait s kezével hullatná ellenségit, sok pogányságtúl környülvetetvén, négy sebeket vett... vére hullásával s élete letételével pecsételvén meg nemzetéhez való szeretetit, magyaros magyarságát s jó keresztyénségét.” A temetéssel kapcsolatban még megjegyzi, hogy azt „*keresztyéni házasságbeli szeretetünk s kötelességünk szerént*” akarja megtartani.⁹⁴⁴

Jó emberismeretről és előrelátásról tanúskodik a fejedelem végrendeletében kifejtett aggodalma özvegyének áttérésével kapcsolatban, hiszen Báthory Zsófia a gyászév letelte után, 1661-ben fiával, I. Rákóczi Ferencsel együtt katolizált.⁹⁴⁵ Balogh Judit legújabb kutatásai is azt támasztják alá, hogy a katolikus erdélyiekkel korábban is jó viszonyt ápol. Körülötte alakult ki egy katolikus kötődésű fejedelemasszonyi udvar, amely ugyan láthatatlan maradt a Lorántffy Zsuzsanna vezette sárospataki református udvar árnyékában, azonban jól mutatja, hogy Zsófia nem tudott, és valószínűleg nem is akart beilleszkedni a református körökbe.⁹⁴⁶ Így nem meglepő, hogy már az áttérését követő évben betelepítette a jezsuitákat Sárospatakra,⁹⁴⁷ majd 1671-ben átadta nekik a pataki kollégiumot.⁹⁴⁸ Báthory Zsófia is nyilván tisztában volt vele, milyen fontos ez az iskola a reformátusoknak. Azt, hogy sikerült a felekezeti érzékeny pontjára tapintania, jól mutatja, hogy azóta is milyen negatívan értékelik őt. Meggyőződésem, hogy ez az iskola átadásának és nem csak a katolikus vallásra való visszatérésének a következménye.⁹⁴⁹ Patakról a diákok és a tanárok Debrecenbe mentek át, de a fejedelemasszony halála után, 1682-ben visszatérhetnek Patakra.⁹⁵⁰ Báthory Zsófia Munkács várában halt meg 1680. június 14-én, Kasán temették el a jezsuita templomban.⁹⁵¹ A II. Rákóczi György halála utáni időszakról még mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy neki köszönhető a Rákóczi-vagyon és család megmentése, egyrészt a török bosszúhadjárat utáni időszakban, másrészt, amikor a Wesselényi-féle összeesküvésbe keveredett fiát mentette meg. Összességében méltán sorolhatjuk őt a magyar nagyasszonyok közé.⁹⁵² Megítélésében sokáig dominált, hogy a protestánsok elleni fellépése és a császárhűsége miatt negatívan tüntették fel a források és

944 II. Rákóczi Györgyné Báthory Zsófia Teleki Mihálynak, 1661. március 18. Sárospatak. In: *Régi magyar levelestár*, II. köt. 305–307.

945 *II. Rákóczi György végrendelete*. 319–320.

946 BALOGH Judit: *Fejedelemasszony-szerepek Erdélyben a 17. században*. In: Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. Szerk.: BALOGH Judit, PAP József. Eger, 2016. 43–44. Balogh erről a körülről bővebb információkat ad, és Petki István szerepét hangsúlyozza egy korábbi cikkében: BALOGH Judit: *Apor István, az erdélyi katolikus arisztokrata helye a székely elitben*. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. 3. Debrecen, 2014. 394–395.

947 NAGY: *Magyarország...* 223.

948 *II. Rákóczi György végrendelete*. 319–320.

949 Meg kell jegyezni, hogy a református kötődésű szakirodalomban Zsófia áttérésének a körülményeit nem nehezményezik.

950 *II. Rákóczi György végrendelete*. 319–320.

951 NAGY: *Magyarország...* 223.

952 VÁRKONYI Gábor: „*Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...*” *Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon*. In: *A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor. Bp. 2007. 132.

a szakirodalom is.⁹⁵³ Születtek azonban a 20. század elején⁹⁵⁴ és a legutóbbi időkben is objektív művek a személyéről.⁹⁵⁵

Ha végigtekintünk Báthory Zsófia életútján, akkor azt láthatjuk, hogy fiatalon mindenki befolyásolni akarta, anélkül, hogy bárki figyelembe vette volna az ő érzéseit és szándékait. Ide sorolhatjuk édesanyját, Anna Zakrzewskát is, aki két házasság tapasztalásával a fiatal lánynál jobban látta egy ilyen kiváló frigy előnyeit, mint amennyire nagy áldozatnak vélte az áttérést. Zsófia azonban fiatalos hévvel és daccal állt ellen a rá nehezedő nyomásnak, olyannyira, hogy az esküvőn való hallgatásával óriási botrányt is kavarhatott volna, ha a Rákóczi-család nem tudja ezt megakadályozni. Házasságként bele kellett törődnie az engedelmes feleség szerepbe, bár úgy tűnik, hogy az évek során a nehézségek ellenére is jó kapcsolatot alakítottak ki a férjével. Özvegyként végre önálló lehetett, de már nem az a forrófejű lány, aki az esküvő idején volt, hiszen megtisztelti férje emlékét azzal, hogy csak a gyászév letelte után tér vissza eredeti vallására.⁹⁵⁶ Életének érdekes fordulata, hogy özvegyként, magyar nagyasszonyként hasonlóan viselkedik, mint anyósa, akivel pedig sosem volt jó a viszonya. Ugyanolyan vehemenciával lépett fel a vallási kérdésekben, ugyanolyan ellentmondást nem tűrő módon intézte a család ügyeit, és a sors fintora, de ugyanolyan rossz viszonyban volt a menyével, Zrínyi Ilonával. Mégis fontos figyelembe venni az ide vezető utat és a bosszúálló fejedelemasszonyban látni a hitének elhagyására kényszerített, senki által meg nem védett kislányt is.

Összességében a két lengyel Báthory-özvegy, Zofia Kostka és Anna Zakrzewska főleg abban hasonlítottak egymásra, hogy eredeti hazájuk szokásainak megfelelően, mindketten nagyon önállóak voltak férjük elvesztése után. Zofia Kostka azonban sokkal jobban ragaszkodott lengyel családjához és katolikus vallásához, amit sokszor a protestánsok jogainak semmibe vételével is kifejezésre juttatott. Anna Zakrzewska ezzel szemben, bár haláláig katolikus maradt, a család érdekeit helyezte az első helyre. Nagyon jó döntést

953 BARTHA: *Az utolsó...* 4., KÓNYA Annamária: *Néhány adat az arisztokrácia rekatolizációs tevékenységéhez.* In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában.* Szerk.: BÁRÁNY Attila, OROSZ István, PAPP Klára, VINKLER Bálint. Debrecen, 2014. 346.

954 Lőcsey Mária munkája a kortárs szakirodalmat is nagyon objektíven mutatja be.

955 Ilyen Bartha Krisztina cikke. Petneki Áron egy korábban kiadatlan Manifesztumot és az arra adott választ mutat be egy 1990-es cikkében Báthory Zsófiával kapcsolatban, mely jó összefoglalója a két tábor érveinek, bár Petneki nem látja Báthory Zsófiát nagy egyéniségnek, így nem tartja indokoltnak, hogy a köztudatban Jezabelként vagy Juditként szerepeljen. (PETNEKI ÁRON: *Hitetlen Jezabel vagy dicsőséges Judit? Báthory Zsófia apológiája (1674).* In: *Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére.* Szerk.: GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. 343.) Nagyon izgalmas kérdést vet fel Kónya Annamária egy másik cikke, ami kimondottan Báthory Zsófia rekatolizációs tevékenységével foglalkozik. Kónya két időszakra osztja Báthory Zsófia ilyen irányú tevékenységét (1667-ig békés, majd erőszakosabb) és felveti, hogy ehhez képest a katolikusok száma nem nőtt a várható mértékben, így elképzelhető, hogy mégsem volt annyira következetes az áttérésben. (KÓNYA Annamária: *Báthory Zsófia rekatolizációs tevékenysége.* In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában.* Szerk.: BÁRÁNY Attila, OROSZ István, PAPP Klára, VINKLER Bálint. Debrecen, 2014. 359.) Ennek némileg ellentmond, hogy Petri Mór 1661-et, illetve 1664-et adja meg, mint Zsófia ellenreformációs tevékenységének fordulópontját. PETRI: *Szilágy vármegye...* 357.

956 Egyéb források is mutatnak Zsófia férje elvesztése miatti szomorúságára. Jóságigazgatója, Balogh Péter igen felháborodott azon, hogy Szabolcs megye a fejedelem halálát kihasnálva, igen sietősen hajtotta be az adót. Így ír nekik: „várta volna meg a megdicsőült fejedelem ő nagysága testének földbe tételét, az megszorodott méltóságos fejedelemasszony ő Nagysága szomorúsága ezzel is ne öregbedett volna.” BERKI Anna: *Adalékok az utolsó Báthoryak Szabolcs megyei történetéhez.* In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle.* 55. 2020. 3. 11.

hozott azzal, hogy Erdélyben telepedtek le, hiszen itt Zsófiának előnyösebb házasságra volt kilátása, és nem látta nagy árnak az áttérést a fejedelemszonyi címért cserébe. Annának azonban, Zofiához hasonlóan támadt némi nehézsége a gyermeknevelés terén, mert lányával nem tudta teljesen megértetni ennek a lépésnek a fontosságát. Róluk viszont a család levelezéséből is tudjuk, hogy szoros volt a kapcsolatuk, hiszen Anna Zakrzewska 1658-as halála nagyon megrázta fiatalabb lányát.

JADWIGA LUBSTOWSKA

A bencés nővér

Bár Anna Zakrzewska családjában jelenlegi információink szerint nem volt akkora hagyománya a lányok zárdába adásának, mint a Kostkákknál, egy nővért biztosan ismerünk a családból, Jadwigát, Anna első házasságából származó, idősebb lányát. Róla sokáig kevés információk voltak, és ezt a helyzetet csak részben javította Małgorzata Borkowska széleskörű levéltári kutatása. A már ismertetett adatokon kívül tőle tudjuk, hogy Jadwiga a toruńi kolostorban volt bencés apáca, illetve, hogy 1641-ben folyamatban volt az ügye az örökségével kapcsolatban. 1643-ban lett a Mária kongregáció tagja, és 1654-ben vált belőle priorissza.⁹⁵⁷ Borkowska nővér nem számít már rá, hogy Lengyelországban bármilyen más adat előkerülne Jadwigáról, mivel a potop (svéd özönvíz) és a későbbi háborúk miatt sok forrás megsemmisült.⁹⁵⁸ Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a már említett lengyel enciklopédia⁹⁵⁹ és Nagy Iván⁹⁶⁰ is Staniątkit jelölik meg Jadwiga halálának helyszínéül, és elfogadjuk a Nagy Iván által megadott 1681-et a halál időpontjának, akkor a nővér életének még számos eseményébe bepillantást nyerhetünk.

Jadwiga körülményeinek megismeréséhez érdemes röviden bemutatni a korabeli bencés női kolostorok és különösen a toruńi helyzetét, mivel a reformáció és a katolikus megújulás az ő életükre is nagy hatással volt. A reformáció következtében a zárdák szinte elnéptelenedtek a 16. század második felére.⁹⁶¹ A Királyi Poroszország területén 1577-re Chełmnóban egy bencés és három más apáca, míg Toruńban csak egy bencés nővér élt.⁹⁶² A század végétől a népszerűségük újra nőni kezdett, így a bencés apácáknak a 18.

957 Borkowska Bonieckire, Niesieckire illetve az Archiwum Benedyktynek Toruńskich és az Archiwum Benedyktynek Łomżyńskich anyagaira hivatkozik. Az örökösödési ügy anyaga így kizárásos alapon az utóbbi levéltárban lehet, mert a toruńiban nem volt az említett jelzet alatt. (BORKOWSKA: *Leksykon...* 297.) Fontos megjegyezni, hogy a bencéseknél, szemben más női rendekkel a priorissza a főnöknő (ksieni) helyettese volt. Małgorzata Borkowska szíves közlése.

958 Małgorzata Borkowska szíves közlése.

959 *Wielka encyklopedia...* 96.

960 NAGY: *Magyarország...* 223.

961 Hasonló volt a helyzet Magyarországon is, bár itt a női rendek újjáéledése is Pázmány Péter tevékenysége nyomán erősödött meg. HORN Ildikó: *Apácaélet a 17. században*. In: *Politikai portrék, jogalkotások, intézmények a 17–19. századból*. Bp., 1995. 67.

962 A többi porosz városban sem volt jobb a helyzet: Gdańsk: 4 Brigitta-rendi nővér, Żarnowiec: 3 ciszterci, Żukowie: 1 premontrei. Lengyelország többi részén is hasonló állapotok uralkodtak. BORKOWSKA: *Zakony...* 19.

században már huszonnégy kolostoruk volt.⁹⁶³ Ezekben átlag tizenegynéhány lakó élt, a legnagyobb népszerűségük idején harminc-harmincöt a novíciusokkal együtt.⁹⁶⁴

Az átmenet időszaka sok konfliktussal járt, mert a rendek lassan nyerték csak vissza a megbecsülésüket, és kezdetben sok nehézséggel is meg kellett küzdeniük, így nem egy esetben még a katolikus családok sem akarták zárdába engedni a fiatal lányokat. Ilyen helyzetbe került pl. a már említett Magdalena Mortęska is, vagy Anna Maria Marchocka, karmelita szerzetesnő, akinek az apja kardot rántott, amikor megtudta, hogy a lánya apáca akar lenni. A női rendek mégis egyre népszerűbbek lettek, már csak azért is, mert az apácáknak jobb lehetőségeik voltak a tanulás vagy a kulturális élet terén, nagyobb szabadságot élveztek, mint egy despotikus apa, férj vagy báty irányítása alatt.⁹⁶⁵ Később egyre általánosabbá vált, hogy a család azért küldte zárdába a lányokat, mert így kevesebb hozományt kellett fizetni, mint férjhez menés esetén.⁹⁶⁶

A kolostorba adás körül kialakultak bizonyos családi szokások. A hely kiválasztásánál a legfontosabb szempont a távolság volt: általában közeli kolostort választottak.⁹⁶⁷ A főurak természetesen, ha volt ilyen, akkor a család által alapított kolostorokba adták be a lányukat, ahogyan a Kostkák esetében már láthattuk. A katolikus megújulás erősödésével egyre fontosabb szempont lett a minőség, a családfők magas szintű lelki életet biztosító közösséget kerestek a fiataloknak, ezért főleg a már megreformált kolostorokat részesítették előnyben.⁹⁶⁸ Ha egy hely beváltotta a család elképzeléseit, akkor a többi kolostorba szánt lánygyermeket is oda adták be.⁹⁶⁹

A jelöltek általában fiatalon kerültek a kolostorokba, Borkowska kutatása alapján a chełmnói bencés kongregáció esetében tizenöt évesen volt a beöltözés és tizenhat évesen fo-

963 Ebből huszonkettő tartozott a chełmnói kongregációhoz: Chełmno, Bysławek, Drohiczyn, Grudziądz, Jarosław, Kowno, Kroże, Lwów (2 kolostor: latin és örmény), Łomża, Mińsk, Nieśwież, Orsza (rövidéletű), Poznań, Przemysł, Radom, Sandomierz, Sierpc, Smoleńsk-Słonim, Toruń, Vilnius, Żarnowiec. Kettő volt a kongregáción kívül: Krakkó (rövidéletű), Staniątki. BORKOWSKA, Małgorzata: *Panny siostry w świecie sarmackim*. Warszawa, 2002. 343.

964 MALINOWSKA: *Sytuacja...* 104.

965 Bogucka ezért is hangsúlyozza, hogy a nők vallásos elragadtatását hiba lenne csak az érzelmességükre fogni. Bár az apácák az átlaghoz viszonyítva magas képzettséggel rendelkeztek, a teológiai irodalom terén nem alkottak. A női műveltség kérdése egyébként is megosztotta a korabeli közvéleményt. Még az antitrintáriusoknál is, akik pedig a legelfogadóbbak voltak a kérdésben, volt olyan vélemény, hogy sem a gyerekek, sem a nők (ebben a sorrendben) nem szólhatnak bele az egyház ügyeibe. Jellemző anekdota katolikus oldalról Bona királyné és Hozjusz párbeszéde, melyben a királyné kifejtette, hogy milyen nagy boldogságnak tartja a női predikátorok megjelenését. BOGUCKA: *Women and Religion*. 5–25.

966 A korabeli viszonyok érzékeltetésére érdemes megnézni a chełmnói kolostor példáját. Itt 1601–1610 között 150 és 3000 forint között mozgott a hozományok összege. Ugyanebben az időszakban a kolostor éves kiadása ötezer zł körül volt. (MALINOWSKA: *Sytuacja...* 63.) Magyarországon is hasonló lehetett a helyzet. Esterházy Pál például úgy rendelkezett 1668-as végrendeletében, hogy lányainak tízezer forint jár, ha zárdába vonulnak, viszont húszrezt kaphattak férjhez menés esetén. BUBRYÁK Orsolya: *Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben*. In: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*. Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2019. 44.

967 Kivéve, ha a családfőnek rendszeresen volt dolga valahol, és így a látogatni tudták az apácát.

968 BORKOWSKA: *Zakony...* 42–43.

969 A Kostka család Annái mellett szintén jellemző példa, hogy Żukowonban fél évszázad alatt hat Czapski lány is élt. (MALINOWSKA: *Sytuacja...* 18.) Ez a jelenség a magyar zárdákban is megfigyelhető, szintén nagynéni-unokahűg családtagok viszonylatában. HORN: *Apácaélet...* 69.

gadalomtétele.⁹⁷⁰ Társadalmi hovatartozás szempontjából nagy különbségek voltak az egyes rendek között, a legrugalmasabbak a bencések voltak, mivel ők polgárokat is felvettek.⁹⁷¹

A zárdák rendkívül körültekintőek voltak a jelöltekkel kapcsolatban. A novíciussá válásra is azért kellett fél évet várni, mert a nővérek biztosak akartak lenni benne, hogy a család nem a fiatal rokon terhességét akarta ilyen módon titokban tartani.⁹⁷² A jelöltet azonban ebben a félévben is elkezdték már jövőendő életére készíteni. Aki nem tudott, az megtanították írni-olvasni, a katekizmusra és az énekekre.⁹⁷³ A novíciátus két éve a chełmnói kongregációba tartozó bencés kolostorokban a Magdalena Mortęska által kidolgozott tematika szerint történt.⁹⁷⁴ A bencés nővérek a többi rendtől eltérően nem tartottak ünnepséget a novíciátus kezdetén, mivel ez a szokás a VI. század után terjedt el, így az ő regulájukban nem szerepelt. Természetesen a fogadalomtételel viszont nagyon fontos lépcsőfoknak tartották az életben. Igyekeztek ezt az eseményt úgy megünnepelni, hogy egyrészt a nővérekhez illő szerénységgel történjen, és az esemény ne nélkülözze az intimitást, de ugyanakkor kellően ünnepélyes is legyen. Éppen Jadwiga lakhelyének, a toruńi kolostornak az alkotmányából tudjuk, hogy 1626-tól hogyan zajlott le ez az esemény. A jelöltnek erre a célra fekete ruhát (vagy tunikát) kellett öltönie. A koszorút viselő novícia a mise és a szentáldozás alatt egy meggyújtott gyertyával a kezében a kórusnál, a nővérek mellett állt. A szentáldozást követően a lány egyedül odajárult az oltár elé, letette rá a koszorút, felvette az ott fekvő fehér fátylat, amit a főnöknő tett a fejére. Ezután a novícia visszament az oltárhoz, ahol még röviden imádkozott. A hivatalos események ezzel véget értek, de a család még üdvözölte az újdonsült apácát.⁹⁷⁵

Láttuk, hogy a 16. század második fele példátlan növekedéssel járt a lengyel zárdák életében, de nemcsak a tagok számában hozott változást a katolikus megújulás, hanem a nővérek mindennapjaiban is. A trentói reformokat követően lényegesen nagyobb hangsúlyt fektettek az egyedüllétre,⁹⁷⁶ illetve a teológiai irodalom olvasására. Könyvtáraik-

970 Csak kb. 10% lépett be korábban, de ők is nagyrészt tizennégy évesek voltak, csak négy esetben volt nyolc-tíz éves gyerekekről szó. MALINOWSKA: *Sytuacja...* 30.

971 A toruńi bencés nővérek új tagjainak társadalmi helyzete: 1580–1620: 13 szenátori (1601 után csak), 56 nemes, 22 polgár, 1 jobbágy. Chełmnóban nagyobb arányban voltak polgárok: 22 szenátori, 97 nemes, 77 polgár, 3 jobbágy. (BORKOWSKA: *Zakony...* 54.) A bencések viszont a család vallási háttérét szigorúan vizsgálták, Chełmnóban például nem vettek fel olyan jelöltet, akinek a családja nemrég tért vissza a katolikus vallásra. Más rendeknél gyakori volt, hogy konvertita családból érkeztek lányok, sőt olyan is többször előfordult, hogy a leendő apáca egyedül váltott a katolikus hitre. Külföldiek ritkán kerültek be a lengyel kolostorokba, ez inkább olyan speciális esetekben történt meg, mint a Habsburg királynék (Konstancia és Anna) egyes udvarhölgyei esetében, akik az udvari szolgálat után ezt az utat választották a hazatérés helyett. MALINOWSKA: *Sytuacja...* 36.

972 MALINOWSKA: *Sytuacja...* 42. Annak ellenére, hogy az ilyen eseteket szigorúan kezelték, a nőkkal kapcsolatos szociális érzékenység nem hiányzott a zárdák életéből, a családi problémákkal küszködő nőknek igyekeztek segíteni. A poznańi krónika írja le például annak a Zakrzewskának az esetét, aki fél évet a püspök engedélyével a nővéreknél tölthetett, mert annyira „nem értették meg egymást a férjével”. TARGOSZ: *Piórem...* 166.

973 MALINOWSKA: *Sytuacja...* 42.

974 Lényegében az első évben megtörtént az apácaélethez szükséges tudás elsajátítása, ezt a következő évben elmélyítették. MALINOWSKA: *Sytuacja...* 58.

975 MALINOWSKA: *Sytuacja...* 42–44.

976 A nővérek napjai nagyon rendezettek voltak. A névsor szerinti takarításon kívül más munka nem volt, a napjaikat a lecke, a lelki beszélgetés (négy szemközt a főnöknővel, vagy csoportban) és a meditáció töltötték ki.

ban ezen kívül egyéb nyomtatott könyveket, kéziratos prédikációkat, elmélkedéseket és traktátusokat is gyűjtöttek.⁹⁷⁷

Jadwiga Lubstowska első kolostorának, a toruínak a története a 12. század elejéig nyúlik vissza. Karl von Trier, nagymester alapította 1311-ben, azonban ekkor még a ciszterciek kezén volt. A 16. század második felére a zárda a többi porosz kolostorhoz hasonlóan lepusztult, a nővérek egy részét járvány vitte el, a többiek elhagyták a helyet. A kolostor felújításának és betelepítésének nehéz feladatát itt is a püspök, Piotr Kostka kezdte el. 1579-ben a püspök Chelmnóból hívott apácákat, ezzel a kolostor a bencések kezébe került.⁹⁷⁸ A ciszterciek természetesen nem akartak olyan könnyen lemondani a kolostoraikról. Eredetileg a chelmnói is az övék volt, így amikor már a toruini is elveszni látszott, felléptek a visszaszerzés érdekében. 1580-ban a helyszínre küldték Edmund a Cruce, châtilloni apátot, hivatalosan azzal a céllal, hogy tartson vizitációt az említett kolostorokban. Piotr Kostka sikeresen megakadályozta az apát próbálkozásait, így a bencések végül mindkét zárdát megtarthatták.⁹⁷⁹ A 16. század végén és a 17. század első felében a már említett Dulcska- Mortęska vita nyomta rá a bélyegét a nővérek mindennapjaira, ennek Jadwiga életét érintő aspektusairól még lesz szó.⁹⁸⁰

A katolikus rendeken belüli konfliktusoknál komolyabb problémát jelentett a protestánsokkal való ellentét. Toruń nem volt püspöki székhely, ráadásul a városvezetés protestáns volt, így a nővérek kevés védelemre számíthattak.⁹⁸¹ Az összetűzések főleg a templomok felekezeti hovatartozásának kapcsán robbantak ki.⁹⁸² Találó a szakirodalom kifejezése, mely szerint a reformáció, majd a több hullámban⁹⁸³ érkező ellenreformáció ideje alatt „békétlen együttélés” jellemezte a várost.⁹⁸⁴

977 MALINOWSKA: *Sytuacja...* 51–56.

978 BORKOWSKA: *Zakony...* 147.

979 BORKOWSKA, Małgorzata: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII-XVIII wieku.* Kraków, 2017. 312.

980 BORKOWSKA: *Zakony...* 160.

981 A katolikusok számára a városban, de előbbieket nagyban nehezítette, hogy ők a szegény rétegekből kerültek ki, így nem volt politikai hatalmuk. SALMONOWICZ, Stanisław: *W staropolskim Toruniu (XVI-XVII w.) Studia i szkice.* Toruń, 2005. 11.

982 A város legnagyobb templomának sorsát az döntötte el, hogy a protestánsná váló városi tanács volt a patrónusa, így ezen a jogon könnyen meg tudták szerezni. (SALMONOWICZ: *W staropolskim...* 7.) Ennek ellenére a város történetében ritka és békés színtelként tűnik fel az a tizenhat év, 1580 és 1596 között, amikor a felekezetek kompromisszumot kötöttek és felváltva használták az épületet. Ezt az együttműködést a püspök, Piotr Tylicki törte meg, aki odaadta a betelepülő jezsuitáknak. A városfalon túli területeken a protestánsok a Szt. György templomot vették át. A kolostori templomok közül a ferencesekét azért veszítették el a katolikusok, mert már lakatlan volt, a ciszterci/bencés apácák viszont, mint látni fogjuk több évtizedes küzdelem során vissza tudták szerezni a Szt. Jakobot. Az egész korszakban a katolikusok kezén maradt a Szt. Miklós domonkos templom, a bencés apácák Szentlélek temploma, a városfalon túl található Szt. Lőrinc és az Újvárosban a Szt. Katalin kápolna. Az ellenreformáció fő célja így a templomok visszaszerzése volt, melyet a középkori jogokra hivatkozva próbáltak elérni. SALMONOWICZ: *W staropolskim...* 13–14.

983 1660-tól volt egy újabb ellenreformációs támadás. A protestánsok ezt követően több megmozdulást is szerveztek a városban. Az 1680-as években is több utcai megmozdulás volt, 1724-ben pedig a jezsuiták ellen vonultak az utcára.

984 SALMONOWICZ: *W staropolskim...* 8. Érdekes, hogy Salmonowicz egy másik könyvről írt recenziójában Balázs Mihály éppen a város toleráns szellemét emeli ki a 17. században, mint fő vonzerőt a magyar diákok számára. Elképzelhető, hogy olyan értelemben gondolt erre, hogy a protestánsok számára volt

Apácasors a potop idején

Jadwiga Lubstowska életében azonban nem csak ilyesfajta nehézségek adódtak, hiszen átélte az 1655-ös svéd támadást, a potopot.⁹⁸⁵ Ezt az időszakot szerencsénkre nagyon jól dokumentálja a kolostor fennmaradt krónikája, így a Jadwiga által átételt eseményekről viszonylag pontos képet kaphatunk.⁹⁸⁶

A svéd támadás előtt néhány évvel, 1651-ben nevezték ki Dorota Jankowskát főnöknőnek, akit a krónika a „*mostani főnöknő*”-nek nevez, bár kicsit zavarba ejtő, hogy még ugyanezen az oldalon azt olvashatjuk, hogy 1654-ben érkezik a rendhez a főnöknő Iankowska, tizenegy nővérrrel.⁹⁸⁷ Mivel Borkowska szerint Jadwiga Lubstowska ebben az évben lett priorissza, nem tartható kizártnak, hogy ő is az új főnöknővel érkezett, aki helyettesének egy ismert nővért akart, ahogyan az sem, hogy az új főnöknő mellé egy korábban is itt élő apácát neveztek ki. Akárhogy is volt, az 1655-ös svéd támadást együtt élték át.

A krónika természetesen a nővérek olvasatát, magyarázatát tartalmazza az eseményekkel kapcsolatban, így a tényleges történések kiderítéséhez komoly kritikai vizsgálat alá kell venni a soraikat. Először azonban nézzük meg, ők hogy látták ezeket az éveket!

A svéd támadás idején a kolostor épületei nagy károkat szenvedtek. A nővérek ezt a toruńiak, ahogy a krónika fogalmaz, „*a mi toruńi polgáraink*” áskálódásának tudták be, szerintük ők mondták a svédeknek, hogy a templom sok gondot okoz a városnak, ezért pusztította az ellenség az ő javaikat, a kolostort és a kórházat. A svédek a nővérek minden vagyonát elvették, nekik pedig el kellett menekülniük. Két nyáron át Chełmzában laktak, innen a városba érkező svéd király hívta vissza őket Toruńba, ahol a főnöknő öt idősebb nővérral jelent meg. A krónika szerint Károly király nemcsak, hogy megengedte a nővérek visszaköltözését, hanem igazságot is szolgáltatott nekik. Elvezette a főnöknőt a városházára, ahol sietve elkezdte kinyomozni, hogy a kolostor lerombolásának körülményeit. A polgárok hiába tagadták a részvételüket, a király kártérítést fizettetett velük.⁹⁸⁸ A svéd király mérgében a rombolást elrendelő saját parancsnokát is felelősségre akarta vonni, ő azonban a krónika szerint vízbe fulladt, miközben menekülni próbált. Kicsit ugyan toposz-gyanús amikor a krónika azt írja, hogy „*A Wisztula partjánál járt, és Isten akaratából, a folyóba fulladt*”, de ellenkező adatok nem állnak rendelkezésünkre. Szintén a nővérektől tudjuk meg, hogy a polgárok tovább szidták az apácákat, és olyan sértő dolgokat mondtak rájuk, amivel annyira kiprovokálták a király haragját, hogy arcon ütötte őket.⁹⁸⁹

Mint már volt róla szó, a krónika ezen része komoly kritikai vizsgálatot igényel. Annak ellenére, hogy kortárs beszámoló, tele van olyan elemekkel, amiket az adott vallá-

itt kedvezőbb a helyzet, hiszen itt az ellenreformáció kevésbé volt sikeres. BALÁZS Mihály: *Stanisław Salmonowicz: Toruńskie Gimnazjum Akademickie a Ziemie Korony Węgierskiej w XVI-XVIII wieku*. Irodalomtörténeti Közlemények LXXX. 1976. 2. 271.

985 1655-ben X. Károly svéd király hadüzenet nélkül megtámadta a Rzeczpospolitát. Rendkívül zűrzavaros öt év következett, a kezdeti svéd sikerek után a lengyelek végül ki tudták űzni az ellenséget az országból. A háborút az 1660-as oliwai szerződés zárta le, melyben János Kázmér lemondott családjá igényéről a svéd trónra. DAVIES: *Lengyelország története*, 360–363.

986 A kolostor történetét SALMONOWICZ: *W staropolskim...*, röviden, TARGOSZ: *Piórem...* hosszabban ismerteti.

987 *Kronika benedyktynek toruńskich*. 83.

988 Pénznemet nem ír a krónika, csak arról számol be, hogy kilencezret kellett fizetnie a városnak.

989 *Kronika benedyktynek toruńskich*. 83–84.

si-politikai szituációban rendkívül nehéz elképzelni. Adott egy protestáns város, ahová betör egy protestáns had, de amikor két évvel később megérkezik a városba a szintén protestáns X. Károly, a háborúnak abban az időszakában, amikor még bőven fölényben vannak, igazságot szolgáltat a katolikus apácáknak, olyannyira, hogy még arcul is üti a város szintén protestáns vezetőit. Mindemellett az egész ügyért felelős parancsnok pont vízbe fullad. A Mátyás-mondákban és más, az uralkodókat igazságosnak feltüntető történetekben szokott előkerülni ilyen fordulat, hogy az igazságtalanságról mit sem tudó király mindent jóvá tesz, amikor tudomást szerez alattvalói bűneiről. Márpedig, ha valakiről, hát a „*türelmetlen svédnek*” nevezett X. Károly Gusztávról éppen nem lehetett elmondani, hogy megtartotta volna a vallásszabadsággal kapcsolatos ígéreteit és tiszteletben tartotta volna a katolikus érdekeket. A legismertebb talán az 1655-ös częstochowai svéd ostrom, de a magyar források is leírják, hogy a svédok minden székesegyházból és kolostorból elvitték a javakat. Éppen Toruń volt a színhelye a varsói hadizsákmány átrakodásának, mert vízi úton csak odáig tudták elszállítani a rablott holmit. Mindez az uralkodó tudomásával és teljesen büntetlenül történt.⁹⁹⁰ Arra, hogy az apácák miért így látták az eseményeket, az lehet a magyarázat, hogy igazukat még jobban kiemeli és alátámasztja, ha az ellenség, ebben egyébként ellenérdekelte királya is elismeri azt. Elképzelhető, hogy az események ilyen interpretációját később a protestáns városvezetés ellen akarták érvként felhasználni, amikor a királynál javaik visszaszerzésén fáradoztak, és ez az úgymond hivatalos verzió került már idejekorán a krónikába.

Ákárhogy is történt, az mindenesetre biztos, hogy az apácák 1657-ben visszatérhettek Toruńba. Egy ideig a domonkosok épületét használták, azonban a háború után ők is visszatértek, így a bencés apácáknak újra költözniük kellett.⁹⁹¹ A nővérek, rossz anyagi helyzetük miatt, megpróbálták a várost beperelni, ami egyértelműen azt mutatja, hogy a fenti történet a svéd király által odaítélt kártérítéssel kapcsolatban kitalált. A város természetesen azzal érvelt, hogy nem felelősek a háborús veszteségekért, és nem fizettek. Mivel az apácák a Szentlélek kolostort nem tudták újjáépíttetni, 1660-ban elindították a Szt. Jakab templom visszaszerzésének ügyét,⁹⁹² (A templom mai állapotára ld. *16. melléklet.*) ami tovább rontotta a kapcsolatukat a városvezetéssel. A sikert Jankowska főnöknő kitarításának köszönhette a közösség, aki addig ostromolta a királyt kérésével, amíg melléjük nem állt.⁹⁹³ Ezt természetesen ismét a sorok közül kell kiolvasni a krónikából, hiszen a nővérek szerint megörökített történet végig az uralkodó mély együttérzéséről tanúskodik. Kázmér, amikor az apácák nehéz sorsára gondolt, akiknek nem volt állandó lakhelyük sem, állítólag a főnöknővel együtt „*könnyeket hullatott*”, maga mellé állítatott egy széket és addig nem ült le, amíg Jankowska nem foglalt helyet a számára kihelyezett széken. Valószínűleg a király eleinte abban reménykedett, hogy nem kell komolyabban belefolytania a konfliktusba. Először megpróbált mindenkit békére inteni, a toruńi szenátorokat a kolostor támogatására és segítségére biztatta. A főnöknő azonban nem érte be ennyivel, annak ellenére, hogy egészsége a sok utazás miatt gyengült, rendszeresen felkereste az uralkodót a kérésével. Bár a nővérek és a toruńi polgárok kapcsolata kölcsönösen rossz volt, figyelemreméltó, hogy az apácák szinte paranoiásan minden rosszat a protestáns

990 GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657)*. Bp., 2004. 96.

991 A nővéreknek a Karmowski család ajánlotta fel a Żeglarski kapu melletti házát.

992 TARGOSZ: *Piórem...* 228.

993 A forrás által Kázmérként említett uralkodó János Kázmér, akinek uralkodói neve II. János volt.

városvezetés nyakába igyekeztek varrni. Jól mutatja ezt a főnöknő 1662-es balesetének leírása is. A krónika szerint ugyanis a polgárok fizették le a kocsis, aki a királytól vitte haza a főnöknőt, hogy szándékosan balesetet okozzon. Jankowska annyira megsértült, hogy attól kezdve nem örvendett jó egészségnek, keveset kelt fel az ágyból.⁹⁹⁴ A kocsis állítólag megrémült attól, amit tett, de nem vallotta be a bűnét, hanem elmenekült majd harmadnapra meghalt.⁹⁹⁵ Igazából ez az a részlet, ami a történet lefizetés részét kétséggé teszi, hiszen, ha nem vallotta be, akkor a nővérek honnan tudják, hogy ez történt? Nagyobb az esélye annak, hogy a baleset a kocsis hibájából történt, aki emiatt ijedt meg és menekült el. Mivel a baleset súlyos volt, nem kizárt, hogy neki is lett valamilyen sérülése, amibe csak napok múlva halt bele.

Végül összesen hét évbe telt, hogy a nővérek visszazerezzék a Szt. Jakab templomot. Jankowska nem érthette meg kitarató munkájának eredményét, a templom ugyanis már Agnieszka Wolska idején, 1667-ben került vissza a bencésekhez. A toruńi protestánsok láthatóan szintén nagyon ragaszkodtak ehhez az épülethez, ezért a tárgyalások alatt még azt is felajánlották, hogy építenek egy új templomot a nővéreknek,⁹⁹⁶ és végül katonai végrehajtással lehetett csak elvenni tőlük.⁹⁹⁷

Miért éppen Staniątki?

Sajnos a krónika története 1666-ban megszakad, így nem tudjuk meg, hogy Jadwiga Lubstowska milyen eseményeket élt még át, ha valóban 1681-ben halt meg, ahogy Nagy Iván állítja. Halálával kapcsolatban nem csak annak időpontja enged meg sok izgalmas feltételezést, hanem annak helye is. Nagy Ivánon kívül ugyanis egy lengyel munka, a már említett Nagy enciklopédia is Staniątkit jelöli meg Jadwiga utolsó lakhelyeként. Ennek a költözésnek két magyarázata is lehet. Az egyik a már említett Dulaska-Mortęska vita a kolostorok megreformálásával kapcsolatban. Láthattuk, hogy a toruńi nővérek végül kénytelenek voltak engedni a püspök akaratának, és elfogadni Mortęska újításait. Ezek aztán szinte az összes lengyel női zárdában általánossá váltak, de a hangsúly itt a szinténe van, mert kettő közülük nem csatlakozott a chełmnoi kongregációhoz.⁹⁹⁸ A huszonnégy közösség közül ugyanis kettő, a rövidéletű krakkói és Staniątkiban található, elkerülte ezeknek a reformoknak a bevezetését.⁹⁹⁹ A hosszú évtizedekre elhúzódó vita kiindulópontja a kolostori élet újjáélesztéséhez köthető. Sok helyen, így például Chełmóban is, nagy nehézséget okozott, hogy a fiatalok egy idős nővért sem találtak, aki mesélni tudott volna a tradíciókról. Mortęska a regulára, illetve a jezsuiták segítségére támaszkodott a mindennapos rutin kialakításakor, ez azonban óhatatlanul változásokhoz, és értelmezés-

994 A főnöknő betegségeivel sokat foglalkozik a krónika, bár, hogy ezek a problémák mennyire lehettek valóban súlyosak, azt kérdésessé teszi az az 1664-es történet, mely szerint Jankowska, az orvosok cáfolata ellenére, kitarított amellet, hogy ő már haldoklik. *Kronika benedyktynek toruńskich*. 86.

995 *Kronika benedyktynek toruńskich*. 85.

996 TARGOSZ: *Piórem...* 228.

997 SALMONOWICZ: *W staropolskim...* 14.

998 A chełmnoi kongregációban nem volt jellemző, hogy a vezető kolostor centralizált hatalommal rendelkezzen, így valójában nem volt valódi kongregáció, csak összefogta azokat a helyeket, amelyek a chełmnoi reformokat követték. BORKOWSKA: *Zakony...* 140.

999 BORKOWSKA: *Panny...* 343.

beli különbségekhez vezetett.¹⁰⁰⁰ Mivel a konfliktus lezárásához nem kompromisszum, vagy az egyik fél belátása vezetett, könnyen elképzelhető, hogy maradtak Torúban olyan nővérek, akik továbbra is kitartottak a regulával kapcsolatos saját értelmezésük mellett. Mivel Jadwiga éppen arra az egyetlen helyre költözött, ahol a chełmnói reformokat nem kellett betartania, valószínűsíthető, hogy ő is ezek közé a nővérek közé tartozott.

A költözés másik lehetséges okaként Staniątki földrajzi helyzete adódik. (Ld. 6. melléklet) Ez a zárda ugyanis jóval közelebb volt a közben katolizáló testvéréhez, Báthory Zsófiához. Bizonyos szakirodalmak alapján meggyökerezett az a nézet történettudományban, miszerint Jadwiga idős korában testvére, Zsófia mellett élt Munkácson, de ennek alátámasztására egykorú források jelenleg nem állnak rendelkezésre.¹⁰⁰¹

A költözés időpontjaként további adatok előkerüléséig én két dátumot valószínűsítetek. Amennyiben a váltás a kolostori élethez kapcsolódott, úgy logikusan adódik Dorota Jankowska halálának időpontja, ami a krónika alapján 1666–1667 fordulója környékén történhetett. Ha a testvéri szál volt jelentősebb, akkor elképzelhető, hogy Jadwiga Zsófia katolizálása, vagyis 1661 környékén már a költözés mellett döntött.

1000 BORKOWSKA: *Zakony...* 140.

1001 Erre a tényre már Lőcsey is felhívta a figyelmet, viszont három olyan szakirodalmat is felsorolt, ahol tényként szerepelt Jadwiga munkácsi jelenléte: Szilágyi Sándor 3. l. (sajnos itt nem egyértelmű, hogy Lőcsey melyik műre gondol, mert idézett műként hivatkozik rá, de korábban két könyvet is említ, a Lorántffy Zsuzsannáról szólót és a Báthory Gáborról szólót), Thaly: Rákóczi ifj. 10. l., Horváth Mihály: Zrínyi Ilona (nincs oldalszám). Fontos adalék, hogy Lőcsey Jadwigát inkább unokatestvérként valószínűsíti. LŐCSEY: *Báthory...* 6. Ez is egy olyan félreértés, ami olykor még mindig felbukkan a szakirodalomban. pl. BARTHA: *Az utolsó...* 20. (Bartha korábban barátnőként is említi Luptovszka Hedviget, sajnos hivatkozás nélkül. BARTHA: *Az utolsó...* 15.)

ÖSSZEGZÉS

Összességében elmondható, hogy a Báthoryak lengyel kapcsolatainak mindig is jelentős aspektusa volt a vallási kérdés, akár pozitív, akár negatív értelemben. A könyvben vizsgált családtagok közül, Báthory Grizeldisz, Zofia Kostka és Jadwiga Lubstowska elkötelezettségükkel hívták fel magukra a figyelmet, Anna Zakrzewska azzal, hogy a vártnál rugalmasabban kezelte a felekezeti hovatartozás kérdését, Báthory András esetében pedig az elköteleződés hiánya volt feltűnő.

Báthory András láthatóan egész életében abba az irányba haladt, ahol a legnagyobb befolyásra tehetett szert: amíg ez az egyházi pályán mutatkozott, addig a különböző püspökségek elnyerésébe fektette az erejét. Azt, hogy híjával volt az egyházi elhivatásnak, jól mutatja, hogy csak 1597-ben egyezett bele a felszentelésbe. Amikor pedig lehetősége nyílt az erdélyi fejedelemségre, akkor – bár megható levélben búcsúzott püspökségétől, – mégis inkább a világi pályát választotta. Ez azonban csak néhány hónapos uralkodást jelentett számára.¹⁰⁰² Természetesen a korszakban ezeket a szándékokat nem lehet ilyen kristálytisztán elválasztani, hiszen az egyházi vezetői pálya minden esetben politikai befolyást is jelentett, ahogy azt akár Hozjusz példáján láthatjuk. Ennek ellenére kijelenthető, hogy Báthory András sokkal inkább vágyott világi karrierre, mint egyházira.

A püspökségének alaposabb vizsgálatát a szakirodalomban fellelhető ellentmondások tették szükségsszerűvé. Vajon milyen püspök lehetett az, akiről az egyik történész azt mondja, hogy végig jó vezetője volt az egyházmegyének, a másik azt, hogy sosem foglalkozott a püspökséggel, a harmadik állítja, hogy az első néhány évben lelkiismeretesen végezte a munkáját, a negyedik éppen azt, hogy az elején nem foglalkozott vele, de később mégis, míg az ötödik nem is tartja fontosnak azt a kérdést, hogy milyen egyházi tevékenységet folytatott? Ahhoz, hogy a püspöki munkát értékelni lehessen két dologra volt szükség, át kellett gondolni, hogy milyen szempontok alapján ítéltető meg ez a kérdés a 16. század végén, és aprólékosan ki kellett bogarászni a levéltári és szakirodalmi anyagból a tényleges tevékenységet. Ilyen módon két alapvető kijelentést lehet tenni Báthory Andrásal kapcsolatban. Az egyik, hogy Warmiában is csak világi ügyekben intézkedett, illetve, ha mégis támogatta valamilyen módon a katolicizmus térnyerését, akkor annak volt valamilyen politikai hozadéka is számára, mint a ferencesek vagy a braniewoi

1002 Különös tekintettel a végkifejletre, Veress Endre sem csodálkozik, hogy a lengyel Korzeniowski drámát írt róla. Pedig megjegyzi, hogy „...életének, uralkodásának nincs egyetlen kimagasló vonása, sem tette.” De a kiváló történész mégis érdemesnek tartotta leírni a bíboros életét, ahogy mondja „a *letűnt századok tanuságául*.” VERESS: *Báthory Endre*. Bevezetés, p. 13.

diákok támogatásának esetében. A másik az, hogy markánsan kirajzolódik két határvonal Báthory warmiai pályáján, az egyik a krakkói kudarc, a másik a felszentelésbe való beegyezés időszaka.

Az egyházi munka tekintetében az eredmény megfelelt a várakozásoknak, a bíboros nem lépett kiváló elődeinek a nyomdokába. A warmiai egyházmegyében a német lakosság körében rendkívül elterjedtek a reformáció tanai, így a legfontosabb feladat az ellenük való fellépés lett volna. Ez azonban nem, hogy nem valósult meg, de Hochleitner még manapság is a szemére veti, hogy protestáns édesanyja a püspökségi várban lakott. Más, Veress Endre által felvetett szempontok is arra mutatnak, hogy Báthory András toleráns szellemű volt. Az oktatás esetében végre pozitívumot mondhatunk a bíborosról, elődeihez hasonlóan támogatta a braniewói kollégiumot, még ha nem is fizette annyi diák költségeit, mint Hozjus. Bizonyos tekintetben szerencséje volt Báthorynak azzal, hogy Hozjus és Kromer már bevezették a trentói zsinat által előírt reformokat, így ebben a tekintetben elég volt nem lerombolni az ő munkájukat. Meggyőződésem, hogy ennek, és nem az ő munkájának az eredménye az, hogy a lefolytatott vizitáció kedvező helyzetet mutatott. A további felmerülő ügyekben, mint a nyilvános imák kihirdetése, vagy a domonkosok provinciáinak felosztása miatt lefolytatott perben teljesítette a kötelezettségeit.

Báthory Andrásnak warmiai püspökként fontos politikai funkciója is volt, ő töltötte be a porosz tanács elnöki tisztét. Mire azonban elkezdett az egyházmegye ügyeivel foglalkozni, addigra a király és a poroszok közötti nagyobb ellentétek már elsimultak, a hadiadó beszédésével kapcsolatban is inkább helyi összetűzéseket láthattunk, amiben egyébként Báthory kiállt a püspökség kiváltságainak megvédéséért. A porosz gyűlések rendszeresen összehívta és ő elnökölt ezeken, a korszakban egynapos eseményeken. Nem vet azonban túl jó fényt a püspökre, hogy bár hozott a kereskedelemmel kapcsolatban rendeleteket, később hagyta magát lefizetni.

A leglátványosabb fejlődés a püspökségben a vár felújítása volt, melyet Báthory kényelmes reneszánsz rezidenciává fejlesztett, hozzáépíttette a mai napig Báthory-teremnek nevezett helyiséget és zenetermet is kialakíttatott.

Az egyéb vizsgált szempontok is, mint a fennmaradt levelezés vagy az írói tevékenység hiánya is azt támasztják alá, mint a fent említettek, hogy Báthory András sem az egyházi pálya, sem a warmiai ügyek iránt nem volt igazán elkötelezett. Megtette, ami szükséges volt, kényelmessé tette maga és családja számára a lidzbarki várat, de a tízéves püspökség ideje alatt főleg az utolsó kettőben vett részt tevékenyen az egyházmegye életében. Egyházi szempontból a miechówi prépostságban betöltött szerepe mutatkozik inkább sikertörténetnek. Bár itt is csak a király és az egyházi hatalmasságok nyomásgyakorlása miatt választották meg, jelenléte és tevékenysége vonzotta a környékbeli nemeseket és itt igazán értékelték azt a presztízsnövekedést, amit a király és más előkelő vendégek látogatása jelentett. A fennmaradt források arra utalnak, hogy András is megkedvelte ezt a helyet és az itt élőket is.

A warmiai munkában kimutatható két határvonal közül az első a krakkói ügy lezárása volt. Kutatásaim egybevágóan Tadeusz Glemma véleményével, hogy Báthory addig gyakorlatilag semmit nem csinált az egyházmegyében. Néhányszor protokolláris körutat tett, amikor feltétlenül muszáj volt, például a beiktatása idején, vagy ha a látszat megkövetelte, amikor más egyházi pozícióra pályázott. Kinevezése jól illeszkedik abba a folyamatba, ahogyan a poroszok a gyakorlatban elveszítették a püspökválasztás jogát, hiszen Báthory

már a harmadik az uralkodó által választott vezetők sorában. Közvetlen elődje Marcin Kromer volt, aki hiába küzdött a közben bíborosi rangot szerző királyi rokon kinevezése ellen, végül bele kellett törődnie a helyzetbe, még ha egy magánjellegűnek mondható levelében hangot is adott annak, hogy Báthory távollétén egyáltalán nem búslakodik. Ahogy Kromer esetében, itt is el lehet mondani, hogy a sors fintora, ami Báthoryval történt. Kromer, aki a porosz tiltakozás ellenére az egyházi törvényeket tekintve jogtalanul lett koadjutor, majd püspök, kénytelen volt beletörödni, hogy neki is ugyanilyen módon kell támogatnia Báthoryt. Később Báthory András, aki szintén a porosz jogok semmibe-vételével került a püspöki székbe, kénytelen volt elfogadni, hogy a krakkói püspöki címét hasonlóan igazságtalan körülmények között veszítette el. A krakkói ügy után Báthory András többet tartózkodott Warmiában, bár az egyházmegyével ebben az időszakban még kevesebbet foglalkozott.

A következő határvonal a felszentelésbe való beleegyezés körüli időre tehető. Ennek politikai okai korábban is ismertek voltak, azonban két dologra érdemes felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy még a nem túl gazdag forrásadottságokat figyelembe véve is feltűnő, hogy Báthorynak a saját érdekeivel nem összefüggő egyházmegyei intézkedéseinek zöme az 1597–98-as évekre datálható. (Azt gondolom, leszögezhető, hogy például a lidzbarki várnak a saját ízlése szerinti átépítése nem elsődlegesen a püspökség érdekei miatt történt.) A másik szempont a szakirodalommal kapcsolatos, ugyanis a felszentelés hiánya a lengyel szerzőknél rendkívül kiemelt téma, de magyar egyháztörténeti konferencián is találkoztam az értetlenséggel ezzel kapcsolatban. Báthory értékelésénél ezért nagyon fontos aspektusnak tartom, hogy püspökként az egyházi értékrend alapján ítéljük meg őt, hiszen a trentói zsinat utáni időszakban joggal támaszthatunk vele szemben más igényeket, mint akár csak egy fél évszázaddal korábbi elődeivel szemben.

A lengyel rokonság kapcsán ketten a hitbuzgóságukkal, ketten a rugalmasságukkal hívták fel magukra a figyelmet. Jan Zamoyski, Báthory Grizeldisz férje érdekes kettőséget mutatott vallási tekintetben. Egyrészt a vallási tolerancia elkötelezett híve volt a politikában, földbirtokosként viszont arra törekedett, hogy lehetőleg ne éljenek a birtokain protestánsok. Másrészt a magánéletében is elfogadó volt, és tett kijelentést azzal kapcsolatban, hogy harmadik feleségét sem fogja semmire kényszeríteni, vagy a saját vallásának gyakorlását korlátozni. Elmondható azonban, hogy más problémák mellett a valláskülönbség is fontos oka volt annak, hogy a házastársaknak nem igazán sikerült közel kerülniük egymáshoz. Zamoyskit tényleg a tolerancia és a szabadság eszménye vezette, a boldogságot azonban csak a katolikus feleségei mellett találta meg.

Zofia Kostka vallásosságának nem rövid házassága miatt, hanem fia, András nevelése miatt volt jelentősége. Láthattuk, hogy a Kostka család nemcsak, hogy kitarzott a katolikus vallás mellett akkor, amikor a Királyi Poroszországban állítólag csak négy familia nem tért át a protestáns hitre, hanem nagyon buzgón is gyakorolták a vallásukat, zárdákat alapítottak, minden generációban találunk elkötelezett apácáfőnöknöket közöttük. Ennek tekintetbe vételével kell értékelni, hogy Zofiát a család krónikája az egyik legjámorabb tagnak tartja. És ezért annyira meglepő, hogy András vallásos nevelésével problémák adódtak, amit a család végül a jezsuitákhoz való beadással orvosolt. Zofiának olyan szoros volt a kapcsolata apáca testvéreivel, hogy özvegyként inkább az Annához közelebb eső Wysockoba költözött, és nem a család porosz birtokaira. Ebben az időszakban is folytatta egyházat támogató tevékenységét, ismerjük több tárgyadományát. Abban az időszakban.

amikor a család a magyar Báthory birtokokon élt Zofia sokszor került összetűzésbe a helyi protestánsokkal, vélhetően, mert nem tudta elfogadni a lengyeltől eltérő szokásokat.

Anna Zakrzewska esetében a vallási kérdés a lányára, Báthory Zsófiára tett hatás miatt érdekes. Zsófiát sikerült ugyanis a leendő fejedelemhez, II. Rákóczi Györgyhez hozzáadni, ez azonban azzal járt, hogy Zsófiának reformátussá kellett válnia. Ebben a helyzetben a történetírás már a kortársaktól kezdve úgy láttatta Annát, mint egy tehetetlen özvegyet, aki ugyan titokban győzködte a lányát, hogy tartson ki, mégsem tudta megóvni lányát a felekezetváltástól. Ez a sztereotíp kép azonban számos nyitott kérdést hagyott maga után. Tett-e ígértet az özvegy I. Rákóczi Györgynek még a jegyességgel kapcsolatos megegyezésük idején? Miért volt annyira bizonytalan ebben a kérdésben a fejedelem egészen az esküvőig, és ennek fényében hogyan magyarázható az az erőteljes nyomásgyakorlás a fiára, hogy a lehető legrövidebb idő alatt érje el a fiatalasszony áttérését? Miért nem találunk Anna mellett egy férfit, aki segít neki ezekben az országos szintű ügyekben, illetve az esküvő körüli feladatokban? Ahhoz, hogy mindezekre megnyugtató választ találjunk a kezdő képen kell változtatnunk. Figyelembe kell venni két dolgot. Az egyik az, hogy Anna buzgó katolicizmusáról nincsenek primer forrásaink, erre csak Szalárdi krónikája utal, az is egy költői kérdés formájában. Ráadásul a Zakrzewska családdal kapcsolatos kutatás kimutatta, hogy Annának voltak protestáns rokonai, ami ugyan nem volt szokatlan a korban, mégis elég ahhoz, hogy a bigottságát megkérdőjelezzük. Ráadásul, Zofia Kostkával ellentétben Annáról egyelőre nem került elő semmilyen forrás, ami a protestánsok zaklatásáról szólna. Ennél is fontosabb, hogy Anna Báthory András után már másodjára özvegyült meg, és ahogy Zofia Kostka esetében is láthattuk, a lengyel szokásokat követte. Ott ugyanis sokkal egyértelműbb volt a nők helyzete férjük halála után, teljes jogú tagjai lettek a társadalomnak, és bármilyen döntést meghozhattak önmagukkal kapcsolatban. Mindezeket figyelembe véve az a kép rajzolódik ki, hogy Anna Zakrzewska önállóan tárgyalt a fejedelemmel, felmérve lánya házasságának előnyeit és súlyát, megígérte I. Rákóczi Györgynek, hogy Zsófia felekezetet vált. Ez megmagyarázza a fejedelem bizonytalanságát is, hiszen nem lett volna illendő ezek után a kérdést tovább forszírozni. Úgy tűnik, hogy Zsófia volt az, aki túl nagy árnak tartotta a váltást egy ilyen politikai előnyökkel kecsegtető házasságért cserébe, de gyorsan be kellett látnia, hogy nincsen választása.

Az utolsó bemutatott nő Jadwiga Lubstowska, Anna Zakrzewska első házasságából származó lánya, Báthory Zsófia féltestvére. Pályája kezdetén a toruńi bencés zárdában találjuk őt. Itteni életét két igen komoly nehézség határozta meg. Egyrészt a kolostor krónikájából is erősen sugárzó ellentét a helyi protestáns vezetéssel, mely már-már paranoiás állapotba hozta a nővéreket, hiszen bármilyen negatív dolog történt velük, a legképtelenebb dolgokért is a lutheránus polgárokat hibáztatták. A másik esemény, ami meghatározta az itteni nővérek sorsát, az 1655-ös svéd támadás volt, aminek következtében elveszítették javaikat, melyeket csak évek hosszú küzdelme során sikerült visszaszerezniük. Jadwiga életének nagyon izgalmas aspektusa a Staniątkában található kolostorba való átköltözése. Sajnos ennek a pontos időpontját nem tudjuk, de számos ok sorolható fel a váltás indoklására. Ez a zárda lényegesen közelebb esik a közben katolizáló féltestvérehez, Báthory Zsófiához. Elképzelhető az is, hogy a költözés oka a toruńi főnöknő Dorota Jankowska halála volt, mivel ugyanabban az évben váltak főnöknővé, illetve helyettesé, feltételezhető, hogy szoros munkakapcsolat volt közöttük. A harmadik indok egy nagyon izgalmas, a bencés renden belüli vita továbbélésének bizonyítéka lehet. Staniątkában ta-

lálható ugyanis a korszakban az egyetlen olyan bencés női kolostor, amely nem volt tagja a chełmnoi kongregációnak, amelynek elveit a toruńi zárdára is csak nagyon nehezen tudta rákényszeríteni az egyházi vezetés.

Ebben a nagyjából egy évszázadban (Báthory András karrierjének kezdetétől Zsófia haláláig) a vallás éppen úgy meghatározta a család tagjainak sorsát, mint ahogyan a korszakban bárki másét is. A Báthoryak esetében persze ennek többször volt országos, vagy nemzetközi szintű politikai hozadéka is, mint a warmai püspök, vagy az át-, majd visszaterő fejedelemasszony esetében. A többiek sorsa is izgalmas adalékokkal szolgált egyház- és nőörténeti szempontból. Láthattuk, hogy milyen következményei és nehézségei adódtak a lengyel szokásokat követő katolikus özvegyeknek a magyar birtokokon, illetve a gyerekek nevelését hogyan befolyásolta az apa, vagy más közeli férfi rokon hiánya, és röviden bepillantást nyerhettünk a lengyel apácák életének kihívásaiba is.

IRODALOMJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Olsztyn:
D36, A5

Archiwum Państwowe w Toruniu, Toruń:
Akta m. Torunia Katalog II
IX-011, XIII-13

Biblioteka Jagiellońska, Krakkó:
Ms. 79
Dypl. 151

Biblioteka Książąt Czartoryskich. Krakkó:
308, 320, 333, 917, 1577, 1627, 2834

Biblioteka Uniwersytet Papieski Jana Pawła II., Krakkó:
GLEMMA, Tadeusz: *Piotr Kostka*, II. köt.

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára:
Veress Endre Gyűjtemény:
419/I, II, III Báthory András okmánytára
434/8 Egykorú adalékok Báthory Grizeldiszről
439/8 Báthory Andrásról kortársai
459/5 Báthory András olaszországi útjai
466/30 pótlás a Báthoryakhoz (Báthory András fejedelem életéhez)
478/I, II, III Magyar élet Lengyelországban
4179: VERESS Endre: *Báthory Endre*. 1892. Kiadatlan kézirat.

Ossolineum, Wrocław:
II/228

NYOMTATOTT KIADVÁNYOK

- ACHREMCZYK, Stanisław: *Historia Warmii i Mazur*. Olsztyn, 1997.
- ACHREMCZYK, Stanisław: *Indygena bez indygenatu* In: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 277. 2012. 475–489.
- ACHREMCZYK, Stanisław: *Letnie rezydencje biskupów warmińskich*. In: *Świadectwa przeszłości: praca zbiorowa*. Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2002. 110–117.
- ACHREMCZYK, Stanisław: *Lidzbark Warmiński – Miasto stołeczne Warmii*. In: *Dziedzictwo Warmii*. 4, Lidzbark Warmiński 1308–2008. Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2008. 7–23.
- ACHREMCZYK, Stanisław: *Mieszkańcy Warmii wobec wojen i niepokojóv XVII wieku*. In: *Mieszkańcy ziem pruskich: praca zbiorowa*. Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2001. 95–112.
- A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése*. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Bp., 1875.
- Apa és fiú. 1631–1660*. Bev.: ASZTALOS Miklós. Erdély öröksége V. Bp., 1994.
- Archiwum Jana Zamoyskiego*. Kiad.: SIEMIENSKI, Józef, III. köt. Warszawa, 1913.
- AUGUSTYNIAK, Urszula: *Historia Polski 1572–1795*. Warszawa, 2008.
- BAGI Zoltán: *Báthory Zsigmond a magyar történetírásban. (Rövid áttekintés)*. In: *A Báthoriak kora: A Báthoriak és Európa*. Szerk.: ULRICH Attila. Szerencs, Nyíregyháza, 2008. 113–125.
- BALÁZS Mihály: *Stanisław Salmonowicz: Toruńskie Gimnazjum Akademickie a Ziemia Korony Węgierskiej w XVI-XVIII wieku*. Irodalomtörténeti Közlemények LXXX. 1976. 2. 271–272.
- BALÁZS Mihály: *Ecsedi Báthory István levele Báthory Andrásához*. *Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szerk.: GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. 253–256.
- BALLA Gábor: *Báthori István király és Jan Zamoyski kapcsolata: egy sikeres együttműködés története*. *Historia Nostra: Történelmi folyóirat* 1. 2016. 1. 4–23.
- BALOGH Judit: *Apor István, az erdélyi katolikus arisztokrata helye a székely elitben*. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. 3. Debrecen, 2014. 383–400.
- BALOGH Judit: *„Az asszonyi bölcsesség építi a házat.” A protestáns női éthosz megalkotásának kísérlete a 17. századi Erdélyben*. *Credo – evangélikus folyóirat*. XXIV. 2018. 3–4. 87–96.
- BALOGH Judit: *Fejedelemszony-szerepek Erdélyben a 17. században*. In: *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Szerk.: BALOGH Judit, PAP József. Eger, 2016. 33–49.
- BALOGH Zsuzsánna: *Özvegyiség, újraházasodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében*. In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*. Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2020. 227–246.
- BARTA Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Bp., 1984.
- Barta Gábor hozzászólása*. In: *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szerk.: RÁCZ István. Debrecen, 1988. 241–245.
- BARTHA Krisztina: *Az utolsó Báthory. Somlyai Báthory Zsófia életrajza (1628–1680)*. *Belvedere*. XII. 2000. 1–2. 4–21.

- BÁN Imre: *A Báthoriak a régi magyar irodalomban*. In: Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez. Szerk.: DÁM László. Nyírbátor, 1986. 57–70.
- Báthory István emlékezete*. Szerk.: NAGY László. Bp., 1994.
- BEDNARSKI, Stanisław: *Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego*. In: Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Válogatott cikkek. Bev., vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 14–24.
- BERKI Anna: *Adalékok az utolsó Báthoryak Szabolcs megyei történetéhez*. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 55. 2020. 3. 3–12.
- BERKI Anna: *Báthory András, mint warmiai püspök*. In: Értékteretítő tudomány: a Magyar Tudomány Napja alkalmából 2019. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga. Szerk.: SCHMERCZ István. Nyíregyháza, 2020. 19–34.
- BERKI Anna: *Báthory András, warmiai püspök (1589–99) felszentelésének problematikája*. In: Fiatal Kutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Konferenciájának Tanulmánykötete. Szerk.: Kiss Gábor. Bp., 2020. 106–118.
- BERKI Anna: *Korespondencja między Andrzejem Batorym a Piotrem Kostką*. In: Materiały do biografii, genealogii i historii rodu Kostków herbu Dąbrowa. 6. 2018. 24–30.
- BERKI Anna: *Z dziejów konwersji. Przypadek Zofii Batory*. (Megjelenés alatt a Święta, świętowanie i celebrazja w kulturze staropolskiej c. konferencia kötetében.)
- BERKI Anna, SZABÓ Katalin: *Egy történeti pszichológiai esettanulmány – Lorántffy Zsuzsanna és az érzelmi zsarolás*. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 56. 2021. 2. 3–18.
- BESALA, Jerzy: *Stefan Batory*. Poznań, 2010.
- BESALA, Jerzy: *Niewygodne związki. Opowieść o końcu dynastii Jagiellonów*. Warszawa, 2017.
- BETHLEN Farkas: *Erdély története V. Báthory Zsigmond lemondásától Mihály vajda hatalomra kerüléséig (1598–1600)*. IX-X. könyv. Szerk.: JANKOVICS József. Bp., 2010.
- BIRECKI, Piotr: *Sztuka luterańska na ziemi chełmińskiej. Od drugiej połowy XVI do pierwszej ćwierci XVIII wieku*. Warszawa, 2007.
- BODNIAK, Stanisław; SKORUPSKA, Zofia: *Jan Kostka, kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*. Gdańsk, 1979.
- BOGDAN, Danuta: *Kontakty Lidzbarka Warmińskiego z Królestwem w XVI-XVII wieku*. In: Dziedzictwo Warmii. 4. Lidzbark Warmiński 1308–2008. Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2008. 45–59.
- BOGDAN, Danuta: *Próba skategoryzowania pojęcia lojalności w aspekcie miejsca Warmii w Prusach i w Koronie w XVI wieku*. In: Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku. Szerk.: SKOLIMOWSKA, Anna. Warszawa, 2001. 92–109.
- BOGDAN, Danuta: *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Olsztyn, 1994.
- BOGDAN, Danuta: *Warmia w XVI-XVIII wieku. Dominim – księstwo – krainka?* In: Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku. Szerk.: WIJACZKI, Jacek. Kielce, 1997. 59–77.
- BOGUĆKA, Maria: *Kultura Sarmatyzmu w Polsce XVI-XVIII wieku*. Warszawa, 2016.

- BOGUCKA, Maria: *Women and Religion in the Early Modern Period*. In: Acta Poloniae Historica. 77. 1998. 5–25.
- BOGUCKA, Maria: *Women in politics. The case of Poland in the 16th–18th centuries*. In: Acta Poloniae Historica. 83. 2001. 79–93.
- BONIECKI, Adam: *Herbarz Polski*. Báthory: I. köt. Warszawa, 1899. Kostka: XI. köt. Warszawa, 1907.
- BORKOWSKA, Małgorzata: *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*. 1. köt. Polska Zachodnia i Północna. Warszawa, 2004.
- BORKOWSKA, Małgorzata: *Panny siostry w świecie sarmackim*. Warszawa, 2002.
- BORKOWSKA, Małgorzata: *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*. Lublin, 2010.
- BORKOWSKA, Małgorzata: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*. Kraków, 2017.
- BÖMELBURG, Hans-Jürgen: *Lojalność w protestancko-katwińskiej rodzinie stani panów w Prusach Książęcych: trzy pokolenia rodziny Dohnów (1540–1624)*. In: Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku. Szerk.: SKOLIMOWSKA, Anna. Warszawa, 2001. 46–61.
- BUBRYÁK Orsolya: *Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése kora újkori magyar főnemesi végredeletekben*. In: Érzelmek és mostohák. Mozaiksaládok a régi Magyarországon (1500–1850). Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2019. 27–57.
- CHOŁODOWSKA, Małgorzata: *Pozycja i rola kobiety w polskiej rodzinie wczesnośredniowiecznej*. In: Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej. Szerk.: JAMROŻKA, Wiesław; ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, Dorota. I. köt. Poznań, 1998. 33–38.
- CHRZANOWSKI, Tadeusz: *Portret staropolski*. Warszawa, 1995.
- C. TÓTH Norbert: *A ferencesek meglepedése Nyírbátorban*. In: Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Szerk.: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, ÖTVÖS Péter, ÓZE Sándor, 1. köt. Bp., 2013. 153–163.
- DAVIES, Norman: *Lengyelország története*. Bp., 2006.
- Druki Toruńskie XVI wieku*. Vál. és közr.: JARZĘBOWSKI, Leonard. Toruń, 1969.
- DUBAS-URWANOWICZ, Ewa: *Wesele Jana Zamoyskiego z Gryzeldą Batorówną*. Białostockie Teki Hist. 9. 2011. 237–251.
- DYGDALA, Jerzy: *Biskupi chełmińscy i kujawscy doby potrydenckiej i ich rola w życiu Prus Królewskich (1569–1772)*. Studia Pelplińskie. 29. 1999. 103–122.
- DYGDALA, Jerzy: *Zmiany w elicie władzy Prus Królewskich w XV–XVIII wieku*. In: Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku. Materiały sympozjum w Toruniu, 9. IV. 1992., Szerk.: DYGDALA, Jerzy; MIKULSKI, Krzysztof. Toruń, 1993. 7–29.
- Erdély története*. Szerk.: MAKKAI László, MÓCSY András. Bp., 1986.
- ERDÉLYI Gabriella: *Bevezetés*. In: Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940. Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2020. 7–37.
- ERDŐSI Péter: *A politikai színelés funkciói és megítélése Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarában*. In: Színelés és rejtőzködés: A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2010. 77–109.
- ERDŐSI Péter: *Az itáliai erényekben vétkesnek mondott erdélyi fejedelem*. In: Sic itur ad astra. 1996. 1–3. 12–49.

- GEBEI Sándor: *Egy megkésétt fejedelmi temetés: Báthori Gábor 1628. szeptember 21-i újratemetéséről*. In: A Báthoriak kora: A Báthoriak és Európa. Szerk.: ULRICH Attila. Szerencs, Nyíregyháza, 2008. 171–186.
- GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657)*. Bp., 2004.
- GIEYSZTOROWA, Irena: *Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych*. In: Społeczeństwo staropolskie, 2. köt., Szerk.: WYCZAŃSKI, Andrzej. Warszawa, 1979. 159–175.
- GLEMMA, Tadeusz: *Andrzej Bathory*. In: Polski Słownik Biograficzny, I, köt. Kraków, 1935. 351–353.
- GLEMMA, Tadeusz: *Kronika benedyktynek chełmińskich (1578–1619)*. Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, VI. 1926. 166–174., VII. 17–31., 37–56., 69–90.
- GLEMMA, Tadeusz: *Odnowienie klasztoru bernardynów w Lubawie przez biskupa chełmińskiego Piotra Kostkę*. Prof. Tadeusz Glemma kéziratát kiadásra előkészítette, bev.: PROKOP, Krzysztof. Zapiski Historyczne. 62. 1997. 4. 114–119.
- GLEMMA, Tadeusz: *Piotr Kostka. Lata młodości i działalność polityczna 1532–1795*. Toruń, 1956.
- GOLONKA, Jan; ŻMUDZIŃSKI, Jerzy: *Krzyż-pacyfikał z herbami Batorych i Kostków*. In: Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostów herbu Dąbrowa. 2. 2014.
- GÓRSKI, Karol: *Problematyka dziejowa Warmii*. Komunikaty Mazursko-Warmiński 1977. 2. 173–176.
- GRZYBOWSKI, Stanisław: *Jan Zamoyski*. Warszawa, 1994.
- HANÁK Béla, SZABÓ András Péter: *Prudentibus et circumspectis. Hivogató levelek Kassa város levéltárából (1550–1700)*. Bp., 2020. (Kézirat)
- HEIDE, Wojciech: *Archiwum dawne i nowe lidzbarskiego kościoła archiprezbiterialnego*. Olsztyn, 2006.
- Herbarz Polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów: ułożony porządkiem alfabetycznym na podstawie herbarza Nieseckiego i manuskryptów*. Szerk.: STUPNICKI, Hipolit. I-III. köt. Lwów, 1855.
- Herbarz polski Kaspra Nieseckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*. Lipsce, Kostka: 5. köt.: 1840., Zakrzewska: 10. köt.: 1845.
- Historia Kościoła w Polsce*. I. köt. II. r. Szerk.: KUMOR, Bolesław, OBERTYŃSKI, Zdzisław. Warszawa, 1974.
- HOCHLEITNER, Janusz: *Religijność potrydencka na Warmii (1551–1655)*. Olsztyn, 2000.
- HORN Ildikó: *A főnemesi iskolázatás változásai az Erdélyi Fejedelemségben*. In: Barokk. 2010. Különszám. 109–125.
- HORN Ildikó: *A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága*. Bp., 2007.
- HORN Ildikó: *Apácaélet a 17. században*. In: Politikai portrék, jogalkotások, intézmények a 17–19. századból. Bp., 1995. 67–77.
- HORN Ildikó: *Báthory András*. Bp., 2002.
- HORN Ildikó: *Báthory András és Boldizsár barczewói síremléke*. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: KRÁSZ Lilla, OBORNI Teréz. Bp., 2008. 37–48.
- HORN Ildikó: *Báthory Gábor belpolitikája*. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 133–152.

- HORN Ildikó: *Báthory Zsigmond prágai fogsága (1610–1611)*. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv: születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. TUSOR Péter. Bp., 1998. 266–281.
- HORN Ildikó: *Hendrick Goltzius: Somlyói Báthory Boldizsár képmása, 1583*. Művészettörténeti Értesítő. 2013. 6. 295–302.
- HORVÁTH Ágnes: *Főnemesi özvegyasszonyok a 16–17. századi Magyarországon. (Elmélet és gyakorlat)*. In: A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor. Bp., 2007. 247–267.
- KALINOWSKA, Jadwiga-Ambrozja: *Stanislaw Hozjusz jako humanista (1504–1579)*. Studium dziejów kultury renesansowej. Olsztyn, 2004.
- KÁRMÁN Gábor: *Báthori András ahdnaméja*. FONS Forráskutatás és történeti segédanyagok 14. 2007. 2. 339–347.
- KAŃKOLEWSKI, Igor: *Lojalność stanów pruskich wobec zwierzchności lennej na tle walki o przestrzeganie zasady indygenatu w Prusach Książęcych w XVI wieku*. In: Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku. Szerk.: SKOLIMOWSKA, Anna. Warszawa, 2001. 36–45.
- Kemény János önéletrésze*. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk.: ILLÉS Endre, ILLYÉS Gyula, JUHÁSZ Ferenc. Bp., 1980. 5–399.
- KICIŃSKA, Urszula: *Rola wdowy w rodzinie i społeczeństwie staropolskim na podstawie polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII w*. Sensus Historiae, 13. 2013. 4. 135–148.
- KLEMP, Aleksander: *Ślad wyznaniowy i społeczny szlachty protestanckiej w Prusach Królewskich (druga połowa XVII – druga połowa XVIII wieku)*. In: Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XX wieku, Materiały sympozjum w Toruniu 9 IV 1992. Toruń, 1993. 55–63.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław: *Dzieje Polski nowożytnej*. Warszawa, 1986.
- KOPICZKO, Andrzej: *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*. Olsztyn, 2000.
- KOPICZKO, Andrzej: *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1772*. Olsztyn, 1993.
- KOSTKA, Jerzy Antoni: *Kostkowie herbu Dąbrowa*. Koszalin, 2010.
- KOSTKA, Jerzy Antoni: *Zofia Batorowna z Kostków w Lidzbarku*. In: Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostów herbu Dąbrowa. 5. 2017. 11.
- KOSTKA Jerzy Antoni; ROBACZEWSKI, Roman: *Niezrane fakty z życia Zofii Batorowej z Kostków*. In: Materiały do biografii genealogii i historii rodu Kostów herbu Dąbrowa. 3. 2015. 22–25.
- KOT Stanisław: *Źródła do historii wychowania*. 1. köt. Warszawa, 1930.
- KOVÁCS András: *Fejedelmi építkezések Erdélyben*. In: Fortuna vagy fatum árnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből. Szerk.: Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2014. 199–219.
- KOVÁCS András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp. 2005. 235–259.
- KOWALCZYK, Jerzy: *Wychowanie hetmanica Tomasza Zamoyskiego w świetle wydatków z lat 1605–1608*. In: Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce,

1. köt.: Od śriedniowiecza do wikeu XVIII. Szerk.: DAŁBROWSKA, Małgorzata; KLONDER, Andrzej. Warszawa, 2002. 115–128.
- KOWALKOWSKI, Jacek: *Testament Andrzeja Batorego z 1599 roku*. Komunikaty Mazursko – Warmińskie 2012. 4. 647–664.
- KÓNYA Annamária: *Báthory Zsófia rekatolizációs tevékenysége*. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk.: BÁRÁNY Attila, OROSZ István, PAPP Klára, VINKLER Bálint. Debrecen, 2014. 351–360.
- KÓNYA Annamária: *Néhány adat az arisztokrácia rekatolizációs tevékenységéhez*. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk.: BÁRÁNY Attila, OROSZ István, PAPP Klára, VINKLER Bálint. Debrecen, 2014. 343–350.
- Kronika benedyktynek toruńskich*. Kiad.: SZOŁDRSKI, Władysław. Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej, nowa seria VI. köt. Peplin, 1934.
- KRUPPA Tamás: *A Báthoryak szentkultusza és a pietas Bathoriana*. Magyar Könyvszemle 126. 2010. 3. 327–349.
- KRUPPA Tamás: *A katolikus megújulás ügye Erdélyben a Báthory-korszakban (1580–1605)*. In: *Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk.: DIÓSI Dávid, MARTON József. Kolozsvár, Budapest, 2018. 175–237.
- KRUPPA Tamás: *Ferencesek vagy jezsuiták? Tervek az erdélyi katolicizmus feltámasztására*. In: *Dixit et salvavi animam meam: Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Szerk.: JANCSÁK Csaba, KISS Gábor Ferenc, ZAKAR Péter, DÖBÖR András. Szeged, 2007. 177–190.
- KRUPPA Tamás: *Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 14. 2002. 1–4. 39–74.
- KRUPPA Tamás: *Tradíció és propaganda útján: Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*. Bp. 2015.
- KUPCZEWSKA, Marta: *Matka i syn – wpływ Barbary z Tarnowskich Zamoyskiej na proces wychowania i wykształcenia Tomasza Zamoyskiego w świetle korespondencji z lat 1605–1610*. Białostockie Teki Hist. 9. 2011. 41–54.
- KURDYBACH, Łukasz: *Historia wychowania. Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*. In: *Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*. Szerk.: WOŁOSZYN, Stefan. Warszawa, 1965. 267–299.
- KUŹMINA, Dariusz: *Wazowie a Kościół*. Warszawa, 2013.
- LOLO, Radosław: *Działność szkół jezuickich w Pultusku od XVI do XVIII wieku. Powstanie kolegium jezuickiego w Pultusku*. Nasza Przeszłość. 117. 2012. 315–336.
- LŐCSEY Mária: *Báthory Zsófia 1628–1660*. Bp., 1914.
- ŁEMPICKI, Stanisław: *Mecenat wielkiego kanclerza. Studia o Janie Zamoyskim*. Vól.: GRZYBOWSKI, Stanisław. Warszawa, 1980.
- ŁOZIŃSKI, Władysław: *Życie polskie w dawnych wiekach*. Warszawa, 2006.
- MAGYAR Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex*. IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok. Bp., 2018.
- MAGYAR Zoltán: *A népi hőssé vált fejedelem. A szent és a profán összekapcsolódása egy erdélyi mondakörben*. In: *Fortuna vagy fatum arnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből*. Szerk.: KOVÁCS KISS Gyöngy. Kolozsvár, 2014. 81–95.

- MAGYAR Zoltán: *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár, 1998.
- MALINOWSKA, Monika: *Sytuacja kobiety w siedemnastowiecznej Francji i Polsce*. Warszawa, 2008.
- MALLEK, Janusz: *Dwie części Prus – nowsze spojrzenie*. In: Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku. Szerk.: WIJACZKI, Jacek. Kielce, 1997. 6–15.
- MALLEK, Janusz: *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*. Olsztyn, 1987.
- MALLEK, Janusz: *Marcin Luter a reformacja w Prusach Książęcych i Królewskich*. Rocznik Teologiczny. 25. 1983. 2. 91–99.
- MALLEK, Janusz: *Polityka miasta Królewca wobec Polski w latach 1525–1801*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 1992. 247–255.
- MALLEK, Janusz: *Prusy Polskie w XV–XVIII w. Dążenia unifikacyjne a partykularyzm pruski*. In: Studia Iuridica Toruniensia. X. 2012. 167–183.
- MANDZIUK, Józef: *Kanclerz Jan Zamoyski (1542–1605) wobec protestantów*. Studia Sandomierskie. 12. 2005. 1. 5–16.
- MARCHWIŃSKI, Roman: *Plany i mapy majątkowe Warmii z lat 1580–1600 w archiwum diecezji warmińskiej w Olsztynie*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 1982. 3. 169–186.
- MARCHWIŃSKI, Roman; OGRODZIŃSKI, Władysław; SZORC, Alojzy: *Warmia pod rządami biskupów polskich*. In: Dzieje Warmii i Mazur w zarysie, I. köt. Od pradziejów do 1870 roku. Warszawa, 1981. 245–253.
- MÁTÉ Ágnes: *Fabula és história határán*. Szeged, 2018.
- MAĆZAK, Antoni: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*. 2 köt. Warszawa, 1981.
- MÉRAI Dóra: *Halál, érzelmek és család a 16–17. századi Erdélyben. A siremlékek mint az érzelmek történetének forrásai*. In: Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850). Szerk.: ERDÉLYI Gabriella. Bp., 2019. 57–91.
- MICHTA, Jerzy: *Nobilitacja i indygenat w szlacheckiej Rzeczypospolitej*. In: Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. XLV. Lublin, 1990. 355–363.
- MICHTA, Jerzy: *Nobilitacje cudzoziemców: Gabriela Bekesza i Franciszka Wesseliniego*. Rocznik Polski Towarzystwa Heraldycznego. 8. 2008. 75–98.
- MIHALIK Béla Vilmos: *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése (1696)*. In: Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában. Szerk.: DIÓSI Dávid, MARTON József. Kolozsvár, Budapest, 2018. 283–305.
- MIKÓ Árpád: *Késő reneszánsz és barokk siremlékek*. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005. 625–661.
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1857. Reprint: Bp., 1987.
- NAGY László: *A rossz hírű Báthoryak*. Bp., 1984.
- NATOŃSKI, Bronisław: *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrefromacji*. In: Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Válogatott cikkek. Vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 34–62.
- NAWORSKI, Zbigniew: *Indygenat w teorii i praktyce życia stanowego Prus Królewskich (1454–1772)*. Czasopismo Prawno-Historyczne. 35. 1983. 1. 31–58.

- NÉMETH Csaba: *Báthory Gábor újratemetése*. In: A Báthoriak kora: A Báthoriak és Európa. Szerk.: Ulrich Attila. Szerencs, Nyíregyháza, 2008. 157–167.
- NIEDŹWIEDŹ, Jakub: *Inkulturracja szkolnictwa jezuickiego w Polsce i na Litwie w XVI-XVIII wieku*. In: Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej. Powszechność i narodowość katolicyzmu polskiego. Szerk.: Dąbkowska-Kujko, Justyna. Warszawa, 2016. 222–249.
- NOWAK, Jerzy Robert: *Węgry bliskie i nie znane*. Warszawa, 1980.
- Nyíregyháza története*. Szerk.: CSERVENYÁK László. Nyíregyháza, 1987.
- OBIREK Stanisław: *Jezuici na dworach Batorego i Wazów: 1580–1668. Wpływ kapelanów dworskich i wychowawców książąt na postawy panujących i politykę państwa*. Kraków, 1996.
- OBLĄK, Jan: *Zagadnienie duszpasterstwa ludności polskiej na Warmii w drugiej połowie wieku XVI*. Studia Warmińskie. 7. 1970. 9–33.
- OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Bp., 2018.
- OBORNI Teréz: „*Igaz szerelmesed, Gabriel!*” Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna története. In: Szerelmek a magyar történelemben. Szerk.: KOVÁCS KISS Gyöngy. Kolozsvár, 2018. 43–61.
- ORACKI, Tadeusz: *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*. 1–2. köt. Olsztyn, 1984–88.
- PETNEHÁZI Gábor: *Az 1577-ben Visztulába fulladt Báthory unokaöcs (?) gyászverse és Báthory Zsigmond levele Jan Zamoyskinak 1593-ból: két kiadatlan dokumentum*. Lymbus 2018. 141–153.
- PETNEHÁZI Gábor: *Exemplum és prudentia. Jan Zamoyski (cenzúrázott) Kasszandra-levele Báthory Zsigmondnak 1593-ból*. Magyar Könyvszemle 2017. 4. 381–417.
- PETNEKI Áron: *Hitetlen Jezabel vagy dicsőséges Judit? Báthory Zsófia apológiája (1674)*. In: Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szerk.: GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. 337–343.
- PETRI Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. II. köt. Szilágy vármegye, 1901.
- PÉTER Katalin: *Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században*. Századok. 123. 1989. 5–6. 563–605.
- PÉTER Katalin: *Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban*. In: Ezredforduló – Századforduló – Hetvenedik évforduló: Ünnepi tanulmányok Zimány Vera tiszteletére. Szerk.: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 383–394.
- PIECHNIK, Ludwik: *Model średniej szkoły jezuickiej w Polsce i na Litwie przed wydaniem „Ratio Studiorum”*. Nasza Przeszłość. 94. 2000. 299–332.
- PIECHNIK, Ludwik: *Nowe elementy wniesnione przez jezuitów do szkolnictwa polskiego w XVI wieku*. In: Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Válogatott cikkek. Vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 25–33.
- PIECHNIK, Ludwik: *Starania biskupów warmińskich i jezuitów polskich o przekształcenie kolegium w Braniewie w uniwersytet*. In: Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Válogatott cikkek. Vál.: PASZENDA, Jerzy. Kraków, 1994. 142–150.
- PIETRZYK, Zdzisław: *Marcin Kromer (1512–1589)*. In: Marcin Kromer. Polski Liviusz z Biecza. Szerk.: OBRĘBSKI, Andrzej. Gorlice, 2014. 9–13.
- Prawa, Konstytucje y Przywileje Królestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich Prowincyi należących*. Volumen secundum, ab anno 1550 ad annum 1609. (Volumina legum II.) Petersburg, 1859.

- PUCHOWSKI, Kazimierz: *Związki Polski i Węgier w dziedzinie oświaty (XV-XVIII w.)*. Gdańsk, 1988.
- RÁKÓCZI Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok*. Szerk.: HOPP Lajos, ILLYÉS Gyula, ILLÉS Endre. Bp., 1979.
- Régi magyar levelestár (XVI-XVII. század)*. S.a.r.: HARGITTAY Emil. Bp., 1981. I-II. köt.
- ROGALSKI, Aleksander: *Kosciół katolicki w Warmii i Mazurach*. Warszawa, 1956.
- R. VÁRKONYI Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790*. I. köt.: A megosztottság évszázada 1526–1606. Bp., 1999.
- SALMONOWICZ, Stanisław: *Od Prus Księżęcych do Królestwa Pruskiego. Studia z dziejów prusko-pomorskich*. Olsztyn, 1992.
- SALMONOWICZ, Stanisław: *W staropolskim Toruniu (XVI-XVII w.) Studia i szkice*. Toruń, 2005.
- SAWA, Robert: *Diecezja wendeńska w świetle korespondencji miejscowego duchowieństwa z biskupem Marcinem Kromerem (1579–1589)*. *Miscellanea Historico-Archivistica*. 21. 2014. 57–62.
- SIPOS Gábor: *Katolikus-református vita a Szilágyságban a 17. század elején*. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 311–325.
- SZABÓ Péter: *Adalékok az erdélyi fejedelmek esküvői szertartásaihoz*. In: Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Szerk.: ZÁVODSZKY Géza. Bp., 1992. 13–25.
- SZABÓ Péter: *A kihelyezett udvarok az erdélyi fejedelemség hatalmi harcaiban*. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 2005. 314–331.
- SZABÓ Péter: *A végtisztesség*. Bp., 1989.
- SZABÓ Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Bp., 2000.
- SZABÓ Péter: *Báthory Gábor újratemetése 1628-ban*. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 45–53.
- SZABÓ Péter: *Szepsi Laczkó Máté*. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Főszerk.: KŐSZEGHY Péter. XI. köt. Bp., 2011. 158.
- SZALÁRDI János: *Siralmas magyar krónikája*. Békéscsaba, 1980.
- SZALÁRDI János: *A szászfenesi csata, II. Rákóczy György haláláról*. In: Magyar Passió. 1608–1711. (Forrásgyűjtemény) Szerk.: NAGY Gábor. Debrecen, 2000. 321–322.
- SZÁLLÁSI Árpád: *II. Rákóczi Ferenc és Ecsed*. Pécs, 2008.
- SZEPSI LACZKÓ Máté: *Emlékezetre való dolgok*. In: Bethlen Gábor krónikásai. Szerk.: MAKKAI László. Bp., 1980.
- SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczi György*. Bp., 1893.
- SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczi György (1621–1660)*. Bp., 1891.
- SZORC, Alojzy: *Andrzej Batory*. In: *Poczet biskupów warmińskich*. Szerk.: ACHREMCZYK, Stanisław. Olsztyn, 2008. 183–192.
- SZORC, Alojzy: *Andrzej Batory jako koadiutor Marcina Kromera (1584–1589)*. *Forum Teologiczne*. 1. 2000. 237–283.
- SZORC, Alojzy: *Artykuły zaprzysiężone biskupa warmińskiego Andrzeja Batorego z 1585 roku*. *Echa Przeszłości*. 2. 2001. 179–197.
- SZORC, Alojzy: *Artykuły zaprzysiężone Marcina Kromera z 1571 roku*. *Echa Przeszłości*. 3. 2002. 48–59.

- SZORC, Alojzy: *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ostroju Warmii*. Olsztyn, 1990.
- SZORC, Alojzy: *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*. Olsztyn, 1998.
- SZORC, Alojzy: *Życie codzienne na dworze biskupów warmińskich (Na przykładzie dworów Stanisława Hozjusza i Marcina Kromera)*. In: *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich. Materiały z sesji naukowej Olsztynek, 19 października 1996*. Olsztyn, 1997. 7–30.
- SZULC, Tadeusz: *Kochanki i nieprawe dzieci królów polskich w okresie elekcyjnym (w świetle ówczesnych relacji)*. In: *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego X*. Kraków-Lublin-Łódź, 2007. 127–145.
- TARGOSZ, Karolina: *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach w swoich czasach*. Kraków, 2002.
- TRETER, Matthias: *Fortsetzung der Heilsberger*. In: *Monumenta Historiae Warmiensiensium oder Quellensammlung zur Geschichte Ermlands, 8. Scriptorum rerum Warmiensiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*. Szerk.: WOELKY, Carl Peter. 2. köt. Braunsberg, 1889.
- TÜSKÉS Anna: *Adatok a częstochowai kegykép kultuszához a 17–18. századi Magyarországon*. In: *Barok*. 2010. Különszám. 157–169.
- ULRICH Attila: *A Rákóczi-birtokok értéke a XVII. század végén*. In: *Rákócziak öröksége*. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2018. 165–171.
- ULRICH Attila: *Az ecsedi uradalom állapota 1614-ben, Báthory Gábor halála után*. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk.: PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila. Debrecen, 2009. 243–253.
- URUSKI, Seweryn: *Rodzina herbarz szlachty polskiej*. Báthory: I. köt. Warszawa, 1904. Kostka: VII. köt. Warszawa, 1910.
- VÁRKONYI Gábor: *A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről*. In: *Erdély és Patak fejedelemsasszonya Lorántffy Zsuzsanna I-II. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. Szerk.: TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000. 79–91.
- VÁRKONYI Gábor: *Az angol diplomácia és az Erdélyi Fejedelemség a tizenöt éves háború időszakában*. In: *Fortuna vagy fatum árnyékában? Fejezetek az Erdélyi Fejedelemség történetéből*. Szerk.: KOVÁCS Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2014. 49–72.
- VÁRKONYI Gábor: *Magánélet és politika. II. Rákóczi György és Báthory Zsófia házasságának hátteréhez*. In: *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció*. Szerk.: BALOGH Judit, PAP József. Eger, 2016. 131–142.
- VÁRKONYI Gábor: „*Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...*” *Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon*. In: *A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor. Bp., 2007. 123–137.
- VÁRKONYI Gábor: *Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a törökkori Magyarországon*. Bp., 2009.
- VERESS Endre: *Báthory András b. püspök könyvtára*. Bp., 1905.
- VERESS Endre: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. I-II. köt. Kolozsvár, 1944.
- VERESS Endre: *Báthory István király (Terror hostium)*. Bp. 1937.

- VERESS Endre: *Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága*. Bp., 1914.
- VERESS Endre: *Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI-XVIII. századi történetéhez*. Bp., 1896.
- WALEWSKI, Cyprian: *Marcin Kromer*. Warszawa, 1874.
- Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. Báthory: VII.köt. Warszawa, 1892.
Kostka: XXXIX-XL. köt. Warszawa, 1907.
- WISNER, Henryk: *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Szkice z dziejów Polski szlacheckiej XVI-XVII wieku*. Warszawa, 1978.
- WISNER, Henryk: *Rzeczypospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*. Warszawa, 2002.
- WYSOCKI, Marcin: *Marcin Kromer – polski Liwiusz? Czyli rzecz o stylu Kromerowej „Historii*. Roczniki Humanistyczne. 61. 2013. 3. 31–43.
- ZALEWSKI, Marek, HORN Ildikó: *Między Polską i Węgrami, wiarą i polityką o Andrzeju Batorym kardynale, biskupie warmińskim i księciu Siedmiogrodu, Lengyelország és Magyarország, vallás és politika között. Báthory András biboros, warmiai püspök, erdélyi fejedelem élete*. H. n., 2019.
- ZINS, Henryk: *Początki reformacji na Warmii*. In: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 2. 1957. 53–90.
- ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, Dorota: *Dziecko w dawnej Polsce*. Poznań, 2002.
- II. Rákóczi György végrendelete. In: *Magyar Passió. 1608–1711. (Forrásgyűjtemény)*
Szerk.: NAGY Gábor. Debrecen, 2000. 319.–320.
- II. Rákóczi György esküvője. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette: VÁRKONYI Gábor. Bp., 1990.

ONLINE HIVATKOZÁSOK

- <https://amikassa.sk/2014/06/18/a-premontreiek-temploma-es-rendhaza/>
(Letöltés ideje: 2020.04.02.)
- <http://www.czerwinsk.pl/index.php?cmd=zawartosc&opt=pokaz&id=128>
(Letöltés ideje: 2020.03.24.)
- Encyklopedii wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995:*
<https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=JAROSLAW&f=1>
(Letöltés ideje: 2018.04.21.)
- http://gajl.wielcy.pl/herby_nazwiska.php?lang=pl&herb=poraj
(Letöltés ideje: 2020.04.08.)
- <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/krzysztof-kostka>
(Letöltés ideje: 2018. 05. 10.)
- http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Marcin_Kromer
(Letöltés ideje: 2017.05.26.)

http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/Stanisław_Hozjusz
(Letöltés ideje: 2017.05.26.)

<http://mapa.targeo.pl/biesiekiery-ruiny-zamku-1-besiekiery~5861569/zdjecia/adres>
(Letöltés ideje: 2020.04.03.)

<http://ofmbarczewo.cal24.pl/andrzej-batory/> (Letöltés ideje: 2020. 08. 07.)

<http://www.parafiamiechow.pl/historia/architektura-zespolu-podklasztornego/>
(Letöltés ideje: 2020.03.24.)

PÉTER Katalin: *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon*. In: Egyháztörténeti Szemle. 7. 2006. 2.

<https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-jezsuitak.htm> (Letöltés ideje: 2020.04.08.)

http://sarospatak.plebania.hu/?page_id=106 (Letöltés ideje: 2020.05.15.)

SZAMOSKÖZY István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*: http://hegykozcsatar.lapunk.hu/tarhely/hegykozcsatar/dokumentumok/201907/2_szamoskozy_istvan_erdely_tortenete.pdf (Letöltés ideje: 2020.04.08.)

Szepsi Laczkó Máté: Magyar Életrajzi Lexikon

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szepsi-laczko-mate-77F6F/> (Letöltés ideje: 2020.05.15.)

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*:

<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Letöltés ideje: 2020. 02. 26.)

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich:

http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIV/321
(Letöltés ideje: 2020.04.08.)

<http://toruntour.pl/2061/kosciol-sw-jakuba-torun> (Letöltés ideje: 2020.04.03.)

<http://www.zakrzewo.com.pl/cms/23753/historia> (Letöltés ideje: 2017.10.10)

<https://zamkiobronne.pl/zamek/lidzbark-warminski/> (Letöltés ideje: 2020.03.24.)

ANNA BERKI

POLSKIE BISKUPSTWO, POLSKIE POKREWIEŃSTWO

Rozdziały poświęcone ostatnim Batorym i polskiemu katolicyzmowi

Praca została poświęcona krewnym i potomkom polskiego króla, Stefana Batorego, z perspektywy historii Kościoła. Pierwsza, większa część przedstawia działalność diecezjalną kardynała Andrzeja Batorego, biskupa warmińskiego (1589-1599), księcia siedmiogrodzkiego (1599). Druga część książki opisuje poszczególnych członków rodziny Batorych z Somlya, o których dotychczas wiedzieliśmy bardzo mało.

Praca badawcza została oparta głównie na dokumentach pochodzących z polskich archiwów oraz na literaturze naukowej. Autor książki korzystał z materiałów znajdujących się we wrocławskim Ossolineum, w krakowskiej Bibliotece Książąt Czartoryskich, w Bibliotece Jagiellońskiej, w olsztyńskim Archiwum Archidiecezji Warmińskiej i w toruńskim Archiwum Państwowym. Oprócz wymienionych materiałów autor posłużył się również niezwykle ważnym dziełem Tadeusza Glemmy, które zostało zachowane w formie rękopiśmiennej w bibliotece Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II. Spośród źródeł znajdujących się na Węgrzech niezbędnym materiałem był zbiór Endre Veressa znajdujący się w Oddziale Rękopisów Węgierskiej Akademii Nauk.

Prace naukowe nie przykładały wielkiej wagi do działalności biskupiej Andrzeja Batorego. Badacze obu narodów często wyrażali całkowicie odmienne poglądy. Po stronie polskiej powodem tego było to, iż kardynał siedmiogrodzki podążał śladami tak wybitnych biskupów diecezji warmińskiej jak Stanisław Hozjusz i Marcin Kromer. W związku z tym, polscy badacze historii Kościoła zwykle wspominają Batorego pobieżnie, wyrażając pozytywną lub negatywną opinię na jego temat. W węgierskiej literaturze naukowej biografia Andrzeja Batorego pojawiła się w kontekście historyczno-politycznym.

Przy ocenie działalności diecezjalnej Andrzeja Batorego warto mieć na uwadze, iż niechętnie wstąpił on na drogę prowadzącą do kapłaństwa, o czym świadczy fakt, że jego konsekracja na subdiakona nastąpiła dopiero po ośmiu latach pełnienia funkcji biskupa. Autor niniejszej książki ocenia pracę biskupa w świetle ówczesnych oczekiwań Kościoła po Soborze Trydenckim, zebrawszy w punktach kościelne i świeckie zaangażowania ówczesnych przedstawicieli diecezji. W tych punktach pojawia się działalność wielkich warmińskich poprzedników, tak więc czytając niniejszą pracę, można zapoznać się również z niezwyklej sytuacją religijną i polityczną diecezji pruskich. Dzięki skrupulatnym poszukiwaniom w archiwach i literaturach naukowych można wyciągnąć dwa wnioski dotyczące kardynała. Z jednej strony uderzającym faktem jest, iż Batory nie angażował się zbyt w sprawy duchowych, zwłaszcza w przypadku działań przeciwko innowier-

com, co było szczególnie ważnym zadaniem biskupów na terenach Królestwa Pruskiego, gdzie odnotowywano przeważającą wagą protestantów. W sprawach kościelnej polityki zawsze działał w interesie Siedmiogrodu. Najbardziej spektakularnym dziełem była renowacja zamku biskupiego w Lidzbarku według własnych upodobań. Drugą większą zasługą pracy badawczej jest to, że wiele drobnych działań kardynała związanych ze świeckimi sprawami (sądownictwo, administracja związana sprawami majątkowymi itp.) zostało wyraźnie zintensyfikowanych w roku 1597 i latach następnych. Ma to powody polityczne, ale można powiedzieć, że w tych czasach Batory obronił interesy biskupstwa, m.in. stanowczo wystąpił przy podatkach wojennych w celu zachowania przywilejów Warmii.

Co ciekawe, jest bardzo mało rozkazów wydanych z nazwiskiem Batorego, który w trakcie 10 lat pełnienia funkcji biskupa większość swojego czasu spędził na terenie Warmii. Przeważającą część czasu przeznaczal na polityzowanie w imieniu Siedmiogrodu. Pod koniec życia osiągnął upragniony cel i zdobył tytuł księcia Siedmiogrodu. Nie mógł jednak nacieszyć się tą pozycją, gdyż pełnił tę funkcję jedynie niecały rok. Stracił życie w wyniku ataku sąsiedniego wojewody Michała.

Druga część książki opisuje mało znanych członków rodziny Batorych, których często źle rozpoznano. Możemy przyrzeć się mieszanemu małżeństwu Gryzeldy z Batorych (bratanicy króla polskiego) z Janem Zamoyskim. Ślub zawarty z polskim kanclerzem z politycznego punktu widzenia był niezwykle korzystny, natomiast różnice religijne utrowały drogę do szczęśliwego małżeństwa. Gryzelda była nieugięta w swoich przekonaniach, a o Zamoyskim warto wiedzieć, że w kwestii politycznej był zwolennikiem równouprawnienia wyznaniowego. Jako właściciel ziemski i osoba prywatna dużą wagę zwracał na rozwój terytorialny wiary katolickiej.

W węgierskiej literaturze naukowej znajdziemy niewiele informacji o Zofii Kostce i Annie Zakrzewskiej, które wżeniły się w rodzinę Batorych. Stefan Batory (bratanek polskiego króla) zawarł przychylny związek małżeński, gdyż Kostkowie należeli do najbogatszych rodzin Prus Książęcych. Informacje oparte na dziejach rodzinnych Zofii świadczą o tym, iż była ona jedną z najbardziej pobożnych osób w rodzinie, w której wiele kobiet pełniło funkcję ksieni. Jako wdowa była znana z działalności na rzecz Kościoła Katolickiego. Do dziś zachowane darowizny uwieczniają jej pamięć.

Jak się okazało, syn Zofii, ostatni męski potomek rodu, Andrzej Batory, który w kręgach węgierskich został skazany za katolicyzm i polskość, w wieku młodzieńczym nie był mocno związany ze swoją wspólnotą religijną, dlatego rodzina Kostków zapisała go do szkoły jezuickiej. Jego żoną została wcześniej już wspomniana Anna Zakrzewska. Małżeństwo to miało znacznie mniejszy prestiż, ponieważ Anna należała jedynie do miejscowej wspólnoty szlacheckiej. Uprzedzenie względem niej udało się rozwiązać dzięki zachowanym do dziś ówczesnym źródłom. Po tym, jak polska literatura naukowa wyjaśniła, iż rodzina nie pochodziła z zakładanej wcześniej gałęzi, okazało się, że Anna Zakrzewska miała całą gałąź protestanckich krewnych. Łagodzi to nieco gorliwy wizerunek katolicyzmu, ale co ważniejsze - wykorzystana większe niż węgierskie prawa do wolności, na które pozwalały jej zwyczaje panujące w ojczyźnie. Na podstawie tych informacji można zaprzeczyć poglądowi pochodzącemu z korniki Szalardiego, który osadził się w literaturze węgierskiej przez Sándora Szilágyiego, iż Anna namawiała swoją córkę, Zofię Batory, aby przeciwstawiła się zamiarowi zmiany wyznania Rakoczych. Przepuszczalnie wdowa była w pełni świadoma korzyści płynących z małżeństwa, ale

nie potrafiła tego wytłumaczyć swojej upartej córce. Z pierwszego małżeństwa Anny Zakrzewskiej urodziła się córka, Jadwiga Lubstowska, która żyła jako benedyktyнка i przez pewien czas pełniła funkcję przeoryszy klasztoru toruńskiego. Pojawilo się wiele nowych informacji o jej ekscytującym życiu przeplatanim zakonnymi i wojennymi.

Chociaż ród Batorych z Somlyai, którego przedstawiciele uważano za pobożnych katolików, dał polskiemu Kościołowi Katolickiemu niemile przyjmowanego biskupa, to żony przedstawione w niniejszej książce zachowały gorliwość w wierze, nawet wtedy, kiedy bardzo młodo owdowiały, co postawiło je w trudnej sytuacji.

Thum.: Annamária Budai

MELLÉKLETEK

1. A lidzbarki vár ma.

A kép forrása: <https://zamkiobronne.pl/zamek/lidzbark-warminski/>
(Letöltés ideje: 2020.03.24.)

3. A miechówi templom ma. A kép forrása: <http://www.parafiamiechow.pl/historia/architektura-zespolu-podklasztornego/>
(Letöltés ideje: 2020.03.24.)

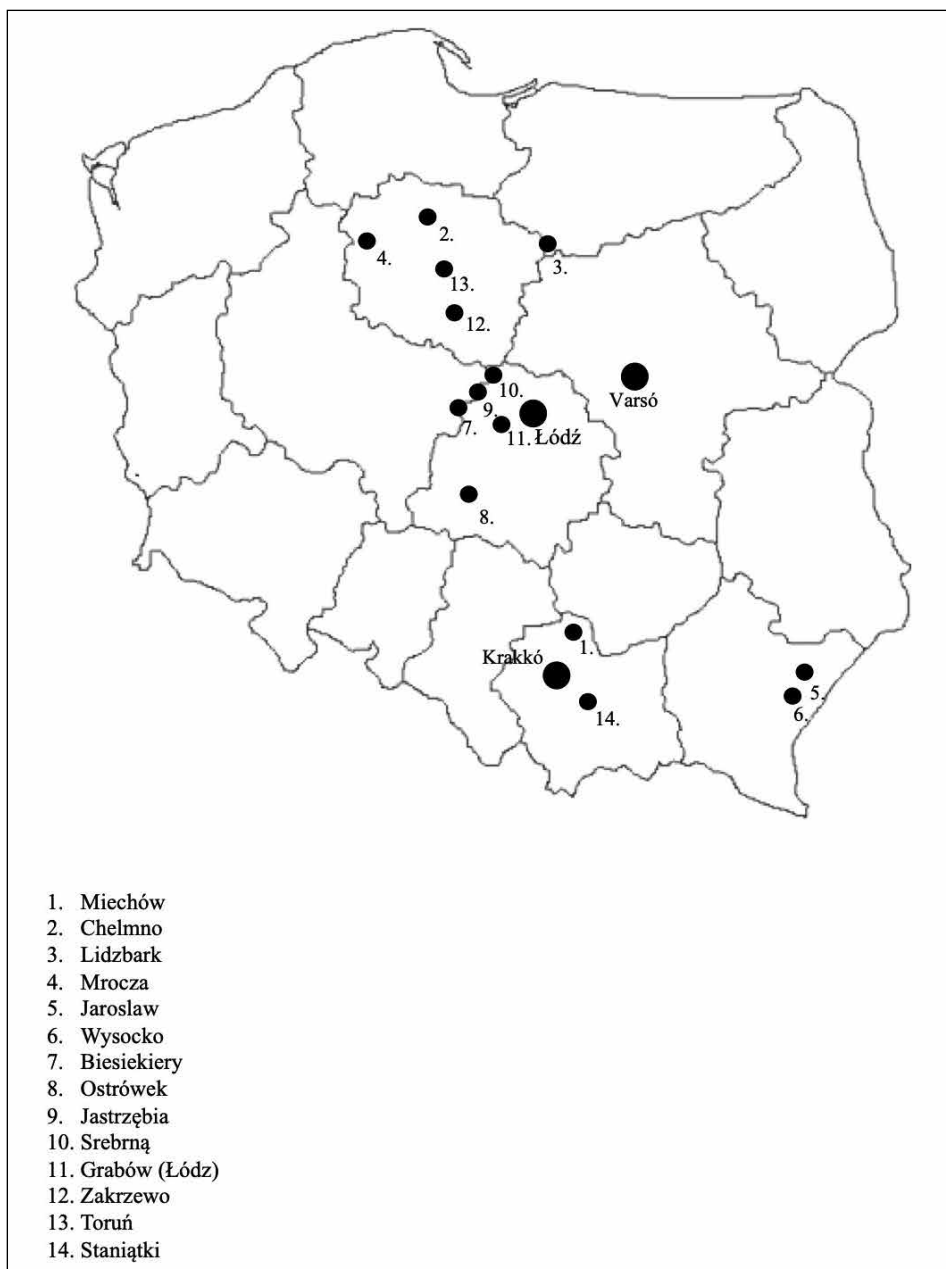
2. A czerwiński apátokháza ma. A kép forrása: <http://www.czerwinski.pl/index.php?cmd=zawartosc&opt=pokaz&id=128> (Letöltés ideje: 2020.03.24.)

4. Báthory András és Boldizsár síremléke az 1930-as években.
A kép forrása: VERESS: Báthory István király. 46.

5. Báthory András és Boldizsár síremlékének jelenlegi állapota. A kép forrása: <http://ofmbarczewo.cal24.pl/andrzej-batory/> (A letöltés ideje: 2020.08.07.)

6. A Báthory András életében jelentős szerepet játszó lengyelországi települések, a lengyel területen található Báthory-birtokok és Jadwiga Lubstowska lakhelyei. Saját szerkesztés.

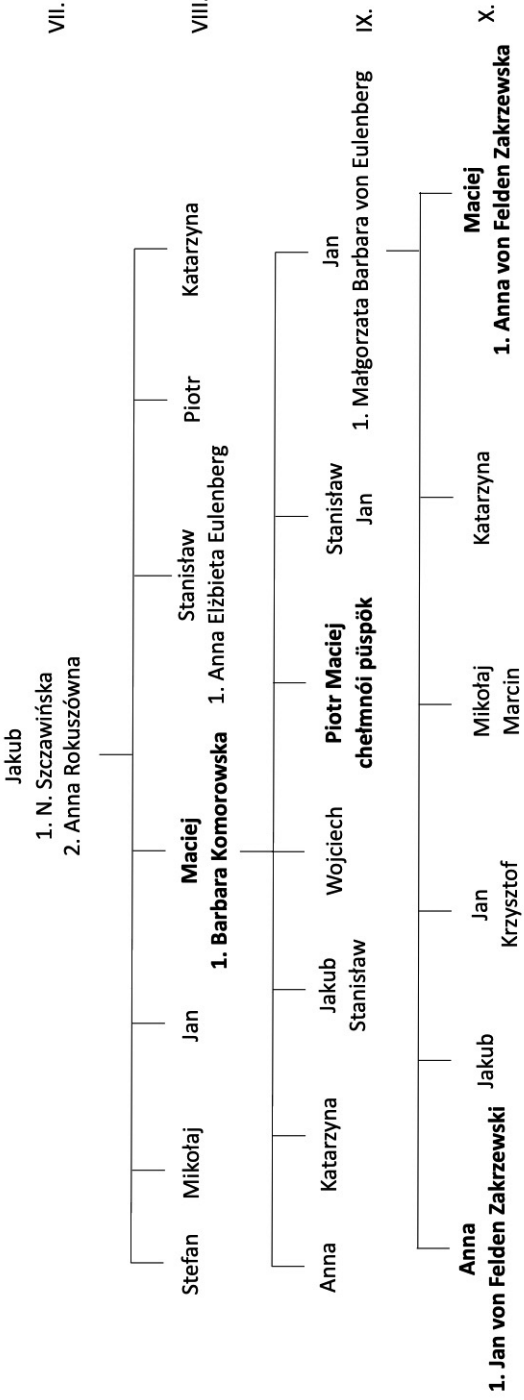
7. A Kostka herbu Dąbrowa nemzetség címere: Saját kép: JAG 79. 1v

10. Krzysztof Kostka sírja. A kép forrása: <https://golub-cgd.pl/artukul/rod-kostkow-krol/498141> (Letöltés ideje: 2020.04.03.)

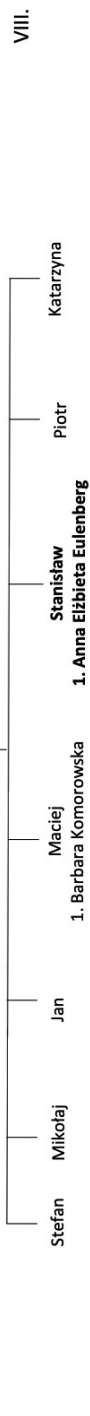
11. *Uczta u Kostków. Ismeretlen festő műve, 18. század eleje.*
A kép forrása: CHRZANOWSKI: Portret... 94.

8. Kostka családja. Maciej ága. Saját szerkesztés Kostka, 2010 alapján.

VII.

Jakub
1. N. Szczawińska
2. Anna Rokuszówna

IX.

Stanisław, Krzysztof, Elżbieta, Krystyna, Anna, Barbara, Katarzyna, Malgorzata
1. Katarzyna Konopacka, 1. Mortęska

X.

Stanisław Wojciech, Jan I, Elżbieta, Zofia, Jan II, Anna Zofia, 1. Aleksander Ostrogski, Katarzyna Czarnowska, Katarzyna, Magdalena, Anna, Malgorzata, Katarzyna, Stanisław, Zofia, 1. Bathory István, Anna I., Jerzy, Krzysztof, Jan, Magdalena, Mortęska, 1. Anna Pilecka oliwki apát

XI.

Bathory András, 1. Anna Zakrzewska, Katarzyna, Zofia, 1. Piotr Opaliński, Anna II., Jan, Mikołaj Rafal

XII.

Zofia, Helena, Anna III., Franciszek, Stanisław, Mikolaj, Aleksander, Gryzelda, 1. Jeremi Michał Wiśniowiecki, Bathory Zsófia, 1. II. Rákóczi György

Michał Tomasz

9. Kostka családja. Stanislaw ága. Saját szerkesztés Kostka, 2010 alapján.

12. Besiekiery vára ma. A kép forrása: <http://mapa.targeo.pl/biesiekiery-ruiny-zamku-1-biesiekiery~5861569/zdjecia/adres> (Letöltés ideje: 2020.04.03.)

13. Besiekiery vára a 19 században. Kazimierz Strończyński festménye, 19. sz. első fele.
A kép forrása: KOSTKA, ROBACZEWSKI, 23.

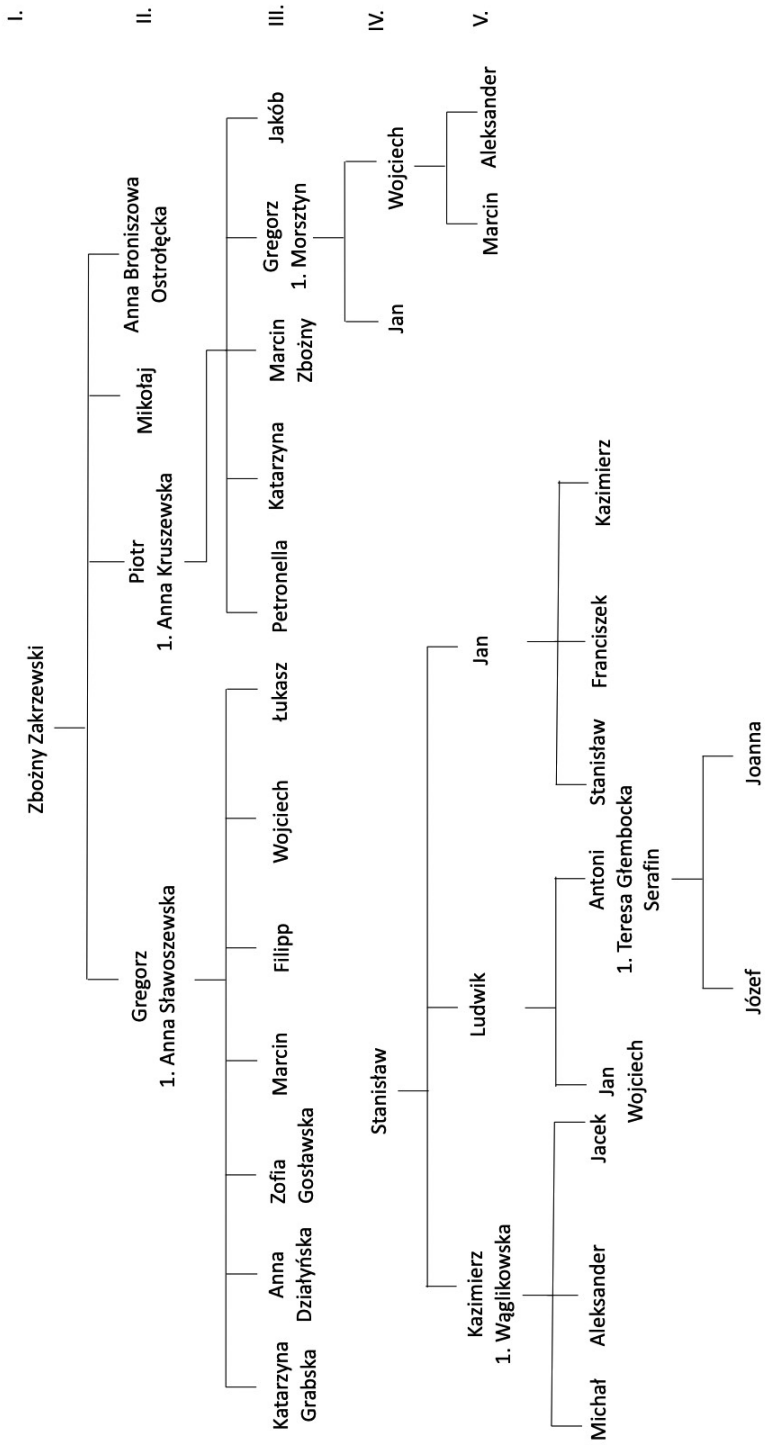
14. Zofia Kostka által adományozott Szent Kereszt ereklyetartó. A kép forrása: KOSTKA, ROBACZEWSKI, 24.

15. A vélhetően Zofia Kostka és Anna Kostczanka által adományozott pacifikálé. A kép forrása: GOLONKA, ŻMUDZIŃSKI.

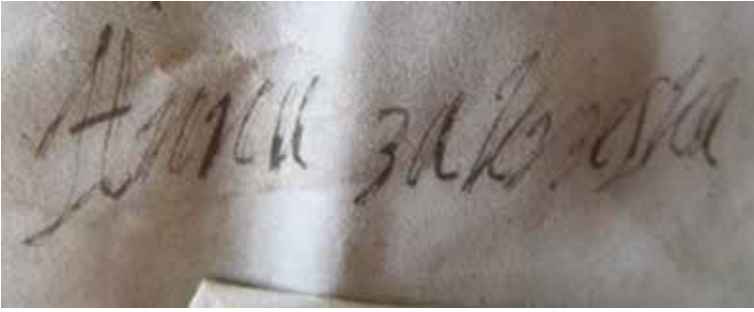
16. Szt. Jakab templom, Toruń ma. A kép forrása: <http://toruntour.pl/2061/kosciol-sw-jakuba-torun> (Letöltés ideje: 2020.04.03.)

17. A Zakrzewski herbu Ogończyk családja. Saját szerkesztés: Herbarz polski Kaspra Niesieckiego, 10. köt. 32–33. alapján.

18. Az oklevél, amely a lengyelországi Báthory birtokok eladásáról szól. Sajtó kép: JAG Dypl. 151.

19. Anna Zakrzewska aláírása. Saját kép: JAG Dypl. 151.

20. Báthory Zsófia aláírása. Saját kép: JAG Dypl. 151.

21. II. Rákóczi György aláírása. Saját kép: JAG Dypl. 151.